

I

D E E

TIJDSCHRIFT VAN HET WETENSCHAPPELIJK BUREAU VAN D66

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN

THEMA:

DE STORMLOOP VAN D66

NEDERLAND EN SCHAARSE RUIMTE

GOOD GOVERNANCE

19^e JAARGANG NUMMER 1, MAART 1998

De stormloop van D66

Thema: De stormloop van D66
Geen bijwagen maar locomotief
Pien van der Hoeven in gesprek met Hans van Mierlo

In de wordingsgeschiedenis van het kabinet-Den Uyl heeft D66 een doorslaggevende rol gespeeld als ideeënlocomotief. Maar de kiezers zagen D66 vooral als bijwagen van de PvdA. Hans van Mierlo vertelt over de geboortepapieren van D66 en het verraad van de PvdA.

De onzichtbare democraten
door Paul Lucardie

Over de bijdrage van D66 aan het kabinet-Den Uyl en de lijdzame houding van de democraten tegenover de eigen onzichtbaarheid.

Den Uyl en de breuk met de verzuiling
In gesprek met Bas de Gaay Fortman jr.

Volgens deze hoofdrolspeler bij de progressieve samenwerking werd de basis daarvoor gelegd in de Nacht van Schmelzer en profiteerde zelfs Paars nog van het anti-confessionele sentiment van toen. De visie van een eeuwige buitenstaander.

Van Keerpunt tot Paars

Getuigenissen van en mijmeringen over het meest progressieve kabinet van de Twintigste Eeuw. Statements van Henk Hofland, Laurens Jan Brinkhorst en Ruud Lubbers.

En verder:

Good Governance
door Peter Ras

Mensenrechtenbeleid en ontwikkelingssamenwerking moeten nauwer op elkaar worden betrokken. Ras over de principes van Good Governance.

Ruimtelijke Ordening en de contra-mal
In gesprek met Hein Struben

De voorzitter van de SWB-werkgroep Ruimtelijke Ordening (en Volkshuisvesting) over de enorme politieke belangstelling voor de inrichting van Nederland en desondanks het gebrek aan regie van de overheid daarbij.

Naar een vitale economie
door Frits Prakke en Christiaan de Vries

Het economische beleid moet worden gestoeld op andere doelvariabelen dan maximalisatie en evenwicht. Van een vitale economie zijn vooral dynamiek, democratie, draagvlak en duurzaamheid belangrijke toetsstenen.

Foto: Dennis Dies

Foto: Fotobureau Ton de Haan

Vaste rubrieken:

Pen Pensée	6
Van Lierop	26
Commentaar	27
Signalementen	28

Paars = grijs ≠ groen

Deze aflevering van Idee is voor een groot deel gewijd aan een vergelijking tussen het optreden van D66 ten tijde van de totstandkoming van kabinet Den Uyl en de bijbehorende regeerperiode, en de wording van Paars in 1994 en haar kabinetsbeleid. Deze vergelijking is niet nostalgisch, zij moet voor D66 vooral strategische waarde hebben. De centrale vraag is namelijk hoe het toch komt dat de regeringsdeelname van D66 telkens leidt tot gezichts- en electoraal verlies. Die vraag is van groot belang voor de toekomst van de partij. In de inleiding bij het thema wordt deze vraagstelling nog eens duidelijk toegelicht.

Alles overziende is één van de meest interessante conclusies van dit themanummer dat een kabinet zonder de confessionelen een reeds lang gekoesterde wens is van liberalen en sociaal-democraten. Eén van de geïnterviewden, Bas de Gaay Fortman, legt in zijn beschouwing van de periode Den Uyl de nadruk op de breuk van een jonge generatie met de politiek van de verzuiling en trekt dit ook door naar de vorming van Paars. Vanuit dit perspectief is de ideologische inhoud van Paars dus eigenlijk gebaseerd op een anti-confessioneel sentiment van meer dan 25 jaar geleden. Dat zou verklaren waarom vooral 'het moment' - denk aan de verkiezingsleuze van D66 in '94 - zo belangrijk is geweest en dat Paars daarna eigenlijk alleen inhoud heeft gekregen door de enthousiaste en hechte ministersploeg. Deze ministersploeg opereert zeer voortvarend en pragmatisch met als voornaamste richtsnoer het voorbereiden van Nederland op het Europa van de 21e eeuw.

Paars is daarmee feitelijk een *grijs* kabinet en wel in twee opzichten. Ten eerste komt het voort uit een anti-confessioneel sentiment dat gedragen wordt door een oude(re) generatie, die langzamerhand ook te oud wordt voor deelname aan de actieve politiek. Ten tweede is het beleid van paars met name gericht op het versterken van de infrastructuur en die bestaat - alle retoriek over elektronische snelwegen ten spijt - vooral uit de grijze infrastructuur: wegen, spoorlijnen en havens. Vandaar mijn stelling: paars is grijs en zeker niet groen. En dat is meer dan een woordspel waar je kleurenblind van wordt. Het toont tevens een paradox die D66 zich aan moet trekken. Paars heeft namelijk vier jaar lang de ideologische verlegenheid, het gebrek aan verschillen tussen en het gebrek aan visie bij de grote politieke partijen, verdoezeld. D66, de partij die voorstander is van een zakelijke, pragmatische politiek heeft daar hard aan meegewerkt. En nu is Paars II tot inzet van de verkiezingen gemaakt. Zo wordt het natuurlijk nooit wat. Weg met Paars, Grijs en Groen. Geef ons liever een visie op de toekomst van de Nederlandse samenleving. Of mag dat van de 'valse stiefvader' van Paars, de heer Bolkestein, ook al niet meer?

Een nieuwe Idee

Idee is vernieuwd. Dat wil zeggen, de vormgeving is aangepast om het tijdschrift nog veelzijdiger en overzichtelijker te maken. Het themadeel is beter herkenbaar door de grijstinten, er zijn commentaren toegevoegd, en de achterkant brengt voortaan een inhoudelijke boodschap. Hiermee is de vernieuwing waarop we twee jaar geleden hebben ingezet voorlopig afgerond. Voorlopig want een tijdschrift zal zich om de zoveel jaar nu eenmaal moeten vernieuwen. De redactie hoopt uiteraard dat u deze vernieuwing in ieder geval als plezierig ervaart.

Allan Varkevisser

Good Governance

Een nieuw perspectief voor ontwikkelingssamenwerking en mensenrechtenbeleid

door Peter Ras

'Good Governance' is een moeilijk definieerbaar en breed interpreteerbaar begrip. De belangrijkste kenmerken van good governance zijn: verantwoordingsplicht van de overheid aan haar burgers, openbaarheid van het bestuur, de mogelijkheid voor alle verschillende bevolkingsgroepen om evenredig deel te kunnen nemen aan het bestuur en een onafhankelijk rechtssysteem (1). Voor veel ontwikkelingslanden is het in de praktijk problematisch om aan een dergelijk eisenpakket te voldoen. Toch behoort good governance een voorwaarde te zijn voor structurele ontwikkelingshulp in de vorm van macro-economische of betalingsbalanssteun. Good governance is hèt medicijn tegen de 'bodemloze put' die ontwikkelingsamenwerking soms heet te zijn. Bovendien is het gerechtvaardigd te stellen dat waar sprake is van good governance, de mensenrechten ook beter gerespecteerd zullen worden. Is zo'n voorwaarde paternalistisch? Integendeel, het zou juist paternalistisch zijn om géén voorwaarden op het vlak van mensenrechten en good governance te stellen met als argument 'dat men daar nog niet aan toe is' (2).

Ontwikkelingshulp effectiever

Ontwikkelingshulp zal effectiever zijn in landen waar sprake is van good governance (3). Ontwikkelingshulp kan op haar beurt ook good governance stimuleren. Hier zijn wel langdurige, bilaterale samenwerkingsverbanden voor nodig en er zullen programma's op maat voor moeten worden ontwikkeld. Deze programma's zijn te omschrijven als 'versterking van de professionaliteit van

'Good Governance' is een aantrekkelijk modieus begrip geworden binnen en buiten het ontwikkelingsamenwerkingswereldje. Het wordt te pas en te onpas gebruikt. Toch kan een goede uitwerking van dit begrip binnen het buitenlands beleid, mits goed uitgewerkt, zorg dragen voor een effectiever beleid op het vlak van zowel ontwikkelingsamenwerking als mensenrechten.

het bestuur'. Er zijn vier soorten programma's:

1. Het verbeteren van de organisatie van kerntaken van overheden: hier valt te denken aan schoon-drinkwatervoorzieningen, het onderwijs en de primaire gezondheidszorg. Zo zou Nederland ruimere onderwijs- en opleidingsfaciliteiten (bijvoorbeeld voor het opleiden van rechters) kunnen verstrekken.
2. Het tegengaan van corruptie door controle op overheidsuitgaven, bijvoorbeeld door de instelling van een instituut als een onafhankelijke Rekenkamer.
3. Het verbeteren van politieke en juridische structuren door het verder uitbouwen van het juridische apparaat, het geven van assistentie bij het ontwikkelen van regelgeving, etc.
4. Het stimuleren van intensieve relaties tussen beroepsgroepen in Nederland en de hulp ontvangende landen. Hiervoor zouden bijvoorbeeld vakbonden, juristen, de journalistiek en politieke organisaties/ partijen in aanmerking kunnen komen.

den bijvoorbeeld vakbonden, juristen, de journalistiek en politieke organisaties/ partijen in aanmerking kunnen komen.

De vorm die een ontwikkelingsamenwerkingsrelatie moet aannemen, hangt af van de economische en de politiek-juridische structuur van het betreffende ontwikkelingsland. Een structurele samenwerking is pas zinvol bij good governance, met andere woorden: als de politiek-juridische situatie in dat land goed genoeg is en daardoor dus een effectieve samenwerking mogelijk maakt. Voor de verstrekking van noodhulp mag good governance echter niet als eis worden gesteld. Het gaat hier immers om humanitaire hulp die direct ten goede komt aan de bevolking en niet aan het regime van het betreffende land (4).

Peter Ras is lid van de D66-werkgroep Mensenrechten.

- (1) 'Ontwikkelingsamenwerking en Mensenrechten: bestaat er nog een koppeling?', N.G. Schulte, *Liberté Egalité Fraternité*, april 1995.
- (2) 'De mensenrechten in het buitenlands beleid', Baehr, Van Genugten en Flinterman, *Nederlands Juristenblad*, Jaargang 72, nr. 16, 18 april 1972; zie: 1.

- (3) 'Nederlandse ontwikkelingshulp en de kleine herijking', T. de Ruyter van Steveninck, *Idee*, december 1995.
- (4) 'Politiek Programma van de Jonge Democraten', *Commissie Politieke Zaken*, november 1996.

China en Kenia geen steun meer

Wanneer het bovenstaande gerealiseerd zou worden, zou dat ingrijpende veranderingen binnen ons ontwikkelingssamenwerkingsbeleid met zich meebrengen. China zou bijvoorbeeld geen ORET-steun meer krijgen. Een ander voorbeeld is Kenia, waarmee momenteel nog een structurele ontwikkelingssamenwerkingsrelatie bestaat. De corruptie, het gebrek aan openbaarheid van het Keniaans bestuur, het gebrek aan eerlijke rechtspraak en de bevoordeling van bepaalde etnische groepen belemmeren de ontwikkeling van het land dusdanig, dat de ontwikkelingssamenwerkingsrelatie - buiten calamiteiten - puur gericht zal moeten worden op verbetering van die randvoorwaarden voor ontwikkeling. Dit kan alleen in de vorm van good governance-programma's. Uiteraard zijn bepaalde belangen gediend bij continuering van de huidige programma's en geldstromen, zoals het handelsbelang van het bedrijfsleven en de emotionele belangen van ontwikkelingsorganisaties en -werkers. Het is echter de taak van de regering om de effectiviteit van de hulp voorop te stellen en bovenal het totaalbelang te dienen en niet de deelbelangen van enkele bedrijven of ontwikkelingswerkers.

Dilemma

Zoals reeds gezegd zal het voor veel landen moeilijk zijn om aan de voorwaarde van good governance te voldoen. Dit houdt in dat menig structureel samenwerkingsverband teruggeschroefd zal worden. Een belangrijk dilemma vormt hierbij het risico dat ook grote delen van de bevolking - en dan met name de armsten en meest hulpbehoevenden - het slachtoffer worden van deze beleidswijziging. Waarschijnlijk zullen deze bevolkingsgroepen in landen waar sprake is van een zwakke politiek-juridische structuur echter slechts in zeer beperkte mate kunnen profiteren van structurele samenwerkingsverbanden. Dit vloeit voort uit de genoemde negatieve (politieke) randvoorwaarden aldaar.

Sommigen zullen een vermindering van het aantal structurele samenwerkingsverbanden als dankbare mogelijkheid aangrijpen om een verlaging van het ontwikkelingssamenwerkingsbudget te bepleiten. Het tegendeel is echter noodzakelijk: in het kader van conflictpreventie en verbetering van de algehele mensenrechtensituatie is een intensivering van good governance-programma's van het allergrootste belang. Dit kan ook de Europese Unie (geld)zorgen in de toekomst besparen: good governance-ontwikkelingsprogramma's als middel voor conflictpreventie is nog altijd goedkoper dan conflicten oplossen -mede uit veiligheidsoverwegingen- of landen helpen te rehabiliteren.

Meer in het algemeen dient er een snellere verschuiving in accenten van ontwikkelingshulp plaats te vinden van gelden aan overheden naar gelden aan Non-Gouvernementele Organisaties (NGO's). Samenwerking tussen NGO's in Nederland en NGO's in hulp ontvangende landen dienen in algemene zin gestimuleerd te worden, maar NGO's dienen ook direct gesteund te worden. Deze samenwerking versterkt de 'civil society' en vormt een tegenhanger van een (vaak incompetent) overheid. (Lokale) NGO's staan vaak dicht bij de bevolking, weten exact wat de noden zijn van

die bevolking en tonen veelal meer bereidheid de werkelijke problemen aan te pakken dan nationale overheden. Enige omzichtigheid is hier wel van belang om de NGO's onafhankelijk te laten blijven in de ogen van de overheid in het desbetreffende land.

Daarnaast kan het zinnig zijn om niet meer alleen van land tot land te kijken welke vormen van hulp het meest gewenst zijn. In een toenemend aantal gebieden zijn de problemen van landen niet meer los te zien van de relaties tussen deze landen met hun bureaus. In het kader van vroegtijdige conflictpreventie zullen we ook vaker regio's in hun geheel moeten beoordelen, zoals Noordoost-Azië, het Grote Meren-gebied en de Andeslanden.

Uitvoering van het principe 'good governance'

Zoals reeds gesteld is het begrip 'good governance' reeds ingeburgerd binnen de ontwikkelingssamenwerking. Over de uitvoering valt echter nog het nodige te zeggen. En nog steeds worden er honderden miljoenen gulden per jaar gepompt in de staatskassen van (gedeeltelijk) corrupte regimes.

Het stimuleren van good governance zou binnen de ontwikkelingssamenwerking, tezamen met sociaal beleid (onderwijs, gezondheidszorg, geboortepanning), milieubeleid en speciale aandacht voor zwakkere groepen binnen samenlevingen, een hogere prioriteit moeten vormen dan macro-economische steun van overheid tot overheid. Good governance leidt tot verbetering van de mensenrechtensituatie en wellicht zelfs tot conflictpreventie, en maakt ontwikkelingssamenwerking beter verkoopbaar aan het publiek. Periodieke meldingen dat ons ontwikkelingsgeld verdwijnt in de zakken van incompetente, corrupte en mensenrechtenschendende regimes, werken immers niet bevorderlijk voor het draagvlak voor ontwikkelingssamenwerking (5).

"Vroeger dienden grenzen als schokbrekers voor conflicten van buitenaf, maar in de huidige wereld zijn die grenzen vervaagd", zei H.D. Tjeenk Willink op een Algemene Vergadering van Novib. Als grenzen niet meer als schokbrekers kunnen dienen, moeten de 'civil society' en de rechtsorde van een land die taak overnemen. Aan de Nederlandse overheid de taak om de instrumenten voor versterking van die rechtsorde ter beschikking te stellen. ♦

(5) 'Geen ontwikkelingshulp aan misdadige regimes', P. Ras, Trouw, 21 mei 1994

Is geweldsbeheersing een illusie?

Het is een teken van beschaving dat we niet langer geweldsuitingen van welke aard dan ook aanvaarden. Niet het openbare geweld met willekeurige slachtoffers op straat. Niet het huiselijk geweld onder elkaar bekenden. De zichtbare afkeer van het etnische of religieuze geweld is een goed teken. De vraag of het geweld al dan niet toeneemt, is minder relevant dan het feit dat we het niet langer accepteren in welke vorm dan ook. Er is thans een publiek debat gaande over het openbare geweld. Het debat gaat over mensen, die meenden als individuele burger groepsge geweld te kunnen matigen en dat met de dood moesten bekopen. 'Zinloos geweld' is de algemene reactie. Alsof niet alle geweld naar z'n aard zinloos is. Nodeloos zou een wellicht betere aanduiding zijn. Met anti-autoritaire opvoeding, armoede, drank, drugs, echtscheidingen, individualisme, media en werkloosheid zijn de meeste sociale frustraties als 'verklaring' wel de revue gepasseerd, nog even afgezien van de kardinale miskleun over abortus en euthanasie als context van de dood. In deze tijd, waarin het 'mooie' gebaar, het uiterlijk vertoon en persoonlijke 'statement' de morele houding is gaan vervangen, zijn we de koers kwijt hoe we moeten handelen. Het 'hand in hand aangedanen' doet eerder denken aan een middeleeuws bezweringsritueel, teneinde de boze geesten uit te drijven, dan aan een probleemgerichte aanpak. De vraag of 'de mens' van nature gewelddadig is, lijkt minder relevant dan de constatering dat een groepsverband die gewelddadigheid kennelijk stimuleert. Normloos is niemand, en wonderwel blijken de meeste daders individueel nog redelijk aanspreekbaar op de maatschappelijk gewenste normen.

Wat is het dat de mens beweegt, zodra deze in groepsverband terecht komt, om zich gewelddadig te kunnen gaan gedragen? Waarom gaat juist het individuele ten onder in de groep en wordt dit vervangen door primair instinctgedrag? Het schuil kunnen gaan 'onder' anderen, het meedoen met de vele handen, dáár hebben we nog geen adequaat antwoord op. In onze individualiserende rechtsstaat wordt men juist niet op dat groepsverband aangesproken. De hyperindividualisering in de strafvervolgning vervreemdt in toenemende mate de burger van de rechtsstaat. Wie meent dat vele handen de schuld lichter maken, vertilt zich aan de verantwoordelijkheid. We zijn kennelijk vergeten dat de burger de geweldsrechtvaardiging heeft overgedragen ter bescherming van die burger tegen iedere vorm van geweld onderling. Wanneer mensen voor hun veiligheid en rechtshandhaving niet langer kunnen vertrouwen op het functioneren van de staat, ondergraaft dat niet slechts de legitimiteit van de staat, doch dwingt het mensen tot 'eigen richting' en het bescherming zoeken in gemeenschappen.

Wie denkt dat openbaar geweld van gisteren of vandaag is, heeft geen weet van de geschiedenis. In de loop der tijden doen we verwoede pogingen om het primitieve geweld tussen mensen te beteugelen. Hobbes heeft in de 17e eeuw al aardig in beeld gebracht hoe ons verondersteld vermogen in principe ieder ander te kunnen doden, de kern vormt van een mogelijke geweldsspiraal in de samenleving. Het afstaan van het recht op eigen richting in de vorm van zijn sterke-staat-oplossing is voor zowat iedereen huiveringwekkend. Het geweldsmonopolie bij de staat heeft het geweldsprobleem niet echt opgelost. Toch zullen we dat wel moeten doen, willen we de samenleving leefbaar houden/maken. Of is geweldsbeheersing een illusie? Justitie lijkt gespitster op het handhaven van het strafmonopolie, dan in het realiseren van het recht. Waar de individuele rechtsbescherming faalt, staat de geloofwaardigheid van de rechtsstaat op het spel. Indien het vertrouwen verdwijnt en een escalatie van het zelfverdedigingsmechanisme gaat optreden, doemt het spookbeeld van de 'staat van geweld' à la Hobbes op.

Pen Pensée

De stormloop van D66

Een redactionele inleiding op het thema

door Pien van der Hoeven

Deze lente is het vijftiende jaar geleden dat het kabinet-Den Uyl aantrad. Dit jubileum zal weinigen ontgaan zijn, want het wordt met verve herdacht. Op de opiniepagina's van de dagbladen wordt druk gediscussieerd over de vermeende erfenis van dit roemruchte kabinet. In de aula van de Katholieke Universiteit Nijmegen werd naar aanleiding van het jubileum een opvallend druk bezocht congres gehouden. Oud-bewindslieden van de PvdA en het CDA voerden daar het woord. D66 was niet vertegenwoordigd. Toch nam D66 wel deel aan het kabinet-Den Uyl, zij het met slechts één ministerspost. De inbreng van D66 was echter aanzienlijk belangrijker dan die éne post doet vermoeden. De totstandkoming van het kabinet-Den Uyl maakte deel uit van de stormloop van D66 op het Nederlandse politieke bestel. Het waren de democraten die het initiatief hadden genomen tot een schaduwkabinet van de PvdA, PPR en D66 met een heus regeeringsakkoord. Zo werd de kiezers een progressief alternatief geboden voor de vanzelfsprekende macht van het confessionele midden. Als een ware ideeënlocomotief had D66 de andere twee partijen voortgetrokken naar het meest progressieve kabinet dat Nederland ooit gekend heeft. Maar terwijl de trein voort denderde naar het eindpunt, werd de locomotief zelf als bijwagen uitgerangeerd. De progressieve samenwerking liep voor D66 uit op een drama. Voor de kiezers had D66 het eigen gezicht verloren door het verbond met de PvdA. Bij de verkiezingen van november 1972 werd de partij bijna gehalveerd. Zo prominent als D66 in het schaduwkabinet aanwezig was geweest, zo bescheiden was de partij vertegenwoordigd in het uiteindelijke kabinet-Den Uyl, waarvoor D66 vanwege het verkiezingsverlies nog slechts één minister mocht leveren.

De historische parallel tussen de progressieve samenwerking en Paars is opvallend. Ook bij de formatie van het paarse kabinet speelde D66, weer in de persoon van Van Mierlo, een belangrijke rol. Ook in het paarse kabinet kampt D66 met een gebrekkige herkenbaarheid. De partij lijdt onder het succes van haar eigen resultaten waarin zij zelf niet herkenbaar is. In dit thema van Idee komen achtereenvolgens Hans van Mierlo, Paul Lucardie, Bas de Gaay Fortman, Henk Hofland en Laurens Jan Brinkhorst vanuit heel verschillende zienswijzen allemaal tot dezelfde conclusie: D66 zal zich beter zichtbaar moeten maken. De partij zou zich kunnen profileren op de politiek-inhoudelijke punten die nog niet genoeg uit de paarse verf zijn gekomen. Tegelijkertijd mogen de democraten het succes van het al gevoerde beleid meer naar zich toe trekken. Het is de hoogste tijd om met de paarse veren te pronken. ♦

Geen bijwagen maar locomotief

door Pien van der Hoeven

“Geschiedenis is een onmisbare leermeester, want de geschiedenis herhaalt zich, ook al gebeurt dat nooit in precies dezelfde vorm.” Vroeg in de morgen voordat de drukke agenda van Buitenlandse Zaken zich laat gelden, neemt Hans van Mierlo de tijd om stil te staan bij de totstandkoming van het kabinet-Den Uyl. Hij laat zijn gedachten dertig jaar teruggaan, naar een belangrijk congres van D66 in Leiden. “Daar hield ik een rede met de titel ‘De keuze van D’66’. Die titel was een antwoord op de verwijten dat D66 geen keuze maakte tussen de PvdA en de VVD. Maar de keuze die wij maakten, was de keuze voor onszelf. Ik bracht in deze rede twee nieuwe thema’s voor de politiek naar voren die de eigen identiteit van D66 onderstreepden: internationale gerichtheid en democratisering.”

Op het congres in Leiden werd een motie ingediend waarin D66 werd opgeroepen de krachten te bundelen met de PvdA en PPR om bij de volgende verkiezingen een progressieve meerderheid af te dwingen. “Ik heb mij tegenover die motie opgesteld, omdat ik wist dat de partij nog niet rijp voor samenwerking was.” De meerderheid van de partijleden deelde de mening van Van Mierlo dat een verbond met de PvdA het hoofddoel van D66, de hervorming van het politieke bestel, niet dichterbij zou brengen. Het getalsmatige overwicht van de PvdA zou een sterk socialistisch stempel op de progressieve alliantie drukken. D66 kon nog te weinig bijdragen om de kiezer een meerwaarde van de krachtenbundeling te verzekeren. “We hadden nog niet voldoende identiteit. Het zou slecht zijn geweest voor ons imago, en voor het zelfvertrouwen van de leden om zo snel al af te buigen in de richting van een bepaalde partij. We zouden opgeslokt zijn door de PvdA. Het enige dat D66 dan had uitgericht, was dat zij een stel kiezers bij de VVD had weggehaald. Ik geloofde dat D66 op de wat langere termijn wel voor een alliantie met andere vooruitstrevende partijen moest kiezen. Maar het kind moest eerst groeien voordat het ging trouwen. Het moest eerst volwassen worden, de geslachtsdelen moesten nog

Hans van Mierlo was nauw betrokken bij de totstandkoming van het kabinet-Den Uyl en de progressieve samenwerking die eraan vooraf ging. Twee decennia later is hij de geestelijke vader van het paarse kabinet. Als geen ander kan hij deze twee episodes in de geschiedenis van D66 met elkaar vergelijken.

rijpen. Ik heb het congres beloofd dat we zoveel mogelijk van ons denken zouden concretiseren vóór de volgende verkiezingen. Met die eigen inbreng zouden we dan wel in staat zijn om ons in een progressieve concentratie te laten gelden.”

Het beleidsplan

“De vraag die ik na het congres in Leiden probeerde te beantwoorden, was ‘Hoe kunnen we een keuze maken waarmee wij ons niet aan anderen overleveren, maar waardoor we anderen dwingen om te kiezen voor ons?’ We hebben toen als volgt gere-deneerd. Waarom willen we een gekozen minister-president? Omdat deze vóór de verkiezingen zijn beleid uit de doeken moet doen. Eigenlijk willen we dus de kiezers een plan van regeren voorleggen in plaats van een partijprogramma. Partij-

programma’s zijn vergaarbakken waaruit na de verkiezingen concessies worden gedaan voor het creëren van een meerderheid. De kiezers mogen de bakken bepalen, maar de politici doen de concessies, zij maken het product. Waarom zouden we niet proberen zoveel mogelijk van het product al vooraf aan de kiezers te tonen? Geen concessies achteraf, maar beleid vooraf. Dat betekent dat we behalve een partijprogramma ook iets anders zouden moeten maken, een beleidsplan.”

D66 was de eerste Nederlandse partij die het aandurfde om een beleidsplan te maken. In dit plan stonden niet, zoals in een gewoon partijprogramma, wensen op alle verschillende beleidsterreinen opgesomd. De programmapunten waren juist in een samenhangend verband gebracht en er werden duidelijke prioriteiten gesteld. Nieuw voor de Nederlandse politiek was ook dat het plan financieel onderbouwd was.

Het beleidsplan werd eind 1970 gepubliceerd en alle andere partijen aangeboden. D66 was klaar voor samenwerking. De meest waarschijnlijke partners waren de PvdA en de PPR. D66 stelde drie voorwaarden aan de samenwerking: de partijen moesten hun akkoord inzet maken van de verkiezingen, de samenwerking moest de snelste weg naar partijpolitieke en staatsrechtelijke vernieuwing vormen en het beleidsplan van D66 moest in belangrijke mate verwezenlijkt kunnen worden.

Pien van der Hoeven is lid van de redactie van Idee.

De PvdA greep de uitgestoken hand onmiddellijk aan. De socialisten verkeerden in een ernstige crisis. Sinds de verkiezingen van 1959 hadden zij nederlaag op nederlaag moeten incasseren. De verkiezingen van 1967 vormden daarbij een absoluut dieptepunt. In veertien jaar tijd had de PvdA bijna een derde van haar aanhang verloren. Intern werd de partij bedreigd door grote verdeeldheid. In reactie op de jongere generatie die zich binnen de partij roerde onder de naam Nieuw Links, had de rechtervleugel zich afgesplitst in DS '70. Onder deze omstandigheden was de PvdA bereid D66 heel ver tegemoet te komen. Progressieve samenwerking leek een uitweg te bieden uit de moeilijkheden waarin de socialisten verkeerden.

Begin februari werd er een akkoord bereikt dat geheel voldeed aan de door D66 gestelde eisen. De PvdA accepteerde het beleidsplan als uitgangspunt voor het regeringsbeleid en bond zich aan de door D66 gewenste staatsrechtelijke hervormingen. Ook spraken de partijen af te streven naar een nieuwe, progressieve, niet-dogmatische volkspartij. Op dit voor D66 cruciale punt werden echter geen concrete afspraken gemaakt. De vraag was of het van realisme getuigde om van de socialisten te verwachten dat zij hun partij zouden opgeven. De band van de Rode Familie was oud en sterk.

Krankzinnig avontuur

Het in februari 1971 gehouden congres van D66 in Amsterdam besliste positief over het Progressief Akkoord met de PvdA en de PPR. Een overweldigende meerderheid was bereid zich, zoals Van

Mierlo vroeg, met durf en elan in dit 'krankzinnig avontuur' te storten. Zo gingen de drie partijen met het Progressief Akkoord de verkiezingen in van 28 april 1971. Op voorstel van D66 presenteerden de partijen zich aan de kiezers met een schaduwkabinet. Joop den Uyl, de PvdA-leider, was premier van dit schaduwkabinet en Van Mierlo was vice-premier, speciaal belast met staatsrechtelijke vernieuwing. Het schaduwkabinet was een unicum in de Nederlandse parlementaire geschiedenis, en niet louter een verkiezingsstunt, maar een logisch uitvloeisel van het D66-principe dat de kiezers zoveel mogelijk duidelijkheid verschaft moest worden vóór de verkiezingen.

De verkiezingen leverden geen progressieve meerderheid op. De confessionele partijen regeerden verder met de VVD in het 'gewraakte' kabinet-Biesheuvel. Dit kabinet werd aan een krappe meerderheid geholpen door DS'70. Aan deze nieuwe partij had D66 bij de verkiezingen stemmen verloren. Dat de winst voor D66 bescheiden was, lag ook aan de ommezwaai die de democraten hadden gemaakt door samen te gaan werken met de PvdA en de PPR.

De progressieve samenwerking was voor de PvdA juist gunstig uitgekapt: de PvdA had voor het eerst sinds 1956 weer zetels gewonnen. Den Uyl erkende op de avond van de verkiezingen ruiterlijk dat 'zijn vrienden van D66 goeddeels verantwoordelijk waren voor het onverwachte succes van de PvdA.' Nu zijn partij weer in de lift zat, vond Den Uyl dat er 'helemaal niet zoveel gepraat hoeft te worden over een progressieve volkspartij.' Deze opmerking van de socialistische leider enkele weken na de verkiezingen was een teken aan de wand: de geschiedenis zou zich het jaar daarop herhalen, in een dramatische versie.

Schaarste

Door de tegenvallende verkiezingswinst en de weifelachtige houding van de PvdA tegenover de progressieve volkspartij bekoelde bij D66 het enthousiasme voor de samenwerking met de PvdA. Maar Hans van Mierlo stuitte in 1971 op een nieuwe inspiratiebron voor de progressieve samenwerking. Tot dan toe was D66 bezig geweest om de democratie, die zij in gevaar achtte, te redden. Eind 1971 kreeg D66 naast deze staatkundige bevoegenheid een tweede drijfveer. Niet alleen de democratie, ook de aarde moest gered worden. Uit onderzoek van het Massachusetts Institute of Technology bleek namelijk dat de voorraden aan grondstoffen op aarde huiveringwekkend snel slonken. Ingrijpen in de westerse productie en consumptie was geboden. De traditionele politieke ideologieën hadden voor deze nieuwe problematiek geen oplossing. D66 zette het milieu op de politieke agenda.

Hans van Mierlo vertelt dat hij door de journalist W.L. Brugsma op het onderzoek van het Massachusetts Institute of Technology geattendeerd werd. "Lang voordat het Rapport van de Club van Rome uitkwam, was ik door het schaarsteprobleem dat toen nog volstrekt onbekend was, gegrepen. Ik stelde voor om een commissie in te stellen met een aantal vooraanstaande politieke denkers uit de PvdA, PPR en D66 die zich over de nieuwe problematiek zou buigen. Het rapport van deze commissie kon dan als politieke basis dienen voor de nog op te richten progressieve volkspartij." Prominent PvdA-lid en oud-minister van Landbouw Sicco Mansholt, die op dat moment vice-voorzitter van de Europese Commissie was, werd voorzitter van de commissie. Deze kwam begin maart 1972 met haar bevindingen. Het rapport betekende een intellectuele overwinning van D66 op de PvdA die haar klassiek-socialistische uitgangspunt van welvaartsdeling gebaseerd op een ongeremde groei, had moeten prijsgeven. Het rapport-Mansholt was de opmaat tot het progressieve akkoord voor de verkiezingen van 1972.

Keerpunt '72

In juli 1972 kwam het kabinet-Biesheuvel ten val. Er werden verkiezingen uitgeschreven voor november 1972. Voor D66 kwamen de verkiezingen op een ongelukkig moment. In de partij bestond verdeeldheid over de verbintenis met de PvdA. Ongeveer de helft van de leden vond dat D66 in de progressieve samenwerking een onvoldoende scherp profiel had en daardoor het gevaar liep door de kiezer als bijwagen van de PvdA te worden gezien. Van Mierlo wilde nu echter doorstoten naar de progressieve volkspartij.

Half september kwamen 'de progressieve drie' met het ontwerp van hun verkiezingsprogramma waarin veel doorklonk van het rapport van de commissie-Mansholt. Dit beleidsplan droeg niet voor niets de titel Keerpunt '72. Het beloofde dat alles anders zou worden als de kiezer het progressieve blok aan een meerderheid hielp. De kloof tussen burger en politiek zou worden opgeheven, abortus zou worden gelegaliseerd, de DDR en Noord-Vietnam zouden worden erkend. De geest van de jaren zestig had de politiek bereikt.

Keerpunt '72 moest goedgekeurd worden op de congressen van de drie partijen, die gelijktijdig werden gehouden op 6 en 7 oktober. Het PvdA-congres sloeg op de eerste dag volslagen op hol en bracht tot ontzetting van partijleider Den Uyl allerlei radicale amendementen in het concept-programma aan. Zo stelde de meerderheid van de PvdA-leden voor alle huurwoningen, het gehele

bank- en verzekeringswezen en de basisindustrieën te socialiseren. De ontwikkelingshulp moest geen anderhalf maar twee procent van het nationaal inkomen gaan bedragen en Nederland moest uit de NAVO treden als deze organisatie niet binnen vier jaar fundamenteel veranderd was.

Hans, help me!

Van Mierlo verhaalt hoe hij die nacht samen met de twee andere partijleiders Den Uyl en De Gaay Fortman bijeenkwam om de voorgestelde amendementen te bespreken. "Het PvdA-congres was met acht breekpunten gekomen. Maar wij weigerden de radicalisering van het beleidsplan te accepteren en zeiden dat we de zaak zouden afblazen. Het stranden van de progressieve samenwerking zo vlak voor de verkiezingen was voor de PvdA een rampzalig vooruitzicht. Den Uyl smeekte mij: 'Hans, help me!' Daarmee bedoelde hij: wil je praktisch alles afschieten, maar een klein puntje of twee aannemen. Ik herinner me het niet meer precies, maar ik geloof dat wij alles hebben afgeschoten. Het was een huzarenstukje. En ik dacht: wie zal er nu nog durven zeggen dat wij een bijwagen van de PvdA zijn! Eindelijk zullen de mensen nu inzien dat D66 geen bijwagen is, maar de locomotief van de progressieve samenwerking. Maar toen trad de wet van de grootste getallen in werking. Daar hadden we buiten de waard gerekend, en zo rekenen we voortdurend buiten de waard. Want volgens de wet van de grootste getallen zeggen de mensen: 'Bedankt D66 dat jullie de PvdA weer redelijk hebben gemaakt, nu kunnen we weer PvdA stemmen.' De mensen willen, bij wijze van spreken, allemaal naar de Bijenkorf waar ze nauwelijks de ruimte krijgen om de kassa te bereiken, en als dat weer mogelijk wordt omdat de Bijenkorf goede spullen in de aanbieding heeft, dan zeggen ze: 'Bedankt, we gaan lekker weer naar de Bijenkorf.' En dat winkeltje waar het allemaal bedacht is, waar alle goede spullen vandaan komen ..."

Het winkeltje waar het allemaal bedacht is, kreeg heel weinig klanten. D66 leed bij de verkiezingen van november 1972 een dramatisch verlies: vijf van de elf zetels gingen verloren. De partij was er in de verkiezingscampagne niet in geslaagd het beeld over te brengen van zichzelf als ideeënelocomotief van de progressieve samenwerking. Naast de grote PvdA bleef de kleine partij een bijwagen in de ogen van de kiezers.

Het verraad van de PvdA

De PvdA had bij de verkiezingen van november 1972 vier zetels gewonnen. De PPR was van twee op maar liefst zeven zetels uitgekomen. Maar aangezien deze winst grotendeels ten koste van D66 was gegaan, had het progressieve blok geen meerderheid in de Tweede Kamer behaald. Om een meerderheid te verkrijgen, moest het rode kabinet aangevuld worden met een witte rand van zes KVP- en ARP-ministers. De fracties van de KVP en de ARP steunden het kabinet maar gedeeltelijk. De enige fractie die unaniem akkoord ging met het regeerprogramma was die van D66. Verbazingwekkend was dat niet, omdat Keerpunt '72, waarin D66 zo'n grote inbreng had gehad, ten grondslag lag aan dit regeerprogramma. Paradoxaal was wel, dat de enige partij die zich geheel en al kon vinden in het regeringsbeleid slechts één minister mocht leveren. Van Mierlo die in het schaduwkabinet de bestemming Binnenlandse Zaken had gehad, moest plaats maken voor De Gaay Fortman Sr van de ARP. Hans Gruijters werd de D66-minister op Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening.

Na een formatie met een recordlengte van vijfenhalve maand kende Nederland weer een kabinet. Van Mierlo: "Toen Den Uyl op zijn kussentje zat, kwam het grote verraad van de Partij van de Arbeid. De socialisten hadden gekregen wat zij wilden, eindelijk waren ze weer aan de macht. Op een partijcongres besloot de PvdA toen dat de progressieve volkspartij niet doorging. Het congres vond dat het socialisme nooit verloren moest gaan. Den Uyl heeft dat laten gebeuren, hij heeft zich wel tegen de motie verzet, maar niet overdreven hard. Weet je wie de indiener was van de motie waarmee de progressieve volkspartij afgeblazen werd? Een jonge, ambitieuze wethouder uit Groningen: Jacques Wallage."

D66 is ontstaan uit de wens het politieke bestel te hervormen, maar om dat te bereiken, is D66 een partij geworden en is daardoor zelf deel gaan uitmaken van het bestel dat zij wilde veranderen. In hoeverre heeft D66 het bestel van binnenuit kunnen veranderen?

Ja, dat klopt, we zijn deel van het bestel geworden. Op het moment dat je door het poortje van het Binnenhof gaat, valt er een grote klont boter op je hoofd, en die gaat er nooit meer af. De paradox is dat je tegen het systeem bent, maar om te bereiken wat je wilt moet je eerst deel van het systeem worden. Er is geen andere weg. Als je de grondwet wilt veranderen, dan moet je via de bestaande regels van de grondwet eerst binnen zien te komen. D66 is altijd heel consequent bezig geweest met het doel waarvoor de partij is opgericht: met ons politieke programma door de bestaande krachtsverhoudingen heenbreken. We hebben drie keer een stormloop op het politieke bestel ondernomen. De eerste stormloop was een aanval op de staatsrechtelijke instellingen via de constitutie. Met de gekozen minister-president en het districtenstelsel wilden we de kiezers laten afrekenen met de vanzelfsprekendheid van de macht van het midden. Maar voor grondwetswijzigingen is een tweederde meerderheid nodig in het parlement, en die bleek onhaalbaar. De stormloop via de grondwet is dus mislukt. De tweede stormloop was de totstandbrenging van het kabinet-Den Uyl via de progressieve samenwerking. We redeneerden zo: als we

de constitutie niet kunnen veranderen, dan moeten we de constitutie kraken. In feite, deden we net alsof we al een bestel met een gekozen minister-president hadden. We presenteerden een schaduwkabinet met Den Uyl als premier. Ook deze stormloop is uiteindelijk mislukt, want de samenwerking met de PvdA en PPR had moeten uitmonden in een progressieve volkspartij die de nodige staatsrechtelijke hervormingen zou ondernemen. Maar toen de socialisten op het kussen van de macht zaten, zijn ze vadsig geworden. Ze hebben hun woord gebroken en de progressieve volkspartij afgeblazen. Paars is de derde stormloop. Dat is de enige stormloop die succes heeft gehad. Door de twee polen te laten samenwerken, hebben we in wezen het politieke krachtenveld vernietigd. Dat is na dertig jaar een terugkoppeling naar de geboortepapieren van D66.

In hoeverre is de stormloop van D66 een stormloop tegen het CDA geweest?

Nederland is heel lang maar in beperkte zin een democratie geweest. Het wezen van een democratie is dat de kiezers een macht die hun niet bevalt weg kunnen sturen. Dat kon in Nederland maar voor de helft, want de christen-democraten kwamen altijd terug, of ze de verkiezingen verloren hadden of niet, ze traden altijd weer aan in het kabinet. Dat het midden vaak aan de macht is, is begrijpelijk en goed, maar de vanzelfsprekendheid van de macht van het CDA was een infectie. Het waren de PvdA en de VVD die met dit virus besmet waren, want die twee partijen hadden zichzelf overgele-

verd aan het CDA. Als coalitiepartner moesten ze keurig doen wat het CDA wilde, anders werden ze voor elkaar ingeruild. Paars heeft de genen van de Nederlandse politiek veranderd. Doordat de PvdA en de VVD samen kunnen regeren, zal het CDA nooit meer vanzelfsprekend de macht krijgen. Het was die vanzelfsprekendheid waardoor het CDA groter was dan de god die het in Nederland vertegenwoordigde. Ten tijde van Lubbers zat er een boel lucht in die partij, en die is er nu uitgelopen. De partij heeft nu een omvang die correspondeert met de grootte van de groep die zij vertegenwoordigt. Het CDA is met electoraal geweld gedwongen een gewone partij te worden. Daarom zou ik nu geen enkel bezwaar meer hebben tegen deelname van het CDA aan een coalitie. De paarse formule vind ik beter, maar als er om een of andere programmatische reden geen paars kabinet gevormd zou kunnen worden, dan kun je met het CDA in zee, want het is een doodgewone partij geworden.

Er zijn aan het adres van D66 vaak bizarre verwijten gemaakt. Hoe denkt u dat D66 in de Nederlandse politiek gezien wordt?

Biesheuvel en Koekoek hebben D66 zelfs met de NSB vergeleken, omdat onze gekozen minister-president volgens hen riekte naar de sterke man van de NSB. Ik merk nog steeds dat D66 het ongewenste kind in de Nederlandse politiek is. Ook in de pers, want de

pers is onderdeel van het politieke establishment. Mensen zijn er altijd vanuit gegaan dat de pers wel achter D66 zou staan, omdat er zoveel oud-journalisten in D66 actief zijn. Hans Gruijters en ik kwamen van het Handelsblad. Maar dat maakte journalisten eerder extra kritisch. Net als een goede krant heeft D66 een analytische benadering van de politiek. Toen ik de politiek inging, merkte ik dat de verhalen die ik hield, diezelfde dag als analyse in een of andere krant stonden. Als journalisten niet oppasten, zeiden ze voortdurend dezelfde dingen als D66. Daarom gingen journalisten kunstmatig afstand nemen om te laten zien dat hun krant geen partijkrant was.

Wat de media betreft hebben we het tij tegen, want de media vertellen alles in termen van amusement en sport. Alle communicatie gaat via entertainment. Mensen mogen zich niet vervelen. Alles wordt in sporttermen uitgedrukt, in winnen en verliezen. Je kunt nog zo'n goede analyse hebben, de vraag van de journalist blijft: 'Hebt u gewonnen of verloren?'

Er zijn twee werkelijkheden ontstaan. De ene is de werkelijkheid van het politieke bedrijf, van wat er werkelijk aan de hand is. Daarboven zweeft de communicatieve werkelijkheid. Dat is een vereenvoudigde, uitvergroete versie van de werkelijkheid. Helaas is de kiezer alleen nog maar via dat niveau te bereiken, want daar opereren de media, en de media, het woord zegt het al, zijn het enige middel om vanuit de wereld van de macht de kiezers te bereiken. Om problemen herkenbaar te maken voor het publiek worden ze door de media uitvergroot, en door die uitvergroting raakt alles vervalst, en vaak onoplosbaar. Het probleem wordt in zulke grote termen weergegeven dat het niet meer te hanteren is. De kiezers hebben hun antennes afgesteld op de satelliet hoog in de stratosfeer die uitvergroete beelden van de werkelijkheid uitzendt. En ik moet heel eerlijk zeggen, in het bedienen van die satelliet zijn de andere partijen ontzettend veel beter dan D66.

Het is opvallend hoe groot het intellectuele overzicht van D66 in de progressieve samenwerking was: het beleidsplan met de financiële verantwoording, het schaduwkabinet, de reactie op de milieuproblematiek, de formulering van 'Keerpunt '72', het werd allemaal door D66 bedacht. Hoe kan het dat daar electoraal-strategisch zo weinig succes mee werd geboekt?

Omdat wij daar slecht in zijn. Ik heb vanaf het begin beseft dat onze eigen mentaliteit en onze eigen doelstellingen ons in de weg zouden zitten bij het realiseren ervan. Hoe kun je je idealen verwezenlijken zonder ze op te geven? Als je een open en eerlijke politiek wilt, dan heb je eentiende van het aantal trucs tot je beschikking waarover de anderen kunnen beschikken. Ik wijs hiermee op het allerzwakste punt van D66.

Misschien zijn wij ook te bescheiden om het licht op onze eigen resultaten te zetten. Ik herinner me dat de nacht van 7 oktober ter sprake kwam in de Tweede Kamer, de nacht waarin wij alle wijzigingsvoorstellen van het PvdA-congres voor Keerpunt '72 hebben afgeschoten. Toen heb ik inderdaad de fout gemaakt te denken dat bescheidenheid betaalt. De andere partijen zeiden honend: 'De PvdA heeft zich door D66 de les laten lezen!' Ik heb dat toen ten stelligste ontkend. Maar laat je die bescheidenheid schieten, dan willen de politici van andere partijen niet meer met je samenwerken om het politieke bestel te hervormen. En ben je bescheiden dan zien de kiezers niet dat het jouw werk was. Dat is het dilemma als je de vragende partij bent. De vragende partij verdwijnt in

de resultaten die zij bewerkstelligt. Dat zie je ook bij het paarse kabinet. D66 wordt onzichtbaar in de resultaten van het eigen beleid.

D66 is ontstaan uit sociaal-democraten die genoeg hadden van de PvdA en liberalen die het in de VVD niet meer zagen zitten. Beide groepen hadden moeite met het regenteske van hun partij. Politiek-inhoudelijk wilden zij niet langer de halve waarheid verkopen. De sociaal-democratie als gesloten denksysteem levert geen oplossing op voor de problemen in de samenleving en het liberale gesloten denksysteem al helemaal niet. Die twee halve waarheden vullen elkaar aan. De paarse mengstof van het liberale en het sociaal-democratische denken zit in de genen van D66. Dat is ook de reden waarom wij zo slecht zichtbaar zijn in het paarse kabinet. De politiek is herkenbaar aan de dialoog en de dialoog is herkenbaar aan de extremen. Het product daartussenin is nooit herkenbaar, dat wordt gesavoureed. De twee oevers zijn interessanter dan de brug daartussen. De brug wordt verwaarloosd, de brug zonder welke die twee oevers niets met elkaar kunnen. ♦

De onzichtbare Democraten

Impressies van een congres over het kabinet-Den Uyl

door Paul Lucardie

Voor D66 was de periode 1973-77 van vitaal belang: de eerste ervaring met regeermacht ging immers gepaard met een innerlijke verscheurdheid en vertwijfeling die de partij bijna het leven kostte. Het leek me dan ook een verstandig voornemen van de redactie van Idee aandacht te besteden aan het congres over het kabinet-Den Uyl.

De opzet van het congres verraadde een gelukkige hand. Drie wetenschappers hielden korte lezingen over de drie belangrijkste idealen van Den Uyl en de zijnen: herverdeling van kennis, macht en inkomen. Drie voormalige ministers, Van Kemenade, Van Agt en Boersma, gaven een persoonlijk, soms polemisch, soms ironisch-relativerend commentaar op de referaten. Twee historici belichtten de stijl van Den Uyl en de naweeën van het kabinet. Het congres werd afgesloten met een debat tussen Ed van Thijn - wel eens de 'geestelijke zoon' van Den Uyl genoemd - en Frits Bolkestein, die zich door het zijns inziens catastrofale beleid van Den Uyl geroepen zag de politiek in te gaan. Al met al een zwaar programma, maar levendig genoeg om de aandacht van een paar honderd belangstellenden voor ruim zes uur vast te houden. Die belangstellenden kwamen uit verschillende kringen, niet alleen historici en politologen, maar ook (voormalige) partij-activisten en zelfs een enkeling uit het bedrijfsleven die kwam kijken hoe men nu over het 'rode gevaar' van de jaren zeventig dacht.

Afwezigheid D66

Opvallend afwezig in het hele congres was echter de partij waar het in dit nummer van Idee natuurlijk om gaat: D66. Geen der referenten besteedde er enige aandacht aan, geen D66'er uit het kabinet was aanwezig, geen enkele discussiedeelname in de zaal refererde aan de partij. Toch was D66 zeer sterk bij het kabinet

Een kwart eeuw geleden werd het meest progressieve en spraakmakende kabinet dat Nederland in de twintigste eeuw heeft gekend geïnstalleerd: het kabinet-Den Uyl. Voor de Vereniging voor de Geschiedenis van de Twintigste Eeuw (VGTE) aanleiding om er een congres aan te wijden. Paul Lucardie schreef in het kader van dit themanummer van Idee de volgende impressie.

betrokken: Hans Gruijters, één van haar oprichters, beheerde de portefeuille van volkshuisvesting en ruimtelijke ordening. Laurens Jan Brinkhorst, ook niet de eerste de beste, was staatssecretaris van buitenlandse zaken. Jan Glastra van Loon, wel eens als geestelijk vader van de partij betiteld, diende als staatssecretaris van justitie, totdat zijn minister, Van Agt, hem te kritisch vond en het vertrouwen in hem opzei - achteraf een zegen voor D66, omdat de ontslagen staatssecretaris al zijn energie in zou zetten om de partij uit haar coma te redden. Henk Zeevalking zou hem opvolgen.

Nu kan men aanvoeren dat deze bewindslieden, hoe bekwaam ook, weinig invloed uitoefenden op de verwezenlijking van het kernprogramma van Den Uyl, de spreiding van kennis, macht en inkomen. Dat is maar ten dele juist: zo kon Gruijters wel degelijk burgers iets meer macht over hun woonomgeving verschaffen. De Nijmeegse historicus Ramakers, die de herverdeling van macht behandelde, zocht echter wijs-

heid in beperking en wijdde zijn referaat uitsluitend aan de strijd over de ondernemingsraad.

Vijfde wiel

Moet D66 dan beschouwd worden als nutteloos vijfde wiel aan de wagen, die getrokken werd door PvdA, PPR, KVP en ARP? In tegendeel, zou ik willen beweren: veeleer als het onzichtbare oog van de wervelstorm die Den Uyl voortstuwde.

Ik denk daarbij vooral aan de ideologie die het kabinet inspireerde. Hoewel men toen van een 'rood kabinet met een wit randje' sprak, kan het moeilijk een socialistisch kabinet genoemd worden. Zelfs Den Uyl, die zich wel socialist noemde, had zowel het klassieke socialisme als de klassieke sociaal-democratische ideologie vaarwel gezegd, zoals de politicoloog Van Kersbergen in zijn zeer verhelderende referaat over inkomenspolitiek overtuigend aantoonde. Den Uyl wilde niet zozeer de ondernemers onteigenen, zoals klassieke socialisten, en hen evenmin op wezenlijke onderdelen de wet voorschrijven, zoals klassieke sociaal-democraten. Der-

gelijke socialistische en sociaal-democratische denkbeelden spraken een groot deel van zijn partij nog wel aan, zoals uit verkiezings- en beginselprogramma's van de PvdA afgelezen kan worden, maar Den Uyl zelf had zich daarvan al in de jaren vijftig gedistantieerd. Wél wilde hij sociale gelijkheid bevorderen, door middel van meer medezeggenschap in bedrijven, onderwijshervorming en een actieve inkomenspolitiek. Een dergelijke ideologie, door Van Kersbergen wat ongelukkig 'Den Uyl-socialisme' gedoopt, zou ik liever 'democratisch radicalisme' noemen. In deze ideologie staan democratie en sociale gelijkheid centraal, maar wordt de (sociale, gedemocratiseerde) markteconomie niet bestreden. Het woord 'ideologie' wekt hier wellicht misverstand - en bij D66ers vaak overdreven weerstand - omdat het een hecht, gesloten systeem van

ideeën suggereert, terwijl het gedachtengoed van Den Uyl - en zeker van D66 - niet zoveel samenhang vertoonde en open stond voor nieuwe opvattingen. Indien we 'ideologie' dan ook wat ruimer opvatten, kunnen we ook de ideologische verwantschap tussen de PvdA van Den Uyl, de Democraten en de PPR uit die tijd opmerken. Men zou bij de PvdA van rode (nog een beetje socialistisch getinte) en bij de PPR van blauwe (christen-radicaal getinte) varianten van democratisch radicalisme kunnen spreken. Juist omdat D66 die ideologie in haar zuiverste vorm verkondigde - zonder haar als zodanig te benoemen - kon ze zich moeilijk binnen het kabinet profileren.

Ideologische crisis

De comateuze toestand waar de Democraten rond 1974 in verzeilden, kan ook als ideologische crisis getuid worden. Aan de ene kant dreigde de partij haar identiteit te verliezen, omdat haar coalitie-partners PvdA en PPR (en in veel mindere mate ARP en KVP) haar ideaal, radicale democratisering van de samenleving, over hadden genomen - echter zonder de consequentie van een fusie tot een Progressieve Volkspartij te willen aanvaarden. Van die beoogde maatschappijhervorming kwam vaak bitter weinig terecht, zoals op het congres nog eens duidelijk werd gemaakt, vooral vanwege het verzet van behoudende krachten binnen en buiten het kabinet, maar soms ook door tactische blunders van de progressieve partijen. Niettemin zijn op tal van gebieden democratiseringsprocessen op gang gebracht, dank zij of ondanks Den Uyl en de zijnen. Arbeiders en hun vertegenwoordigers kregen iets meer invloed binnen hun bedrijven, burgers meer inspraak over hun woonomgeving. De middenschool leek aanvankelijk een doodgeboren kindje te worden, maar zou uiteindelijk als 'basisvorming' een nieuw leven beginnen.

Aan de andere kant bleef een tweede, nog belangrijker ideaal van D66, democratisering van de staat, praktisch liggen. De voorstellen daartoe, verkiezing van de minister-president, een ander kiesstelsel, wellicht ook een referendum, waren al eind jaren zestig

Worden deze democraten straks weer onzichtbaar?

door de staatscommissie onder leiding van Cals en Donner geformuleerd. Ze stuitten in de jaren zeventig echter in de Tweede Kamer niet alleen op liberale en confessionele weerstand, maar ten dele ook op onverschilligheid in de rijen van PvdA en PPR. Geen wonder dat Van Mierlo, dit alles overwegende, na zeven margere jaren in de kamer, het politiek leiderschap neer wou leggen, terwijl een meerderheid van de leden op het congres in 1974 de partij zelfs op wilde heffen. Statutair lukte dat niet, zodat Van Mierlo's opvolger Terlouw de kans kreeg met hulp van Glastra van Loon de partij te redden. Terlouw koos voor een gematigder, meer sociaal-liberale dan democratisch-radicalistische koers: meer nadruk op milieu, technologische en sociale vernieuwing dan op democratisering van staat en maatschappij.

Overeenkomsten '74 en '98

Staan de Democraten nu voor dezelfde pijnlijke keuze als anno 1974? De overeenkomsten tussen de periode 1973-77 en 1994-98 dringen zich op, althans wat deze partij betreft. Opnieuw dreigt ze plat gedrukt te worden tussen grotere coalitie-partners. In de strijd tussen Van Agt en Den Uyl speelde ze een even bescheiden rol als in die tussen Bolkestein en Kok. Kok heeft nog een paar socialistische veren afgeschud die Den Uyl had laten staan. De ideologie van de huidige PvdA-leider lijkt een niet eens meer sociaal-democratische maar hooguit sociaal getinte, zeer gematigde versie van democratisch radicalisme. Nu is het radicalisme van D66 ook wat verwaterd, dus ontlopen de twee partijen elkaar in ideologisch opzicht opnieuw heel weinig. Beide zetten het referendum, de gekozen minister-president en de gekozen burgemeester in hun program. Of die er aan het begin van de komende eeuw ook zullen komen is de vraag, maar met de PvdA van Kok krijgt de radicale kiezer meer kans op regeermacht dan met het electoraal achteruit sukkelende D66. Voor een wat pittiger, oppositioneler variant van democratisch radicalisme kan de kiezer terecht bij Groen Links. Zo blijven de Democraten weliswaar redelijk en consequent, maar ook opnieuw onzichtbaar. ♦

Den Uyl en de breuk met de verzuiling

In gesprek met Bas de Gaay Fortman

door Allan Varkevisser

Over de samenhang tussen progressieve samenwerking en de ontzuiling, de opkomst van de Stille Generatie en het cement van D66.

Oud PPR-voorman, Bas de Gaay Fortman, was destijds vanaf het eerste uur betrokken bij de progressieve samenwerking en de vorming van het kabinet-Den Uyl. Hoewel hij zelf medeverantwoordelijk was voor het kabinet, bleef hij een relatieve buitenstaander, zoals hij zelf ook aangeeft in het hierna volgende gesprek. Hoe kijkt hij terug op de meest progressieve regeringscoalitie van de Twintigste Eeuw?

"Het kabinet Den Uyl komt voort uit de progressieve samenwerking en die vond eigenlijk al zijn aanzet in de befaamde nacht van Schmelzer. Met het indienen van de motie-Schmelzer werd in 1966 de samenwerking tussen KVP, ARP en CHU en PvdA op een buitengewoon polariserende manier om zeep geholpen. Reeds toen leefde in Nederland het idee dat de verzuiling grote politieke onduidelijkheid had opgeleverd. De nacht van Schmelzer had een versnellend effect op het proces van het zoeken naar politieke duidelijkheid, een proces dat natuurlijk mede was gericht op het beëindigen van de overheersende positie van de confessionele partijen.

Na de nacht van Schmelzer raakte de PvdA geïsoleerd en had bondgenoten nodig. In maart '68 ontstaat de PPR en was de definitieve splitsing tussen de conservatieve en de radicale katholieken binnen de KVP een feit. De toenmalige voorlieden van de PPR, waaronder Jaques Aarden en Pieter Boogaers, zochten onmiddellijk samenwerking met de PvdA. D66 kwam hierdoor onder druk te staan om ook mee te doen aan progressieve samenwerking. In eerste instantie hield de partij de boot af, want zij had als ambitie immers de ontploffing van het hele partijstelsel. Maar uiteindelijk deed D66 ook mee onder de belofte dat het tot nieuwe partijvorming zou leiden, namelijk de zogeheten Progressieve Volkspartij (PVP).

De kabinetsformatie in de zomer van '71 verliep vrij gemakkelijk; de progressieve partijen kwamen weer in de oppositie terecht. In de Kamer gingen we toen al vrij vaak over tot het spreken namens elkaar. Voor mij was dat essentieel want ik zat er in de praktijk alleen. Mijn mede-fractiegenoot, Aarden, was ziek geworden. D66 hield toen nog wel vast aan een eigen zelfstandige opstelling en sprak over het algemeen voor zichzelf.

In juli 1972 viel het kabinet-Biesheuvel en intussen was de pro-

gressieve samenwerking ook op landelijk niveau geïnstitutionaliseerd, met lijstverbindingen en al. PvdA, D66 en PPR hadden ieder een eigen program, maar hadden zich tevens gebonden aan een gezamenlijk regeerakkoord, namelijk *Keerpunt '72*. Het afsluiten van een regeerakkoord voorafgaand aan de verkiezingen zou de kiezers duidelijkheid moeten geven waar zij voor of tegen zouden stemmen.

De betrekkingen tussen de drie progressieve partijen werden steeds hechter. Dat gold vooral voor D66 en de PvdA. De PPR was begonnen met twee zetels en mijn probleem was van begin af aan de profilering van de PPR. Deze werd door de kiezer gezien als bijwagen van de PvdA. Ik ben mede daarom zelf niet in het tweede schaduwkabinet gaan zitten. De PPR-deelname bleef toen beperkt tot een staatssecretaris, Michel van Hulten. Eind november 1972 waren er opnieuw verkiezingen en het progressieve blok ging van 52 naar 56. Maar de verschuivingen binnen de club waren veel belangrijker dan de bescheiden winst van 4 zetels: de PvdA ging van 39 naar 43, D66 zakte terug van 11 naar 6, en de PPR ging van 2 naar 7. De Tweede Kamer is nu eenmaal een vrij harde getalsgerichte instelling, dus van PvdA/D66/PPR werd het nu PvdA/PPR/D66. D66 was in de ogen van de kiezer in de rol van 'bijwagen van de PvdA' terecht gekomen. Den Uyl en Van Mierlo werden gezien als twee handen op één buik. De PPR had zich veel zelfstandiger geprofileerd.

In hoeverre herkenden de leden van de progressieve samenwerking elkaar als generatiegenoten die zich afzetten tegen de verzuiling en daarmee eigenlijk de zwevende kiezers van de jaren '70 werden?

We hebben het over leden van de *Stille Generatie*, de generatie geboren tussen 1930 en 1945. Van Mierlo kun je daar ook toe rekenen. De oprichting van D66 gebeurde door volstrekt ontzuilde liberalen. Zeg maar, sociaal liberalen. Het ging om mensen die niet zoveel banden hadden met de kerk, maar zeker ook niet met de PvdA als zuil. Wij zagen de PvdA toentertijd ook als slachtoffer van de verzuiling. De VVD had zich vanzelf ontwikkeld als restzuil.

We waren inderdaad allemaal bezig ons los te maken van de verzuiling. Ik ben zelf van gereformeerde huize. In die tijd werd iedere jong volwassene nog lid van een politieke partij en voor mij was dat vanzelfsprekend de Anti-Revolutionaire Partij. Maar ik was eigenlijk helemaal niet partijpolitiek geïnteresseerd. Toen ik

merkte dat mijn partij na de verkiezingen iets heel anders ging doen dan ik vooraf meende te mogen verwachten, ben ik door een 'spijstimmers-actie' bij de politiek betrokken geraakt. En toen de AR koos voor de samenwerking met de KVP en de CHU heb ik mij vanuit Zambia - wij woonden daar tussen '67 en '71 - aangemeld als lid van de PPR. Daar had men naast alle katholieken ook een protestant nodig en zo ben ik feitelijk in de actieve politiek terecht gekomen.

De progressieve groepen waren aanvankelijk dus nog behoorlijk gescheiden. De groep waar ik uit voortkom, wier ouders nog in de verzuilde politiek actief waren, was anders dan de ontkerkelijktte groep die de aanzet gaf tot de oprichting van D66. Maar waar we elkaar in vonden was dat we volstrekt ontzuild werkten en dachten. Onze drijfveer was zuiver ideel, gericht op verandering van de fundamente van de Nederlandse politiek

en het beëindigen van de verzuiling. D66 wilde dat realiseren via hervormingen van het staatsrecht en de invoering van directe democratie. In mijn beweging, komende vanuit de confessionele politiek, lag de nadruk meer op de inhoudelijke politieke vernieuwing. D66 en de PPR waren geen traditionele beginselpartijen, maar issue-partijen. Voor D66 waren de issues vooral staatsrechtelijke hervormingen en het milieu. Voor de PPR waren het atoompacifisme, milieu en economische democratisering.

Hoe was de sfeer onderling, konden jullie goed met elkaar overweg?

Er was een vanzelfsprekende kameraadschap omdat je samen één blok vormde. Maar tussen Den Uyl en Van Mierlo was er vriendschap, meer dan kameraadschap. Den Uyl en Van Mierlo hadden inhoudelijk bijna geen problemen met elkaar. Ik stond daarbuiten. Ik was officieel mede-formateur van het schaduwkabinet, maar daar kwam in de praktijk niet of nauwelijks iets van terecht. Den Uyl had ook een sterke persoonlijke band met mijn vader en vond mij maar een vreemde vogel. Het kwam hem en Van Mierlo ook niet zo goed uit dat wij de PPR gingen profileren. Ze vonden het wel best om ons mee te nemen voor die twee of drie kamerzetels, maar ze wilden liever geen sterke PPR want dat zou alleen maar een lastpak kunnen worden binnen het progressieve blok. De PPR was uiteindelijk het meest radicale clubje en Den Uyl had al genoeg te stellen met de radicalen binnen zijn eigen partij. De zogenaamde *Nieuw Linkers*, zoals Van der Louw en Kombrink, wisten dat wat zij binnen de PvdA intern voorstelden en als onhaalbaar werd bestempeld, bij de PPR al gauw als partijstandpunt werd aanvaard. Er bestond teveel spanning tussen de PPR aan de ene

Foto: ANP Foto

en de PvdA en D66 aan de andere kant om echt dikke vrienden te worden. Maar toen het kabinet er eenmaal was, ontstond er uitgesproken kameraadschap en werd ook de verhouding tussen mij en Den Uyl beter.

Waar gingen de discussies over? Bestond er een gemeenschappelijke opvatting over de inhoud van progressieve politiek?

Waarin men elkaar vond was het verdeelvraagstuk. Een oprechte betrokkenheid bij en gerichtheid op het inkomen van de mensen aan de onderkant. En de aandacht voor de collectieve sector. Galbraith had toen net zijn boek 'The affluent society' gepubliceerd, waarin hij zijn 'theory of social balance' schetste. Volgens Galbraith raakt het evenwicht tussen de collectieve en de particuliere sector steeds worden binnen de particuliere sector steeds meer auto's gepro-

duceerd en verkocht, maar door de overheid worden niet tegelijkertijd meer wegen aangelegd. Verstoppingen op de wegen en eideloze files zijn het gevolg. In de particuliere sector doen zich allerlei ontwikkelingen voor die investeringen in de collectieve sector noodzakelijk maken, dat was Galbraith's boodschap. Op het terrein van de publieke investeringen was het progressieve blok dus behoorlijk ambitieus.

Een ander hoofdpunt was de stijl: de bewindslieden waren veel toegankelijker en braken met het regentengedrag van weleer. Toen Max van der Stoep minister van Buitenlandse Zaken werd, veranderde er veel in de cultuur van dat departement. Opeens konden actiegroepen daar terecht. En we hadden toen enorm veel actiegroepen op het terrein van de buitenlandse politiek. Ook op dit terrein vond men elkaar: erkenning van de DDR en dat soort zaken.

Op die basis is het meest progressieve kabinet tot stand gekomen dat Nederland ooit heeft gekend, het kabinet-Den Uyl. Ik was me daar toen reeds sterk van bewust. Zoals je af en toe bij het neerzetten van een prestatie het gevoel hebt dat die er nog lang zal blijven staan als unieke gebeurtenis. Maar mijn achterban en de linkse groep binnen de PvdA - die intussen rechts is geworden - dachten dat het nog een heel stuk radicaler kon. Na het kabinet-Den Uyl is het ontzettend sukkelen geworden voor de progressieve politiek, zowel inhoudelijk als wat betreft de positie in het partijbestel.

D66 had het moeilijk tijdens het kabinet-Den Uyl en verloor veel electorale steun. Heeft u daar een verklaring voor?

Het ging in de eerste plaats om de deelname aan het schaduwkabinet voor de verkiezingen. Van Mierlo heeft na de vorming van het kabinet-Den Uyl het politiek leiderschap van D66 overgedragen aan Terlouw. Bij de Statenverkiezingen van '74 maakte zijn partij een enorme smak. Op basis van die uitslag zou D66 niet eens meer terugkeren in de Tweede Kamer. De enige reden dat D66 toen niet werd opgeheven was, dat er tijdens het congres net geen tweederde meerderheid bestond voor de opheffing en die was statutair verplicht.

Voor Den Uyl vormde de opvolging van Van Mierlo een probleem want Terlouw begreep heel goed op basis van de verkiezingen van '74 dat D66 helemaal los zou moeten komen van de PvdA om weer terug te keren als machtsfactor in de politiek. Bij de verkiezingen van '77 kwam er dus een regeerakkoord tussen PvdA en PPR. D66 bleef daar buiten en presenteerde zich als 'redelijk alternatief' tegenover dat 'onredelijke' regeerakkoord van PvdA en PPR. Daarmee werd electoraal succes behaald.

Ziet u overeenkomsten tussen de vorming van het kabinet-Den Uyl en de wordingsgeschiedenis van Paars, met name in de zin van het 'afrekenen' met het CDA?

Het afzetten tegen het CDA was een specifiek D66-punt in de verkiezingen van '94. De VVD en de PvdA zijn niet met Paars de verkiezingen in gegaan. Daar heeft D66 z'n 24 zetels ook aan te danken. D66 heeft nooit zo'n uitgelezen profilering gehad als toen, omdat daar een hele geschiedenis achter zat. Reeds ten tijde van het opstellen van het *Keerpunt '72* waren we al bezig met de vraag hoe je de confessionelen een keer uit het centrum van de macht zou kunnen krijgen. Zij domineerden voortdurend de politiek. In de jaren zestig, bij de overgang van het kabinet-Marijnen naar Cals, is er een tussentijdse wisseling geweest door de confessionelen van de VVD naar de PvdA zonder dat de kiezer eraan te pas kwam. Dus vanaf die tijd bestaat er reeds een grote afkeer van de wijze waarop de verzuiling het de kiezer onmogelijk maakte veel politieke invloed uit te oefenen. En de confessionelen speelden daarbij de hoofdrol.

In '94 kon D66 met een anti-CDA opstelling de verkiezingen in, zonder dat deze als onredelijk zou worden ervaren (de kabinetsformatie van 1989 was hieraan immers vooraf gegaan). Zij wierp zich op als de makelaar tussen de VVD en de PvdA. Dat was een uitkomst omdat CDA en VVD niet langer boven de 75 zetels uit zouden komen, dus leek het alsof het weer CDA met PvdA zou moeten worden. Maar ook die combinatie was door de enorme toename van het aantal zwevende kiezers twijfelachtig geworden. D66 heeft hierdoor als breekkijzer kunnen fungeren. En als je 24 zetels uit de markt pikt - uit de serieuze markt dus los van de getuigenpolitiek - dan is het niet alleen zo dat je inhoudelijk je bijdrage kunt leveren, maar heb je jezelf ook electoraal noodzakelijk gemaakt. Dat is D66 gelukt in '94.

D66 heeft het nu weer moeilijk tijdens deelname aan een kabinet. Hoe komt dat?

Toen D66 in 1966 werd opgericht, vroeg Biesheuvel zich openlijk af: "Wat is het cement dat die groep bijeen houdt?". De democraten kregen in één klap 7 zetels. Hoe was dat mogelijk? Want in Nederland kon het cement tot dan toe maar op één grondstof gebaseerd zijn en dat was de cohesie van de zuilen. Het cement dat de SGP, de EVP en de GPV nog steeds bijeenhoudt. Intussen is dat

cement van de verzuiling enorm aangetast geraakt en dus moet er iets anders zijn dat partijen en maatschappelijke groepen bijeenhoudt. Het samenbindende element moet nu gevonden worden in inhoudelijke profilering en daarin is D66 nooit goed geweest. Uitzonderd de eerste keer in 1966. Toen vonden de kiezers in Nederland dat het eens afgelopen moest zijn met de hegemonie van de confessionelen in de politiek. Er heerste een sterk anti-confessioneel sentiment. De kiezers hadden nooit nagedacht over de vraag of de staatsrechtelijke hervormingen van D66, de gekozen minister president en het districtenstelsel, hen konden afhelpen van die hegemonie, maar zo hadden ze in elk geval iets. Daarna, kun je zeggen, is D66 nooit op de toer gegaan van de inhoudelijke profilering. De partij boekte een goede uitslag in 1977 met 'het redelijk alternatief' (8 zetels). Via de oppositie profileerde de partij zich nog sterker en scoorde in '81 écht goed met 17 zetels. Eigenlijk vind ik de uitslag van '77 een groter wonder dan die van '81 omdat D66 in 1974 na de statenverkiezingen feitelijk op nul zetels kwam te staan en op sterven na dood leek. In 1981 werd het 'redelijk alternatief' niet waargemaakt: er kwam weer geen inhoudelijke profilering.

D66 is teveel afhankelijk van de zwevende kiezers, te weinig geworteld en uiteindelijk ook niet groot genoeg om de opstelling van bijvoorbeeld de PvdA te kiezen, die kan zeggen: 'Wij zijn het kabinet'. D66 kan niet beweren dat zij Paars II kan maken. Daar hoort het gezicht van Kok bij. De kiezer verwacht nu wat meer van D66 dan alleen de makelaarsrol van Paars.

Speelt het feit dat D66 een niet-ideologische partij is haar parten?

Groen Links is ook geen ideologische partij maar rust wel op een sterk sociaal en ecologisch sentiment. Het gaat niet zozeer om ideologieën in de politiek van vandaag, maar om sentimenten. Ook de VVD krijgt z'n kiezers op basis van een bepaald sentiment, namelijk hard werken en vooral goed voor jezelf zorgen.

Het ecologisch sentiment is voor D66 moeilijk bereikbaar in de verkiezingsstrijd omdat het verbonden is aan een kabinet dat geen geweldig indrukwekkende milieupolitiek heeft gevoerd. Bovendien had D66 daar dan zelf een minister voor moeten leveren. Een ander verschil met '94 is dat de confessionelen inmiddels zielig zijn geworden. In '94 moest er een reus omver worden geworpen. Nu vindt iedereen het CDA sneu en zijn ze niet meer de 'upperdog'. Dat werkt dus ook niet meer.

VVD en PvdA hebben D66 misschien wel nodig, maar in Paars II bedreigt D66 het gevaar dat het bij verlies getalsmatig onvoldoende inbreng in het kabinet zal hebben om echt mee te kunnen doen, om echt invloed te hebben op het beleid.

Het probleem van D66 zit 'm dus helemaal niet in de lijsttrekker, Els Borst, maar in de profilering. Van Mierlo heeft per slot van rekening in '72 ook de verkiezingen verloren. En hij was toen dezelfde aantrekkelijke, goed formulerende en aardige Van Mierlo als destijds in 1966. ♦

Van Keerpunt tot Paars

Statements ♦ In het thematische deel van Idee wordt in ieder nummer een onderwerp vanuit verschillende invalshoeken onder de loep genomen. De zogenaamde statements 'vertalen' dit onderwerp naar de persoonlijke levenssfeer of vragen naar de persoonlijke opvattingen van betrokkenen bij het thema. Dit keer getuigenissen over het kabinet-Den Uyl en het paarse kabinet van journalist Henk Hofland, oud-staatssecretaris Laurens Jan Brinkhorst en oud-minister Ruud Lubbers.

D66 is een geestesgesteldheid

Henk Hofland, journalist van *NRC Handelsblad*, volgt beroepshalve al decennia lang de ontwikkelingen in de Nederlandse politiek. Hij kijkt terug op de roerige periode van de jaren zestig en zeventig, de rol van D66 daarin en concludeert dat de partij opnieuw moet wortelen in de maatschappij van nu.

"Ik denk niet dat het kabinet-Den Uyl de politiek vernieuwd heeft. Het heeft juist duidelijk gemaakt hoe begrensd de mogelijkheden zijn om via de politiek de maatschappij te hervormen. De jaren zestig hebben Nederland alleen in cultureel-maatschappelijk opzicht veranderd. Het is niet voor niets dat het boek van Hans Righart over de jaren zestig voor driekwart over popmuziek gaat. Den Uyl dacht ook de werkelijke machtsverhoudingen te kunnen veranderen. Maar daarbij werd hij geconfronteerd met de macht van het maatschappelijke middenveld. Het is veel makkelijker om je en jij te gaan zeggen tegen de directeur dan om de zeggenschap in een bedrijf te krijgen. De aandeelhoudersvergadering werd na het kabinet-Den Uyl nog steeds door de directie met een kluitje in het riet gestuurd. Je zou kunnen zeggen dat Den Uyl zijn Vietnam vond in het moeras van het middenveld. De culturele hervormingen zijn gebleven, maar de politieke hervormingspogingen zijn vastgelopen in taaie machtsstructuren. Een voorbeeld is het referendum. Het is dom om daar nu nog langer aan vast te houden, want tegenwoordig

kunnen referenda met propaganda gekocht worden.

Ik heb nooit geloofd dat het met die progressieve volkspartij iets zou worden. De doorbraakpartij van vlak na de oorlog was toch ook al mislukt? Elke partij is een instituut waarvan mensen afhankelijk zijn voor wat betreft hun baan en toekomst. Voordat je een partij kunt opheffen, moet je een heleboel mensen doodschieten. D66-ers snapten dat in 1972 nog niet, die hadden toen nog onvoldoende politieke ervaring. Van Mierlo hoopte dat de PvdA in een nieuwe partij zou opgaan met D66 en de PPR. Hij heeft zich door Den Uyl laten gebruiken. Den Uyl spinde goed garen bij de solidariteit van Van Mierlo. D66 werd als bijwagen van de PvdA gezien en verloor daardoor veel zetels aan de grote broer. De PPR werd in de progressieve samenwerking niet gemarginaliseerd, omdat haar leider, Bas de Gaay Fortman, niet te gebruiken was: een ziener, een

kletser. Den Uyl speelde een dubbele rol: aan de ene kant was hij een bevroren man die kleine sigaartjes rookte, aan de andere kant een slimme, harde politicus. Joop heeft zijn masker laten vallen toen hij, als gezworen republikein, prins Bernhard uit

Henk Hofland

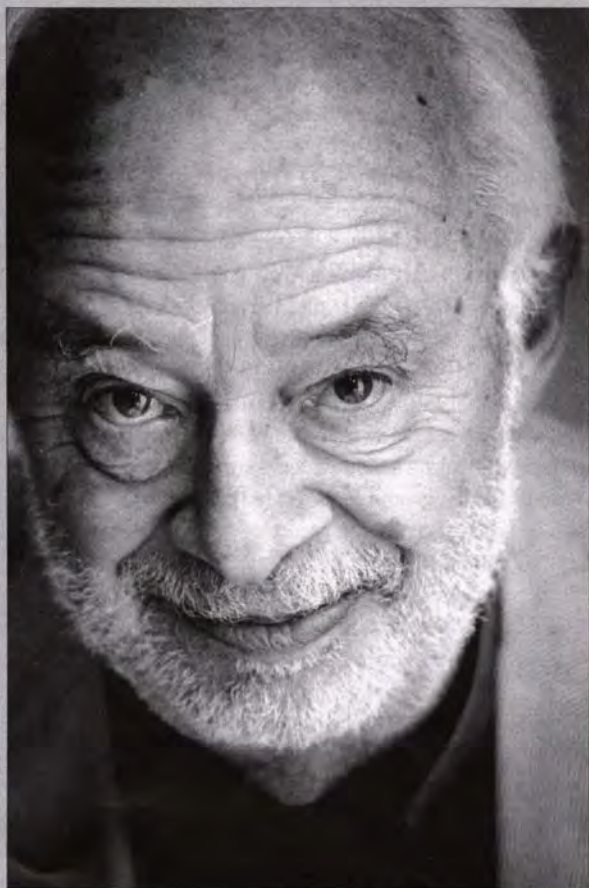

Foto: Vincent Mentzel

het Lockheed-schandaal redde en daarmee de monarchie. Van Mierlo is niet dubbel. Hij is recht door zee, een eerlijk, moedig mens, die zegt wat hij gelooft en soms zelfs gelooft wat hij zegt.

De functie die D66 in 1972 voor Den Uyl vervulde, het kalmeren van de socialisten in hun revolutionaire euforie, was een heel andere dan die in het paarse kabinet. In de paarse coalitie is D66 veel belangrijker. Met het paarse kabinet heeft Van Mierlo loon naar werken gekregen, want Paars is zijn constructie. En Kok heeft dat veel beter gehonoreerd dan Den Uyl. Het gebrek aan herkenbaarheid waarmee D66 nu kampt, is niet te wijten aan de brugfunctie die D66 vervult tussen VVD en PvdA, maar ligt eerder aan de portefeuillevreiding. Het is moeilijk om met de paarse veren te pron-

Van Keerpunt tot Paars

ken, omdat de bewindslieden van D66 op posten zitten die zich daar slecht voor lenen. Met Buitenlandse Zaken kun je als vice-premier minder goed profileren dan met Binnenlandse Zaken. Voor Justitie is het een moeilijke periode. En Wijers die wil zich helemaal niet voor de partij inzetten. Hij is een echte vakminister.

D66 is anders dan de andere partijen. D66 is een geestesgesteldheid, een mentaliteit. De andere partijen zijn geworteld in de economische verhoudingen; op hen is de marxistische leer van toepassing. De identiteit van D66 is verbonden met die van de jaren zestig, met een maatschappij die gro-

tendeels is verdwenen. De partij moet opnieuw geworteld worden in deze tijd. Zij moet zich met die oude identiteit een nieuw leven zien te verwerven: van tarwe die op de zeelei groeit tot een tulp op de geestgrond.

De bestaansreden van D66 was politieke vernieuwing, maar ik geloof niet dat dat nog altijd een urgent thema is. Niemand heeft er een concrete voorstelling van. Nee, ik denk niet dat D66 het daarin moet zoeken. De waarde van D66 is gelegen in het open karakter van de partij. D66 is de erfgenaam van de Vrijzinnig-Democratische Bond. Het is een onafhankelijke partij die ook bij deelname aan de macht kritisch blijft en daardoor nooit totaal medeplichtig wordt. Die partij vervult een belangrijke functie. Als je niet bij een krant zou werken, zou je lid moeten zijn van D66." (PvdH)

We moeten in de aanval

L aurens Jan Brinkhorst, staatssecretaris Europese Zaken in het kabinet-Den Uyl en later nog een korte periode fractievoorzitter, is één van de prominente D66-ers die bijna alle stadia van de partij van nabij heeft meegemaakt. Opkomst, bloei, bijna-ongedrag, opkomst, bloei, etc. Volgens hem is D66 toe aan een generatiewisseling.

"De erfenis van het kabinet-Den Uyl heeft meer met de stijl van politiek bedrijven te maken dan met de inhoud. De politieke stijl werd democratischer. Er kwam meer openheid; er werd minder in achterkamertjes overlegd. Het is het enige kabinet dat ooit gedemonstreerd heeft. Dat was op het Domplein in Utrecht aan het einde van het Franco-regime, toen een terrorist met de *garrotte*, de wurgpaal, terechtgesteld zou worden. Het kabinet-Den Uyl schafte militaire parades af. De bede in de troonrede kwam ter discussie te staan. Het niet-gelovige deel van Nederland en de na-oorlogse generatie kwam voor het eerst echt aan bod. Het was een heel jong kabinet: Pronk en Duisenberg waren 33, Lubbers was 34 en ikzelf 36.

We hebben vier hoofdlijnen uitgezet: de vermogensaanwasdeling, de grondpolitiek, de Wet op de Investeringsrekening en de Wet op de Ondernemingsraden. Deze laatste wet was succesvol en heeft een wezenlijke bijdrage geleverd aan de democratisering;

Laurens Jan Brinkhorst

de andere drie wetsvoorstellen waren minder geslaagd. Zij werden te zeer bepaald door de misvatting dat de economie nationaal gestuurd kan worden, terwijl de internationale effecten op de Nederlandse economie veel belangrijker zijn dan de nationale impulsen. We waren veel te optimistisch over het vermogen om in crisistijd een eigen economisch beleid te voeren.

Voor de christen-democraten was het kabinet-Den Uyl een traumatische ervaring. De CHU zat in de oppositie, gescheiden van haar zusterpartijen KVP en ARP, die wel aan het kabinet deelnamen. Het was een rood kabinet met een witte rand: tegenover zes christen-democratische ministers stond een overmacht van tien progressieve ministers. Leermeester Den Uyl las de confessionelen de les voor. Voor Van Agt was het kabinet-Den Uyl een harde leerschool. Hij stond aan het begin van de rit als progressief te boek, maar eindigde ten aanzien van het socialisme als een cynicus. Als minister van Justitie werd hij voortdurend onder druk gezet om van zijn christelijke principes af te wijken. Het was niet voor niets dat hij zich de bijnaam Dries Beton verwierf. Voor de christen-demo-

craten stond vast: wat er ook gebeurt, we regeren nooit meer apart. Het kabinet-Den Uyl heeft de totstandkoming van het CDA bevorderd.

De progressieve samenwerking van PvdA, PPR en D66 die tot de formatie van het kabinet-Den Uyl leidde, pakte voor de PPR niet slecht uit. De PPR bleef in die samenwerking beter zichtbaar dan D66. Zij onderscheidde zich van de PvdA en D66 door haar christelijke wortels. Daarnaast had de PPR veel verdergaande ideeën dan D66, met name op het gebied van het vredesdenken. De radicalen pleitten voor uit-treding uit de NAVO en erkenning van de DDR. De partijleider van de PPR, Bas de Gaay Fortman, liep een tijd lang in een Mao-pak rond op het Binnenhof. D66 was veel gematigder op het gebied van de buitenlandse politiek, en dus minder herkenbaar.

Op D66 had de progressieve samenwerking, die polarisatie met de VVD inhield, een desastreuus effect. Bij de verkiezingen van 1972 werden we van twee kanten opgegeten: door de VVD en door de PvdA. Degenen die voor de progressieve volkspartij waren waarvoor D66 zich zo had ingezet, stemden op de PvdA; degenen die bang waren met een stem op D66 de PvdA te steunen, stemden op de VVD. Achteraf gezien had D66 er in 1972 beter voor kunnen kiezen een alternatief voor de VVD te bieden, in plaats van samen met de PvdA en PPR te streven naar

Van Keerpunt tot Paars

de oprichting van een progressieve volkspartij. De VVD kon wel wat tegenwicht van een meer sociaal-liberale partij hebben, maar Van Mierlo was bang voor het etiket 'liberaal'. Van Mierlo is geboren en getogen in een KVP-nest en het woord liberaal stond hem tegen. Liberaal, dat was de VVD, en die was conservatief.

De innige omhelzing van de PvdA heeft D66 bijna doodgedrukt. Na het verkiezingsverlies van 1972 ontkwam de partij ternauwernood aan opheffing. Terlouw werd de nieuwe fractievoorzitter. Hij wilde afrekenen met het idee dat D66 een bijwagen van de PvdA zou zijn. De politiek-strategische koers van de partij is toen radicaal verlegd. We presenteerden ons als sociaal-liberalen, als erfgenamen van de vooroorlogse Vrijzinnig-Democratische Bond. De politieke positionering van D66 werd duidelijk gemaakt aan de hand van een assenkruis: sociaal-economisch stonden we tussen PvdA en VVD in, op dezelfde hoogte als het CDA, waarvan we maatschappelijk-ethisch echter weer het verst verwijderd waren. Met deze herkenbare eigen positionering herstelden we ons bij de verkiezingen van 1977 met twee zetels winst en haalden we in 1981 zelfs zeventien zetels. Dat Jan Willem Bertens in 1989 bij de liberale fractie in het Europese parlement ging zitten, was een bevestiging van de sociaal-liberale koers.

Met de terugkeer van Van Mierlo als partijleider is die koers niet gewijzigd.

Het probleem met D66 nu is niet een gebrek aan identiteit, maar de heersende gezapigheid. De democraten van '66 zijn nu dertig jaar ouder en zitten op het fluweel van diverse achtenswaardige instellingen. Omdat D66 zoveel geïnvesteerd heeft in de paarse coalitie, heerst er in de Tweede Kamer een instelling van Don't rock the boat: laten we vooral achter onze kabinetsleden staan. In het kabinet zelf wordt ook niet veel aandacht voor D66 opgeëist: Borst en Wijers zijn van nature geen partij-profileerders en Van Mierlo heeft het als minister van Buitenlandse Zaken te druk om zich met het partijprofiel bezig te houden.

Met onze identiteit is niets mis; we zijn alleen toe aan een generatiewisseling. De meeste mensen binnen de huidige partijtop zijn aan het eind van hun carrière en van hen zal het nieuwe elan niet komen. Jongeren moeten de uitgangspunten van de partij weer voor het voetlicht brengen, zoals de zorg voor het milieu en de democratisering van de Europese Unie. Politieke vernieuwing is nog steeds urgent. Wat dat betreft is Paars teleurstellend geweest. De gekozen burgemeester is niet genoeg. Partijpolitieke handigheid is nooit ons kenmerk geweest, wel partijpolitieke eerlijkheid. Die eerlijkheid kan best gecombineerd worden met wat meer handigheid en een grotere assertiviteit. We moeten niet zo voorzichtig zijn; we moeten in de aanval." (PvdH)

Pacificatiepolitiek van het CDA maakte Paars mogelijk

Ruud Lubbers, Minister van Economische Zaken in het kabinet-Den Uyl, gaat vooral in op het beleid van het kabinet-Den Uyl. Het kabinet heeft goede dingen gedaan, maar uiteindelijk werd het progressieve elan hem toch te veel.

"Ik voel mij niet verwant met *Keerpunt '72*, dat was het programma van de progressieven. Wij hadden als confessionelen een eigen programma. Het kabinet-Den Uyl is op basis van beide programma's geformeerd. Ik zie de formatie van het kabinet-Den Uyl

niet als een machtsgreep van de progressieven, ook al veroverden de PvdA, PPR en D66 een meerderheid van tien zetels in het kabinet, tegenover zes ministersposten aan onze kant. De verstandhouding tussen de progressieve en de christen-democratische ministers verslechterde pas later gedurende de kabinetsperiode. We begonnen enthousiast aan de rit, met onderlinge waardering en respect. De eenheid in het kabinet werd bevorderd door de oliecrisis waarmee we al snel geconfronteerd werden en door de treinkaping in Beilen. Het kabinet-Den Uyl heeft enkele goede dingen gedaan. Ik

denk als Minister van Economische Zaken in dat kabinet natuurlijk op de eerste plaats aan de behandeling van de oliecrisis en later van de eerste Energienota en in lijn daarmee de NEOM, de Nederlandse Energie Ontwikkelings Maatschappij, die later erg nuttig is gebleken voor de ontwikkeling van alternatieve energie. Erg belangrijk was ook de Structuurnota die handelde over selectieve economische groei. Ik denk ook dat de Selectieve Investeringsregeling, waarvan overigens al het initiatief was genomen door mijn voorganger, daar goed in paste. Datzelfde geldt voor de Wet op de

Investeringsrekening waarvoor ruimhartig geld ter beschikking werd gesteld. Zo was er ook nog het verwerken van de effecten van de sluiting van de mijnen in Zuid Limburg. Dat luisterde erg nauw. En in het Noorden kwam het eveneens tot initiatieven, zoals de Noordelijke Ontwikkelingsmaatschappij.

Kijk ik naar het kabinet als geheel, dan denk ik natuurlijk aan de voortreffelijke manier waarop Minister President Den Uyl de Lockheed-affaire behandelde en hoe hij samen met de Ministers Van Agt en De Gaay Fortman sr. de gijzelingsdrama's heeft bezworen. En zo is er veel meer te noemen.

Het kabinet-Den Uyl is geleidelijk ten onder gegaan. Vanaf 1975 ging het mis. Toen was de frisheid eraf en begon de samenwerking tussen confessionele en progressieve ministers te slijten. Er was op den duur steeds vaker sprake van een 'progressief blok' waarvoor wij confessionelen ons geplaatst zagen. Het beleid werd te exclusief op Keerpunt '72 geënt. Daardoor begon het kabinet bepaalde christen-democratische ministers steeds meer van zich te vervreemden. Van Agt was de eerste, en niet lang daarna vonden ook de oude Gaay en ik dat het zo niet langer kon. De kernpunten waren het tekort aan waardering van Den Uyl voor de inbreng van christen-democratische zijde. Soms ging dat over ethische zaken, soms ook over sociaal-economische

Van Keerpunt tot Paars

vragen. Ik denk dan met name aan de invoering van een minimum jeugdloon op een hoog niveau. Persoonlijk vond ik dat nogal onbegrijpelijk omdat wij in samenhang met de energiecrisis juist opriepen tot soberheid. Bovendien was ik bang dat dit onvermijdelijk tot grote jeugdwerkloosheid zou leiden, wat ook inderdaad gebeurde.

Een ander voorbeeld betrof de spanningen rond de Wet op de Ondernemingsraden. Het ijs van de coalitie werd toen erg dun. Voor het wetsvoorstel voor de Vermogensaanwasdeling heb ik niet willen tekenen. Ik dacht en denk nog steeds dat de christendemocratie met betrekking tot bezitsvorming geen minder goede inzichten had dan de sociaal-democratie. Ik was wel in voor een compromis, maar niet voor een dictaat.

Dat D66 koos voor een op fusie gericht samenwerkingsverband met de PvdA en de PPR, kun je niet als een verkeerde politieke strategie zien, ook al werd D66 praktisch gehalveerd in de verkiezingen die erop volgden. Het had ook goed kunnen aflopen met die progressieve volkspartij, dat kan ik niet beoordelen. Maar de inzet werd niet gehaald: de nieuwe partij kwam niet tot stand. Wat over bleef was het kabinet-Den Uyl. Voor dat kabinet leverde D66 niet de juiste minister om de progressieve idealen van Keerpunt '72 in de praktijk te brengen. Hans Gruijters was geen ideoloog zoals Den Uyl, maar een pragmaticus. De progressieve ministers vormden trouwens geen homogene groep. Gruijters, Duisenberg en Van der Stoel zorgden geregeld voor barsten in het progressieve blok. Gruijters had iets van een no-nonsense minister avant la lettre. Dat botste soms met de bevlogenheid van Den Uyl, met name op het terrein van de buitenlandse politiek. Denk bijvoorbeeld maar eens aan de wijze waarop de onafhankelijkheid van Suriname werd geregeld. Gruijters zei toen spottend: is het niet beter ons onafhankelijk te verklaren van Suriname dan omgekeerd; en minder ruimhartig te zijn met financiële hulp en de toelating van Surinamers in Nederland.

Duisenberg had veel moeite met grote uitgaven, waarvan hij niet altijd de noodzaak inzag. Ik denk dan met name aan de aanvullende werken-programma's en de kosten van de Oosterscheldedam. Ook bij het befaamde debat over kernreactorvaten voor Zuid-Afrika nam hij een eigen positie in. Van der Stoel had ook zo zijn problemen, met name daar waar in de buitenlandse politiek radicale standpunten werden verdedigd. Hij heeft overigens ook na zijn ministeriële loopbaan laten zien hoezeer hij in de kern principiële waarden serieus nam. Ik zeg dit alles om aan te geven dat er binnen het progressieve blok zeker geen kadever-discipline heerste. Ook dat maakte het tot een boeiend kabinet.

Bij de regeringsverklaring van het kabinet-Den Uyl merkte Van Mierlo op dat de vanzelfsprekendheid van de politieke macht van het midden was doorbroken, dat wil zeggen dat de christendemocraten uit het centrum van de macht waren verdreven. Dat was de winst die hij persoonlijk zag, maar dat was niet de objectieve werkelijkheid. Dat is daarna ook wel gebleken toen het CDA vijf kabinetten achtereen regeerde, in het kabinet-Van Agt II trouwens samen met D66. Dat kabinet werd zoals bekend echter geen succes en vormde de opmaat tot een centrum-rechtse regering. Deze werd gevolgd in 1989 door het CDA/PvdA kabinet. Daaraan had D66 overigens wel willen deelnemen. Het wordt dan 1994 voordat het paarse kabinet tot stand komt. Paars heeft deels te maken met de weerzin tegen het CDA als permanente regeringspartij, maar nog veel meer met het feit dat de drie eraan voorafgaande kabinetten de ideologische verschillen tussen PvdA en VVD overbrugbaar hadden gemaakt. Met enige ironie zou je dus kunnen vaststellen dat de pacificatiepolitiek van het CDA van 1982 tot 1994 een stevig handje heeft geholpen. Het is eerlijk vast te stellen dat D66 zowel bij de totstandkoming van het paarse kabinet als bij het functioneren ervan een belangrijke rol heeft gespeeld. Hoe het van hieraf verder gaat, is moeilijk te beoordelen. Met name voor D66 tekenen zich nieuwe vragen af. Wat is de eigen rol die zij wil vervullen? Deze vraag is des te prangender omdat D66 sterk begon op basis van het verlangen naar staatkundige vernieuwing. Terwijl vandaag de dag terecht veel wordt gesproken over de betekenis van civil society, over de inzet van burgers ook buiten de politiek." (PvdH)

Ruud Lubbers

Ruimtelijke ordening en de contra-mal

Allan Varkevisser in gesprek met Hein Struben, voorzitter van de SWB-werkgroep Ruimtelijke Ordening (en Volkshuisvesting)

De werkgroep Ruimtelijke Ordening en Volkshuisvesting is voortgekomen uit het samengaan van de twee aparte werkgroepen op de genoemde terreinen. Omdat de twee zoveel met elkaar te maken hebben, en het één voorwaardescheppend is aan het ander, is besloten tot een fusie. "In de discussies merk je wel dat het twee verschillende terreinen zijn: je spreekt een andere taal en op een ander abstractieniveau", aldus Hein Struben voorzitter van de werkgroep. Het open karakter van de werkgroep vindt hij heel belangrijk: "Daardoor krijg je wel eens te maken met het overdoen van discussies, maar het is ook deel van de stijl van onze partij om dingen niet te formeel en te gestructureerd op te zetten." De werkgroep heeft te maken met grote en kleine golven. Op de lange golf blijft een aantal mensen dat echt geïnteresseerd is terugkomen. Grote golven doen zich voor als er onderwerpen als de Betuwelijn, de HSL, Schiphol, de Groene Hartdiscussie, of het huur- en koopvraagstuk aan de orde zijn.

Het Ruimtelijke Ordeningsbeleid is door Paars prominent op de politieke agenda gekomen. Wat merken jullie daarvan? Wordt het voor jullie daardoor moeilijker omdat je als groep de fractie niet voor de voeten moet lopen, zoals bijvoorbeeld bij de discussie over Schiphol?

In het geval van Schiphol hebben we te maken met de competenties van de woordvoerders in de fractie en dat loopt daar niet altijd lekker. Dus houden we ons afzijdig, terwijl ik eigenlijk vind dat we op die problematiek zouden moeten inspringen. Een ander voorbeeld is de discussie over de Nota Nederland in 2030. In de Kamer vindt men dat nog te ver van het bed, wij wachten daarom ook nog even de maatschappelijke discussie af.

Hein Struben is zelfstandig adviseur op het gebied van stedenbouw, management en mediation.

Paars heeft 'de ruimte' als politiek onderwerp op de agenda gezet, met name door de planning en de uitvoering van grote infrastructuurprojecten voortvarend ter hand te nemen. Wat merkt een werkgroep van de SWB nu eigenlijk van deze hausse rond de ruimte? Een nadere kennismaking met een groep experts en deskundigen uit het brede veld van de Ruimtelijke Ordening en de Volkshuisvesting.

Is het de afgelopen tijd wel eens vorgekomen dat de werkgroep en de politieke vertegenwoordigers sterk van mening verschilden over bepaalde onderwerpen?

Ja, met name over de compacte stad. Daar bestond een groot verschil in opvatting en dat hebben we door middel van discussie en naar elkaar toepraten opgelost. Zoals het democraten betaamt.

In het veld van de Ruimtelijke Ordening heb je per definitie te maken met verschillende schaalniveaus en termijnen. Je voelt altijd de spanning tussen de keuzes die je nu moet maken en die je eigenlijk zou willen maken op de langere termijn. Er bestaat een groot verschil tussen wat je nu in de praktijk voor elkaar kunt krijgen - op basis van de bestuurders, de omstandigheden, de centen - en de vereisten op basis van een beleid en een visie op langere termijn.

Bestaat er bij de werkgroep wel voldoende zelfvertrouwen om met een eigen opstelling te komen in dit soort kwesties?

Nee, in die zin is het ook geen gestructureerde, wetenschappelijke discussie. Alleen al het feit dat je je openstelt voor onderwerpen die je kiest op basis van wat in de politiek opkomt, maakt dat het geen gestructureerde wetenschappelijke discussie is. Je kiest niet voor een bepaald onderwerp, dat je vervolgens helemaal gaat uitdiepen.

Er zijn wel thema's die langer lopen zoals de HSL-discussie en de discussie over het Groene Hart. Die nemen we als jaarthema mee, daar omheen organiseren we dan verschillende activiteiten en proberen we verder te komen in de richting van meningsvorming. Maar meestal gaat het niet verder dan het kort inzoomen op een politiek interessant onderwerp.

De nieuwe Wet op de Ruimtelijke Ordening is een goed voorbeeld van een onderwerp waarover we eens heel principieel zouden moeten nadenken en een paar mensen op zouden moeten zetten. Maar

daar komen we gewoon niet aan toe, daarvoor is onze werkzaamheid te individualistisch en te ad hoc.

Wat bedoelt u met 'principiëler over nadenken'?

Ik bedoel daarmee dat we eens naar de procedures zouden moeten kijken vanuit de vraag wat rechtszekerheid is voor mensen? Besluitvormingsprocedures rond projecten en bestemmingsplannen zijn buitengewoon ondoorzichtig. De rechtszekerheid die burgers aan bestemmingsplannen ontleen is vaak maar schijn: zodra ze vastgesteld zijn, wijken bestuurders er alweer van af. Je zou in dit kader daarom kunnen overwegen een servituut - een langlopend recht op het gebruik van een bepaald erf - te leggen op bepaalde belangrijke gebieden.

Binnen de Ruimtelijke Ordening komt men bijvoorbeeld nooit gemakkelijk met de milieubeweging tot overeenstemming. Het bestuur wordt enorm gewantrouwd omdat het heel makkelijk van beleid verandert ook al ligt het vast in bestemmingsplannen. Elk bestuur stelt weer oude plannen bij. Nieuwe activiteiten worden vaak gewoon ingepast. Dit betekent dat je eigenlijk nooit een betrouwbare partner bent, noch voor de markt noch voor de burger.

Over het Noordzeekanaalgebied komt bijvoorbeeld een brede groep met marktpartijen allerlei afspraken overeen. Als het op uitvoering aankomt, dan begint er toch weer iemand van de provincie of vanuit een bepaald deelbelang tegen de aanleg van een dijk of een industrieterrein te protesteren. Als het beleid geïmplementeerd wordt, ligt er vaak meteen iemand dwars. Het zijn vaak niet eens de burgers zelf die voor hun belangen opkomen, maar de diensten en de politiek. Dat is voor marktpartijen die projecten mee-financieren niet te begrijpen.

Hetzelfde geldt voor afspraken met de milieubeweging over waar je woningbouw moet plegen. Als er onvoldoende ruimte in de stad is, moet er toch ergens een stukje natuur worden aangetast. Vervolgens vecht iedereen zich dood over dat kleine stukje en kunnen er geen afspraken worden gemaakt. Als je vanuit een wat langere termijnvisie naar hetzelfde probleem zou kijken, dan zou je kunnen afspreken dat je van een bepaald gebied ècht afblijft en elders zoekruimte creëert. Als je dan besluit een servituut te leggen op bijvoorbeeld Waterland, is het ook voor iedereen helder dat je daar echt van afblijft en niet na verloop van tijd weer aan bestemmingsplannen begint te rommelen.

De invoering van zo'n servituut zou het vertrouwen van burgers en overheid in elkaar dus kunnen versterken?

Precies. Je gaat anders met de besluitvorming om. Bestemmingsplannen zijn als instrument van de

Ruimtelijke Ordening in feite niet geschikt voor het sturen op ontwikkelingen, maar alleen voor beheer. Op de oude manier wordt het meedenken van bewoners over bestemmingsplannen een schijnvertoning en leidt zeker niet tot een grotere rechtszekerheid. Daar zouden we eens heel principiëel over moeten nadenken.

De helderheid van bestuur is op het terrein van de Ruimtelijke Ordening ver te zoeken. Problematiseren jullie dat als werkgroep ook als zodanig?

Nee. We proberen in de discussies vooral helder te krijgen waar het eigenlijk om gaat. Bijvoorbeeld in de discussie over het Groene Hart zal elke dorpeling, die in dat gebied woont, zeggen dat hij meer woningen over de rand wil hebben. Minister De Boer voert echter een contourenbeleid; binnen de aangegeven contouren moeten gemeenten hun eigen ruimte voor woningbouw en projecten zoeken. Maar de dorpelingen willen dat de dochter van de slager ook een woning krijgt. Als je op al die argumenten in zou gaan, dan vreten we met z'n allen de schaarse ruimte op. Onze boodschap is dus: probeer je in het ruimtegebruik werkelijk te concentreren op de stad.

In de praktijk is het ontzettend belangrijk om de mensen die wethouder of raadslid zijn te helpen; de taal en de argumenten te geven om een eigen positie in te nemen tegenover andere meningen en daar organiseren we onder andere de discussiemiddagen voor.

Ik doelde eigenlijk meer op het voorbeeld van de uitbreiding van Schiphol. Dat proces is zo complex en gelaagd en wemelt van de procedures, bestemmingsplannen, betrokken gemeenten met een eigen opstelling. Als burger snap ik er vaak niets meer van: wie beslist nou eigenlijk wat op dit terrein?

Hein Struben

Korte termijnen en lange termijnen lopen voor de burger allemaal door elkaar. Ze zien een bestemmingsplan van de provincie van nu en een Rijksverhaal voor over 20 jaar en die twee gaan niet altijd samen. Maar het traject van besluitvorming en uitvoering voor bestemmingen over 20 jaar is zo lang, dat je nu al die discussie in moet zetten. De burger vraagt zich af hoe dat nou kan, en dat is hartstikke moeilijk uit te leggen. Er zijn ook zoveel verschillende rollen en werkelijkheden: de gemeente als uitvoerder, het Rijk als bediener van de centenkraan, en daartussen in zit nog weer de provincie. De provincie zou daar een belangrijke intermediërende rol in kunnen spelen, maar kiest vaak niet echt positie. Grote gemeenten kunnen bovendien rechtstreeks naar het Rijk stappen. Het zijn natuurlijk ook ongelooflijke machtsvragen en belangen waar je mee te maken hebt.

Hoe doet de overheid het als regisseur van de ontwikkelingen, volgens u?

De overheid kan veel meer sturen dan ze denkt, maar dat beseft ontbreekt bij de overheid. Bestuurders zijn veel teveel met hun eigen postzegel bezig, waardoor ontwikkelingen slecht worden gestuurd en men vaak veel te laat is om nog in te kunnen grijpen.

Als overheden beter zouden samenwerken, dan zouden er meer kansen voor sturing zijn. De investeringen gebeuren toch want we streven allemaal naar groei, en die premisse heb ik niet zelf bedacht.

Als je uitgaat van groei en toenemende investeringen, dan zal er in de toekomst dus nog meer behoefte aan ruimte zijn. Dat kan je laten gebeuren en er elke keer mondjesmaat aan toegeven, maar je kan het ook proberen te sturen. Je kan ook de effecten daarvan proberen vóór te zijn.

Drie voorwaarden zijn daarbij essentieel. Je moet voldoende belasting heffen om de onderkant goed te huisvesten. Je moet de lange termijn infrastructuur plannen anders loopt alles vast. En je moet de contra-mal vastleggen, dus keihard stellen wat je niet wil laten opvreten door de groei. Daar zou je veel mee kunnen doen. Als je dat niet doet, dan vreten vraag en aanbod door in het landschap zoals je bijvoorbeeld ziet gebeuren in Sao Paulo in Brazilië.

Als het proces niet goed wordt geleid, dan zal men steeds de weg van de minste weerstand kiezen. Waar het om gaat is of je door het ontwikkelen van Ruimtelijke Ordeningsbeleid daar bewust mee om kan gaan; schaarste kan creëren, infrastructuurmaatregelen kan nemen en investeringen kan plegen waardoor je ontwikkelingen kan sturen. ♦

Naar een vitale economie

door Frits Prakke en Christiaan de Vries

Van oudsher voert D66 zowel de aandacht voor het milieu, als voor het belang van economische dynamiek en innovatie in haar vaandel. Het zou dus afbreuk doen aan de partij als een abstracte en sterk symbolische discussie over de zogenaamde tegenstelling tussen economie en milieu het politieke debat zou gaan bepalen. Deze tegenstelling berust namelijk op een verouderde wijze van denken over de werking van onze economie en gaat voorbij aan belangrijke veranderingen die zich de afgelopen decennia in zowel de economie als de economische wetenschap hebben voorgedaan. Deze veranderingen als de toegenomen welvaart, de afgenomen conjunctuurschommelingen en de dominante rol van de informatietechnologie dienen op zich weer te worden geplaatst tegen de achtergrond van het voortschrijdend proces van mondialisering.

Hierbij verwijst de tanende rol van de nationale overheden naar

Frits Prakke is econoom en bedrijfskundige. Christiaan de Vries is filosoof en directeur van het wetenschappelijk bureau van D66. Zij zijn mede-auteurs van de jongste SWB-publicatie 'Naar een vitale economie', die in november 1997 aan Minister Wijers is aangeboden.

Het verkiezingsprogramma is vastgesteld en daarmee lijkt de discussie over de tegenstelling tussen milieu en economie voorlopig afgedaan.

D66 zal de komende jaren streven naar 3% economische groei. Toch is zo'n doelstelling ouderwets en achterhaald, volgens Prakke en De Vries.

De moderne economie vereist een geheel andere, nieuwe benadering.

het toegenomen belang van het meso-niveau, van regionalisering, clustering van economische activiteit en van beleidsnetwerken. Dit zijn allemaal betrekkelijk nieuwe economische ontwikkelingen die van invloed zouden moeten zijn op de gevoerde economische politiek.

fixatie op groei

De fixatie op de macro-economische groei die ter discussie staat in het debat over milieu versus economie vloeit vooral voort uit de grote depressie, de wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog en de pogingen in de jaren zestig en zeventig om conjuncturele schommelingen, resulterende in werkloosheid, te verminderen. In ontwikkelingslanden kan macro-economische groei 'sec' nog steeds een belangrijke economische politieke doelstelling vormen, al

zal ook hier in het licht van de mondiale ontwikkelingen moeten worden opgepast voor een te sterke verzelfstandiging ervan. Maar in geavanceerde economieën treden andere doelstellingen hiervoor in de plaats. Bovendien werken de oude beleidsinstrumenten om de groei te sturen niet meer. Pogingen tot macro-economische 'fine-

tuning', bijvoorbeeld een keuze tussen drie en twee komma vijf procent groei van het bruto nationaal product, zijn allang niet meer reëel. Sinds het begin van de jaren tachtig is dan ook sprake van structurele aanpassingen zoals bij het deregulerings-, het technologie- en het arbeidsmarktbeleid. Bij het huidige welvaartsniveau is economische groei minder belangrijk dan aanpassingsvermogen, concurrentiekracht, duurzaamheid en de oplossing van sociale en infrastructurele knelpunten.

Nieuwe economische benaderingen

Er zijn de laatste jaren nogal wat belangrijke economische verschijnselen die in slechts zeer beperkte mate kunnen worden verklaard met behulp van de macro- of de (neo-klassieke) micro-economie. Dit geldt met name voor economische verschijnselen die zich buiten het directe gezichtsveld van de (academisch ingestelde) econoom voordoen, maar die de belangstelling van de politicus zeker verdienen. Voorbeelden hiervan zijn: de oorzaken en de gevolgen van technologische ontwikkeling, ondernemerschap, het ontstaan van clusters van internationaal concurrerende bedrijvigheid en bijvoorbeeld ruimtelijk-economische ordening. Nieuwe, maar ook voorheen verwaarloosde economische benaderingen, zoals die van de evolutionaire economie, de institutionele, de industriële en de regionale economie hebben wel oog voor deze verschijnselen. Zij hebben aandacht voor ontwikkelingen, die zich op het inmiddels zo belangrijk geworden meso-niveau afspelen. De evolutionaire economie verwerpt bijvoorbeeld ook de mechanica als metaforisch model voor het economische systeem en zoekt in plaats daarvan naar analogieën zoals ontwikkeling (langs zogenaamde 'trajecten'), leerprocessen, selectie en omgeving. Indien we afscheid zouden kunnen nemen van de mechanistische benadering, maakt dat ons ook mogelijk afstand te nemen van de daarin opgesloten denkwijze in termen van eenzijdige doelvariabelen als maximalisatie en evenwicht.

Van belang voor een democratische economische politiek is dat de analyses vanuit bovengenoemde institutionele en evolutionaire benaderingen minder een dictaat aan de politiek opleveren, bijvoorbeeld in de vorm van 'eenduidige uitkomsten'. Een meer open systeem van politiek-economische reflectie nodigt uit tot nadenken over doelstellingen, zoals ontwikkeling, leren, aanpassing, herstellen en variatie. De meso-economische invalshoek noodzaakt voorts tot het gebruik van niet-centralistische en niet-generieke beleidsinstrumenten, zoals clusterbeleid, lokaal beleid, convenanten en public-private partnerships. Beleidsnetwerken worden interessanter en de 'homo economicus' staat iets minder op de voorgrond. Een dergelijke heroriëntatie maakt het de politiek meer in het algemeen mogelijk bij de economische vraagstukken tevens onderwerpen als gezondheid, sociale cohesie en duurzaamheid te betrekken. Hierdoor komt dus ook de relatie tussen economie en milieu in een ander en nieuw daglicht te staan.

De vier D's

Vanuit het wetenschappelijk bureau van D66 heeft een kleine groep van economen en bestuurskundigen een analysemodel uitgewerkt voor het economisch beleid in brede zin. Hiertoe is met name de verhouding en rolverdeling tussen politiek en economie opnieuw gedefinieerd, vanuit de achtergrond van de hierboven kort aangestipte ontwikkelingen in economie en wetenschap. Het resultaat is een economie waarin de algemene doelstelling niet

louter meer maximalisatie van welvaart is, maar vitaliteit: de vitaliteit van de (economische) betrekkingen en dus ook en vooral van de betrekkingen met de politieke, sociaal-culturele en de natuurlijke omgeving.

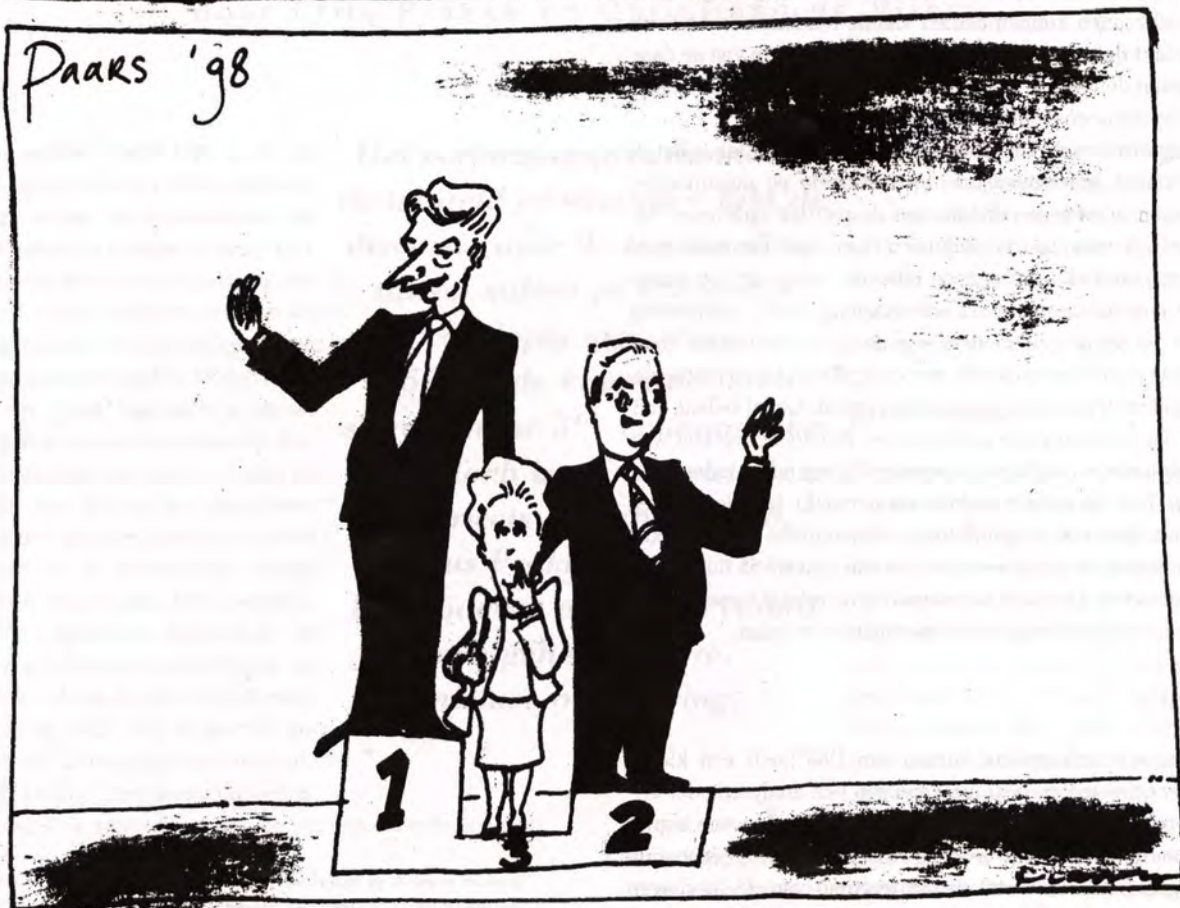
De vitaliteit van een economie hangt af van vier 'factoren', namelijk dynamiek, democratie, draagvlak en duurzaamheid. De vier 'D's' zijn toetsstenen van economisch beleid in een vitale economie. Voor de politiek is het van groot belang in te zien dat deze toetsing weliswaar voor een belangrijk deel geschiedt met behulp van economische analyses, maar dat dit nog niet zoets als een 'besluit' oplevert, hooguit een bepaalde beslissingsruimte. Het is uiteindelijk aan politiek en bestuur om afwegingen te maken en beslissingen te nemen.

Bij de implementatie van beleid wordt binnen het vier D-model de nadruk gelegd op de veranderende rol van de overheid, dat wil zeggen: minder directe interventie en meer ingrepen via sectorale en regionale beleidsnetwerken. Als het bijvoorbeeld gaat om beleidskeuzes met betrekking tot milieu en bedrijvigheid, dan worden deze niet louter op macro-niveau behandeld, maar via specifieke maatregelen en investeringen op de niveaus die daarbij horen. Daar moeten de gevolgen voor de dynamiek, de democratie, het draagvlak en de duurzaamheid in hun onderlinge samenhang worden bekeken. Kortom, het analysemodel biedt een aantrekkelijk perspectief van waaruit klassieke dilemma's en paradoxen kunnen worden overstegen. Daarmee is het een echt D66-model, dat zowel kan leiden tot vitaliserende impulsen aan de Nederlandse economie als tot belangrijke politieke keuzes voor duurzaamheid en sociale rechtsvaardigheid. ♦

Progressieve Volks Partij '72

Paars '98

Commentaar

Door Jan Paul van Soest

Politiek en veehouderij

Dat de veehouderij veel vervuiling veroorzaakt is al lang bekend, al mocht dat in de beginjaren niet hardop worden gezegd. Schattingen van het Instituut van Bodemvruchtbaarheid inzake de mestproblematiek moetsen onder de tafel blijven, begin jaren '70.

Dat was de strategie fase 1: zwijgen. Dat gaat een tijd goed, zo bleek. Daar waar andere sectoren onder het mes moesten, bleef de veehouderij gespaard. Toen de rommel ons uit de oren kwam ging fase 2 van de strategie in: bagatalliseren. Er was wel vervuiling, maar verkeer en industrie waren erger. Werkte ook een tijd, en daarna lag fase 3 van het strategisch plan klaar: wijzen op 't economisch belang van de sector. Er was dan misschien wel vervuiling en misschien ook wel erg, maar aanpakken was niet verstandig, want de intensieve veehouderij was toch de kurk waarop de Nederlandse economie dreef. Dat werkte ook een tijd als pantser tegen maatregelen. Maar uiteindelijk werd ook die mythe ontzenuwd en leek de veehouderij eraan te moeten geloven.

Leek. Maar fase 4 was nog niet ingegaan. Acties. Trekkers. Geweld. Wetsovertredingen. Dat hielp ook weer een tijdje. En fase 5 lag nog gereed: klagen. Er zou geen tijd geweest zijn te anticiperen, de maatregelen waren onredelijk, de normen te scherp, de tijd om eraan te voldoen te kort, de boeren zouden er aan onderdoor gaan. De samenleving en de politiek hebben de veehouderij lang ontzien en uitspraken en handelingen gepikt die ze van geen andere sector gepikt zouden hebben. Is het roer nu definitief om, met de nieuwe varkens- en mestmaatregelen? Dat valt te bezien. Er zit nog dermate veel weerstand in de sector, en wellicht ook dermate veel rek in de maatregelen, dat het nog maar de vraag is of de plannen ook worden uitgevoerd.

Om een sector 'om' te krijgen zijn er twee zaken nodig. Ten eerste: voldoende druk op de ketel. En ten tweede: persectief biedend leiderschap. De maatschappelijke druk is er gekomen, zij het laat en te aarzelend, met te veel en te gemakkelijke ontsnappingsroutes. Het leiderschap in de sector is echter tot dusverre vooral reactief en destructief geweest. Een groot verschil met bijvoorbeeld de tuinbouw, waar het roer wel omging. Zeker, individuele gevallen kunnen schrijnend zijn en daar moet oog voor zijn. Ook zeker: de meeste besturingsproblemen zijn makkelijker dan deze, omdat uiteindelijk betrokken partijen toch wel de redelijkheid van maatregelen inzien. Maar als dat niet gebeurt kan en moet de politiek druk opbouwen als een sector zich op een maatschappelijk ongewenste wijze ontwikkelt en vervolgens de sector de kans geven zelf de leiding te nemen. De drukopbouw was te laat en te zacht en de sectorleiding defensief in plaats van vooruitstrevend, met oog voor de problemen. In zo'n geval moet de politiek de leiding nemen, aangeven welke richting maatschappelijk gewenst is en geen enkel misverstand over haar bedoelingen laten bestaan.

In dat opzicht treft de politieke partijen die de afgelopen dertig jaar aan het bewind zijn geweest evenveel blaam als de veehouderij zelf. ♦

(Jan Paul van Soest is directeur van het Centrum voor Energiebesparing en schone technologie.).

Contract tussen bofferds en losers

Er wordt wel eens beweerd dat sociale wetenschappers irrelevant en weinig opzienbarend onderzoek doen. Toch kunnen sociaal-wetenschappelijke publicaties de gemoederen binnen het publieke debat danig verhitten. Hoewel dat lang niet altijd iets zegt over de kwaliteit van het onderzoek.

Neem nu de publicatie van professor Henk Becker over *De toekomst van de Verloren Generatie*. Deze essaybundel is in bijna alle kranten en tijdschriften besproken en heeft een enorm effect op het publieke debat gehad. De boodschap van Becker is gemakkelijk naverteld. Becker onderscheidt verschillende historische generaties en doet dat op basis van de invloed van drastische veranderingen in de zogenaamde formatieve periode van cohorten, zeg maar leeftijdsgroepen. De formatieve periode van een individu begint op zijn tiende levensjaar en loopt door tot zijn vijfentwintigste. Als er zich belangrijke veranderingen voordoen - en bij Becker zijn dat eigenlijk vooral sociaal economische veranderingen zoals een verslechterende arbeidsmarkt, dan zijn die sterk bepalend voor de ontwikkeling van de individuen binnen een cohort. Zo vormen zich generaties van lieden die wat betreft sociaal-economische en culturele ontwikkeling aan elkaar verwant zijn en dat soms ook zo voelen. Op basis van deze analyse maakt Becker onderscheid tussen de volgende generaties: 1910 - 1929 de Vooroorlogse Generatie; 1929 - 1945 de Stille Generatie; 1946 - 1954 de ProtestGeneratie; 1955 - 1970 de Verloren Generatie; 1970 - heden de Pragmatische Generatie. Elk van de benamingen geeft kernachtig weer wat de belangrijkste kenmerken zijn van de betreffende generatie.

Het gaat Becker uiteindelijk om de toekomst van de Verloren Generatie. De term 'verloren' is dubbelzinnig en slaat enerzijds op het 'ten dode opgeschreven' zijn, en anderzijds op het 'richtingloos zijn' van deze generatie. De leden ervan hebben een slechte start gemaakt op de arbeidsmarkt en komen moeilijk op gang in sociaal-economische en sociaal-culturele zin. In de toekomst zal zij te maken krijgen met de

betaalbaarheid van de vergrijzing. Kortom, deze generatie die het toch al zo moeilijk heeft, moet straks de lasten dragen van de ruime sociale voorzieningen waar vooral de binnenkort pensionerende ProtestGeneratie van zal profiteren. En dat zijn nou juist degenen die de doortocht van de leden van de Verloren Generatie naar de betere posities versperren. Voor de onderlinge solidariteit tussen generaties, die in het geval van de ProtestGeneratie en de Verloren Generatie wel erg eenzijdig wordt afgeschilderd, verzint Becker zelfs de quasi juridische term: 'generatiecontract'. Hiermee legt Becker een bom onder het organische solidariteitsprincipe van onze samenleving.

De leden van de ene generatie worden zo de graaiers en de anderen de onafwendbare 'losers'.

In sociaal-economisch opzicht zit daar weliswaar een zweem van waarheid in, maar niet meer dan dat. In sociaal-cultureel opzicht is het grote onzin.

Daar wringt de schoen in de analyse van Becker. Door zich te beperken tot de sociaal-economische perspectieven gaat hij voor-

bij aan andere determinanten van generatieve normen en waarden en zelfbewustzijn. Welke dat zouden kunnen zijn? Ik noem er een paar: de opkomst van de TV als massamedium, de Mammoet-wet in het basisonderwijs, de twee-fasenstructuur in het Hoger Onderwijs, de autoloze zondag, de finale van het WK-voetbal in 1974, het debat over de kruisraketten, het rapport van de Club van Rome.

Becker pleit voor investeringen en collectieve actie om de achterstand van de Verloren Generatie goed te maken in een poging het komende intergeneratieel conflict onschadelijk te maken. Het punt is echter dat hij zelf mede verantwoordelijk is voor het op scherp stellen van het conflict door verschillen tussen generaties zo schromelijk te overdrijven en de vanzelfsprekende organische solidariteit tussen kinderen, ouders en grootouders te problematiseren. Bovendien blijven er grote verschillen bestaan in sociaal-economische perspectieven binnen één generatie. Hoe deze intragenerationele groepen van 'bofferds' en 'losers' tegenover elkaar staan is minstens zo interessant. Zeker vanuit het perspectief van onderlinge solidariteit. (AV)

De toekomst van de verloren generatie, Henk Becker, Meulenhoff Amsterdam, 1997

Uitkeringsgerechtigden en hun belangenbehartiging

“De veelvuldig ‘dreigende’ tweedeling tussen de ‘actieven’ en mensen met een uitkering is met wisselende intensiteit al geruime tijd een vastverankerde politieke praktijk.” Deze vaststelling is afkomstig uit het proefschrift van Ruud Vlek, die hiermee vorig jaar aan de Universiteit van Amsterdam promoveerde.

Helaas is er in de media weinig aandacht besteed aan dit onderzoek. Dat komt waarschijnlijk door de zeer betrokken opstelling van de auteur en het lijvige boek dat hij heeft geschreven. Maar de vraagstelling is zowel in theoretisch als in politiek-praktisch opzicht buitengewoon interessant: welke mogelijkheden staan uitkeringsgerechtigden ter beschikking om hun belangen tegenover de overheid te behartigen? Vlek onderscheidt 4 typen van belangenbehartiging: het eigen stemgedrag, vormen van zelforganisatie, bemiddeling door de vakbeweging, en de rol van diverse soorten zaakwaarnemers. Alle vormen heeft hij empirisch grondig onderzocht over de periode van 1974 tot 1994. Zijn conclusies zijn voor de gevestigde politieke partijen en de vakbeweging weinig complimenteus. Het komt erop neer dat beide organisaties weinig tot niets hebben gedaan voor de enorme groep van uitkeringsgerechtigden in onze samenleving en integendeel zelfs aan hun marginalisering hebben meegewerkt. De uitkeringsgerechtigden reageerden op sociale afbraak met name door stemonthouding of electorale

mobilisatie (belangenrationeel stemmen). Dit laatste loont, volgens Vlek, “zij het in bescheiden mate” (p. 442). Spontane vormen van lokale en regionale zelforganisatie van uitkeringsgerechtigden doen zich ook voor, maar die blijken moeilijk vol te houden en zijn op het toneel van de grote sociale politiek weinig succesvol.

In een uitgebreide appendix, die het boek mede zo dik heeft gemaakt, geeft Vlek een historisch overzicht van de mobilisatie en het verzet tegen de afbraak van de verzorgingsstaat. Hij doet dat gelukkig zeer minitueus en dat maakt zijn gebrek aan afstandelijkheid meer dan goed. Opmerkelijk is voorts dat hij de “lange neergaande fase van de Nederlandse verzorgingsstaat” binnenkort afgesloten ziet worden in een komende periode van “‘Sloop en renovatie’ dan wel ‘koude sanering’” (p. 474) door Paars II dan wel Bolkestein I. Een weinig bemoedigende conclusie voor de enorme groep uitkeringsgerechtigden die we ondanks het beleid van ‘werk, werk, werk,’ in Nederland nog hebben. Zeker gezien het feit dat hun mogelijkheden om de besluitvorming te beïnvloeden buitengewoon klein zijn. (AV)

Inactieven in actie, Belangenstrijd en belangenbehartiging van uitkeringsgerechtigden in de Nederlandse politiek van 1974-1994, Ruud Vlek, Wolters-Noordhoff, 1997

Foto: Wim van der Ende

Zojuist Verschenen

- René Boomkens e.a.: **Stad zonder horizon.** Van Gennep, Amsterdam; 131 blz. f 29,90.
Opstellen over stadspolitiek en stedelijke ontwikkeling in Nederland.
- Frits Bolkestein: **Onverwerkt verleden.** Prometheus, Amsterdam; 279 blz. f 34,90.
Persoonlijke afrekening met ex-communisten.
- **Verkiezingen 1998/1999: de 40 meest gestelde vragen.** Vereniging van Nederlandse Gemeenten, Den Haag; 54 blz. f 22,50.
Met recente wijzigingen van Kieswet en Kiesbesluit.
- Milja de Zwart: **Binnenhof voor buitenlui.** De Geus, Breda; 260 blz. f 29,90.
Haagse politiek in feiten, cijfers en data. Van Mierlo, minister van Buitenlandse Zaken, verdient meer dan de minister-president.
- Frits Bolkestein, Ernst Hirsch Ballin, Thijs Wöltgens: **Poldergeest.** Prometheus, Amsterdam; 146 blz. f 29,90.
- Tweede Kamerfractie D66 ‘Schoolslag 2000’, een nota over onderwijspolitiek. Den Haag, 1998.
- P.C. van Schie, K. Groeneveld (red.) ‘Publieke verantwoordelijkheid’, Telderstichting - Van Gorcum, 1998.
- Wil Hout en Monika Sie Dhian Ho (red.) ‘Aanpassing onder druk?’ Nederland en de gevolgen van de internationalisering. Van Gorcum, 239 blz. f. 49,90.

Opstellen over vreemdelingen en recht

Het Nederlandse vreemdelingenrecht speelt een steeds belangrijkere rol bij de bepaling wie onder de jurisdictie valt van de Nederlandse regels. Mensen op de vlucht willen daarop een beroep doen, omdat die regels hun bescherming bieden tegen bepaalde sociale, economische en politieke risico's.

In de bundel *Grensoverschrijdingen* verkennen de juristen Thomas Spijkerboer en Sarah van Walsum de grenzen van het Nederlandse vreemdelingenrecht en belichten de humanitaire aspecten die daarbij een rol zouden moeten spelen. Zij doen dat op essayistische wijze, waarbij het recht niet als een neutraal criterium wordt gehanteerd maar als een strijdtoneel waarop conflicten worden uitgespeeld. Deze benadering werpt een nieuw licht op 'bekende discussies' zoals het migratiebeleid van de overheid, de illegaliteit van vreemdelingen, de dreiging van de islam en de hoofddoekjes op scholen, etc. In hun beschouwingen wordt zeer goed duidelijk dat veel van de discussies uiteindelijk gaan om het bereik en de inhoud van de rechts-

macht van de Nederlandse staat. Dat geeft genoemde discussies ook een andere politieke lading, namelijk niet langer eenzijdig als een 'probleem' dat moet worden opgelost door bijvoorbeeld strengere toelatingseisen of controle, maar het doet de vraag stellen naar de legitimiteit en aanvaardbaarheid van de staatsmacht zelf. Het boek is uitgegeven door het Nederlands Centrum Buitenlanders dat hiermee een goede bijdrage heeft geleverd om het politieke debat van de eenzijdig probleemgerichte benadering af te helpen. (AV)

Grensoverschrijdingen, Opstellen over vreemdelingen en recht, Thomas Spijkerboer en Sarah van Walsum, Nederlands Centrum Buitenlanders, Amsterdam 1997

Thema's voor de komende nummers van Idee

- Nummer 2 april 1998
Het Goede Leven
- Nummer 3 juni 1998
De rechtsstaat in gevaar: vertrouwensbeginsel versus verantwoordelijkheid
- Nummer 4 augustus 1998
Naar een vitale economie
- Nummer 5 oktober 1998
Vijftig jaar Universele Verklaring van de Rechten van de Mens en het leven van alle dag
- Nummer 6 december 1998
Onderwijs, politiek en burgerschap in de kennismaatschappij

Wetenschappelijke Raad van Advies voor de SWB

Onlangs is de Wetenschappelijke Raad van Advies voor de SWB ingesteld. Uitdrukkelijk is niet gekozen voor een 'vergaderaad'. De leden, meest prominenten uit wetenschappelijke kring, treden op als adviseur voor de SWB. Hen kan om advies gevraagd worden, bijvoorbeeld als het gaat om de beoordeling van tekstmateriaal, onderwerpen ten behoeve van het SWB-onderzoeksprogramma en bijvoorbeeld om suggesties voor mogelijke deelnemers voor projecten.

Voor al deze onderwerpen zijn de leden van de raad in principe individueel aanspreekbaar. Een keer per jaar zal de raad als geheel bijeenkomen om met het SWB-bestuur te confereren over relevante thema's. Zij zal hierbij worden voorgezeten door de voorzitter van de SWB.

De raad bestaat op dit moment uit de volgende leden:

Peter Baehr, politicologie, hoogleraar mensenrechten Universiteit Utrecht

Inez de Beaufort, gezondheidsethiek EUR

Arthur Docters van Leeuwen, bestuurskundige, (ex-)voorzitter college procureurs-generaal

Han Entzinger, hoogleraar sociale wetenschappen Universiteit Utrecht

Kees Goudswaard, economie, hoogleraar Universiteit Leiden

Wim Hafkamp, economie/milieukunde, hoogleraar Erasmusuniversiteit

Alexander Rinnooy Kan, econometrie/oud-rector EUR, lid raad van bestuur ING

Jan Terlouw, fysicus, economie/milieu/techniek, oud Commissaris van de Koningin in Gelderland

Jan Vis, oud-hoogleraar staatsrecht RUG, lid Raad van State

Inge van der Vlies, bestuursrecht, hoogleraar Universiteit van Amsterdam

Lieteke van Vucht Thijssen, socioloog, lid van college van bestuur Universiteit Utrecht

Fondsljst Stichting Wetenschappelijk Bureau D66

◆ Uitgaven nieuwe stijl

SWB-boeken

Technologie in politiek perspectief, 1996, f 25,-

Cahier nieuwe stijl

De stad als culturele werkplaats, kunstenpublicatie, 1996, f 15,-

Van ideologie naar politieke verantwoordelijkheid, 1997, f 15,-

Naar een vitale economie, 1997, f 15,-

◆ Uitgaven oude stijl

Brochures

De veranderende rol van de politieke partijen, 1991, f 15,-

Duurzame ontwikkeling, 1992, f 19,50

Referenda en Politiek, 1993, f 19,50

De ruimte waarin wij leven, Jan Glastra van Loon, 1994, f 19,50

Bestuurlijke Dilemma's, 1994, f 19,50

Cahiers

Relatie en Huwelijk, 1991, f 8,-

Denken over democratie, van forum naar partnerschap, 1993, f 10,-

In Goede Banen, een analyse van het verschijnsel migratie, 1993, f 10,-

Ingrijpen in menselijk leven, 1994, f 12,50

Denkend over een nieuw stelsel van gezondheidszorg, 1994, f 10,-

Nieuwe prioriteiten in het buitenlands beleid, 1995, f 12,50

Op weg naar een pluriforme gezondheidszorg, 1995, f 10,00

De mythe van de ruimte, Een politiek-culturele benadering van de ruimte, 1996, f 10,-

Nota's

Op zoek naar publiek, medianota, 1993, f 5,-

Inzet voor vrede, 1994, f 12,50

De PBO, Bestuurlijke vernieuwing in de agrarische sector, 1995, f 5,00

De waarde van de democratie, 1994 f 2,50

In de basis voorzien, 1996, f 12,50

Inburgering en integratie in Nederland, 1996, f 7,50

Speciale uitgave

De open samenleving en haar vrienden, 13 auteurs over politiek en bestuur, red. Kees Schuyt en Christiaan de Vries, Boom, Amsterdam 1995, f 29,50

Het tijdschrift Idee

Een jaarabonnement op Idee (6 nummers, verschijnt tweemaandelijks) kost f 74,-. Studenten betalen slechts f 34,- (afhankelijk van acceptatie; vraag naar de regeling). Bestellen kan schriftelijk of telefonisch. Los: f12,50.

Geef 's een abonnement C a d e a u !

Idee is de moeite waard. Denk daarom bij een verjaardag of andere gelegenheid eens aan 'n jaarabonnement op Idee. Nuttig om te geven, nog leuker om te ontvangen. Want zo'n cadeau komt zes keer per jaar terug.

Bel even 070-356.60.66

C O L O F O N

Idee, tijdschrift van het
wetenschappelijk bureau van D66

19e Jaargang - Nummer 1 - Maart 1998

VERSCHEIJNT 6 x PER JAAR

ISSN nr. 0927-2518

REDACTIE

Pieter Fokkink, Pien van der Hoeven,
Jeroen van den Hoven, Marco van Lierop,
Kees Verhaar

EINDREDACTIE

Allan Varkevisser

REDACTIESECRETARIAAT

Irene Knijnenburg

UITGAVE EN ADMINISTRATIE

Stichting Wetenschappelijk
Bureau D66, Noordwal 10,
Postbus 660, 2501 CR Den Haag
Tel. 070-356.60.66
e-mail: swb@d66.nl

Idee verwelkomt bijdragen van lezers.
Inlichtingen over de voorwaarden voor in te
zenden artikelen en het redactiebeleid kunt u
opvragen bij de redactie.

Een abonnement geldt voor een kalenderjaar
en kan niet tussentijds worden opgezegd.

Opzeggen kan uitsluitend schriftelijk tot
1 december van de lopende jaargang. Indien
de opzegging voor die datum niet bekend is,
wordt het abonnement automatisch
voor een jaar verlengd.

Een jaarabonnement kost f74,-.
Studenten f34,-. Losse nummers f12,50.

©1997 SWB D66. Overname van artikelen en/of
illustraties uitsluitend na schriftelijke toestem-
ming van de uitgever.

Fotografie (tenzij anders vermeld):

Wim van der Ende, Peter Kievits
Illustraties: Marco van Lierop

VORMGEVING & REALISATIE

Creative Communications BV,
Prins Mauritslaan 116,
2051 KE Overveen
Telefoon: 023-526.58.20
Fax: 023-526.45.19

Inlichtingen omtrent adverteren in
dit blad worden verstrekt door
Creative Communications BV

M i j n I D E E

Het lijkt erop dat iedereen boos is over de manier waarop in de bio-industrie met dieren omgesprongen wordt, maar dat niemand er echt iets tegen onderneemt. Tientallen miljoenen varkens en honderden miljoenen kippen, kalveren en andere landbouwhuisdieren verdienen een dierwaardig bestaan. Wij zijn het zat dat er met dieren gesold wordt alsof ze oud vuil zijn. Wij zijn het zat dat het mishandelen van dieren met miljarden aan overheidsgeld gesteund wordt. Er moet gewerkt worden aan een diervriendelijke veehouderij, waarin wij de dieren weer recht in de ogen kunnen kijken.

De varkenshouderij staat op zijn kop door de varkenspest. De consument die via tv-beelden geconfronteerd wordt met de harde werkelijkheid van de bio-industrie is verontwaardigd. De dramatische omstandigheden bieden de varkenshouderij echter ook een unieke kans.

De consument wil geen vlees uit de bio-industrie. Vlees moet geproduceerd worden op een wijze die rekening houdt met mens, dier en milieu. De boer die nu omschakelt op biologische varkenshouderij of op zijn minst scharrelvarkens hoort bij de nieuwe voorhoede. We hebben inmiddels geleerd dat het mogelijk is. De bereidheid bij de consument om een verantwoorde varkenshouderij te steunen door een meerprijs te betalen is nu groter dan ooit.

Het recept voor een betere varkenshouderij ziet er als volgt uit:

1. Geen uitbreiding, c.q. nieuwe vestiging
2. Drastische vermindering van de varkensstapel
3. Strengere welzijns- en milieu normen
4. Gerichte consumentenvoorlichting

O, ja en nu we dat toch al bereikt hadden: een permanent verbod op levende export.

Een paar bijstellinkjes in het voer, een paar procent minder varkens is niet genoeg en niet geloofwaardig. De belastingbetaler heeft inmiddels honderden guldens per persoon bijgedragen aan de instandhouding van de bio-industrie. Het afspreken, de venietiging, de ruiming, we hebben er allemaal aan meebetaald. De paar guldens die we meer hadden kunnen betalen voor een verantwoord stukje vlees dat niet uit de bio-industrie komt zijn daarbij vergeleken 'peanuts'.

Wim de Kok

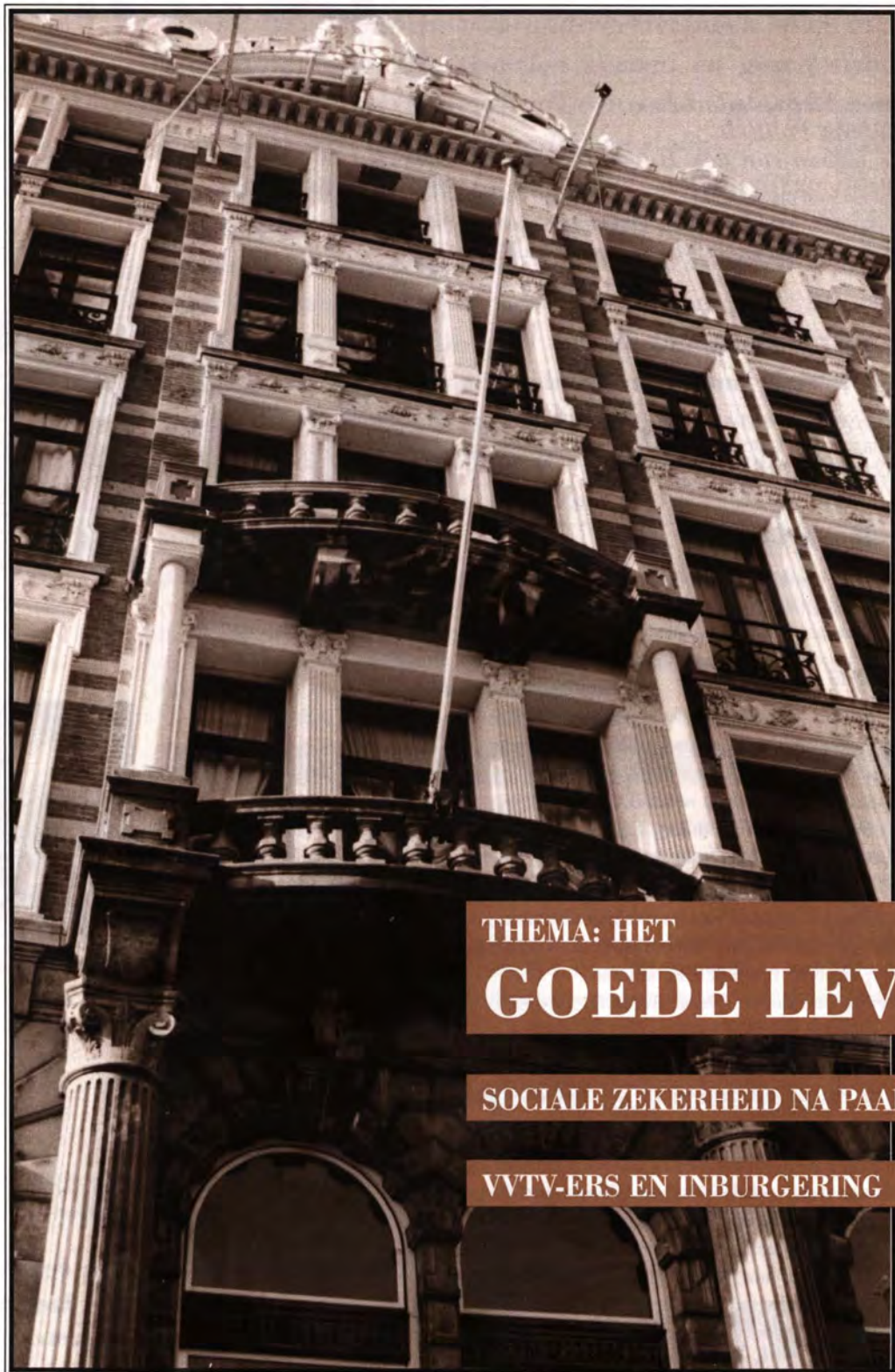
Wakker Dier zal zich de komende jaren inzetten voor de verantwoorde veehouderij waarin het dier weer dier kan zijn. De campagne wordt o.a. gevoerd met het door Lex Munnik ontworpen 'Raambiggetje', een stevig kartonnen poster, waarmee u de campagne steunt en uw ongenoegen over de bio-industrie kunt etaleren.

Voor meer informatie: stuur een kaartje naar: Wakker Dier, postbus 1312, 3500 BV Utrecht, of gewoon f 10,- overmaken op giro 744 1737, o.v.v: Raambiggetje.

DE DEE

TIJDSCHRIFT VAN HET WETENSCHAPPELIJK BUREAU VAN D66

THEMA: HET

GOEDE LEVEN

SOCIALE ZEKERHEID NA PAARS 1

VTV-ERS EN INBURGERING

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE

19^e JAARGANG NUMMER 2, MEI 1998

Het Goede Leven

Thema: Het Goede Leven

Ethiek en Politiek

door Jeroen van den Hoven en Marian Verkerk

De politiek kan niet langer om uitspraken over het goede leven heen. Maar hoeft daarmee nog niet te vervallen in communitarisme of andere paternalistische stromingen. Het liberalisme moet wèl af van het neutraliteitsbeginsel.

Gij zult zinvol leven

In gesprek met Jan Glastra van Loon

De crisis van de moraal is niet te wijten aan de burgers maar aan de moraal zelf, volgens Glastra van Loon. De rechtsfilosoof over zingevingsmoraal, individuele verantwoordelijkheid en democratie.

Het ethisch tekort

Statements van Hans Galjaard en Heleen Dake over het gebrek aan en de moeilijkheden met ethische discussies binnen de politiek.

En verder:

Integratie vluchtelingen

door Firoez Azarhoosh

Vreemdelingen met een voorwaardelijke vergunning tot verblijf worden niet toegelaten tot inburgeringstrajecten. Ten onrechte, zo oordeelt Azarhoosh. Zo lopen zij een achterstand op die later moeilijk is in te halen.

Met een reactie van de Tweede Kamerfractie door Borris Dittrich en Alette Bakker.

Trends en uitdagingen in de sociale zekerheid

door Kees Goudswaard

Paars I heeft de discussie over de sociale zekerheid angstvallig voor zich uitgeschoven. Hoogleraar sociale zekerheid, Kees Goudswaard, over de agenda voor het volgende kabinet.

Buitenlands beleid en de principes van D66

In gesprek met Michel Groothuizen

De voorzitter van de SWB-werkgroep Buitenland over de projecten van zijn werkgroep, de buitenlandtraditie van onze partij en het gouvernementele karakter van D66.

Foto: Oibibio

Archieffoto

Vaste rubrieken:

Pen Pensée	6
Van Lierop	20
Commentaar	27
Signalementen	28

To be or not to be

Het is een vreemde tijd, zo tussen twee verkiezingen in. Het ene is gebeurd, het andere nog niet. Net als voorafgaand aan de gemeenteraadsverkiezingen mag in onze staccatocultuur alles worden gezegd en geschreven. De waarheid figureert hierbij als een schim, slechts zo nu en dan zichtbaar tussen de bedrijven door.

Hoe kan onze partij, hoe kan een willekeurige politieke partij daarin op de langere termijn overleven? En is deze survival voornamelijk een tactisch-strategisch vraagstuk? Een spel van aanval en verdediging met niets daartussen in, zoals in het schouwspel van de oude arena? De afgelopen jaren hebben laten zien dat niemand zich veilig kan wanen. Alle partijen zijn inmiddels wel eens hoog gestegen en laag gevallen. Wat D66 nu overkomt, staat straks ook de andere weer te wachten.

Eén ding is echter zeker: wanneer de partijen zich in toenemende mate in het midden scharen, dan worden de consequenties er alleen maar zwaarder op. Dat is niet alleen een kwestie van getalsverhoudingen, maar ook van psychologie. De laatste jaren dringt zich het beeld op van de kiezer die de duim omhoog dan wel naar beneden houdt. U bent erbij of u bent niet. En dit mist zijn effect op de strijdende partijen niet.

Zo beschouwd blijft er in feite maar één serieus wapen ter verdediging over en dat is niet te ontleen aan het strijdperk zoals zojuist aangeduid. Waar het nu voor de politieke partij D66 op aankomt, is het strijdperk naar een nieuwe politieke context te verleggen. Een nieuwe politieke context waar je het in zowel analytisch als cultureel opzicht voor het zeggen hebt. Sinds het ontstaan heeft de partij dit nagelaten. Altijd is galant de handschoen aangenomen en heeft men de keuze van tijd, plaats en wapens aan de tegenstander overgelaten. Was dat niet het probleem bij het kabinet-Den Uyl en is dit het niet wéér geweest bij Paars?

D66 heeft naam gemaakt met het pragmatisme als grondslag van zijn politieke handelen, maar de partij heeft dit nooit uitgewerkt. Met als gevolg dat nu alle andere politieke partijen zich een zelfde attitude hebben kunnen aanmeten, tot en met Groen Links en de Socialistische Partij aan toe! Het pragmatisme laat zich kiezen zonder dat daarvoor de argumenten nou zozeer geëxpliciteerd behoeven te worden. Maar zonder nadere rechtvaardiging loopt een dergelijke grondslag het risico diepgang te missen en bij de eerste de beste tegenslag al vast te lopen. En daar ligt de kern van het verwijt van onduidelijkheid dat de kiezer D66 maakt.

De markering van het strijdperk voor D66 ligt eigenlijk al vast sinds het ontstaan van de partij. Maar we zullen het nog wel als zodanig moeten aangeven ... voor anderen. De vier zijden ervan kunnen kortweg worden geduid met vier begrippen: rechtsstaat, democratie, vrijheid en duurzaamheid. In zekere zin rekent elke andere partij wel één van deze politieke strata tot zijn domein. Het is de sociaal-liberale partij D66 die alle vier tot zijn statuut mag rekenen. Daarbinnen zal dan de slag moeten worden geleverd, maar nu met zelfgekozen wapens. To be or not to be, dat is en blijft de vraag.

Christiaan de Vries,
directeur van het wetenschappelijk bureau van D66

Integratie vluchtelingen

Een kwestie van salonwetgeving en struisvogelbeleid

door Firoez Azarhoosh

Vlak voor de gemeenteraadsverkiezingen op 4 maart werd ik gevraagd om een debat tussen de politieke partijen over het asiel- en integratiebeleid voor te zitten. Alle aanwezige (toekomstige) kamerleden waren het roerend met elkaar eens wat betreft het effect van het leren van Nederlands op het integratieproces. Het gehele politieke spectrum van links naar rechts wilde zich ook na de verkiezingen inzetten voor dit proces. Het leren van de taal in een zo vroeg mogelijk stadium blijkt immers een essentiële voorwaarde voor het welslagen van de inburgering.

Toch botst deze goede intentie met het besluit om asielzoekers en houders van een Voorwaardelijke Vergunning tot Verblijf (VVTV-ers) uit te sluiten van het inburgeringstraject. Uit ervaring blijkt dat de groep zogenaamde 'VVTV-ers', ruim één derde van alle vluchtelingen, uiteindelijk in Nederland blijft. Dit betekent dat een grote groep nieuwkomers gedurende hun verblijf van gemiddeld vijf jaar geen beroep kan doen op de middelen om zich het Nederlands aan te leren. Dit vormt een kweekvijver voor achterstand. De partijen die zich pertinent tegen het inburgeringstraject voor deze groep verzetten, met name VVD en CDA, zijn overigens de hardste voorstanders van verplichte inburgering voor nieuwkomers, juist vanwege het preventieve karakter van dit beleid. Een tegenspraak dus.

Angst

De oorzaak van deze tegenspraak wortelt in angst. De angst voor het feit dat een Nederlands-sprekende uitgeprocedeerde asielzoe-

Firoez Azarhoosh breekt een lans voor het toelaten van Vreemdelingen met een Voorwaardelijke Vergunning Tot Verblijf (VVTV-ers) tot de inburgeringstrajecten.

Hij heeft daarmee het gelijk aan zijn kant. Het is van het grootste belang om het oplopen van achterstanden te voorkomen. Helaas komt zijn pleidooi te laat.

De Tweede Kamer heeft reeds gestemd over de mogelijkheid van het toelaten van VVTV-ers tot de inburgeringstrajecten.

Een meerderheid van CDA, VVD en klein rechts was tegen. En met het oog op de uitslagen bij de komende Tweede kamerverkiezingen is een goed inburgeringsbeleid verder weg dan ooit, zo blijkt uit de reactie van Boris Dittrich en Alette Bakker op de bedekking van Azarhoosh.

ker of VVTV-er niet uitzetbaar zou zijn. Angst dat deze mensen door het leren van de taal zich hechten aan onze samenleving en integreren in de bestaande sociale structuren. Alsof het beheersen van het Nederlands een juridisch argument kan zijn om een verblijfsvergunning te bemachtigen. Deze angst verblindt de partijen voor het besef dat ruim 95 % van deze groep na vijf jaar alsnog een beroep zal doen op de bestaande middelen ter bestrijding van achterstand inclusief taalachterstand. De kosten hiervan zullen echter beduidend hoger zijn naarmate men langer uitgesloten is. Deze kosten hebben niet alleen betrekking op de educatiemiddelen maar ook op de arbeidsmarktactiveringsmiddelen en met name op de middelen voor de gezondheidszorg. Jarenlang niets doen heeft immers een groot negatief effect op het psychische en fysieke welzijn van de betrokkenen.

De partijen proberen hun angst te verbloemen door parlementaire retoriek. Mensen die niet voor altijd in Nederland mogen blijven mag men niet tot inburgering verplichten. Dit is, met alle respect voor de intellectuele vermogens van de betreffende kamerleden, een kortzichtige redenering dan wel een virtuele salondiscussie. Deze mensen vallen altijd volledig onder de Nederlandse wetgeving en de Grondwet. Zij hebben net als alle andere Nederlanders en ingezetenen, plichten en rechten, zoals het recht op onderwijs en de plicht op belastingafdracht. Hun kinderen vallen onder de leerplichtwet en zij mogen niet door rood licht rijden. Iemand binnen

het bestaande kader rechten toekennen en plichten opleggen, is een politieke wil en geen universele vanzelfsprekendheid.

Nederland vergrijsd terwijl de economie groeit. De behoefte aan jonge en deskundige werknemers bij de bedrijven maar ook in de sociale sector, neemt toe. Met name de sectoren zorg en onderwijs

Firoez Azarhoosh is Hoofd van het Bureau Instroom Nieuwkomers Amsterdam (INKA) en lid van D66.

hebben nu te kampen met een groot tekort aan personeel. De Nederlandse markt voorziet in een gigantisch tekort aan IT-personeel in het komend decennium.

Vluchtelingen zijn gemotiveerd en hoog opgeleid

Vluchtelingen zijn meestal hoogopgeleid en vaak erg gemotiveerd. Vanuit de doelgroep, maar ook vanuit de hulpverleningsorganisaties en belangenbehartigers, is vaker gepleit voor de deelname van asielzoekers en VVTV-ers aan de inburgeringstrajecten. Deze doelgroep wil graag meedoen. Dus politiek, wees niet angstig en denk toekomstgericht, bijt je niet in je eigen staart door een goede preventieve maatregel te ontcrachten, wees reëel, leer van de ervaring en de praktijk en voer geen hypothetische discussie. Een struisvogelbeleid in deze zaak zal de huidige problemen alleen maar vergroten, ook voor het CDA en de VVD, ook al willen ze dit niet inzien.

Voorkomen achterstand verdient voorkeur

door Boris Dittrich
en Alette Bakker

Het is voor nieuwkomers van groot belang dat zij zich zo snel mogelijk zelfstandig in onze samenleving kunnen redden. Het Kabinet heeft aan het inburgeringsbeleid een wettelijke basis gegeven in de Wet Inburgering Nieuwkomers. In het kader van die wet worden zogenaamde inburgeringscontracten met nieuwkomers afgesloten. Op die manier wordt een vrijblijvende relatie tussen de nieuwkomer en de gemeente, die voor het inburgeringstraject zorg draagt, voorkomen en wordt de basis gelegd voor een professioneler en resultaat gericht inburgeringsprogramma. De wet brengt tot uitdrukking hoe serieus de Nederlandse overheid de inburgering van nieuwkomers neemt.

Gefaseerd integratietraject

Vreemdelingen met een voorwaardelijke vergunning tot verblijf (de VVTV-ers) vallen niet onder de doelgroep van de wet. Voor hen geldt een gefaseerd integratietraject.

D66 betreurt het uitsluiten van mensen met een voorwaardelijke vergunning tot verblijf van deelname aan de inburgeringstrajecten. De regering heeft hier niet toe over willen gaan omdat zij het aspect van de tijdelijkheid en de verwijderbaarheid wil benadrukken. Door het opnemen van VVTV-ers in het inburgeringsprogramma zou de gedachte kunnen ontstaan dat hierdoor een permanent verblijfsrecht wordt verkregen, aldus de regering.

Wij vinden dit argument niet overtuigend. Het is inderdaad niet voor 100% zeker dat mensen met een voorwaardelijke vergunning tot verblijf definitief in Nederland kunnen of zullen blijven. Een

Boris Dittrich is lid van de Tweede Kamer voor D66.

Alette Bakker is fractiemedewerker van de Tweede Kamerfractie van D66.

Foto: Wim van der Ende

groot deel van de mensen met zo'n vergunning zal echter na drie jaar een humanitaire verblijfsvergunning krijgen. De tijdelijkheid leidt in deze gevallen dus niet tot een terugkeer naar het land van herkomst. Als deze mensen na deze periode niet voldoende zijn ingeburgerd, hebben zij een forse achterstand opgelopen op onder andere de arbeidsmarkt. De kern van de Wet Inburgering Nieuwkomers is nu juist om mensen die dreigen in een maatschappelijke achterstandssituatie te geraken, de mogelijkheid te bieden via een inburgeringsprogramma die achterstand te verkleinen. D66 vindt het argument dat maatschappelijke achterstand moet worden voorkomen belangrijker dan het principiële argument dat deze mensen niet een definitieve vergunning hebben en daarom niet onder de doelgroep van de wet zouden moeten vallen.

Bovendien, mocht een VVTV-er of een andere nieuwkomer na het volgen van een inburgeringsprogramma toch naar zijn land van herkomst terugkeren, dan is de vergaarde kennis van de Nederlandse taal en samenleving wellicht een verrijking, die de positie van de vreemdeling in eigen land alleen maar sterker maakt.

D66 heeft een amendement op het wetsvoorstel ingediend om ook VVTV-ers onder de doelgroep van de wet te brengen. Het amendement heeft helaas geen meerderheid gehaald (voor het amendement waren GroenLinks, PvdA, D66, SP en Groep Nijpels). Na de komende verkiezingen zal de kans op een goed en rechtvaardig inburgeringsbeleid - tenminste als de peilingen juist blijken te zijn - alleen maar kleiner worden. En dat is buitengewoon jammer voor alle betrokkenen. ♦

De pers: waakhond of likkende deurmat?

Politici en journalisten mogen volgens sommigen niet tot elkaars vriendenkring behoren. Althans, wanneer men spreekt over diegenen die hun vak verstaan. Een onafhankelijke journalist dient elke schijn van belangenverstrengeling te vermijden. "Relevante vertrouwelijke mededelingen over zaken die het politieke daglicht niet kunnen verdragen worden zonder pardon gebruikt, al zijn ze van mijn beste vriend", zei Joop van Thijn, journalist pur sang, eens.

In een beschaafd democratisch land bestaat de vrijheid van pers. Zoals vele democratische rechten zijn ook deze rechten kwetsbaar. Eén van de eerste bolwerken die coupplagers in handen willen hebben zijn de media. En de historie vertelt ons dat de voor het nieuwe regime kritische journalisten als eersten achter de tralies belanden. Het eerste dat regimes van ondemocratische snit willen onderwerpen is de pers die zich in dat soort landen dan ook onderscheidt door een journalistieke cultuur als die van een likkende deurmat. In het spel om de macht kan men geen pottenkijkers gebruiken.

Natuurlijk is het in Nederland allemaal niet zo dramatisch. Toch blijkt ook voor democratische politici het hemd wel eens nader dan de rok. Het is menselijk om te proberen de verschijnselen die we niet kunnen sturen met al hun onvoorspelbaarheid toch in onze banen te leiden. Zo ervaart een politicus een onvoorspelbare factor in zijn of haar omgeving onvermijdelijk als een potentieel risico. De journalistiek zou men zo'n risico kunnen noemen.

"Ons wantrouwen geldt in beginsel iedere collectiviteit: hetzij staat, partij of voetbalclub", aldus F. Jensma, hoofdredacteur van NRC Handelsblad in een bijlage van zijn krant. Scherpe journalistiek wantrouwt de dingers naar de macht. Daar botsen de belangen wel eens. Zo ontstond er een tweetal jaren geleden een kleine politieke rel omdat democraat in hart en nieren Hans van Mierlo zich als Minister van Buitenlandse Zaken had versproken tijdens het Kamerdebat dat handelde over de nieuwe diplomatieke vestiging in Amman. Tot grote verbazing van de aanwezige Kamerleden liet Van Mierlo zich ontvallen dat de vestiging in Jordanië voornamelijk een wens van de Koningin was geweest.

De commotie die door deze slip of the tongue ontstond was begrijpelijk. Immers het Geheim van het Noordeinde was geschonden. Oud-journalist Van Mierlo gaf echter een dubieuze draai aan het geheel met een uitval naar de parlementaire pers die "zich rekenschap had moeten geven van hun verantwoordelijkheid voor het parlementaire systeem". Volgens de minister dienden journalisten de monarchie te steunen. *I'll rest my case.*

Dat klonk redelijk maar was het niet. Journalisten hebben namelijk geen opgelegde verantwoordelijkheid voor de instandhouding van het parlementaire systeem.

Tijdens de laatste vier paarse jaren werd de pers een aantal keren op de vingers getikt door de politiek. Men wist in deze periode soms weinig raad met dat altijd lastige journaillie. Eenmaal is het zelfs tot een inval gekomen op de redactie burelen van een blaadje dat banden zou hebben met de terroristische RaRa. Recenter nog is natuurlijk de uitspraak van Kamerlid Dittrich. Hij vond dat de media voortaan democratisch gecontroleerd dienen te worden. Een democratisch (lees: door de politiek) ingestelde commissie 'mediacontrole'? Het is een grote vergissing om te denken dat een door de politiek ingestelde commissie ook onmiddellijk democratisch gezag heeft. Hoe wil Dittrich zoiets eigenlijk op een democratisch verantwoorde wijze organiseren? Een referendum over de nieuwsopening van het NOS-journaal? Een lezerscommissie voorpaginacontrole op de redactie van de krant? Gelukkig maakten diezelfde vermaledijde media niet te veel woorden vuil aan dit rammelend plannetje, zodat een voor een volwassen democratisch land genant debat eindigde als een storm in een glas water.

Pen Pensée

Het goede leven

Een redactionele inleiding op het thema

door Allan Varkevisser

Schoorvoetend - de een wat voorzichtiger dan de ander - worden door de politieke partijen morele kwesties op de politieke agenda gezet. Dat kan ook niet anders want als gevolg van technologische (met name biotechnologie), wetenschappelijke (genetica) maar ook sociale ontwikkelingen (globalisering en individualisering) komen we als politieke gemeenschap voor vragen te staan waarbij een morele stellingname pregnant aan de orde is. Wel of niet kloneren? Wat mag wel en wat niet met bevruchte eicellen? Transgene dieren, gemanipuleerde sojabonen, etc. Maar niet alleen de wetenschappelijke en technologische ontwikkeling vragen om een politiek oordeel, ook het individueel handelen van burgers staat ter discussie in relatie tot de globalisering. We zijn allemaal betrokken geraakt in globale processen zoals milieuvervuiling, kinderarbeid en kindprostitutie en dienen daar tegenover een positie in te nemen. Niet alleen als consument, maar ook - en misschien wel: vooral - als burger.

De politiek van de 19e en 20e eeuw was gericht op emancipatie en eenzijdig gebaseerd op de waarden: gelijkheid, rechtvaardigheid en participatie. Bovendien kon de politiek zich beperken tot een geografische en culturele entiteit, te weten de natie-staat. De politiek van de 21e eeuw komt voor heel andere vragen te staan, namelijk moreel-ethische stellingnamen zoals hierboven enkele staan genoemd. De vraag is of de politiek, in de vorm zoals we die thans kennen van politieke partijen en hun vertegenwoordigers in het parlement, in staat is om met deze kwesties om te gaan. Deze kwesties dienen we niet alleen procedureel te benaderen, maar ook inhoudelijk. Is het mogelijk om op basis van het liberale gedachtengoed een politieke benadering te ontwikkelen die uitspraken kan doen over het goede leven van burgers? Juist het liberalisme hecht sterk aan neutraliteit op het terrein van de ethiek en aan de vrijheid van burgers om zelf te experimenteren met verschillende levensvormen.

D66 geldt als een liberale pragmatische partij die zich meer dan eens als post-materialistisch heeft geafficheerd en zou dus bij uitstek de partij moeten zijn om de morele vraagstukken op de politieke agenda te zetten. Is dat ook zo? In dit themanummer van Idee worden deze lastige en fundamentele vragen nader geëxpliciteerd en waar mogelijk ook beantwoord.

De 21e eeuw vraagt om een hele andere politiek dan die van de afgelopen eeuw. Niet om technocratisch-bestuurlijk management, maar om betrokken ethische deliberatie binnen een fundamenteel democratische context. Dat vereist een andere instelling, een andere mentaliteit en andere persoonlijkheden. Zullen politici en politieke partijen deze stap durven maken? De toekomst zal het leren. ♦

Ethiek en Politiek

door Jeroen van den Hoven en Marian Verkerk

*Is there a secular politics capable of
satisfying this need for ultimate meaning?*

Michael Ignatieff

How can we remoralise social life without falling prey to prejudice?

Anthony Giddens

Dat zijn willekeurige voorbeelden van een categorie politieke vraagstukken waarmee wij in toenemende mate worden geconfronteerd. Vaak zijn het technologische ontwikkelingen die ons direct of indirect in verlegenheid brengen. Ze stellen ons voor nieuwe keuzen die geen precedent hebben. We missen zelfs vaak de begrippen om ze goed te articuleren. Gegeven radicale pluriformiteit en diepe tegenstellingen die onze westerse multiculturele samenlevingen typeren houdt de politiek zich in dit soort kwesties het liefst afzijdig. Het lijkt een wijze les die werd geleerd uit eeuwen van etnische conflicten en godsdiensttwisten: de staat dient diversiteit te tolereren en moet morele dwang vermijden.

De vraag is of deze morele geheelonthouding nog wel past in samenlevingen als de onze, dat wil zeggen, kunnen we ons er feitelijk nog wel aan houden en ten tweede is het wel wenselijk om er naar te streven?

Een interessante tussenweg tussen een al te neutrale (liberale) en een al-te-niet-neutrale (confessionele) positie ten opzichte van morele controversen ligt misschien in concepties van deliberatieve democratie.

Neutraliteit en controversen

De voornaamste drempel voor de politisering van morele vraagstukken vormt het neutraliteits-denken dat karakteristiek is voor het moderne liberalisme. Het overheidsbeleid komt in westerse

Moeten we serieus werk maken van klonen, ecto-genese, genetische modificatie van landbouwgewassen en exo-transplantatie? Hoe groot is het belang van privacy als je het afzet tegen het algemeen belang van fraude- en criminaliteitsbestrijding? Mag justitie iedereen verplichten zijn elektronische berichtenverkeer zo in te richten dat het af luisterbaar is? Moet sterke encryptie worden verboden?

democratieën veelal tot stand in de traditie van het politiek liberalisme -waarvan de Harvard filosoof John Rawls de bekendste verdediger is. Het politiek liberalisme heeft als uitgangspunt dat de staat zich neutraal dient op te stellen ten aanzien van specifieke opvattingen over wat nastrevenswaardig is in het bestek van een mensenleven of over wat het leven kwaliteit geeft of 'concepties van het goede leven'. Het is volgens deze grondgedachte ongewenst dat er één bepaalde conceptie van het goede leven leidraad is voor het overheidsbeleid. Het gaat daarbij primair om een neutraliteit van de rechtvaardigingsgronden van het beleid, hetgeen impliceert dat de overheid zich in de verantwoording van haar beleid niet zou mogen beroepen op een specifieke conceptie van het goede leven. Deze eis van neutraliteit moet onderscheiden worden van neutraliteit van effecten van beleid, hetgeen inhoudt dat de overheid geen beleid mag

voeren dat als effect heeft dat een bepaalde conceptie van het goede leven erdoor wordt begunstigd. De eis van neutraliteit van effecten van overheidsbeleid is niet erg reëel. Immers, bij een bepaalde inkomensverdeling in de samenleving zullen sommigen onder ons hun levensplannen moeten bijstellen. Niet alle wensen die een individu heeft, kunnen vervuld worden bij een bepaald inkomen. De selectie van wensen vindt echter niet plaats vanwege bepaalde opvattingen over de waarde van bepaalde wensen. De selectie is slechts het gevolg van een bepaalde verdeling van middelen in de samenleving.'

De eis van neutraliteit kan beschouwd worden als een uitsluitings-principe dat zegt welke redenen niet in aanmerking mogen komen als argumenten ter ondersteuning en rechtvaardiging van

Marian Verkerk is hoogleraar zorgethiek aan de universiteit van Groningen, Jeroen van den Hoven is hoogleraar ethiek aan de Erasmus Universiteit van Rotterdam en lid van de redactie van Idee.

politieke beslissingen. Een dergelijk principe werkt uiteindelijk ook als een selectiecriteria voor kwesties die wel of niet op de politieke agenda kunnen komen.

Er kunnen verschillende redenen worden aangevoerd voor de rechtvaardiging van de neutraliteitseis als principe van uitsluiting. De meest bekende argumenten zijn 'de waarde van experimenteren met levensvormen', 'individuele autonomie' en 'scepticisme'. Zo zou men kunnen verdedigen dat mensen alleen tot een eigen conceptie van het goede leven kunnen komen indien men de vrijheid heeft verschillende concepties uit te proberen, ermee te experimenteren, en vervolgens die te kiezen die het beste past. De politiek zou dit experimenteren verhinderen indien zij slechts bepaalde concepties zou toestaan. Het argument van de individuele autonomie verwijst naar het gegeven dat iemand alleen dan een nastrevenswaardig leven voor zichzelf leeft als het vanuit hemzelf wordt geleefd. De overheid kan en mag in deze geen beslissingen nemen. Ze zou het leven van personen daarmee in letterlijke zin 'onteigenen'. Het argument van het scepticisme wijst erop dat we met geen enkele zekerheid de waarheid van een bepaalde conceptie van het goede leven kunnen vaststellen en bijgevolg mogen deze concepties dan ook geen rol spelen bij de vormgeving van de samenleving. Het argument van het scepticisme wordt bijvoorbeeld wel gebruikt bij de rechtvaardiging van godsdienstvrijheid: omdat er geen rationele methode is om de waarheid van, religieuze overtuigingen vast te stellen, behoort de overheid zich neutraal op te stellen met betrekking tot religieuze opvattingen.

Het neutraliteitsdenken ten aanzien van politiek en overheidsbeleid is echter niet zonder problemen. Zo lijkt een gevolg van deze eis te zijn dat er met betrekking tot een aantal gevoelige kwesties, waarover geen consensus bestaat, geen beleid kan worden gemaakt. Uitstelstrategieën, omtrekkende bewegingen, ad-hoc oplossingen en het overlaten aan de rechter zijn het gevolg geweest van een 'neutrale' behandeling van tal van morele vraagstukken op verschillende beleidsterreinen. Een voorbeeld van een beleidsterrein waar de afzijdigheid van de overheid inzake principiële beslissingen die de belangen en preferenties van burgers treffen naar voren komt is het milieubeleid. Men kan betwijfelen of de overheid haar neutraliteit tegenover zeer uiteenlopende concepties van het goede leven van burgers nog wel kan bewaren nu moderne technologie zich met al haar nieuwe mogelijkheden zonder terughoudendheid en onderscheidingsvermogen in ieders leven en in de samenleving als geheel laat voelen. Beleid op het gebied van moderne reproductietechnieken lijkt juist te vragen om inhoudelijke keuzen en dus om argumentaties die refereren aan specifieke concepties van het goede leven. Het lijkt niet langer mogelijk om morele vragen rond in vitro fertilisatie op beleidsniveau aan de orde te stellen zonder de neutraliteit van rechtvaardigingsgronden op te geven. En we moeten ons daarbij realiseren dat het uitstellen van beslissingen hieromtrent ook geen soelaas kan bieden, omdat het niet nemen van beslissingen ook als het innemen van een standpunt moet worden aangemerkt en bijgevolg verdediging behoeft. Een en ander lijkt te impliceren dat de overheid zich ooit, gegeven de problemen die zich voordoen, al was het slechts per implicatie, zal moeten uitspreken over het belang van de wens van mensen om kinderen te krijgen. Misschien ontkomen we er uiteindelijk er niet aan een standpunt te bepalen over de

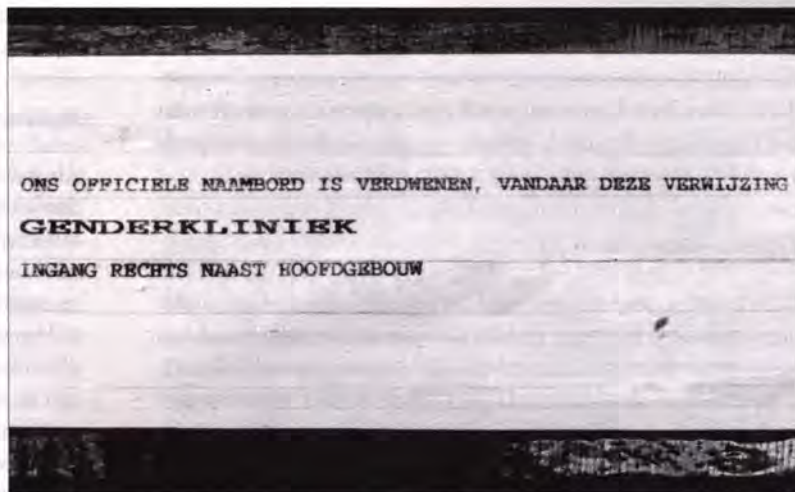

Foto: Wim van der Ende

plaats van kinderen in het leven van de mens als het gaat over het toepassen van nieuwe reproductietechnieken en het opnemen van afgeleide behandelingen in het voorzieningspakket.

Paradox van het liberale beleid

Het politieke beleid in liberale context raakt in een impasse, die men de paradox van het liberale beleid zou kunnen noemen: vraagstukken met morele aspecten lijken voor hun oplossing te vragen om beleid dat zich uitsprekt over de waarde van bepaalde concepties van het goede leven, maar tegelijkertijd kunnen dit soort overwegingen volgens de neutraliteitsgedachte geen rol spelen in de beleidsvorming en in de rechtvaardiging daarvan. Deze impasse kan in sommige gevallen leiden tot ineffectiviteit en inefficiëntie van het openbaar bestuur. Een veelheid aan gewichtige en urgente problemen wordt niet op de politieke agenda geplaatst of slechts op zodanige wijze behandeld, dat er sprake is van 'second-best' oplossingen. En dat alles terwijl de aanwas van zeer wezenlijke vraagstukken onverminderd doorgaat. De overheid creëert hierdoor een stuwmeer van onbesproken en onbesprekbare, maar niettemin fundamentele vragen, en doet nog maar ten dele waaraan zij haar bestaansrecht ontleent. Het liberale antwoord op deze tegenwerping kan zijn: 'Dat is jammer, zo is het nu eenmaal. Onze levensbeschouwingen en opvattingen over de zin van het leven en datgene wat op basis daarvan als waardevol kan worden beschouwd, lopen feitelijk sterk uiteen. We zullen het er nooit over eens worden en onder zulke omstandigheden kun je maar beter iedereen de ruimte en de vrijheid geven om zijn eigen opvattingen over wat goed is voor een mens te realiseren, en moet de politiek zich beperken tot het agenderen van kwesties waarover consensus (een 'overlappende consensus') bestaat of waarin neutraliteit gegarandeerd kan worden.' Deze kritiek gaat echter uit van de veronderstelling dat de schade die wordt aangericht (bijvoorbeeld aan het milieu) door het afzien van niet-neutraal beleid van minder gewicht wordt geacht dan de schade die wordt aangericht aan de private levensovertuigingen van individuele burgers wanneer er niet-neutraal beleid zou worden gevoerd. Dat is echter een premisse die nog onafhankelijk moet worden bewezen, en dus niet als bewezen verondersteld mag worden.

Er is ook wel op gewezen dat het liberale uitgangspunt, individuele autonomie, zelf niet zo neutraal is. In vele religies en tradities is gemeenschap en solidariteit belangrijker dan individuele auto-

nomie. Er zijn twee manieren om deze tegenwerping te beantwoorden voor de verdedigers van de liberale politiek. De eerste tracht een neutrale rechtvaardiging voor neutraliteit te geven. De tweede, die door John Rawls wel wordt gepropageerd, is te zeggen dat het liberalisme niet moet worden opgevat als een alomvattende wereldbeschouwing, maar meer als een politieke theorie.

Libertarisme

Er is naast de paradox van een liberaal politiek beleid een ander belangrijk bezwaar tegen de liberale visie op overheidsbeleid aan te voeren. Juist omdat het neutraliteitsbeginsel ertoe leidt dat uitgerekend de vragen 'waar het in het leven om gaat' niet adequaat door politiek en parlement worden aangepakt, verminderen de mogelijkheden van de individuele burger om zich te herkennen in de politiek en te participeren in het democratisch proces. Men zou kunnen stellen dat het de burger in onze liberale democratie ontbreekt aan politieke zilvering. Datgene wat de burger werkelijk raakt, wordt niet door de politiek opgepakt of, anders gezegd, politiek komt steeds verder van zijn bed af te staan. Het liberalisme lijkt dus in haar eigen termen niet te kunnen waarmaken wat het beoogt. De andere vraag is of los daarvan het vasthouden aan de neutraliteitsgedachte wel wenselijk is.

Het tekort van het liberalisme tegenover levensbeschouwelijke vragen in een politieke context kan worden geïllustreerd aan de hand van de kritiek die de filosoof Robert Nozick formuleerde op de libertaire -dat wil zeggen extreem liberale - politieke filosofie, die hij eerder zelf nog verdedigde. Het libertarisme staat een minimale staatsbemoediging in het leven van de burger voor. De libertaire positie impliceert dan ook de meest uitgesproken vorm van neutraliteit van het overheidsbeleid ten opzichte van concepties van het goede leven. De overheid is uitsluitend tot ingrepen in de privé sfeer gerechtigd wanneer ze daarmee voorkomt dat schade wordt toegebracht. Daarmee verbonden is een bepaalde visie op de rol van de overheid, waarvan Nozick nu zegt: 'The libertarian view looked solely at the purpose of government, not at its meaning; hence it took an unduly narrow view too of purpose'. Het neutraliteitsbeginsel als principe van uitsluiting gaat voorbij aan die symbolische en betekeniscomponent van het politieke proces. Het niet op de agenda plaatsen van euthanasie of van de wenselijkheid van de nieuwste reproductietechnologie dient niet alleen gezien te worden onder het aspect van het doel van het overheidsbeleid, maar ook onder het aspect van de symbolische betekenis van die afzijdigheid. Nozick zegt daarover dat 'It [the libertarian view] neglected the symbolic importance of an official political concern with issues or problems, as a way of marking their importance or urgency, and hence of expressing, intensifying, channeling and encouraging, and validating our private actions and concerns towards them.'

Uit angst dat de confessionele partijen en de Kerken ("samenleven doe je niet alleen") goede sier gaan maken met 'de normen en waarden en de ethiek' brengen ook andere politieke partijen de ethiek weer aarzelend ter sprake. Zo wordt er met een zekere regelmaat gewezen op de noodzaak van de versterking van gemeenschappelijke normen en waarden ("de maatschappij, dat ben jij"), op het aanwakken van de burgerschapszin, op het belang van een sterk maatschappelijk middenveld en op vormen van directe democratie, zoals het referendum. Deze voorstellen zijn erop gericht verdere erosie van sociale cohesie te voorkomen en politieke zilvering van de burger nieuw leven in te blazen. Ze blijven

echter in slogans van tijdelijke campagnes steken en zijn geen teken van echte politieke vernieuwing in dit opzicht.

Rol van de ethiek

Als het zo is dat moreel controversiële redenen een politieke rol zouden kunnen spelen, kan de ethiek als filosofische discipline dan uitkomst bieden? Kan de ethiek de liberale politiek in deze uit de nood helpen? De hulp van ethici en filosofen wordt met een zekere regelmaat ingeroepen bij de politieke besluitvorming. Er zijn talloze voorbeelden uit de recente politieke discussies te geven die illustreren op welke wijze overheid en politiek door tussenkomst van de ethiek de problemen trachten hanteerbaar te maken. Zo probeerde Staatssecretaris voor Volksgezondheid Simons ooit een fundamentele discussie over inhoudelijke keuzen in de gezondheidszorg en heeft Minister Ritzen ooit naar aanleiding van een motie van de Tweede Kamer onderzoek gelast naar het ethisch kader van het technologiebeleid in de komende jaren en naar het functioneren van ethische commissies. In maart van dit jaar gaf de tweede kamer in maart van dit jaar op instigatie van Els Borst nog gelegenheid tot een debat over klonen met medewerking van de ethici.

Het blijkt echter dat de effectieve inbreng van ethici vaak gering is en dat ligt niet altijd uitsluitend aan hen persoonlijk. De politiek en de overheid hebben de ethicus als probleemoplosser weliswaar ontdekt, maar ze halen met de ethiek voorlopig alleen nog maar meer van hetzelfde in huis. De wijze waarop de ethiek wordt opgevat, leidt tot haar politieke immobilisering.

Het onvermogen van de ethiek om politieke oplossingen te suggereren heeft te maken met het feit dat de ethiek nog steeds wordt gedacht vanuit dezelfde liberale grondgedachte die ook in de politieke theorie en politieke filosofie zo sterk heeft doorgewerkt. Ethiekbeoefening in deze lijn impliceert evenals het politiek liberalisme neutraliteit ten aanzien van verschillende concepties van het goede leven. De liberale ethiek kan onmogelijk en wil ook niet een ideale levensvorm vooronderstellen, die maatgevend is voor hoe ieder van ons zijn leven dient in te richten en welke dingen hij zou moeten nastreven.

Voor de bijdrage van de ethiek aan praktische maatschappelijke vraagstukken heeft dit natuurlijk de nodige gevolgen. Immers, als wij ons niet over de aard van wensen - hun 'kwaliteit' mogen uitspreken, dan kunnen wij ze uitsluitend als gegevenheden behandelen en ons alleen nog over de honorering ervan uitspreken en over de toedeling van de schaarse middelen. Wij zijn dan gedwongen maatschappelijke vraagstukken in essentie te zien als verdelingsvraagstukken. Wij hebben geen criteria om behoeften en aanspraken op de collectieve middelen te evalueren. En zo komt bijvoorbeeld ook het vraagstuk rond in vitro fertilisatie in de beleidsvorming naar voren als een verdelingsvraagstuk: behoren wij de schaarse middelen te besteden aan een behandeling als in vitro fertilisatie of aan beenmergtransplantaties voor leukemie patiënten? Moeten we in de toekomst in de gezondheidszorg meer aan 'cure' of aan 'care' uitgeven? De vraag naar het belang dat gediend is met in vitro fertilisatie, of de vraag naar de aard van de samenleving waarin wij in de toekomst zullen leven - of dat een samenleving is waarin hoogwaardige, technologische medische voorzieningen terrein winnen ten koste van de zorg voor psycho-geriatrie patiënten of zwaar gehandicapten - wordt daarmee niet meer gesteld.

Ethiek en Politiek

De problemen met betrekking tot besluitvorming in een liberale context lijken dus drieërlei: 1. de beleidsvorming wordt begeleid door strenge principes van uitsluiting die tot gevolg hebben dat alleen die kwesties de politieke agenda bereiken die aan de eis van neutraliteit voldoen; 2. voor zover er morele kwesties op de politieke agenda gezet worden valt daaraan vanuit ethisch gezichtspunt een marginale behandeling ten deel; 3. er treedt een verlies aan politieke zinervaring van burgers op ten gevolge van de onder 1 en 2 genoemde verschijnselen met als gevolg een verminderde betrokkenheid bij het politieke democratische proces.

Met het onder 2. genoemde is dus een kritiek op de ethiek zelf gemeind. Het lijkt erop dat de liberale ethiek met haar pleidooi voor een neutraal moreel standpunt geen voldoende aanwijzingen kan geven voor de politieke discussie over kwesties die het goede leven betreffen. Met het onder 1 genoemde lijkt echter een herformulering van de dominante liberale politiek aan de orde. Een alternatief lijkt voorhanden in het zoeken naar andere, en minder strikte principes van uitsluiting dan die van neutraliteit. Principes die meer morele problemen op de politieke agenda toelaten. Daarnaast is het nodig om de criteria van morele relevantie minder strikt te formuleren dan die in de liberale ethiek naar voren kwamen.

Verschillende politiek filosofen, waaronder Gutmann en Thompson, hebben een voorstel in deze richting geformuleerd. Om vast te stellen of een kwestie op de politieke agenda als morele kwestie moet worden toegelaten, moet gekeken worden of aan de volgende drie voorwaarden is voldaan. Ten eerste moet de stellingname er één zijn die door een ieder ingenomen zou kunnen worden afgezien van sekse, ras of klasse. Een niet-geïnteresseerd perspectief is nodig. Daarmee wordt een morele positie onderscheiden van een prudentiële. De tweede voorwaarde heeft betrekking op het gegeven dat de, in de discussie naar voren gebrachte, claims bediscussieerbaar moeten zijn. Dat betekent dat de premissen in de empirie verankerd zijn of logisch afgeleid zijn van dergelijke premissen. Ten slotte zou een zekere mate van plausibiliteit moeten gelden voor die premissen waarvoor geen empirische bewijsvoering voorhanden is of die daar ook niet logisch van afgeleid kunnen zijn. Wat onder een plausibele overtuiging verstaan moet worden, is moeilijk aan te geven. Een voorstel zou kunnen luiden dat een opvatting of overtuiging in ieder geval niet plausibel is, als deze in strijd is met een aantal aanvaarde opvattingen in een samenleving. Gutmann en Thompson spreken bij het voldoen aan deze drie voorwaarden ook wel over de geldigheid van een kwestie. Vanuit deze criteria van morele relevantie volgt dat een kwestie als de toelaatbaarheid van het opwekken van abortus een geldige morele kwestie is die politiek geagendeerd kan worden.

Uiteraard verschillen de voor- en tegenstanders in de discussie over de vraag of de foetus als een moreel persoon moet worden beschouwd en dit laatste is een meningsverschil op levensbeschou-

welijke gronden. Maar dat wil nog niet zeggen dat de kwestie daarom niet publiekelijk besproken kan worden. Aan hun opvattingen liggen 'verschillende plausibele overtuigingen ten grondslag, die te bediscussiëren zijn. De tegenstander baseert zich daarin op de overeenkomst tussen verschillende stadia van foetale ontwikkeling. De voorstander wijst op de plausibiliteit van het verschil tussen een bevruchte eicel en een kind. Uiteindelijk moeten wij de keuze maken, maar niet zonder dat de premissen maximaal als redelijk naar voren komen.

Het voldoen aan de criteria van morele relevantie is een noodzakelijke maar geen voldoende voorwaarde voor politieke agendering. Daarvoor is verder nog nodig dat wordt voldaan aan de eis dat er een duidelijk belang is dat er collectieve besluitvorming plaatsvindt over een kwestie. De reden voor het verruimen van principes van uitsluiting is dat collectieve morele oordelen een resultaat moeten zijn van gezamenlijke gedachtenwisseling. Daarbij staat voorop dat pas in het debat duidelijk moet worden waarover mogelijkwjs consensus is en waarover niet. In de liberale politieke filosofie wordt daarentegen vooraf gesteld welke kwesties publieke kwesties kunnen zijn: namelijk 'issues of justice'. Daartegenover zou men kunnen stellen dat welke kwesties publiek en privaat zijn, pas in het debat zelf tot uitdrukking kan komen.

Een alternatief: deliberatieve democratie

De reden voor het verruimen van principes van uitsluiting zoals Gutmann en Thompson die voorstellen is dat collectieve morele oordelen een resultaat moeten zijn van gezamenlijke gedachtewisseling; collectieve deliberatie. Dat vormt een belangrijk argument om juist bepaalde morele kwesties aan de orde te stellen. Zo is ook

Liberalisme is voor het experimenteren met verschillende levensstijlen

Foto: Wim van der Ende

de kwestie rond euthanasie een relevante morele kwestie die op de politieke agenda hoort. Juist omdat het enerzijds een morele positie is en dus voldoet aan de premisse van geldigheid en het anderzijds van belang is dat een collectieve besluitvorming hier over plaatsvindt. Naast deze principes van uitsluiting worden door

Foto: Wim van der Ende

Hoe groot is het belang van dieren als je het afzet tegen het belang van manipulatie voor voedselproductie?

Gutmann en Thompson ook principes van verzoening geïntroduceerd. Principes van uitsluiting bepalen of een morele kwestie op de politieke agenda komt, principes van verzoening geven richting aan de wijze waarop over kwesties moet worden gedebateerd als eenmaal besloten is de morele kwestie op de agenda te plaatsen. Omdat het politiek liberalisme een te sterk principe van uitsluiting kent, heeft het relatief weinig aandacht besteed aan deze principes van verzoening. Een mogelijke conceptie is er een waarin wederkerigheid en wederzijds respect voor elkaars opvattingen centraal staan en waarin de integriteit van morele posities van betrokkenen gewaarborgd is.

Er lijkt zich nu een tussenweg aan te dienen tussen een communautaire 'politics of the good' en een liberale 'thin theory of the good' in de politiek waarbij tegelijkertijd het terrein van een publieke filosofie wordt verruimd, ter ondersteuning van democratische instituties. Door bepaalde morele kwesties wel als zodanig op de agenda te plaatsen en door de besluitvorming vervolgens te begeleiden met bepaalde principes van verzoening kan worden voorkomen dat de betrokkenheid van de burger bij politieke besluitvorming verder vermindert. De publieke filosofie, zoals Thompson en Gutmann die voorstellen, verschilt van die van Rawls in de zin dat de laatste zich richt op het formuleren van een 'overlappende consensus', terwijl de Gutmann en Thompson voorgestelde publieke filosofie meningsverschillen toelaat met betrekking tot

de basisstructuur van de samenleving. Ook is het in tegenstelling tot de visie van Rawls, mogelijk een politieke discussie te voeren over het persoonsbegrip in het kader van de abortuskwestie.

In *Democracy and Disagreement* (Harvard University Press, 1996) geven Gutman Thompson verder uitwerking aan het idee van deliberatieve democratie. Deliberatieve opvatting van democratie gaat fundamentele morele controversen niet uit de weg. Veel van de morele meningsverschillen die wij hebben liggen tussen simpele misverstanden en niet te verzoenen opvattingen. Dat is de ruimte die deliberatieve democratie koestert. Ze laat zich niet ontmoedigen door het feit dat in de feitelijke democratische besluitvormingsprocessen er veel mis gaat. A-moraliteit is geen goed wapen in de strijd tegen immoraliteit. De nagestreefde a-moraliteit van het politieke proces is in samenlevingen als de onze erger dan de onvolkomenheden ervan en waarschijnlijk ook erger dan de kwaal die ze probeert te bestrijden. ♦

Gij zult zinvol leven

In gesprek met Jan Glastra van Loon

door Allan Varkevisser

Bijna alle politieke partijen spreken vandaag de dag over een crisis van de moraal. Het heeft soms weg van een ethisch reveil: de moraal zou de binding tussen mensen en het gemeenschapsgevoel van burgers moeten herstellen. Veel verder dan de constatering dat het schort aan burgerzin en maatschappelijke cohesie komt men echter niet. Zodoende blijven de analyses hangen in machteloze, pessimistische cultuurkritieken. Gelukkig zijn er individuen die fundamenteel over het vraagstuk van de moraal en maatschappelijke bindingen proberen na te denken in een poging een politiek vruchtbare interpretatie van de crisis van de moraal te formuleren. Zoals Jan Glastra van Loon. In het januari-nummer van *Civis Mundi* schreef Van Loon een moraal-filosofisch betoog naar aanleiding van het boek *Verder dan wet en willekeur. Pleidooi tegen de onmacht van de moraal* van S. Samson. Daarin breekt Van Loon een lans voor een nieuwe grondslag voor de moraal, namelijk één die niet is gebaseerd op ge- en verboden van bovenaf, maar een op de behoefte aan zingeving van binnenuit. Wat bracht hem op dit spoor?

"De opmerking van Samson over de machteloosheid van de moraal trof me. Over het algemeen is men geneigd te zeggen dat als mensen zich niet storen aan de positieve moraal, het aan de mensen ligt. Die zijn niet goed opgevoed of niet goed gemotiveerd en ga zo maar door. Maar de gedachte dat het wel eens aan de moraal zelf zou kunnen liggen en niet aan de mensen, trof mij. Het zette me aan het denken over de appellerende, van buiten komende moraal die zegt wat je moet doen en wat goed is. Zodoende ben ik tot de overtuiging gekomen dat de bevelende, gebiedende, imperatieve - van boven naar beneden pratende - moraal hoort bij een andere maatschappij dan de onze, bij andere mensen dan wij. Die moraal was noodzakelijk in tijden waarin mensen enigszins los waren ge-

In politieke discussies over normen en waarden wordt vaak de burgers de maat genomen. Het normbesef van burgers zou te wensen overlaten. Glastra van Loon laat zien dat de discussie ook aan de andere kant kan beginnen. De oude, gebiedende moraal heeft afgedaan en we staan voor de taak een nieuwe moraal te ontwikkelen waarin zingeving en individuele verantwoordelijkheid centraal staan.

komen van de directe noodzaak om in de meest primitieve omstandigheden voor hun levensonderhoud te zorgen. Zoals in de grotere rivierenrijken waar men met irrigatie-technieken werkte en zo de productie van voedsel meer in de hand kreeg. Als er een grotere vrijheid tegenover de natuur ontstaat, worden mensen ook vrijer ten opzichte van elkaar. Dan zijn er stringente regels nodig, waar mensen zich ook strikt aan houden, om samen te kunnen produceren, samen te kunnen werken en vreedzaam samen te kunnen leven. Een moraal opgebouwd uit geboden en verboden wordt dan belangrijk, zeker als de maatschappij hiërarchisch is opgebouwd.

De mensheid heeft voor het grootste deel als geschiedenis makende mensheid volgens zo'n hiërarchisch model en met zo'n gebiedende moraal geleefd. Maar wij zijn aangekomen in een tijd waarin ieder mens eigenlijk zo ver is ontwikkeld en zo goed is opgeleid, dat die van buiten komende en opgelegde geboden en verboden niet meer overtuigen. Wij zijn zoekende individuen geworden, mensen die de zin van hun bestaan zoeken. En niet van buitenaf, maar van binnenuit daar een antwoord op willen geven en van binnenuit gemotiveerd willen worden voor wat we doen. Zo verslapt de invloed van de imperatieve moraal steeds verder. Als deze niet vervangen wordt door een zingevingsmoraal, dan wordt zo'n moraal - zoals Samson het noemt - machteloos. Hij oriënteert ons niet meer, zegt ons niet meer waarop ons bestaan gericht zou moeten zijn. Het bovenaardse spreekt mensen niet meer aan, de secularisatie is daarvoor te ver voortgeschreden. Het gebiedende spreekt ze niet meer aan. Ze zijn in hun eigen ogen zelf verantwoordelijk voor hun doen en laten. Daar komt nog bij dat die gebiedende moraal zo uit losse ver- en geboden is opgebouwd. Het is een brokkelige moraal. Wat mensen zoeken is een levenswijze, iets dat een geheel vormt en dat als een geheel zin geeft aan je bestaan.

Hoe verhoudt dit betoog zich tot de kritiek van de zogenaamde post-modernisten? Zij gaan immers ook uit van verbrokkeling, fragmentatie, en het einde van de Grote Verhalen.

Het loopt daarmee parallel in de zin dat de claim van universele geldigheid van de oude moraal wordt prijsgegeven, want mensen zullen zelf zin aan hun leven moeten geven in het geheel van de feitelijke omstandigheden waarin zij leven. En aangezien het niet van buitenaf cultureel of door opvoeding wordt opgelegd, zullen ze het ieder voor zich als enkeling moeten ontwikkelen. Nu is dat laatste wel erg onwaarschijnlijk, eigenlijk onmogelijk, maar er is in ieder geval niet langer een eis dat het voor ons allemaal uniform moet zijn.

Moraal heeft te maken met hoe mensen met de natuur en met elkaar moeten omgaan. Dat gaat nog steeds op, maar op een andere manier dan voorheen. De grootste bedreigingen komen niet langer voort uit de natuur als zodanig maar uit wat wij met die natuur doen. Als wij de structuur van het atoom onderzoeken en daarbij energie vrijmaken die groter is dan wat zich ooit in ons bereik heeft voorgedaan, dan hebben we een ontzettend riskante verhouding van onszelf tot de natuur in het leven geroepen die eisen stelt aan de manier waarop wij met elkaar en met de natuur omgaan. Dus daar gaat wel degelijk nog een appel van uit om de risico's van het menselijk bestaan in acht te nemen. Je kunt niet allemaal lukraak je eigen moraal ontwikkelen. Die moraal zal moeten worden afgestemd op de nieuwe gevaren waaraan mensen zich hebben blootgesteld.

In de politiek wordt veel gesproken over het belang van normen en waarden en de sociale cohesie. Ik vraag me daarbij weleens af of het nu gaat om de wens dat burgers meer in het gareel lopen of om het werkelijk samenbinden van mensen in een gemeenschap?

Ik vind de ongerustheid van de politiek terecht. De moraal waarnaar men gewend was te oordelen is steeds meer machteloos aan het worden en men bespeurt dat er daardoor een cohesiebevorderende factor wegvalt. Solidariteit en het rekening houden met belangen van anderen - waar de moraal toch in de eerste plaats voor is - worden steeds zwakker. Dus moet men meer grijpen naar 'meer blauw op straat', 'zwaardere straffen', en straks wordt de doodstraf misschien wel weer ingevoerd. Maar dat is het met repressie herstellen van een orde om zodoende te vervangen wat pro-actief niet meer gebeurt. Zo kom je in een vicieuze cirkel terecht. Men zoekt de oplossing steeds in het sterker maken van de oude moraal en daarmee slaat men de plank faliekant mis. We moeten erkennen dat de gebiedende moraal geen maatschappelijke grondslag meer heeft. De problemen waarvoor wij individueel en collectief staan zijn zo fundamenteel anders geworden. Wie kon er vroeger nou bepalen wannéér iemand een kind zou krijgen, of van welk geslacht het zou zijn? Nu kunnen we dat allemaal wel, maar voor het nemen van beslissingen hebben we geen verboden en geboden meer tot onze beschikking.

We hebben te kampen met een gigantisch menselijk zingevingsvraagstuk en mensen zijn daar dan ook voortdurend individueel mee bezig. De imperatieve verboden en geboden komen daarbij nauwelijks nog aan bod. Daar waar het om collectieve besluitvorming gaat, speelt zich hetzelfde af. Hoe ga je om met het milieu? Hoe kun je een schoner werkende technologie ontwikkelen? In welke verhouding doe je het een en het ander? Het gaat erom dit soort van processen zodanig vorm te geven dat er synergie ontstaat en dat het effect duurzaam is.

Je hebt samen met anderen een tekst gemaakt voor de SWB met de titel 'Van ideologie naar politieke verantwoordelijkheid'. In hoeverre is de hiërarchische moraal verbonden met ideologieën?

In het feit dat de bevelende moraal je van hogerhand vertelt hoe je moet leven. Je bent alleen maar verantwoordelijk voor het wel of niet naleven van de ver- en geboden. In de nieuwe moraal gaat het om de vraag of je op zo'n manier met je leven weet om te gaan dat daar zin aan wordt gegeven. Niet alleen aan je individuele leven, maar ook aan het samenleven met anderen. Dat is niet iets dat je van buitenaf wordt opgelegd, maar dat je als verantwoordelijk mens voor het vreedzaam en duurzaam samenleven wordt vóórgelegd.

In een debat over de moraal zoals dat in 1996 in het dagblad Trouw is gevoerd, is van jouw opvatting gezegd dat deze gebaseerd is op enerzijds de natuurlijke goedheid van de mens en anderzijds de romantische gedachte dat men zijn eigen 'ik' moet vinden.

Mijn opvatting gaat niet uit van de goedheid van de mens, maar van het feit dat de mens over zijn eigen gedrag kan nadenken, dat hij zich van zijn gedragsmogelijkheden een voorstelling kan ma-

ken en op grond daarvan verantwoordelijk is voor wat hij uiteindelijk kiest en doet. Hij kan voor het kwade of het goede kiezen. Maar wat het kwade en het goede zijn, is niet vooraf gegeven.

De gedachte over het vinden van het eigen 'ik' is gebaseerd op verouderde denkbeelden over de mens. We weten inmiddels dat de mens evenzeer een product is van de cultuur waarin hij leeft, als een producent ervan. En dan gaat het er niet om dat je ergens in dat proces je 'ik' vindt, maar het gaat erom dat jij in concreto als lichamenlijk wezen en als *cultuurvoortbrengend* en *cultuurgevoemd* wezen, een zinvolle invulling van je bestaan weet te ontwikkelen. Mijn leven moet zin hebben binnen de context waarin ik leef.

Als je stelt dat mensen hun eigen zingevingsmoraal moeten scheppen, word je vaak tot twee posities veroordeeld. De ene is die van de relativist, 'anything goes' in de negatieve zin, de ander is die van de geniale übermensch die zichzelf scheidt. Hoe kun je aan dat dilemma ontkomen?

In de eerste plaats door noch absolutistisch universeel, noch relativistisch te redeneren. Dat is een tegenstelling die voortkomt uit het feit dat wij woorden gebruiken. De werkelijkheid zit niet zo in elkaar. Dat is een veel rijker geschakeerd geheel van mogelijkheden waarin wij onze weg moeten vinden omdat die weg niet biologisch erfelijk is bepaald. Wij gaan niet op in het hier en nu, maar kunnen telkens daarop reflecteren en ons voorstellingen van een andere werkelijkheid maken, zowel van ons verleden als van een nog te maken toekomst. De mens zit niet totaal gevangen in z'n natuurlijke mogelijkheden - zoals een insect - noch is de mens absoluut vrij om te beschikken over z'n eigen voortbestaan. Dat zijn valse beelden. En ze zijn zo hardnekkig omdat ze zo gemakkelijk zijn. Het gaat er niet om op een bepaald moment de juiste beslissing te nemen, maar om een beslissing te nemen die je de volgende keer in staat stelt om iets te doen dat in het verlengde ervan ligt en je zo een ontwikkelingsmogelijkheid biedt. Daar valt niets aan te rekenen of te meten. Het is een ontwikkelingsbeeld, een visie op een proces waarin je betrokken bent, maar waardoor je je niet eenzijdig wilt laten bepalen.

De door jou genoemde uitersten tasten fundamenteel mis en maken het mensen onmogelijk om nog wat van hun leven te maken. Want de één zegt dat het er niet toe doet wat je doet en de ander zegt dat het allemaal al is uitgemaakt. Wij moeten daar tussendoor laveren.

Als we het hebben over de hedendaagse cultuur dan dreigt deze eigen verantwoordelijkheid teniet te worden gedaan door de allesbepalende genetica. Als je daar cultuurfilosofisch naar kijkt, hoe moet je die ontwikkeling dan duiden?

Wij zijn stoffelijke organismen in een stoffelijke werkelijkheid. Er kan dus met stoffelijke middelen in ons bestaan worden ingegrepen. Er valt dus niet te ontkennen dat nu we die genetische biologie hebben ontwikkeld, we langs die weg invloed kunnen uitoefenen op de levensmogelijkheden van mensen. Maar de verantwoordelijkheid voor die ingrepen ligt bij ons. De biologie komt daar 'achteraan'.

Laten we eens aannemen dat je mensen langs genetische weg kunt verlossen van het risico van verslaving. Dan ga je ervan uit dat verslaving een puur fysisch-biologisch gebeu-

ren is. Quod non. Verslaving is evenzeer een cultureel, als een fysiologisch verschijnsel. Je kunt dus verslaafd zijn zonder dat daar een stoffelijk middel aan te pas komt, bijvoorbeeld aan een beeldbuis, een gokkast, of zelfs aan mediteren. Wij ontnemen onszelf dan de vrijheid, niet de factoren van buitenaf. Dat risico zit in de mens omdat het nu eenmaal een wezen is dat iets aan z'n eigen doen en laten kan doen.

Daarbij ga ik niet uit van een geestelijk subject, maar van individuele mensen aan wie *subject-zijn* eigen is. Mensen zijn geen subjecten, maar ze hebben een kwaliteit die wij subject-zijn noemen en die de filosofisch-antropoloog Plessner de excentrische positionaiteit noemde. Heidegger zegt dan dat wij er niet alleen zijn, maar ons er ook van bewust zijn dat we er zijn. Dat is een juiste beschrijving en daarmee is ons bestaan fundamenteel anders dan dat van dieren.

Naast de volledige genetische determinatie is echter ook nog een andere mogelijkheid, namelijk dat er niets meer vastligt en dat je handelt in een omgeving die zo persoonlijk is dat je daarin geen verantwoording meer draagt ten opzichte van anderen. Zoals bijvoorbeeld in het geval van een zelf geschapen virtual reality.

Ja, maar dan ontken je dus je stoffelijk organisme zijn, want je verplaatst je in je verbeelding in een louter verbeelde werkelijkheid. Ik ben niet maar een figuur die zichzelf fantaseert. Wat er allemaal achter mijn rug heeft gewerkt, werkt nu op ieder moment nog door en in zoverre word ik voortgeduwd. Maar bij dat voortgeduwd worden, kan ik bijsturen, vormgeven en zelf verantwoordelijkheid nemen voor wat - binnen de beperkingen van mijn historisch en stoffelijk wezen zijn - mij te doen valt.

Terug naar de situationele moraal en de eigen verantwoordelijkheid. Daarbij ligt een sterke nadruk op het individu, maar we leven ondertussen met 15 miljoen Nederlanders op een klein grondgebied.

En dat niet alleen, we leven met zoveel miljoenen Nederlanders die voor ons Nederlanders waren! We zijn immers ook historisch bepaald. Het hyperindividualisme dat er in door lijkt te klinken, moet je onmiddellijk opheffen door de werkelijkheid onder ogen te

In het ECN, Petten, vindt o.a. onderzoek plaats naar kernenergie: het 'ontketenen van de natuur'

Foto: ECN Publicatie Services: A. Homan

zien dat je met 15 miljoen Nederlanders niet alleen maar nu even-tjes leeft, maar dat je met allerlei draden met het verleden verbonden bent. De gemeenschap waar je deel van uitmaakt, is ook deel van je verantwoordelijkheid. Je kunt niet denken, 'Als ik er maar goed uitrol'. Op dat moment geef je ieder ander het recht om hetzelfde te denken en te doen, en dan spat de boel uit elkaar. Pas als mensen zich realiseren dat zij verantwoordelijk zijn voor de ontwikkeling van zichzelf en van de maatschappij waar zij deel van uitmaken, kan er een situatie ontstaan die duurzaam en vreedzaam is. En die verantwoordelijkheid is eerder groter dan kleiner geworden vanaf het moment dat de grootste gevaren die ons bedreigen niet meer natuurrampen zijn, maar de manier waarop wij met de natuur omgaan. Of dat nou eugenetica is of atoomenergie, dat maakt principieel geen verschil. Wij hebben de natuur ontketend en zijn daardoor zelf veel meer verantwoordelijk geworden dan ooit.

Foto: Oibibio

Oibibio: modern centrum voor zingeving

Er is onlangs een raket afgeschoten, Cassini, met enkele kilo's plutonium aan boord. Ik vind dat ons gemeenschappelijk bestaan hierdoor op onaanvaardbare wijze wordt bedreigd. Toch zijn het democratische regeringen die dit soort raketten afschieten. In hoeverre kun je daartegen nog bezwaar maken?

Ik zou in ieder geval voorop willen stellen: als je niet effectief iets kunt doen, creëer je bij het verhinderen van de lancering misschien nog wel grotere gevaren dan wanneer het ding ordentelijk wordt afgevuurd. Het tegenhouden van die ene gebeurtenis is niet mogelijk. Je dient dus de democratie verder te ontwikkelen en de rol van de deskundigen daarin beter vast te leggen. Als er zulke grote risico's worden genomen, dan moet er een betere rolverdeling zijn om die besluiten te nemen. Het verwijst naar een radicalisering van de democratie. Niet in de zin dat iedereen permanent mag meebeslissen in een soort continue referendum. Dat is niet de oplossing. Maar een verbetering van de democratie in een veel fundamentele betekenis dan alleen de gekozen minister-president en het districtenstelsel. Het gaat er uiteindelijk om dat wat beslist wordt, ook controleerbaar beslist wordt. En de beslissing om Cassini af te vuren is volstrekt oncontroleerbaar in democratische zin. De experts hebben het gecontroleerd.

Radicalisering van de democratie betekent dus dat de beslissingen zo worden genomen dat mensen zich collectief verantwoordelijk kunnen voelen, dat ze 'mee'-beslissen. Daar zijn geen patent-oplos-

singen voor, maar we kunnen wel bedenken wat verbeteringen zouden kunnen zijn op het bestaande systeem.

Neem nou het corrigerend wetgevend referendum; het lost niet zo verschrikkelijk veel op maar het is wel een verbetering. In extreme gevallen kunnen democratisch genomen besluiten worden teruggedraaid. Kortom, je moet kijken naar de mogelijkheden van verbetering en die zien als een model van andere mogelijke verbeteringen. En zo het systeem verder ontwikkelen.

Democratie is natuurlijk niet tot stand gekomen doordat één iemand opeens een geniale gedachte ontwikkelde over hoe de maatschappij moest worden ingericht. Maar op basis van allerlei ideeën aan de ene kant en praktische ontwikkelingen aan de andere. Het parlement in Engeland is niet ontwikkeld vanachter een schrijftafel, maar doordat achteraf een Locke of een Montesquieu daarover ging nadenken en dat gaf weer voeding voor volgende, nieuwe stappen.

De Amerikaanse filosoof Richard Rorty maakt in zijn liberale filosofie een strikte scheiding tussen het publieke en het private domein. In het private domein mag iemand hele andere voorkeuren hebben en uitleven dan in het publieke. Hoe denk jij over de scheiding tussen het private en het publieke? Ken jij het ook zoveel gewicht toe als Rorty?

Ja, omdat het vermogen tot reflecteren aan het individu-zijn gebonden is. Een grote groep mensen kan niet reflecteren. Die kan op z'n best debatteren, maar vaak ontstaat er dan al gauw massaoopwinding of massahysterie. De menigte kan niet in de plaats treden van het individu. Het individu is de enige die kan nadenken, reflecteren, besluiten nemen en voor zichzelf beslissen wat hij gaat doen. Die vrijheid moet je te allen tijde in stand houden om niet een soort blinde kudde te krijgen. Aan de andere kant moeten er ook collectieve besluiten worden genomen en collectieve waarden en normen, voorkeuren, en richtingen worden ontwikkeld. Anders zwemt dat individu in een luchtledig. Het is de geschiedenis die maakt dat hij een concrete inhoud krijgt en het zijn de gemeenschappelijke ontwikkelingen waar hij deel van uitmaakt, die maken dat hij zich van de gemeenschap een idee kan vormen.

De politieke partij wordt vaak genoemd als één van de instituties die de verbinding tussen individu en samenleving moeten bewerkstelligen.

Ja, dat moet het ook. Want dankzij zulke instituties hoeft de menigte geen kudde te zijn. Thorbecke heeft ooit gezegd dat een volk pas iets kan beslissen wanneer het ook de organisatie heeft voor het nemen van besluiten. Breng je mensen samen op een markt of stuur je ze allemaal een biljet thuis, dan nemen ze geen besluit. Besluitvorming veronderstelt discussie, beraad tussen mensen, en daarvoor heb je instituties nodig. Politieke partijen zorgen daar inderdaad voor. Het parlement is bij uitstek de plaats voor het beraad. Helaas is het parlement langzamerhand zo losgezongen van wat bij de mensen aan effecten van beraad terechtkomt, dat het een rondzingen van eigen liedjes is geworden. Dat is een van de belangrijkste punten waarop de democratie moet worden verbeterd. Het stelsel moet worden opengebroken en ik weet nog steeds geen beter middel dan een gematigd districtenstelsel. Dan kiest namelijk niet een partij de kandidaten, maar doen dat de mensen uit een district zelf." ♦

Het ethisch tekort

Statements ♦ In het thematische deel van Idee wordt in ieder nummer een onderwerp vanuit verschillende invalshoeken onder de loep genomen. De zogenaamde statements 'vertalen' dit onderwerp naar de persoonlijke levenssfeer of vragen naar de persoonlijke opvattingen van betrokkenen bij het thema. Dit keer bespiegelingen over de verhouding tussen ethiek en politiek van hoogleraar genetische antropologie Hans Galjaard en Heleen Dake van de SWB-werkgroep Geloof en Politiek Handelen.

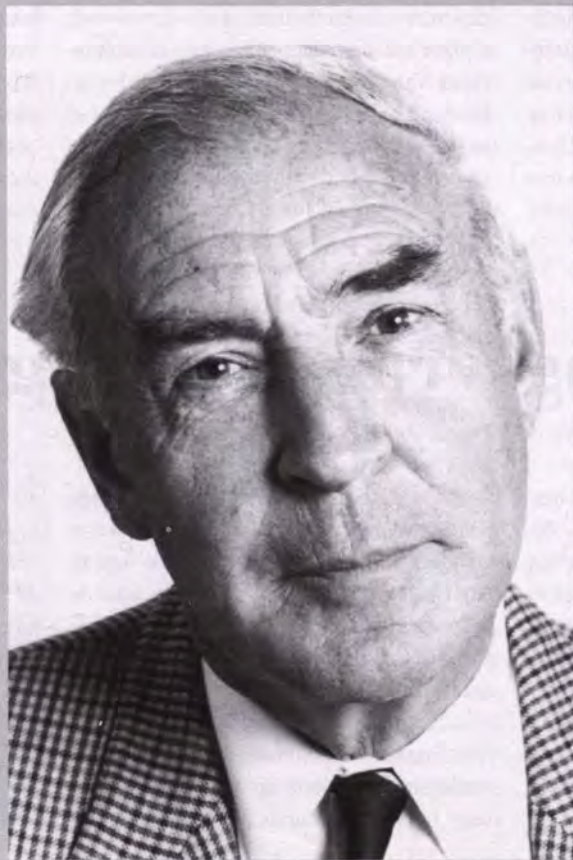
Politieke discussie verloopt via incidenten

Hans Galjaard is hoogleraar genetische antropologie aan de Erasmus Universiteit van Rotterdam en hoofd van de afdeling klinische genetica aldaar. In 1994 maakte hij samen met journalist Paul Witteman een televisieprogramma over de gevolgen van de genetische revolutie, 'Alle mensen zijn ongelijk', en publiceerde hij een gelijknamig boek waarin hij ook de sociaal-politieke gevolgen van de ontwikkelingen in de genetica behandelde. Galjaard ziet niets in strakke wetgeving om ontwikkelingen te beteugelen. Volgens hem moet de politiek mensen juist meer ruimte geven voor eigen afwegingen en keuzes en verder vooral de nieuwe zwakkeren tegen de overheersing door de sterkeren beschermen.

"Politieke partijen kunnen niet met immateriële kwesties omgaan. De politici missen daarvoor de achtergrond en de ervaring in de praktijk. Zeker op het terrein van leven en dood. Ze komen niet net als ik en andere artsen dagelijks in aanraking met mensen die voor moeilijke vragen, dilemma's en keuzes staan. De politiek is ook traag. In Nederland kwam bijvoorbeeld pas een abortuswetgeving tot stand in 1984. Zelfs Italië en Griekenland waren ons

daarin al voorgegaan. Hetzelfde doet zich voor op het terrein van de prenatale diagnostiek. Deze techniek bestaat eigenlijk al heel lang. De eerste diagnose werd in 1965 verricht. In '70 was het reeds een ingebur-

Hans Galjaard

gerde praktijk, maar in 1979 kwam het pas in het ziekenfondspakket. Deze traagheid is natuurlijk vooral te wijten aan het CDA en haar invloed op het maatschappelijk middenveld. Nu loopt wetgeving altijd achter op de praktijk. Het is bijna altijd zo dat artsen en wetenschappers dingen doen voordat deze handelingen een wettelijke basis hebben. Ik heb daar geen problemen mee, zolang artsen maar niet tegen de wet in gaan want dat ontaardt in chaos.

Er bestaat een grote kloof tussen technologie en wetenschap aan de ene kant en de politieke vertaling van ontwikkelingen en problemen aan de andere kant. De afstand tussen politiek en wetenschap is gewoonweg te groot. De vraag is dus hoe je de kennis eerder en sneller bij de politiek kunt krijgen. Nu verloopt de politieke discussie vaak via incidenten, zoals het schaap Dolly, de stier Herman of de hoofdloze kikkervisjes. Het probleem is toch dat de politiek, maar zeker ook de media, te ver van de realiteit af staan. De media zijn bovendien erg volgend aan wat er binnen de politiek gezegd en gedacht wordt. Politici moeten eerder worden geïnformeerd, waarbij een goed onderscheid moet worden gemaakt tus-

sen incidenten en lange termijn implicaties. Ik doe de laatste tijd bijna niet anders dan daar lezingen over geven. Er is altijd een geleidelijke trend in de ontwikkelingen te ontdekken en daar moet je dan de juiste vragen bij stellen. In het geval van de genetica is dat bijvoorbeeld de vraag of je wel wilt weten dat je straks ziek zult worden? En als de zorgverzekeraar dat ook wil weten, mag dat dan? Moeten mensen worden gedwongen in hun leefwijze meer rekening te gaan houden met deze genetische risico's? Heeft de overheid daarin een taak? Het erfelijkheidsonderzoek is nu nog sterk gerelateerd aan ziekte, maar straks zal ook van andere menselijke eigenschappen de genetische basis worden vastgesteld. Nu gaat men nog uit van de dominante invloed van omgevingsfactoren op de ontwikkeling van mensen, maar uit onderzoek blijkt meer en meer dat de genetische aanleg een veel grotere rol speelt.

De vraag is uiteraard wie dit soort vragen zal moeten identificeren voor de politiek. In Nederland hebben we de neiging en de gewoonte om daarbij een beroep te doen op de ethici. Het probleem daarmee vind ik dat het in hoge mate voorspelbaar is wat deze zeggen: heb je met een katholiek te maken zoals Ten Have uit Maastricht, dan zal die hele andere adviezen afleveren dan bijvoorbeeld een progressieve humaniste als Dupuis. De invloed van de christelijke zuil is nog zeer groot. Daarom komen we in Nederland bij de beoordeling van de toelaatbaarheid van nieuwe medische technieken, zeker op het gebied van genetische manipulatie, vaak tot een standpunt van 'nee,

Het ethisch tekort

tenzij'. Het effect van dat standpunt is echter dat de farmaceutische industrie uit Nederland weglucht en op zoek gaat naar plaatsen waar op dit gebied een ander klimaat heerst. En daarvoor hoeft je niet eens zo ver te zoeken. Zo krijgt het biotechnologiebedrijf Pharming in België subsidie voor onderzoeken en technologieontwikkeling die in Nederland niet zijn toegestaan.

We dienen ons te realiseren - en ik word daar dagelijks mee geconfronteerd - dat als het om vragen van leven en dood gaat, er een enorme verscheidenheid bestaat in de wijze hoe men daar mee omgaat. Zeker wat betreft het wel of niet nemen van kinderen en het diagnosticeren van erfelijke ziektes. Er bestaat een enorme verscheidenheid in de acceptatie van risico's en in de perceptie van hoe erg iets is. 40% van de vrouwen boven de 35 kiest niet voor een vruchtwaterpunctie in het geval van een zwangerschap, terwijl de risico's op afwijkingen dan aanzienlijk zijn. Van de vrouwen die blootstaan aan het risico van een erfelijke vorm van borstkanker kiest 60% voor het preventief laten verwijderen van de borsten. Eenzelfde verscheidenheid doet zich voor in de keuze van methoden: niet iedereen met kanker wil zich blootstellen aan chemotherapie. Vanwege die diversiteit dien je terughoudend te zijn met wetgeving. Juist op het terrein van leven en dood. Je moet proberen mensen de ruimte te geven om hun eigen keuzes te maken.

Ik heb geprobeerd dat uit te werken in mijn boek 'Alle mensen zijn ongelijk'. Ik ga daar in ook in op de sociaal-politieke achtergronden. In het begin van deze eeuw hadden we te maken met grote maatschappelijke onrechtvaardigheden en het was dus ook niet verwonderlijk dat er grote emancipatiebewegingen opkwamen. Na pakweg 50 jaar hadden die echter grotendeels hun doel bereikt. Er is in sociaal-politieke zin een nieuwe fase aangebroken en we staan voor de taak het roer om te gooien. Het grote vraagstuk is niet langer gelijkheid van kansen, maar eerder hoe je aan verschillende mensen de ruimte kan geven om hun eigen keuzes te maken. In ons onderwijssysteem zullen we daar dus ook anders mee moeten leren omgaan. Wat we tot nu toe vooral hebben gedaan was gebaseerd op homogenisering. Iedereen moest met zoveel mogelijk kennis worden volgestampt. Maar sommige mensen willen en kunnen daar gewoonweg niet aan voldoen omdat ze de aanleg missen. Dat kunnen we dan maar beter accepteren en ermee leren omgaan.

Mijn ideaal is een maatschappij waarin de erfelijke kenmerken van mensen mogelijkheden en beperkingen bepalen zonder dat dat er verder veel toe doet. Het gaat er dan om dat je een optimale omgeving kunt creëren gegeven de erfelijke aanleg van een persoon. Het gaat om het samenspel van factoren.

Als er in bepaalde gevallen toch wetgeving moet komen, maak het dan zo dat er geen prenataal onderzoek naar normale eigenschappen zoals seksualiteit en intelligentie mag worden gedaan." (AV)

Zingevingsvragen zijn geen luxe

Heleen Dake is al jaren actief binnen de werkgroep Geloof en Politiek Handelen van de SWB, één van de weinige plekken binnen de partij waar een voortgaande discussie over normen en waarden in de politiek plaatsvindt. In haar statement legt ze niet alleen nadruk op de inhoudelijke kant van het ethische debat binnen de politiek, maar vooral op een goede methode om tot zo'n debat te komen.

"Met de stelling dat er zich in de huidige politiek vraagstukken voordoen, die om een gedegen ethische discussie vragen ben ik het eens. De vraag is vervolgens kan de politiek, kan onze partij dat? En hoe moet dat dan en gebeurt het soms al? Maar als aanloop eerst het volgende.

Alle keuzen van mensen, triviaal of verstrekkend, berusten op waarden, die zij voor zichzelf koesteren. Voor politieke be-

sluiten geldt dat dus ook, maar de waarden blijven ook hier heel vaak impliciet, of zelfs onbewust.

Als Wijers in het TV-journaal opmerkt, naar aanleiding van de Actie tegen de 24-uurs economie van de kerken, "wat ik er zelf van vind is niet zo relevant, maar blijkbaar willen groepen in de samenleving op zondag kunnen winkelen", dan lijkt de impliciete boodschap: dat het er niet toe zou doen wat ministers zelf vinden en dat poli-

Het ethisch tekort

tiek beleid slechts stoelt op "wat de mensen in Nederland willen". In dat geval zou democratie voor een partij betekenen: de vinger in de lucht steken, voelen hoe de wind waait, neuzen en vooral geld tellen en een beleid ontwerpen. Partijen kunnen dan nog wel verschillen in hun waarneming van de wind en de inschatting van de situatie, er wellicht hun waarden onder schuiven, maar vervolgens is de voornaamste bezigheid het bereiken van overeenstemming. De burger als klant. De gemeenschappelijke waarden zijn dan de wens van het individu en het economisch nut. Misschien wat overtrokken, maar vergis ik mij of is er tegenwoordig erg weinig vraag naar explicitering van waarden? Merkwaardig en eigenlijk verontrustend is het bijvoorbeeld dat fundamentele discussies ontbroken hebben bij belangrijke kwesties als de ratificering van het Verdrag van Maastricht, de privatisering en verzelfstandiging van overheidsorganisaties, de ontwikkelingen in Europa. Komt dat misschien ook omdat dan de werkelijke waarden en doelstellingen, die eraan ten grondslag liggen, eerst blootgelegd (moeten) worden?

Ethiek wortelt in waarden, opvattingen over wat wenselijk en nastrevenswaardig is en waaruit normen kunnen worden afgeleid. Een samenleving leeft in geestelijk, maatschappelijk en cultureel opzicht voor een belangrijk deel van het kapitaal van vorige generaties. Dat kapitaal zie ik hard slinken. Misschien wordt het tijd er weer eens naar te kijken en het opnieuw te

Heleen Dake

beleggen. De begrippen kennen we nog wel, maar het valt ons steeds moeilijker uit te leggen waarom corruptie en fraude een samenleving onderuit halen, waarom solidariteit uiteindelijk meer zal opleveren dan ieder-voor-zich, waarom recht meer is dan de wet naar je hand zetten. De ijkpunten voor gedrag gaan dan schuiven. Een discussie over de waarden, die wij in de samenleving willen behouden of nastreven lijkt mij de noodzakelijke basis voor de afweging van de morele aspecten van concrete vraagstukken. Voor discussies van deze aard zouden er in de politieke ruimte plekken geschapen moeten worden waar men als politici vrij met elkaar hierover in gesprek kan komen, zoals thans onder meer de Thomas More Academie, het MCKS (Multidisciplinair Centrum voor Kerk en Samenleving) en de Erasmusliga beogen te doen. In de eerste plaats zou dit binnen de politieke partijen zelf dienen te gebeuren. Zo'n onderneming heeft een inhoudelijke en een methodische kant. Wat het eerste betreft staat D66 in mijn oog helaas niet sterk. Welk referentiekader heeft de partij voor zo'n discussie? Sommigen beweren dat het pragmatisme op zichzelf inhoudsloos is, een mentaliteit betekent. De partij hanteert vervolgens slechts 'uitgangspunten' voor een programma, een visie op mens en samenleving. D66 heeft idealen, heet het, maar welke zijn dat precies? Een veranderende maatschappij als uitgangspunt kan toch moeilijk een bakken zijn in een turbulente zee, waar de weersomstandigheden steeds wisselen? De mens, ook 'de burger' leeft niet bij brood alleen, maar evenmin bij de stembus. Het 'goede leven' omvat méér dan staatkundige veranderingen. Kroonjuwelen zijn onbereikbaar voor de gemiddelde burger en mijns inziens maakt hij zich er ook nauwelijks druk om. Kiezen voor personen - eerder dan voor ideeën, laat staan ideologieën - lost evenmin iets op: die personen zullen iets moeten zeggen, ergens voor moeten staan. Kortom, wanneer Thom de Graaf bijvoorbeeld zegt dat de noodzaak voor een onderscheidend profiel in de politiek steeds groter wordt, zal dat profiel iets moeten uitstralen. Je moet er warm van worden. Het zal iets moeten omlijnen, richting en zin moeten geven aan politiek spreken en handelen.

Moeten we daarvoor misschien terug naar onze wortels? Naar de grondslagen van het sociale en liberale gedachtengoed, dat wij voorstaan?

Naast andere bronnen behoort daartoe (mijn invalshoek) de joods-christelijke inbreng, want vrijheid, gelijkwaardigheid, broederschap, gerechtigheid, barmhartigheid hebben mede dáárin hun oorsprong. Heeft Marx, en daarmee het socialisme, niet uit zijn joods-christelijke achtergrond de notie meegekregen van het koninkrijk Gods en daar zijn beeld van een klasse-loze maatschappij in deze wereld aan ontleend? Eigenlijk zouden wij met deze en dergelijke levensbeschouwelijke ideeën en ervaringen weer eens aan de gang moeten gaan, juist ook terwille van de ethische discussie.

Dan komt de vraag naar het hoe, de methode. In onze Werkgroep Geloof en Politiek Handelen komen we aan die bredere discussie zelden toe; er liggen altijd meer of minder concrete vraagstukken op tafel, zoals euthanasie, genetische modificatie, armoede enz. waarbij ons is gevraagd vanuit een christelijke visie een ethische en levensbeschouwelijke bijdrage te leveren. Een behoorlijk moeilijke opdracht! De meest boeiende discussies vind ik die waarin we zo nu en dan politieke thema's en ethische vragen naast verhalen en ervaringen van mensen in de bijbel leggen. De oefening om vandaaruit lijnen naar deze tijd te trekken is niet eenvoudig maar wel spannend. Onduidelijk is voor mij evenwel of en zo ja, waar er in de partij op grond van onze en door anderen geproduceerde nota's en notities een echte inhoudelijke discussie in ruimere kring plaatsvindt. Ik vermoed dat dit niet vaak gebeurt... Bij deze vragen en a fortiori bij de bredere discussie waarvoor ik boven pleitte, zouden veel meer leden en niet-leden betrokken moeten worden, zoals bijvoorbeeld in het voorgestelde project 'Voor de verandering, The next Generation'. Maar dan zouden er, naast de mogelijkheid voor een vrije inbreng, ook als oefening concrete problemen voorgelegd kunnen worden, voorzien van een kader van levens- en wereldbeschouwelijke alternatieven, waarover men zijn mening moet geven. Voor deze gesprekken moet echter niet alleen inhoud, maar ook goede methodische richtlijnen worden aangereikt!

Zingeingsvragen aan de orde stellen is bepaald geen luxe. We zullen er tijd voor moeten maken." (AV)

CAMPAGNE '98

Trends en uitdagingen in de sociale zekerheid

door Kees Goudswaard

Zo vlak voor de Tweede Kamerverkiezingen lijkt een mooi moment voor een bezinning op de toekomst van de sociale zekerheid. De afgelopen jaren hebben veel ingrijpende veranderingen plaatsgevonden, veelal onder druk van bezuinigingstaakstellingen. Mede daardoor had het beleid dikwijls een ad hoc karakter en miste een samenhangende visie over de richting waarin het stelsel van sociale zekerheid zich zou moeten ontwikkelen. Dankzij de gunstige economische omstandigheden bestaat er nu een goede gelegenheid om zonder directe bezuinigingsdruk na te denken over modernisering van de sociale zekerheid. Daartoe bestaat ook alle aanleiding omdat er diverse trends en uitdagingen zijn die hun invloed uitoefenen op het stelsel. Daarbij gaat het met name om de noodzaak tot activering, vergrijzing, flexibilisering en individualisering. Ook de internationale context is in toenemende mate van belang. Met name de totstandkoming van de EMU heeft consequenties voor het stelsel van sociale zekerheid.

Het huidige kabinet kondigde in het regeerakkoord uit 1994 een grondige herbezinning aan op de vereisten waaraan het stelsel van sociale zekerheid op lange termijn zal moeten voldoen. Dit heeft geresulteerd in de nota Werken aan zekerheid. Deze nota bevat echter slechts enkele beperkt uitgewerkte bouwstenen voor de toekomst, merendeels binnen de kaders van het huidige stelsel. De objectief gunstige omstandigheden maakten het kennelijk politiek juist minder opportuun voor het kabinet om verstrekkende en wellicht omstreden voorstellen ten aanzien van de toekomst van de sociale zekerheid te doen. Veel uitvoeriger beschouwingen over de toekomst van de sociale zekerheid zijn aan te treffen in het SER advies Werken aan zekerheid dat in juni 1997 naar aanleiding van de kabinetsnota is uitgebracht.

In dit artikel worden allereerst enkele belangrijke trends in de sociale zekerheid op een rij gezet. Vervolgens komen uitdagingen voor de toekomst aan de orde. Aan de hand van het SER advies worden enkele beleidsopties besproken, waarbij een beperking tot enkele hoofdlijnen is aangebracht. Tenslotte volgen enige conclusies.

Het Paarse kabinet kondigde in 1994 aan een grondige herbezinning op het stelsel van de sociale zekerheid uit te voeren. Het is er niet van gekomen. In dit artikel wordt een voorlopige balans opgemaakt. Het is voor de toekomst vooral van belang een evenwicht te zoeken tussen effectieve activering en adequate ondersteuning.

Recente ontwikkelingen

Sinds het midden van de jaren '80 zijn de trends in de sociale zekerheid op macro-niveau tamelijk gunstig. Na forse kostenstijgingen in de jaren '70 en begin jaren '80 zijn de uitgaven aan sociale-zekerheidsregelingen in procenten van het BBP, de zogeheten sociale-zekerheidsquote (szq), vanaf 1985 met meer dan drie punten afgenomen, zie tabel 1. Deze daling is het gecombineerde gevolg van een behoorlijke economische groei (noemereffect) en bezuinigingen op de polisvoorwaarden (hoogte en duur van de uitkeringen). Met name het veelal achterwege laten van de koppeling van de uitkeringen aan de regelingslonen is in dit verband ingrijpend geweest.

Tabel 1: Kosten en volumina sociale zekerheid

	1985	1990	1995	1997
szq ^a (uitgaven in % bbp)	19,6	18,7	17,3	15,9
uitkeringsvolume in mln.	3,8	4,0	4,2	4,1
idem < 65	2,0	2,0	2,1	2,0
i/a ratio	83,2	82,1	81,6	78,4
idem < 65	44,0	41,7	41,1	38,2

a) exclusief gezondheidszorg en aanvullende pensioenen
Bron: Sociale Nota 1998

De volume-ontwikkeling heeft geen bijdrage geleverd aan de kostendaling. Tussen 1985 en 1997 is het totale aantal uitkeringen nog met circa 300.000 toegenomen. Meer recent is de volume-ontwikkeling gestabiliseerd, terwijl sinds 1995 zelfs een -zij het lichte- daling van het totaal aantal uitkeringen is opgetreden. Dit is vooral toe te schrijven aan een vermindering van het aantal werkloosheids- en arbeidsongeschiktheidsuitkeringen. Vanwege de forse groei van de werkgelegenheid neemt de verhouding tussen het aantal uitkeringsgerechtigden en het aantal werkenden, de zogeheten i/a-ratio, de laatste jaren flink af. In 1997 komt de i/a-ratio uit op ongeveer 78%, tegenover bijvoorbeeld 82% in 1990. Overigens kan hierbij worden opgemerkt dat in 1970 tegenover 100 werkenden nog slechts 45 uitkeringsgerechtigden stonden.

Ook internationaal gezien steken deze ontwikkelingen betrekkelijk gunstig af volgens een vergelijkende studie van het Ministerie van SZW (1). De uitgaven aan sociale bescherming in Nederland blijken niet meer sterk af te wijken van relevante 'benchmark'-landen wanneer rekening wordt gehouden met institutionele verschillen. Ook voor wat betreft de *i/a*-ratio zijn de afwijkingen van Nederland ten opzichte van ons omringende landen inmiddels betrekkelijk gering. Bovendien is zowel voor wat betreft de kostenontwikkeling als voor wat betreft de *i/a*-ratio in Nederland sprake van een dalende trend, terwijl elders veelal een stijgende tendens te zien is. Alleen ten aanzien van de incentivestructuur (toetredingsvoorwaarden, hoogte en duur van uitkeringen) wordt het Nederlandse stelsel in genoemde studie vanuit concurrentieperspectief als matig gekwalificeerd.

Achter deze gunstige trends op macroniveau schuilen evenwel op microniveau nog aanzienlijke problemen. Zo is, vooral door genoemde ont koppeling, de koopkrachtontwikkeling van uitkeringsgerechtigden sterk achtergebleven. Tevens is sprake van een nog steeds hardnekkige armoedeproblematiek. Weliswaar is bijvoorbeeld het aantal huishoudens met een inkomen onder het sociaal minimum sinds het midden van de jaren '80 gedaald, maar hun inkomensachterstand is toegenomen. Daarbij spelen problematische schulden, stijgende vaste lasten en niet-gebruik van beschikbare voorzieningen veelal een rol. Voorts is sprake van een concentratie van uitkeringsafhankelijkheid bij specifieke groepen, zoals laaggeschoolden, éénoudergezinnen en allochtonen.

Meer in het algemeen kan worden gesteld dat het in de jaren '90 ingezette activeringsbeleid in de sociale zekerheid nog onvoldoende succes heeft gehad. De aanzienlijke werkgelegenheids groei is voornamelijk ten goede gekomen van nieuw arbeidsaanbod van schoolverlaters en (her)intredende vrouwen en nauwelijks van uitkeringsgerechtigden. Hoewel de geregistreerde werkloosheid flink is gedaald, is het aantal personen dat in beginsel bereid dan wel in staat is tot het verrichten van betaalde arbeid aanzienlijk. Een tentatieve berekening van de Commissie Sociaal-Economische Deskundigen van de SER wijst uit dat voor circa 1,5 miljoen mensen werk zou moeten worden gecreëerd om degenen die willen werken en dat nu niet doen daartoe de gelegenheid te bieden en bovendien de arbeidsparticipatie van groepen die nu verkiezen niet te werken maar dit wel zouden kunnen (huisvrouwen en -mannen en VUT-ters) op een vergelijkbaar niveau te brengen met andere Europese landen (2). De meest problematische inactiviteit (langdurig werklozen en gedeeltelijk arbeidsongeschikten) betreft een groep van circa 450.000 personen. Deze groep loopt het risico om definitief van betaalde arbeid te worden uitgesloten.

Uitdagingen

Voor wat betreft de komende decennia is zoals bekend de toenemende demografische druk op de sociale zekerheid een zeer belangrijke trend. Deze druk manifesteert zich vanzelfsprekend met name bij de oudedagsregelingen en de zorg, maar zeker ook bij de arbeidsongeschiktheidsregelingen. De WRR heeft berekeningen uitgevoerd van de ontwikkeling in het beroep op de sociale zeker-

heid die zich zou voordoen uitsluitend op basis van de verandering in de leeftijdssamenstelling van de bevolking (3). Daaruit blijkt dat de *i/a*-ratio bij gelijkblijvende leeftijdsspecifieke arbeidsparticipatie in 2020 met maar liefst 40 punten zou stijgen. Lange-termijns scenario's van het Centraal Planbureau laten echter zien dat het bij een forse toename van de participatiegraad mogelijk is dat de stijging van de *i/a*-ratio (en van de *szq*) tot 2020 beperkt blijft of zelfs enige daling kan optreden (4). Overigens nemen zoals bekend de kosten van vergrijzing vooral na 2020 sterk toe. De Studiegroep Begrotingsruimte raamt voor 2040 een kostenstijging voor AOW en zorg tezamen van 4,5 à 7% BBP.

Gelet op het bovenstaande vormen bevordering van de activerende werking van de sociale zekerheid en het creëren van meer draagvlak voor de oudedagsvoorzieningen de belangrijkste uitdagingen. Maar ook op andere punten bestaat er aanleiding om het stelsel van sociale zekerheid te moderniseren en beter te laten aansluiten op maatschappelijke ontwikkelingen. In dit verband is allereerst de flexibilisering van de arbeidsmarkt van belang. De vraag is hoe de sociale zekerheid beter kan worden toegesneden op de toenemende variatie in arbeidspatronen en arbeidsrelaties. Weliswaar wordt in sommige regelingen al rekening gehouden met flexibele arbeid, maar toch kan worden gesteld dat in bepaalde opzichten sprake is van knelpunten dan wel onevenwichtigheden in relatie tot flexwerkers. Zo vallen bepaalde groepen flexwerkers buiten de kring van verzekerden in de werknemersverzekeringen. Voorts kunnen flexwerkers soms moeilijker voldoen aan toetredingsvoorwaarden, zoals de referentie-eisen in de WW.

In de tweede plaats kan het streven naar economische zelfstandigheid als een belangrijke maatschappelijke trend met consequenties voor de sociale zekerheid worden gezien. Economische zelfstandigheid manifesteert zich vooral in individualisering en differentiatie van leefvormen. Tevens speelt -met name ten aanzien van gehuwde vrouwen- de wens om zo veel mogelijk economische zelfstandigheid te verwerven via het verrichten van betaalde arbeid. Bij de vormgeving van het sociale zekerheidsstelsel heeft het traditionele gezin met een kostwinner grotendeels model gestaan. Inmiddels zijn echter diverse regelingen feitelijk geïndividualiseerd (werknemersverzekeringen) dan wel verzelfstandigd (AOW). Niettemin resteren er nog kostwinnerselementen, zoals in de Toeslagenwet en in de Bijstand (partnerinkomenstoets). Deze elementen zouden, tezamen met de overdraagbaarheid van de belastingvrije som, het arbeidsaanbod van vrouwen en aldus het verwerven van economische zelfstandigheid kunnen bemoeilijken. In dit verband zijn ook de belemmeringen die kunnen optreden bij het combineren van arbeid en zorgtaken van belang.

Tevens geldt dat de hoogte van veel sociale uitkeringen nog wordt bepaald door de huishoudenssamenstelling. Voor alleenstaanden geldt een hogere minimumnorm dan voor samenwonenden. De vraag is of de maatschappelijke trend tot individualisering in de toekomst ook tot uitdrukking moet komen in verdere individualisering van uitkeringsrechten.

Tenslotte is de voortschrijdende Europese integratie van belang voor de toekomst van de sociale zekerheid. Een succesvolle EMU in termen van gezonde overheidsfinanciën en gunstige ontwikke-

(1) Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, *De Nederlandse Verzorgingsstaat in internationaal en economisch perspectief*, Den Haag, 1996.

(2) Commissie Sociaal-Economische Deskundigen, *Economische dynamiek en sociale uitsluiting*, SER, Den Haag, 1997.

(3) WRR, *Van verdelen naar verdienen*, rapport 51, Den Haag, 1997, blz. 36.

(4) Centraal Planbureau, *Omgevingsscenario Lange Termijn Verkenning 1995-2020*, Werkdocument 89, Den Haag, 1996.

ling van de economische groei en werkgelegenheid heeft in beginsel ook positieve effecten op de houdbaarheid en stabiliteit van de sociale zekerheid. Daarentegen worden ook veelal gevaren gesignaleerd. Zo kunnen migratiestromen binnen de zich uitbreidende EU de stelsels van sociale zekerheid meer onder druk zetten. Voorts kan negatieve beleidsconcurrentie de financiering van de sociale zekerheid en daarmee de beschermingsniveaus in gevaar brengen. Dit pleit voor een meer effectieve coördinatie van het sociale-zekerheidsbeleid in de vorm van een afstemming van strategieën en het leren van elkaars strategieën (5). Hoe dan ook is een zekere convergentie van de stelsels van de lidstaten een logische ontwikkeling. Overigens blijkt dat in de afgelopen 15 jaar zich ook al een zekere convergentie van sociale stelsels heeft voltrokken.

Werken aan zekerheid

De centrale thema's in de kabinetsnota *Werken aan zekerheid* zijn: de activerende werking van het stelsel van sociale zekerheid, de aansluiting met flexibele arbeid en de toekomst van de oudedagsvoorziening. Het SER Advies beperkt zich voor wat betreft de beleidsaanbevelingen logischerwijze tot de door het kabinet aangedragen onderwerpen. De analyse is echter in verschillende opzichten verstrekkender. Anders dan in de kabinetsnota wordt uitvoerig ingegaan op mogelijke aanpassingen van het stelsel aan individualisering en economische zelfstandigheid. Daarbij passeren diverse opties de revue, zoals een verbetering van de combineerbaarheid van arbeid en zorg, een mitigerend dan wel afschaffing van de partnerinkomsttoets in de ABW, omzetting van de belastingvrije som in een geïndividualiseerde heffingskorting en kinderafhankelijke minimumuitkeringen. Ook worden verschillende opties ten aanzien van de verantwoordelijkheidsverdeling in de sociale zekerheid besproken. Er is een tendens van decollectivisering en meer eigen verantwoordelijkheid voor burgers en bedrijven. Dat roept ten principale de vraag op wat nog de rol van de overheid is cq zou moeten zijn. Is die rol een beschermende dan wel een ordenende en waarborgende en in hoeverre verschilt dat per sociaal risico?

Voor wat betreft de drie genoemde thema's uit de kabinetsnota kan het volgende worden opgemerkt.

Activering

De SER ondersteunt nadrukkelijk de gedachte dat bevordering van de arbeidsparticipatie één van de belangrijkste doelstellingen van het beleid blijft. Met het oog daarop moet de stimulerende werking van de sociale zekerheid (verder) worden versterkt. Ten aanzien van enkele concrete opties uit de kabinetsnota wordt echter een kritisch standpunt ingenomen. Zo wordt per saldo negatief geoordeeld over de mogelijkheid om de instroom in de WW te beperken door een premiedifferentiatie op ondernemingsniveau. Een belangrijk argument daarvoor is dat premiedifferentiatie weliswaar gunstige effecten kan hebben op de instroom in de WW, maar juist ongunstig is voor de uitstroom en daarmee voor het grootste beleidsprobleem: de langdurige werkloosheid. Voorts is werkloos-

Foto: Wim van der Ende

Begin jaren '80 vonden enkele massa-demonstraties plaats, na hervormingen in de sociale zekerheid

heid als risico in het algemeen minder makkelijk te beïnvloeden als ziekteverzuim of arbeidsongeschiktheid.

De raad is wel positief over verdergaande premiedifferentiatie op sectorniveau door een uitbreiding van de wachtgeldperiode tot 26 weken. De gedachte is dat sectoren daarmee een groter belang krijgen om werklozen snel weer aan de slag te helpen. Het ligt daarbij overigens voor de hand om de sectoren meer te laten aansluiten bij cao-gebieden.

De door het kabinet aangegeven oplossingsrichtingen voor het probleem van de armoedeval worden goeddeels onderschreven. Om de marginale druk bij een inkomsttoename te verminderen moet cumulatie van inkomensafhankelijke regelingen worden beperkt en, voor zover budgettair verantwoord, de vermindering van de inkomensondersteuning geleidelijker worden gefaseerd. De gedachte van het kabinet om de vrijlatingsbepalingen voor bijstandsgerechtigden die een deeltijdbaai aanvaardden te verruimen, wordt ondersteund.

In dit verband kan ook worden gewezen op de suggestie van de Commissie Sociaal-Economische Deskundigen om in het kader van de reïntegratie van uitkeringsgerechtigden de combinatie deeltijdwerk en deeltijdscholing met uitkering vervangend scholingsloon te bevorderen. Dit vanuit het gegeven dat circa 80% van de banen die eventueel voor laaggeschoolde uitkeringsgerechtigden beschikbaar zijn een deeltijdkarakter hebben. De toeslagen zouden eventueel de vorm aan kunnen nemen van een fiscale faciliteit (*earned income tax credit*).

De arbeidsparticipatie van ouderen kan worden bevorderd door middel van een leeftijdsbewust sociaal beleid in bedrijven. Dit omvat vele facetten, waaronder werving en selectie, ontslagbeleid, scholing en begeleiding. Ook voor oudere werknemers vormt flexibele inzetbaarheid ('employability') een centraal thema. Veranderingen van functie die een lager loon tot gevolg hebben (demotie) zijn, aldus de SER, alleen op strikt vrijwillige basis aan de orde. De sociale-zekerheidsrechten kunnen in dat geval worden beschermd door middel van een dagloongarantie bepaling, zoals ook door het kabinet voorgesteld.

Voorts kan verlenging van het arbeidsleven worden bevorderd door omzettingen van VUT in flexibele pensioenregelingen die

(5) Zie voor een uitvoerige beschouwing over deze onderwerpen K.P.Goudswaard, 'Sociale zekerheid en Europese integratie, Sociaal Maandblad Arbeid, mei 1997, nr.5, blz.294-302.

meer keuzemogelijkheden bieden ten aanzien van de pensioendatum en de combinatie met deeltijdwerk.

Flexibilisering

In het advies worden diverse knelpunten en onevenwichtigheden in het stelsel van sociale zekerheid in relatie tot flexibele arbeid geïnventariseerd. Zo wordt voor wat betreft de WW gesignaleerd dat flexwerkers door de aanscherping van de referte-eisen per 1 maart 1995 onevenredig benadeeld kunnen worden. Een interessante optie die in dit verband naar voren wordt gebracht is de zogeheten voorportaal-WW. Dat is een aparte regeling voor werknemers die gezien de referte eisen nog geen beroep kunnen doen op de reguliere WW. Deze regeling zou gebaseerd moeten zijn op het opbouwprincipe: tijdens de werkzame periode worden rechten opgebouwd die in geval van werkloosheid kunnen worden aangesproken. Overigens zou ook in de reguliere WW het opbouwprincipe kunnen worden geïntroduceerd, maar dan ter vervanging van de referte-eisen. Dat zou optimaal zijn met het oog op flexibele arbeid. Het gevaar is echter dat meer onbedoeld gebruik en moeilijk te ramen kostenstijgingen gaan optreden omdat de drempels voor het krijgen van een uitkering worden verlaagd.

Door het kabinet is ook de gedachte van een spaar-WW geopperd. Daarbij spaart de werknemer de premies voor de werkloosheidsverzekering op in een individueel fonds, dat in geval van werkloosheid wordt aangesproken. Een eventueel overschot in het fonds bij pensionering zou kunnen worden aangewend ter verbetering van de pensioenvoorziening. Een dergelijk systeem sluit goed aan bij de flexibiliseringstendens en werkt bovendien duidelijk activerend, omdat het een prikkel bevat om de werkloosheidsduur zo veel mogelijk te beperken. Daar staan echter - naar het oordeel van de SER doorslaggevend - nadelen tegenover. De solidariteit tussen werknemers met een hoog en een laag risico wordt doorbroken en daarmee de basis voor de collectieve werkloosheidsverzekering. Voorts treden er onder meer problemen op wanneer de individuele fondsen ontoereikend zijn voor de financiering van de uitkeringsrechten.

Al met al lijken de mogelijkheden om de werknemersverzekeringen en in het bijzonder de WW fundamenteel te wijzigen in verband met de aansluiting met flexibeler arbeid nogal beperkt te zijn.

Oudedagsvoorziening

De SER spreekt zich uit voor handhaving van een welvaartsvaste en inkomensafhankelijke AOW. Individualisering van de AOW-uitkering wordt als een stap te ver gezien, omdat alleenstaanden er bij budgettair verantwoorde varianten te veel op achteruit zouden gaan en daardoor een beroep op de ABW zouden moeten gaan doen.

Ter versterking van de financieringsbasis van de AOW wordt gepleit voor een mix van maatregelen. De indexerings van de eerste schijf van de loon- en inkomstenbelasting dient zodanig te worden gewijzigd dat de grondslag van de AOW-premieheffing niet verder erodeert. De reeds ingevoerde maximering van het premiepercentage dient structureel te worden. In aanvulling hierop zou de eerste schijf verlengd moeten worden. Voorts wordt geadviseerd om de AOW-financiering uit de algemene middelen uit te breiden,

waarbij de arbeidskosten moeten worden ontzien, door voor een deel bekostiging te kiezen uit andere bronnen dan de loon- en inkomstenbelasting. Daarbij moeten naast actieven ook 65+ers een evenredige bijdrage leveren aan de benodigde financiering. De toekomstige groei van de AOW-uitgaven zou met een dergelijke mix op evenwichtige wijze ten laste van de gehele bevolking komen. Met dit beleidspakket wordt de reeds ingezette geleidelijke fiscalisering van de AOW in feite voortgezet. Er bestaat inderdaad alle aanleiding om de moeizame afzonderlijke financieringsstructuur van de volksverzekeringen overboord te zetten.

Ook andere beleidsmaatregelen ten aanzien van de AOW worden in het advies in overweging genomen. Opmerkelijk en positief is dat de deur wordt opengelaten om te zijner tijd de AOW-gerechtigde leeftijd te verhogen. Thans wordt een dergelijke maatregel nog niet opportuun geacht, omdat de arbeidsparticipatie van oudere werknemers (nog) dermate laag is dat geen gunstige effecten kunnen worden verwacht.

Ten aanzien van het AOW-spaarfonds wordt nog geen finale beoordeling gegeven. Wel wordt er op gewezen dat er ook andere mogelijkheden zijn om de AOW lasten in de tijd te spreiden. In aanvulling hierop kan worden opgemerkt dat één van de grootste bezwaren tegen dit fonds is dat de integrale afweging in het begrotingsbeleid wordt doorbroken (6). Beleidsmakers zullen ten tijde van de vergrijzingspiek zelf de afwegingen willen maken hoe de dan beschikbare schaarse middelen worden aangewend. Wel is het van groot belang dat via een reductie van de staatsschuld financiële ruimte wordt vrijgemaakt om de vergrijzingspiek op te vangen.

Conclusie

Hoewel de ontwikkelingen in de sociale zekerheid recentelijk tamelijk gunstig zijn geweest resteren er nog aanzienlijke problemen. Bovendien bestaan sterke twijfels over de houdbaarheid van het huidige stelsel in het licht van verschillende trends en uitdagingen. De bevordering van de activerende werking en het creëren van meer draagvlak voor de oudedagsvoorzieningen vormen de belangrijkste uitdagingen voor de sociale zekerheid in de 21e eeuw. Maar er bestaat ook aanleiding om het stelsel beter te laten aansluiten op maatschappelijke ontwikkelingen als flexibilisering en individualisering. Deze ontwikkelingen kunnen bovendien niet meer vanuit een puur nationale optiek worden gezien. In het SER advies Werken aan zekerheid wordt op verschillende terreinen, zoals flexibilisering en oudedagsvoorziening, een aantal nieuwe beleidsopties gepresenteerd. Voor wat betreft de economische zelfstandigheid en verantwoordelijkheidsverdeling zijn aanzetten gegeven voor een nog nader uit te werken beleidsvisie.

Ook in het verkiezingsprogramma van D66 wordt nadrukkelijk aandacht gevraagd voor bovengenoemde thema's. Zo wordt gepleit voor meer nadruk op activering van degenen die zelf in hun onderhoud kunnen voorzien, maar tegelijkertijd een betere ondersteuning van degenen die hun inkomenspositie niet zelfstandig kunnen verbeteren, zoals ouderen met alleen AOW. Evenals de SER stelt D66 voor om de lasten van de vergrijzing te spreiden door bredere (of alternatieve) heffingsgrondslagen te hanteren. De aansluiting met de ontwikkelingen op de arbeidsmarkt moet vorm krijgen door een betere toegang voor flexwerkers tot de WW en de aanvullende pensioenregelingen. Op langere termijn zouden alle uitkeringen moeten worden verzelfstandigd. Dat vereist een (geleidelijke) afschaffing van de partnertoets en de resterende kostwinnertoeslagen. ♦

(6) Zie K.P. Goudswaard, 'Op weg naar begrotingsverbrokkeling', *Openbare Uitgaven*, 1997, nrs. 5/6, blz.226-228; in dit artikel worden meerdere bezwaren tegen het AOW-fonds opgesomd.

Buitenlands beleid en de principes van D66

In gesprek met Michel Groothuizen

door Allan Varkevisser

De werkgroep Buitenland van de SWB is qua grootte de meest omvangrijke. In het verleden stonden er zo'n honderd geïnteresseerde democraten op de verzendlijst. Michel Groothuizen is sinds twee jaar voorzitter en een van zijn eerste taken was het terugbrengen van de werkgroep tot een werkbare omvang. Er werd een drastische schifting gemaakt: iedereen die meer dan drie keer achtereen was weggebleven bij een vergadering en niet expliciet had aangegeven betrokken te willen blijven, werd geschrapt. Zodoende is een sterk verkleinde werkgroep van 35 mensen overgebleven. Dat is nog steeds vrij fors, maar de werkgroep bestrijkt dan ook de hele wereld. Daarmee wordt zowel een aantrekkelijk, als een onmogelijk aspect van het werkveld van de werkgroep aangegeven. Aan de ene kant houdt men zich bezig met allerlei politieke ontwikkelingen op het wereldtoneel die je tevens dagelijks op de televisie en via de verslaggeving in de kranten kunt volgen. Terwijl aan de andere kant deze ontwikkelingen niet werkelijk te volgen zijn want daarvoor is het buitenland te groot, te ver weg, te ingewikkeld en te afhankelijk van diplomatie om daadwerkelijk tot politieke oordeelsvorming te komen.

D66 heeft nogal wat leden die werkzaam zijn op het terrein van de diplomatie en heeft als partij een traditie van het vragen van aandacht voor mensenrechten en kosmopolitisch burgerschap. In dit gesprek gaat Michel Groothuizen nader in op de organisatie en de werkzaamheden van 'zijn' groep, op de traditie van de partij en op het lastig te politiseren karakter van buitenlands beleid.

We hebben een tamelijk diffuse groep. Voor een belangrijk deel zijn het mensen met belangstelling voor buitenlandse politiek en slechts ten dele erkende specialisten op het terrein. Nu zitten er vele gradaties tussen geïnteresseerde krantenlezers en een hoogleraar mensenrechten, maar vergeleken met andere werkgroepen hebben wij relatief veel leken. Voor de producten die we als werkgroep willen leveren, hebben we echter experts nodig en die proberen we dan ook te mobiliseren.

Michel Groothuizen is internationaal jurist en bestuurskundige en voorzitter van de SWB werkgroep Buitenland.

Het onderwerp buitenland heeft een sterke aantrekkingskracht op D66-ers en andersom. De grootste werkgroep van het wetenschappelijk bureau draagt dan ook deze naam. Een kennismaking met een verzameling diplomaten, ambtenaren en kosmopolieten die een politieke visie probeert te ontwikkelen op 'alles buiten Nederland'.

We zijn ooit gestart met een ambitieus werkplan met daarin een tiental thema's, maar dat bleek de spankracht van de leden te boven te gaan. Van de genoemde onderwerpen hebben we slechts één product afgeleverd. Ik was daarover nogal teleurgesteld. Er werd wel veel vergaderd maar er kwam niet zoveel uit. We pakken het nu anders aan: we vergaderen alleen nog maar als er stukken zijn. De vergaderfrequentie is daarmee behoorlijk verlaagd. Dat maakt de club oninteressant voor hen die alleen maar een beetje willen babbelen over buitenlandse politiek. Het meeroepen van "Ach, wat akelig toch wat er in Kosovo gebeurt", proberen we tot een minimum te beperken. In het verleden kwam het er vaak op neer dat onze kamerleden de wereld in een half uur door-

namen. De meeste van de toenmalige leden vonden dat wel interessant want je kreeg de informatie *straight from the horse's mouth*. Alleen werd er niets gedaan aan visieontwikkeling.

Daar zijn jullie op dit moment wel mee bezig, met visieontwikkeling?

We hebben als werkgroep twee thema's bij de kop genomen, die het hart van onze buitenlandse politiek raken en de benodigde experts bereid gevonden om mee te doen. Het ene thema gaat over de mogelijkheden en beperkingen van een gemeenschappelijk buitenlands beleid in de Europese Unie. Dan heb je het natuurlijk toch ook over de kwesties in Bosnië en Kosovo. Het andere thema is de toekomst van de ontwikkelingssamenwerking. Wat zullen de issues op dat terrein zijn in de 21ste eeuw, of minder wijsds de middellange termijn, het post-Pronk-tijdperk? Daarmee raak je twee poten van het buitenlands beleid. Ik zou het zelf wel leuk vinden om iets te doen aan een geografisch bepaald thema - bijvoorbeeld het Midden-Oosten beleid - of om een functioneel thema te nemen - bijvoorbeeld de rol van het mensenrechtenbeleid in het totaal van buitenlands beleid. Maar dat soort onderwerpen moeten we laten liggen door het gebrek aan slag- en spankracht.

Wat is het doel van deze projecten?

Het gaat om de visie die je probeert te ontwikkelen, waarbij we

voor D66 begrippen tamelijk ver zijn afgeraakt van de structuurdiscussies. Wij zijn als Nederland, maar misschien nog wel a fortiori als D66, altijd sterk voorstander van mooie structuurdiscussies in het buitenlands beleid. Terwijl als er echt iets gebeurt, wordt er vaak ad hoc een contactgroep geformeerd en staan wij er als Nederland een beetje bij te kijken. Dat proberen we telkens te voorkomen door nog sterker aan te dringen op verdragen over gezamenlijk buitenlands beleid in de Europese Unie. Het is echter de vraag hoe realistisch deze opstelling is. Het is het verhaal van het muurbloempje dat zich heel mooi heeft aangekleed, maar door niemand wordt uitgenodigd voor het bal.

Het verhaal over het gemeenschappelijk buitenlands beleid van de EU dat we aan het maken zijn is interessant omdat we in de richting van een aantal conclusies komen, die op gespannen voet staan met de traditie van de eigen partij. Of dat goed of slecht is laat ik in het midden, maar er is in elk geval sprake van gedachtenontwikkeling.

Hoe kijk jij aan tegen de traditie van de partij op het terrein van het buitenlands beleid?

De partij heeft een goed en steekhoudend verhaal, namelijk dat Nederland te klein is voor een eigen, zelfstandige opstelling en het dus moet hebben van internationale verbanden. Voor de ontwikkelingssamenwerking is dat niet helemaal waar, maar over de linie genomen kunnen we alleen iets bereiken als we over sterke bondgenoten beschikken. Daarom zijn we ook een voorstander van meerderheidsbesluitvorming op het terrein van de buitenlandse politiek binnen de EU. Dat is er nog niet van gekomen en of het er ooit van komt is ook nog maar zeer de vraag. Er zijn wel allerlei procedures afgesproken en daar hechten wij zeer aan. De praktijk leert echter dat er in het geval van een crisis door grote landen telkens andere verbanden worden gezocht of zelfs gecreëerd, zoals de contactgroep voor Kosovo. Ondanks alle mooie procedures die we bij het Verdrag van Amsterdam hebben vastgelegd, zitten wij als Nederland niet in de contactgroep en doen we niet mee. Het verdrag blijkt dus niet te helpen als het er ècht op aankomt.

In Bosnië hadden wij een relatief grote groep soldaten zitten en ook toen zaten we niet in de contactgroep. Het voortdurend hameren op heldere structuren zet mijns inziens niet zoveel zoden aan de dijk. In het verhaal van de werkgroep komt dat ook naar voren.

Hoe politiek is eigenlijk het buitenlands beleid?

In politieke zin is buitenlands beleid voor veel mensen natuurlijk helemaal niet zo spannend. Als D66 willen we altijd dezelfde dingen in het buitenlands beleid: meer transparante besluitvorming in de Europese Unie, meer bevoegdheden voor het Europese parlement, een gekwalificeerde meerderheid bij de vaststelling van het buitenlands beleid. Bij ontwikkelingssamenwerking speelt soms nog wel de zogenaamde percentagediscussie, maar die is intellectueel ook niet echt interessant.

In het verkiezingsprogramma staat dus een aantal nobele gedachten over Europa, we zeggen wat over de complexiteit van de wereld na de koude oorlog en we maken een aantal plichtmatige opmerkingen over het respecteren van mensenrechten. Dat bedoel ik niet badinerend, maar daar komen niet veel mensen voor achter de kachel vandaan. Mensen zijn veelal meer geïnteresseerd in incidenten. In de vraag wat te doen in Kosovo, Bosnië of Irak. Niet in de achterliggende concepten. Voor een aantal velden in de bin-

nenlandse politiek ligt dat anders. Daar liggen visieontwikkeling en politiek beleid dicht bij elkaar. In belangrijke mate komt dat doordat de, of in elk geval een hoofdfactor in die processen de Nederlandse overheid is. Als je een Betuwelijn wilt, kun je dat vanuit Den Haag regelen. Terwijl de gebeurtenissen in Irak, Kosovo of Bosnië toch plaatsvinden, ongeacht wat wij ervan vinden.

Voor de binnenlandse politiek geldt veelal dat je een doelstelling hebt en je een keuze kunt maken uit een aantal wegen daar naar toe. In de buitenlandse politiek is dat niet of minder het geval en dat maakt het ook politiek weinig opwindend.

Dat is ten dele te wijten aan de opstelling van de partij zelf, denk ik. We kiezen eerder een bestuurlijke, diplomatieke opstelling, gericht op haalbaarheden, in plaats van een principiële.

Wij zijn nogal gouvernementeel, dat is waar. Van oudsher wordt ons denken over buitenlands beleid gedomineerd door mensen uit het bestuurlijk diplomatieke circuit. Dat geldt ook voor mezelf. De projectgroep voor de notitie over het gemeenschappelijk buitenlands beleid bestaat uit een ambassadeur, een directeur-generaal van Defensie, een medewerker van het instituut Clingendael, een ambtenaar van Buitenlandse Zaken, en twee politici: een europarlementariër en een kamerlid die voorheen directeur was van Buitenlandse Zaken. Het zijn geen mensen uit de mensenrechtenbeweging, die actief zijn voor Amnesty International of de Novib, waar wij ons toch zeker zo verwant mee voelen. Met zo'n samenstelling kom je al snel in de realistische, maar wat saaie oplossingsrichtingen terecht waarbij de haalbaarheden en de verwachte gevoeligheden nadrukkelijk worden meegewogen. Waarbij ook bij voorbaat veel begrip bestaat voor de moeilijkheden bij de implementatie van beleid. Ik ben daar trouwens zelf mede debet aan, want op het moment dat ik leden voor een projectgroep zoek kom ik vanzelf bij dit soort mensen terecht.

Als puntje bij paaltje komt vinden wij - en ik bedoel nu onze partij - de integratie van Europa toch belangrijker dan het democratisch gehalte ervan. Wij zijn dan geen ridders voor de democratie meer. We zijn erg Europees en de voortgang van de integratie is zodanig doel in zichzelf dat we onze 'radicaal' democratische principes vaak inleveren.

Het wetenschappelijk bureau biedt de ruimte binnen de partij om los van haalbaarheden en politieke urgentie visies te ontwikkelen. Deze ruimte wordt kennelijk niet benut door en voor de partij.

Inderdaad. De politieke haalbaarheid wordt op voorhand al meegenomen in de standpuntbepaling. Voor een partij die de verantwoordelijke bewindsman levert een natuurlijke reflex, maar soms intellectueel wel jammer dat we op kernpunten van ons gedachtegoed en op momenten waar onze principes praktische betekenis kunnen krijgen, het meestal laten schieten. Wij blijven meestal heel genuanceerd en komen vaak alleen maar met een verhaal hoe het allemaal beter zou kunnen. Maar het wordt vaak niet beter en daar trekken we dan geen conclusies uit. Daardoor word je ondanks je mooie principes toch de partij die zich conformeert aan bureaucratische en politieke compromissen. ♦

Een stukje Nova

Commentaar

Door Philip A. Idenburg

Er zijn soms momenten dat ik even afhaak van de politiek. Eigenlijk heel vaak zelfs. Bijvoorbeeld wanneer gezegd wordt dat het goed is voor de economie als vroege vakantiegangers de omwonenden van Schiphol uit de slaap houden. Zo ook op woensdagavond 17 september 1997 tijdens de algemene politieke beschouwingen. Nova gaf een verslag van de discussie over het regeringsbeleid. De heer De Hoop Scheffer trad in het strijdperk voor het CDA.

U kunt het zich vast nog wel herinneren. Hij sprak over tekorten in de gezondheidszorg: bejaarden die in verpleeghuizen anderhalf uur op de po zitten; gebrek aan privacy en zo meer. Daar moest wat aan gedaan. Hij wilde daar 100 miljoen gulden aan uitgeven.

Het was op zich een aansprekend verhaal. Zelf maak ik maandelijks de moeilijke gang naar mijn schoonmoeder die in een verpleeghuis zit en ik kan me de voorbeelden die de heer De Hoop Scheffer gaf dus levendig voorstellen. "Goed dat hij dat signaleert. En fijn dat er tenminste een politicus is die ook ziet hoe erg het kan zijn bij gebrek aan verzorging", dacht ik nog. Maar het debat ging verder en uit een opmerking van de heer Wolffensperger bleek dat de 'oplossing' van de heer De Hoop Scheffer door bezuinigingen elders in de gezondheidszorg zou moeten worden betaald. Ook andere sprekers bleken veel moeite te hebben met het voorstel van de heer De Hoop Scheffer, want per saldo bezuinigde hij meer dan hij extra uit wilde trekken voor de zorg. Het werd nu moeilijk te volgen waar het precies om draaide. Er werd opgemerkt dat op geneesmiddelen en nog een hele reeks andere zaken niet mocht worden bezuinigd. Het korte debatje onttaarde in een welles-nietes gekift. Waar hadden ze het nu eigenlijk over?

Gelukkig zou Nova ons uitleggen wat er aan de hand was met het voorstel om iets aan de ellende in de verpleeghuizen te doen. Het voorstel van de heer De Hoop Scheffer werd toegelicht. En toen kwam de gewraakte opmerking: "dat is natuurlijk allemaal heel aandoenlijk, maar.....". Op zo'n moment vind ik het lastig om nog verder te luisteren. Waarom die ironie van het woord 'aandoenlijk'? Er is niets aandoenlijks aan wat er in verpleeghuizen gebeurt, het is schrijnend. Er gaan mij vaak spookbeelden door het hoofd, dat ik zelf daar schuddebollend en van binnen diep ellendig enkele jaren op mijn dood moet wachten. En dat wordt 'aandoenlijk' genoemd!?

Dan haak ik dus even af. In dit specifieke geval was mijn boosheid plaatsvervangend voor anderen, want ik kon doorzien wat er gebeurde, welk spel er werd gespeeld. Ik had de verhalen van de andere Kamerleden en Nova niet nodig om dit te begrijpen. Aan de toon van De Hoop Scheffer kon je al horen dat het hem om heel andere dingen ging dan waarover hij leek te spreken. De ellende waarover hij sprak, werd eigenlijk gebruikt om zijn eigen spel te spelen. Zo iemand hoeft dus niet te rekenen op mijn stem. Die man kun je niet serieus nemen, laat staan vertrouwen. Maar gek genoeg deed niemand van zijn critici in de Kamer ook maar een poging om die hypocrisie te onthullen. Nee, iedereen zat en zit in het eigen spel. Monologen in de vorm van een debat. En als Nova uit de doeken tracht te doen wat er aan de hand is, doet die dat niet door verontwaardiging te tonen over de hypocrisie van De Hoop Scheffer, maar door zijn optreden te ironiseren. Ironie die past voor de 'leuke poging' van de heer De Hoop Scheffer die al snel 'onderuit wordt gehaald'. Zelfs in zijn commentaar blijft Nova steken in het spel.

De echte afmaker kwam toen aan het eind van de uitzending de verschillende sprekers de kwaliteit van het 'eerste' optreden van de heer De Hoop Scheffer prezen.

De politici zijn teveel met zichzelf en hun gemeenschappelijke spel bezig. Ondertussen zijn de verpleeghuizen en hun problematiek alweer vergeten. Waar was zo'n parlement ook weer voor nodig? ♦

Dit was het laatste commentaar dat Philip Idenburg voor Idee schreef. De redactie wil hem hartelijk danken voor zijn immer scherpe en rake bijdragen.

(Philip A. Idenburg is hoogleraar bestuurskunde aan de Rijksuniversiteit Utrecht).

Poldergeest: gebaande paden in de polder

De foto op de cover van het boekje is veelzeggend. Drie heren kijken vanuit de hoogte op ons neer. Ieder voor zich met een eigen gelaatsuitdrukking. De Amsterdamse koopman met minzame arrogantie, de cultuurpessimist met lijdzame wrevel en de machtspoliticus met superieure welwillendheid. Tegen een donkere achtergrond staan ze dicht tegen elkaar aan, de Hansje Brinkers van de Nederlandse polderdemocratie: Frits Bolkestein, Ernst Hirsch Ballin en Thijs Wöltgens.

Publicist Paul Scheffer vroeg deze 'denkende politici' hun duim in het gat van de Nederlandse democratie te steken. Zijn vraagstelling was driedelig: drijft parlementaire democratie op materiële vooruitgang, drijft parlementaire democratie op minimale morele en culturele samenhang, en drijft parlementaire democratie op de veronderstelling van (nationale) soevereiniteit? Hun essays zijn gebundeld onder de speelse titel *Poldergeest*.

De drie bijdragen bevatten weinig verrassende uitspraken of standpunten, maar in relatie tot elkaar bieden ze een goed overzicht van de ideologische verschillen die er in de Nederlandse politiek nog bestaan.

Lijkt het soms dat men in de praktische politiek nauwelijks nog van mening verschilt, in de behandeling van dit soort lastige, fundamentele vraagstukken komen de verschillen zeer expliciet naar voren. De drie heren schrijven dan ook ieder voor zich vanuit hun ideologische cultuur. De conservatieve liberaal beantwoordt alle vragen met ja en keert zich tegen al te veel directe democratie en wil vasthouden aan nationale soeverei-

niteit. De moraliserende christen-democraat behandelt het concept van de verantwoordelijke samenleving en formuleert vooral levensvragen in plaats van politieke. En de voorhoede sociaaldemocraat spreekt over macht en tegenmacht, solidariteit en poogt de economische ontwikkeling te politiseren. Hierdoor raken de analyses elkaar echter niet. De standpunten over immigratie, Europa en de macht van het kapitaal versus de democratie verworden zo tot geloofsartikelen in plaats van 'scherpe diagnoses van bevlogene politici', zoals de achterflap meldt. Poldergeest is dus vooral interessant door de verschillen in stijl en aanpak: de nuchterheid van Bolk

tegenover het moraliseren van Ballin versus de machtsretoriek van Wöltgens. Er valt dus nog wel wat te kiezen in de politiek in Nederland, maar of deze bijdragen nu iets te zeggen hebben over de werkelijke politieke keuzes voor de toekomst, waag ik te betwijfelen. (AV)

Poldergeest; Frits Bolkestein, Ernst Hirsch Ballin en Thijs Wöltgens, Prometheus, Amsterdam 1998

Lof der immigratie

In het debat over immigratie en haar gevolgen lijkt iedereen te streven naar een 'realistische' visie. De vraag is echter steeds: realistisch ten aanzien van wat?

De één legt de nadruk op de onvermijdelijkheid van migratiestromen in een altoos veranderende wereld, de ander op de beperkte opnamecapaciteit voor vreemdelingen van een samenleving en een derde op de koloniale geschiedenis van Europa en de morele verplichtingen die daaruit voortkomen. Telkens verschuift het debat tussen de grenzen van economie, cultuur, geschiedenis en internationale politiek. Het realiteitsgehalte van de waarheid over immigratie kan binnen de grenzen van één van deze perspectieven heel hoog zijn, maar in een andere juist weer buitengewoon laag. Wat is dan realisme, kun je je afvragen.

Econoom en publicist Ed Lof heeft in een essay voor Forum, een landelijk instituut voor multiculturele ontwikkeling, gekozen voor het perspectief van de economische geschiedenis van Nederland en de demografische ontwikkeling. Hij stelt de Gouden Eeuw model voor een tolerante natie waarin economische groei en integratie van vluchtelingen goed samengaan. Het is een moedige poging van Lof en Forum om het debat in Nederland over immigratie te beïnvloeden, maar zij kan niet echt overtuigen. Ook hier geldt dat het realisme te eenzijdig blijft. De parallel met de Gouden Eeuw is interessant maar biedt geen vanzelfsprekende oplossingen voor de dilemma's van het immigratiebeleid: wie laten we wel toe en wie niet, op grond waarvan, en voor hoelang? Het overgeorganiseerde Nederland is niet te vergelijken met de sterk regionaal gerichte en ontwikkelde Republiek der Nederlanden van toen. De nadruk op de kwalitatieve bijdrage van immigranten aan de Nederlandse samenleving en op human capital is welkom en kan het immigratiedebat misschien ont- doen van de eenzijdig kwantitatieve bena-

dering, maar kan economisch niet overtuigen en draagt geen oplossingen aan voor de sociaal-politieke en ethisch-juridische vragen die het fenomeen immigratie met zich meebrengt. (AV)

Een nieuwe Gouden eeuw; de demografische en economische noodzaak van immigratie, Ed Lof, Forum, Utrecht 1998

Wat stadsbewoners bindt

Politieke partijen maken zich in toenemende mate zorgen over de sociale cohesie in ons land. Het sociale leven in kleine en grote steden wordt in inktzwarte termen als vervreemding, fragmentarisering, verlies aan burgerzin, en anonimiseren beschreven. In het kader van Sociale Vernieuwing en het Grote stedenbeleid wordt getracht een bijdrage te leveren aan gemeenschapsvorming.

Over het algemeen gaat men daarbij uit van een wijkbenadering. Met maatregelen als opzoomen en portieksprekken en het bouwen van dure koopwoningen in sociale achterstandswijken wordt getracht in de wijk gemeenschapsvorming op gang te brengen en zo een gunstiger integratiekader te scheppen. Volgens de onlangs gepromoveerde sociologe Talja Blokland-Potters moet dit beleid op de helling. En zij kan het weten want ze heeft in het kader van haar promotie empirisch onderzoek gedaan naar sociale bindingen in de achterstandswijk Hillesluis in Rotterdam. Een jaar lang woonde ze in een huurwoning aan een plein en observeerde het straatleven, kwam in contact met buurtbewoners, bracht bezoeken aan

buurthuizen, bingo-avonden en de duivenvereniging, en knoopte vriendschapsbanden aan met twee Turkse vrouwen. Op deze manier verkreeg ze een gedetailleerd beeld van het sociale netwerk in de wijk: wie gaat met wie om? Hoe maken verschillende bewoners gebruik van buurtvoorzieningen, van de publieke ruimte, van het verenigingsleven? Wat is de behoefte aan contact met burens, buurtbewoners, etc? Het onderzoek vond plaats tegen de theoretische achtergrond van de vraag wat een gemeenschap is en welke betekenissen zij heeft. Daarbij maakt Blokland-Potters onderscheid tussen vier typen bindingen: transacties, interdependenties, verbindingen en banden. "Bindingen dragen alle aspecten in zich (.) Wie het vraagstuk bestu-

deert wat mensen bindt kan daarom niet volstaan met een keuze voor één van deze perspectieven, maar zal ze alle in de theorievorming en het empirisch onderzoek moeten betrekken" (p. 317). Deze stelling kan als een dringende oproep aan de politiek worden gelezen, en als een advies waar beleidsmakers hun voordeel mee kunnen doen. Meestal richt men de aandacht eenzijdig op één aspect van sociale bindingen. Een andere fout van het beleid is dat men de wijk teveel ziet als een culturele entiteit. Uit het onderzoek van Blokland-Potters blijkt dat er grote verschillen bestaan tussen bewoners van een wijk in levenswijze, behoefte aan sociaal contact en aan identificatie. Kortom, *Wat stadsbewoners bindt* is een interessant proefschrift met grote politieke relevantie. (AV)

Wat stadsbewoners bindt; sociale relaties in een achterstandswijk, Talja Blokland-Potters, Kok Agora, Kampen 1998

Mensenrechten en de politiek: fundament of bijzaak

Een publicatie van de Stichting Bevordering Maatschappelijke Participatie (BMP)

Het boek verschijnt voor de Tweede-Kamerverkiezingen van 6 mei en bevat: essays van wetenschappelijke bureaus van CDA, D66, GroenLinks, PvdA, SGP en VVD over de relatie tussen de mensenrechtenverdragen en de ideologie en praktijk van hun partijen; kritische commentaren op de nieuwe verkiezingsprogramma's; en essays van medewerkers van BMP (met medewerking van prof. W.J.M. van Genugten).

Op 26 april wordt in cultureel Centrum De Rode Hoed in Amsterdam 's morgens een wetenschappelijk en 's middags een verkiezingsdebat gehouden.

Inlichtingen over het boek en het debat: BMP 020-4282728 of 020-4271006

Het geheim van het Noordeinde

'Stel het sprookje nooit aan het daglicht bloot'. Het is een van de bon mots over de magie van de monarchie van de negentiende eeuwse schrijver Walter Bagehot, grossier in stellige kernspreuken. Zijn boek English Constitution uit 1867 werd door de vlijmscherpe analyse van het geheim van de monarchie een klassieker en spoedig verplichte kost voor staatsrechtkenner, historici en politologen.

Bagehots meest vermaarde uitspraak over de koninklijke bevoegdheid had Koningin Victoria zelfs in haar handtasje laten borduren; The right to be consulted, the right to encourage and the right to warn. Maar alles in het geheim, het geheim van Buckingham Palace.

Harry van Wijnen, journalist en commentator van NRC Handelsblad, is onlangs benoemd tot bijzonder hoogleraar op de Maarten Rooij-leerstoel aan de Erasmus Universiteit van Rotterdam. De rede die Van Wijnen uitsprak bij zijn aanvaarding van het ambt was doorspekt met smeugige anekdotes. Zijn toehoorders zullen zich niet verveeld hebben.

De Nederlandse monarchie heeft zichzelf de laatste 150 jaar beschermd met het Geheim van 't Loo, later Soestdijk en nu het Geheim van het Noordeinde. Daarmee doelt Van Wijnen op de constructie van de constitutionele monarchie en de onschendbaarheid van de koning die nog uit 1848 stamt. De monarch wordt volgens deze constructie wel gekend in staatszaken en dient wetten te voorzien van haar handtekening, maar tegelijkertijd mag zij zich niet openlijk over politieke zaken uiten. Noch mogen de ministers daar openheid van zaken in geven; de politieke opvattingen en meningen van de koningin zijn en blijven geheim. Onlangs speelde discussie weer na de benoeming van de kroonprins tot lid van het IOC.

Van Wijnen geeft in zijn rede aan dat dit geheim tot nu toe strikt is nageleefd door ministers en volksvertegenwoordigers. Ondanks de beschuldigingen van het oppositionele CDA als zou het Geheim van het Noordeinde bij Paars niet in goede handen zijn, geeft Van Wijnen overtuigend aan dat politici zichzelf eerder een preutse houding aanmeten als het gaat om de monarchie in Paarse tijden. Minister Van Mierlo berispte de parlementaire pers toen deze berichtte over zijn uitspraak in de kwestie

Jordanië: 'Journalisten die in deze context werken moeten zich rekenschap geven van hun verantwoordelijkheid voor het parlementaire systeem'. Echter, zo betoogt Van Wijnen, het zijn de politici die trouw zweren of beloven aan de koning, niet de journalisten. Hij serveert af met het aloude artikel 7 van de Grondwet dat de pers de vrijheid geeft voor de monarchie te zijn, maar evengoed tegen.

Het ziet er dus niet naar uit dat het Geheim van het Noordeinde snel geschiedenis zal zijn. Van Wijnen: "Er wordt niet aan gesleuteld en als het niet van metaalmoeheid uit de gevel valt, blijft het tot aan het einde der eeuwen onwrikbaar op zijn plaats". Kortom, een boeiende rede in een periode waarin de rol van de media in de politiek volop in discussie is. (MvL)

De pers en het geheim van het Noordeinde, Harry van Wijnen, inaugurele rede. Uitgeverij Balans i.s.m. NRC Handelsblad, 1998

Zojuist Verschenen

- Hans Hulst en Auke Hulst m.m.v. Thomas Cool: **Werkloosheid en armoede, de oplossing die werkt.** Thesis Publishers, Amsterdam; 115 blz. Analyse van de massale werkloosheid in Nederland en de rest van de Westerse Wereld sinds de jaren '70.
- Ministerie van VROM en VNO-NCW: **De stille revolutie.** De eerste ervaringen met de uitvoering van het Nationaal Milieubeleidsplan bij de industrie, een verslag van de dagelijkse praktijk bij de betrokken bedrijven en de milieuoverheden. f 25,00.
- Joost van der Meer: **Equal Care, equal cure?** Thesis Publishers, Amsterdam. 217 blz. Socioeconomic differences in the use of health services and the course of health problems.
- SER: **Samen voor de stad.** Advies aan de Staatssecretaris van Binnenlandse Zaken inzake het protestenbeleid, januari 1998.
- Nederlands Architectuur Instituut: **Oorden van onthouding, nieuwe natuur in verstedelijkt Nederland.**
- Heleen M. Dupuis: **Op het scherp van de snede;** goed en kwaad in de geneeskunde. Uitgeverij Balans, f 39,50.
- Max van Berg en Bram van Ojik: **De goede bedoelingen voorbij;** ontwikkelingssamenwerking van de toe komt. Uitgeverij Van Gennep i.s.m. Novib.
- Tineke Strik, Richard Wouters en Bram van Ojik: **Recht op bescherming; naar een humaan en rechtvaardig asielbeleid in Europa en Nederland.** Uitgave van het Wetenschappelijk Bureau GroenLinks & De Groenen in het Europees Parlement, 1998, 86 blz., f6,-.
- Jan Simons: **Zwevende kiezers en zappende kijkers;** politieke beeldvorming op televisie. Amsterdam University Press, maart 1998, 120 blz., f 29,50.

Fondslijst Stichting Wetenschappelijk Bureau D66

◆ Uitgaven nieuwe stijl

SWB-boeken

Technologie in politiek perspectief, 1996, f 25,-

Cahier nieuwe stijl

De stad als culturele werkplaats, kunstenpublicatie, 1996, f 15,-

Van ideologie naar politieke verantwoordelijkheid, 1997, f 15,-

Naar een vitale economie, 1997, f 15,-

◆ Uitgaven oude stijl

Brochures

De veranderende rol van de politieke partijen, 1991, f 15,-

Duurzame ontwikkeling, 1992, f 19,50

Referenda en Politiek, 1993, f 19,50

De ruimte waarin wij leven, Jan Glastra van Loon, 1994, f 19,50

Bestuurlijke Dilemma's, 1994, f 19,50

Cahiers

Relatie en Huwelijk, 1991, f 8,-

Denken over democratie, van forum naar partnerschap, 1993, f 10,-

In Goede Banen, een analyse van het verschijnsel migratie, 1993, f 10,-

Ingrijpen in menselijk leven, 1994, f 12,50

Denkend over een nieuw stelsel van gezondheidszorg, 1994, f 10,-

Nieuwe prioriteiten in het buitenlands beleid, 1995, f 12,50

Op weg naar een pluriforme gezondheidszorg, 1995, f 10,00

De mythe van de ruimte, Een politiek-culturele benadering van de ruimte, 1996, f 10,-

Nota's

Op zoek naar publiek, medianota, 1993, f 5,-

Inzet voor vrede, 1994, f 12,50

De PBO, Bestuurlijke vernieuwing in de agrarische sector, 1995, f 5,00

De waarde van de democratie, 1994 f 2,50

In de basis voorzien, 1996, f 12,50

Inburgering en integratie in Nederland, 1996, f 7,50

Speciale uitgave

De open samenleving en haar vrienden, 13 auteurs over politiek en bestuur, red. Kees Schuyt en Christiaan de Vries, Boom, Amsterdam 1995, f 29,50

Het tijdschrift Idee

Een jaarabonnement op Idee (6 nummers, verschijnt tweemaandelijks) kost f 74,-. Studenten betalen slechts f 34,- (afhankelijk van acceptatie; vraag naar de regeling). Bestellen kan schriftelijk of telefonisch. Los: f12,50.

Geef 's een abonnement C a d e a u !

Idee is de moeite waard. Denk daarom bij een verjaardag of andere gelegenheid eens aan 'n jaarabonnement op Idee. Nuttig om te geven, nog leuker om te ontvangen. Want zo'n cadeau komt zes keer per jaar terug.

Bel even 070-356.60.66

C O L O F O N

tijdschrift van het
wetenschappelijk bureau van D66

19e Jaargang - Nummer 2 - Mei 1998

VERSCHIJNT 6 x PER JAAR

ISSN nr. 0927-2518

REDACTIE

Pien van der Hoeven,
Jeroen van den Hoven, Marco van Lierop,
Kees Verhaar

EINDREDACTIE

Allan Varkevisser

REDACTIESECRETARIAAT

Irene Knijnenburg

UITGAVE EN ADMINISTRATIE

Stichting Wetenschappelijk
Bureau D66, Noordwal 10,
Postbus 660, 2501 CR Den Haag
Tel. 070-356.60.66
e-mail: swb@d66.nl

Idee verwelkomt bijdragen van lezers. Inlichtingen over de voorwaarden voor in te zenden artikelen en het redactiebeleid kunt u opvragen bij de redactie.

Een abonnement geldt voor een kalenderjaar en kan niet tussentijds worden opgezegd.

Opzeggen kan uitsluitend schriftelijk tot 1 december van de lopende jaargang. Indien de opzegging voor die datum niet bekend is, wordt het abonnement automatisch voor een jaar verlengd.

Een jaarabonnement kost f74,-.
Studenten f34,-. Losse nummers f12,50.

©1998 SWB D66. Overname van artikelen en/of illustraties uitsluitend na schriftelijke toestemming van de uitgever.

Fotografie (tenzij anders vermeld):

Wim van der Ende, Peter Kievits
Illustraties: Marco van Lierop

VORMGEVING & REALISATIE

Creative Communications BV,
Prins Mauritslaan 116,
2051 KE Overveen
Telefoon: 023-526.58.20
Fax: 023-526.45.19

*Inlichtingen omtrent adverteren in
dit blad worden verstrekt door
Creative Communications BV*

M i j n I D E E

Mijn eerste kerstpakket, na 13 jaar werken, bestond uit een envelop met inhoud, gedateerd 20 december 1995. De inhoud was de mededeling dat vanwege bezuinigingen per 1 januari 1997 een einde aan de aanstelling zou komen. Mondeling werd daar nog aan toegevoegd, dat het niet aan mijn prestaties lag, integendeel. Die pleister op de wonde verzachtte niets, alweer: integendeel. Zalig Kerstfeest en een Gelukkig Nieuwjaar - het mocht wat, alles wat je ooit hebt gelezen over de gevolgen van werkloosheid op iemands welbevinden blijkt méér dan waar te zijn. En dan te bedenken, dat het nog niet eens zo ver was. Na de jaarwisseling was de vertrouwde werkplek er immers nog. Compleet met een aantal belangrijke gebeurtenissen waarmee de baas op basis van jouw werkzaamheden flink kon scoren. Het begrip 'vervreemding' krijgt dan kleur en inhoud, en een mens heeft de neiging Marx te volgen en linkser te worden. Oók omdat de zorgzame samenleving niet blijkt te bestaan: op het moment dat de link tussen jouw baan en bezuinigingen publiek wordt, blijk je niet meer mee te tellen. Mensen, collega's, zijn niet subtiel als ze je willen laten weten dat je ineens van een minder allooi bent. Misschien dat men zelfs enige opluchting voelt met het verdwijnen van de algemene bezuinigingsdreiging nu de keuze gemaakt is.

Wat een opluchting als er dan een andere baan op je weg komt. Per 1 oktober 1996 ontsnapt, hoewel 'ontsnapt'? Het wrange is dat je op een gegeven moment bij je zelf merkt, dat opluchting en zelfs het plezier in je nieuwe werkkring maar één kant van de medaille zijn. De onzekerheid blijft. Het nieuwe werk biedt uitdagingen, en die prikkelen en zetten aan tot creativiteit en inzet maar tegelijkertijd knaagt de twijfel. Je weet dat succes niet mogelijk is zonder mislukkingen - mislukkingen zijn zelfs de bron van succes. Maar weet de baas dat ook, of rekt die je af bij de eerste steek die je laat vallen? Hoe vult hij het nieuwe begrip 'marktconform werken' in?

Dat gevoel dat je steeds over je schouder moet kijken, is niet alleen van particulier belang. Het is de kern van de onzekerheid die veel werknemers op zich af zien komen. De baas wil dat je werkt aan je employability. Nu kan iedereen zien dat de komst van bijvoorbeeld nieuwe machines betekent dat je je aan moet passen en dat je je nieuwe technieken eigen moet maken. De doorsnee werknemer begrijpt zelfs wel dat de uitdaging verder gaat: onze economie moet zich niet alleen aanpassen aan nieuwe ontwikkelingen, we zullen het initiatief moeten nemen. Alleen dan is die voorsprong mogelijk die leidt tot economische groei en behoud van werkgelegenheid. Mensen zijn niet dom, ze begrijpen dat ze dus flexibel moeten zijn en hun leven lang moeten leren. Maar ze kijken ook over hun schouder. Ze herinneren zich dat het begrip 'efficiency' maar al te vaak gebruikt is als schaamlap voor 'bezuinigingen'. De economie wordt al maar veeleisender. Verwordt een begrip als 'employability' (inzetbaarheid) dan niet heel gemakkelijk tot net zo'n schaamlap, namelijk voor 'gemakkelijker van je medewerkers af kunnen' als ze net even iets minder inzetbaar zijn? Dè politieke uitdaging is het brengen van vertrouwen op de arbeidsmarkt en juist D66 moet laten zien dat het niet uitsluitend gaat om de kosten en opbrengsten, maar óók om de balans. Dat kan door een evenwicht te vinden tussen het mensen uitdagen en aanspreken op eigen verantwoordelijkheid en het tegelijkertijd in standhouden van een goede mate van maatschappelijke zorg en zekerheid (ontslagrecht, sociale zekerheid).

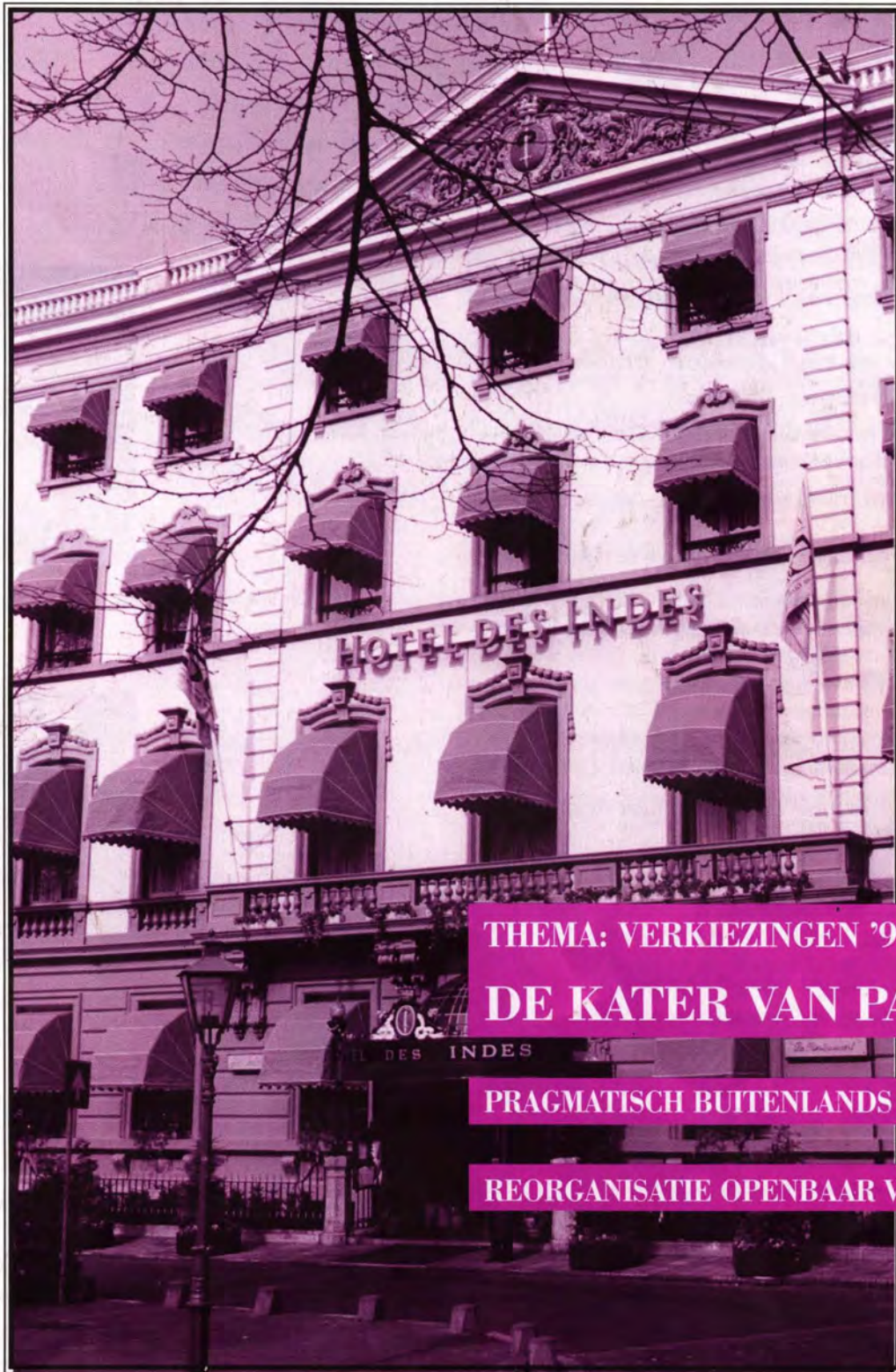

Kees Verhaar

I D D E E

TIJDSCHRIFT VAN HET WETENSCHAPPELIJK BUREAU VAN D66

THEMA: VERKIEZINGEN '98

DE KATER VAN PAARS

PRAGMATISCH BUITENLANDS BELEID

REORGANISATIE OPENBAAR VEROER

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN

19^e JAARGANG NUMMER 3, JULI 1998

De kater van paars

Verkiezingen '98

Thema: De kater van Paars

Investeren in D66

De partij na 6 mei

door Gerard Schouw en Christiaan de Vries

De voorzitter en de directeur van de Stichting Wetenschappelijk Bureau zien mogelijkheden om D66 als stabiele factor in de Nederlandse politiek te vestigen. Maar dan moet er wel wat veranderen in de manier waarop we omgaan met de inhoud en de organisatie.

D66 is en blijft de vierde stroming van Nederland

In gesprek met Tom Kok

De partijvoorzitter gaat in op de betekenis van de verkiezingsuitslag voor D66, de heiligverklaring van Paars en het beleid voor de partij van de toekomst.

Duidelijkheid, moed en integriteit

Statements over deugden en ondeugden van een partij in verkiezingstijd, van Bob van den Bos, Sietske Inberg en Nadja Jungmann.

En verder:

De historische betekenis van Paars

door Erwin Nypels

Volgens Nypels is Paars meer dan een anti-beweging. Als deelnemer aan het Des Indes-beraad schetst hij de inhoudelijke achtergrond van Paars.

Reorganisatie binnenlands bestuur: betrokkenheid versus bestuurskracht

door Willeke van Staalduin

De reorganisatie van het openbaar bestuur lijkt een onmogelijke taak door een veelheid van dilemma's. Toch zijn er ontsnappingswegen, zeker voor D66.

Voortmodderen of overdragen?

De rol van de Europese Unie bij crisisbeheersing

door Marjanne de Kwaasteniet en Rob de Wijk

Elke poging om tot een Gemeenschappelijk Buitenlands Beleid binnen de Europese Unie te komen lijkt gedoemd te mislukken. Moeten we dan maar genoegen nemen met een adhoc instrument als een contactgroep? Een evaluatie.

Vaste rubrieken:

<i>Pen Pensée</i>	6
<i>Van Lierop</i>	16
<i>Commentaar</i>	27
<i>Signalementen</i>	28

Rectificatie: In het vorige nummer van Idee werd bij de auteurs van het artikel 'Ethiek en politiek', Marian Verkerk en Jeroen van den Hoven, vermeld dat zij hoogleraar ethiek zijn. Dit is niet correct. Beiden zijn universitair docent.

Schiphol: het woord is aan de kamer!

In zijn column in de Volkskrant brak Marcel van Dam alweer enige tijd geleden een lans voor nadere actie inzake Schiphol. Waar ging het om? De luchthaven slibt dicht, daarvan is zo langzamerhand vriend en vijand overtuigd. Op de huidige lokatie is de keuze duidelijk, het is inkrimpen of doorgroeien - in het eerste geval vanwege en in het andere geval ondanks de geldende normen. Maar waarom dan niet voor een nieuwe luchthaven gekozen op een andere plaats, die de mogelijkheden biedt voor een normale groei? Deze laatste vraag vormt in feite het startpunt voor de politieke discussie over de lokatiekeuze voor een nationale luchthaven. Van Dam pleitte in dat verband voor een enquête-achtig onderzoek dat in gang gezet zou moeten worden door de kamercommissie ter zake. En inderdaad lijkt dit een verstandige optie. Het kabinet houdt daarmee de handen vrij, terwijl de kamer zich onder de verantwoordelijkheid van een eigen commissie kan informeren.

Van Dam's column bood voor D66-ers dus maar liefst twee markante voorstellen, namelijk de, ten minste geopperde, mogelijkheid voor Schiphol om te verhuizen en de suggestie om de discussie over de lokatie te voeren in de vorm van een enquête onder leiding van een vaste kamercommissie. Hebben wij echter enige reactie gehoord van de zijde van D66?

Waarom was zo'n uitlating van belang geweest? Ik wil hier verder afzien van de waarde die een dergelijke inzet kan hebben voor de onderhandelingen zelf, bijvoorbeeld indachtig de pleidooien om 'het regeerakkoord niet dicht te spijkeren' rond dit onderwerp. Maar realiseert één D66-er zich nog dat in het vorig verkiezingsprogramma een passage was opgenomen over de waarde die 'strategische verkenningen' kunnen hebben voor de besluitvorming van de Tweede Kamer - precies zoals het enquête-achtig onderzoek dat nu door Van Dam wordt bepleit? De gedachte is dat de enquête een middel is dat niet alleen 'achteraf' gehanteerd zou mogen worden, wanneer de rampen reeds zijn geschied. Een breed opgezette verkenning vóóraf kan niet alleen verkeerde besluiten voorkomen, maar vooral ook het draagvlak in de maatschappij vergroten. Beide zouden, zeker in het geval van de luchthaven, niet als een overbodige luxe mogen worden beschouwd. Een tweede gedachte is dan dat een dergelijke aanpak überhaupt verwijst naar een verandering van de functie van de volksvertegenwoordiging. Naast een controlerend, is zij ook een besluitvormend orgaan. Dit laatste nu beklemtoont de vraag waar het parlement de voeding vandaan haalt, de informatie en het inzicht, op grond waarvan dergelijke besluiten worden genomen - besluiten dus waarvoor de agendering niet alleen een zaak is 'van regeringswege'. In het licht hiervan mag de enquête worden beschouwd als een mogelijkheid tot strategische voorverkenning omtrent onderwerpen die zich vanwege specifieke maatschappelijke ontwikkelingen aandienen voor besluitvorming in de Kamer.

De idee achter dit alles is dat besluiten die achteraf helaas de verkeerde blijken te zijn, voorkomen moeten kunnen worden. Met Schiphol verkeren we al op een hellend vlak. Het is zelfs niet onmogelijk dat we inzake het gevoerde beleid de enquête straks alweer in klassieke zin nodig zullen hebben: dan niet in de strategisch verkennende, maar in controlerende en onderzoekende betekenis van het woord. Daarom, als het om de keuze van een nieuwe lokatie gaat, laten we de zaak dan eens omdraaien en de Kamer vóóraf haar werk laten doen. ♦

Christiaan de Vries

De historische betekenis van Paars

door Erwin Nypels

De conclusie van Allan Varkevisser dat de ideologische inhoud van Paars eigenlijk gebaseerd is op een anti-confessioneel sentiment van een oude(re) generatie, die brak met de cultuur van de verzuiling, is mijns inziens niet helemaal juist. De feiten wijzen althans in een andere richting. Bij de verkiezingen in 1959 sloot de VVD onder leiding van prof. P.J. Oud deelname van de VVD aan een kabinet waarin ook de PvdA deelnam uit. Daarna hebben óf de VVD óf de PvdA óf beide een gezamenlijk toetreden tot hetzelfde kabinet uitgesloten. Ze veroordeelden zichzelf hiermee tot een kabinet met de christendemocratische stromingen. Dit bleef zo tot 1986. Toen pas werden de wederzijdse blokkades voor samen regeren opgeheven. Van een langgekoesterde algemene wens van liberalen en sociaal-democraten om zonder confessionelen te regeren is dus geen sprake. Wel bestonden er enkele liberalen en enkele sociaal-democraten die dit wensten, maar die werden in hun kring niet serieus genomen of 'verdacht' gevonden wegens heulen met de politieke vijand. Persoonlijk trof mij dit lot in mijn VVD-periode 1954 - 1966. Maar ook binnen D66 werd jarenlang een coalitie met PvdA en VVD tezamen als ongewenst beschouwd. Er bestond een voorkeur voor een coalitie met PvdA en CDA, exponenten van de oude zuilen. Pas in 1989 sprak D66 bij de verkiezingen voor het eerst een voorkeur uit voor een Paarse coalitie. De oudere generaties binnen de drie partijen hebben tot voor kort een dergelijke coalitie geblokkeerd.

Des Indes-beraad

Een (eerste) serieuze poging om de geesten rijp te maken voor een Paarse coalitie deed de JOVD door de organisatie van het zogenaamde *Des Indes-beraad*. Dit beraad bestond uit een aantal deelnemers van VVD, D66 en PvdA op persoonlijke titel. Het *Des*

In het themanummer 'De stormloop van D66' van maart '98 trok Allan Varkevisser de conclusie dat een kabinet zonder confessionelen een reeds lang gekoesterde wens was van liberalen en sociaal-democraten. Paars zou niet kunnen bogen op een eigen inhoud, maar vooral een anti-beweging zijn tegenover de christen-democraten. Deze opmerking ontlokte Erwin Nypels het volgende commentaar.

Indes-beraad had tot doel te komen tot een regeringssamenwerking van deze drie partijen. Het beraad waaraan ik heb deelgenomen, heeft bestaan van 1975 tot 1994, het jaar van de totstandkoming van het Paarse kabinet. Doorbreking van de constante regeringsmacht van de christen-democratische partijen werd door alle deelnemers uit democratisch oogpunt urgent geacht. Verschillende deelnemers waren ook voorstander van een Paarse coalitie om hierdoor een aantal principiële ideële zaken, met name voor de persoonlijke vrijheidsrechten, goed te kunnen regelen zonder belemmering door het CDA. Het ging om zaken als: zelfbeschikking over het menselijk lichaam (euthanasie), emancipatie, individualisering, gelijkwaardigheid van leefvormen (onder meer homohuwelijk, beperking kostwinnersvoordelen) en democratisering van het maatschappelijk middenveld. Persoonlijk ging ik er van uit dat hierbij de belangrijkste inhoudelijke kerndoelstellingen van D66 in het geding zijn. De meeste van

deze onderwerpen waren niet of nog niet voldoende door voorgaande kabinetten geregeld. Hein Roethof wees er daarbij regelmatig op dat liberalen en sociaal-democraten allebei kinderen zijn van de Franse Revolutie.

Impuls van jongerenorganisaties

Het idee van een Paarse coalitie kreeg een nieuwe impuls toen in 1992 de drie politieke jongerenorganisaties, Jonge Democraten, JOVD en Jonge Socialisten, een gezamenlijk 'Paars Regeerakkoord' afsloten. De totstandkoming van deze voorzet voor een Paars kabinet was hierbij gemotiveerd door de wenselijkheid voor een aantal belangrijke principiële en ideële onderwerpen een beleid te kunnen voeren zonder blokkades van het CDA. Het 'Paarse Regeerakkoord' van de jongerenorganisaties bevatte onder meer voorstellen tot het verwijderen van euthanasie uit het strafrecht, verdergaande liberalisering van abortus, openstelling van het huwelijk voor iedere relatievorm, verdergaande individualisering van belasting- en sociale verzekeringswetgeving en herstel van het primaat van de politiek ten opzichte van het maatschappelijk middenveld.

Erwin Nypels is oud-Tweede Kamertlid voor D66 en behoorde tot de groep van ondertekenaars van het appèl in 1966.

Hotel Des Indes

Doorbreking politieke verhoudingen

Als we met name het streven naar een betere regeling van het zelfbeschikkingsrecht over het menselijk lichaam en de gelijkwaardigheid van leefvormen als belangrijke karaktereigenschappen van Paars beschouwen, dan is dit karakter bij Paars I beperkt tot uitdrukking gekomen. Euthanasie is nog niet uit het strafrecht gehaald, maar de D66-minister Sorgdrager is wel begonnen de euthanasiepraktijk op afstand van de strafrechter te brengen door de instelling van toetsingscommissies; dit als voorloper van de legalisering. Het huwelijk is nog niet opengesteld voor homofiele en lesbische paren, maar de ingevoerde partnerregistratie was wel een essentiële stap in die richting. Een belangrijke vernieuwing in het familierecht was verder de invoering van een keuzerecht bij achternamen van partners bij huwelijk en van kinderen bij geboorte. Maar er werden nauwelijks stappen ondernomen gericht op verdere individualisering van het systeem van belastingen en sociale zekerheid en beperking van de bestaande nadelen voor tweeverdieners en alleenstaanden.

Hoe het ook zij: de Paarse coalitie was niet op een anti-confessioneel sentiment gebaseerd, maar op het rationele streven naar doorbreking van verstarde politiek verhoudingen en naar regeling van een aantal voor de samenleving essentiële, voornamelijk immateriële zaken, die in coalities met het CDA niet mogelijk is. De Paarse coalitie was ook een wens van jongeren. ♦

Privacy: een vaag etiket

Er is iets gek aan de hand met onze privacy. De wettelijke bescherming ervan is in de laatste decennia steeds beter geworden, terwijl de behoefte eraan langzaam lijkt te verdwijnen. Leed en armoede worden met naam en toenaam breed uitgemeten op de teevee in ruil voor kortstondige roem. Exhibitionisme poseert op het Internet als esthetisch experiment: home pages and websites bevatten intieme en gevoelige informatie, en soms kun je op het Web real time via een video-link 'meegenieten' met de dagelijkse bezigheden van een vreemde. Ons koopgedrag over jaren stapelt zich langzaam maar zeker op in de data-warehouses van het verenigd bedrijfsleven en vertoont daar mooie patronen aan de data-miners die de moeite willen nemen om het kostbare goud te delven. Velen verkopen immers de gegevens over hun voorkeuren in ruil voor een kleine korting op de koffie, en dat allemaal zonder aan die informatie een uiterste houdbaarheidsdatum toe te kennen.

De vraag naar persoonsgegevens is groot en groeit gestaag. Levensverzekeraars hebben al te kennen gegevens over de schouders van de dokter te willen meelezen in het elektronisch medisch dossier. In de sociale zekerheid worden fraude en misbruik makkelijk door koppeling en matching van gegevens-bestanden opgespoord. De click-stream data ('mouse-droppings') van ons (be)zoekgedrag on-line worden met graagte door de digitale marketeers vergaard. Door het gebruik van geavanceerde browsers die ons de mogelijkheid geven om onze 'privacy preferenties te configureren', participeren we uit eigen beweging in een longitudinaal sociaal wetenschappelijk onderzoek op wereldschaal naar onze informatie-gevoeligheden.

Het gebruik van het vage etiket 'privacy' ontnemt ons het zicht op de uiteenlopende morele redenen waarmee gegevensbescherming in deze en andere gevallen kan worden gerechtvaardigd. En dat lijkt ertoe dat we de toegang tot onze gegevens soms te makkelijk verkwanzelen, of er soms juist te moeilijk over doen.

Meestal heeft de bescherming van onze persoonsgegevens echter niets met privacy in strikte zin te maken. Zo toont de korte geschiedenis van het Internet aan dat de stalker, moordenaar, dief, oplichter, afperser of lasteraar, die met zijn tijd meegaat, zich van de nieuwe media bedient om zijn slachtoffers te identificeren en te belagen. Als onze persoonsgegevens op straat zouden liggen dan zou, gegeven de kracht en beschikbaarheid van informatietechnologie, de kans op misbruik van persoonsgegevens tot schade van de betrokken persoon aanzienlijk toenemen. We willen die kans op schade voor onze medemens voorkomen en dat heeft niets met diens privacy te maken. We verbieden burgers met wapens op zak te lopen, niet omdat we bang zijn dat ze elkaars privacy met kogels aantasten. In een informatiesamenleving lijkt informatie nu eenmaal verdacht veel op wapens en daar moeten we nog aan wennen.

Een ander voorbeeld. Zoals reeds geconstateerd begint zich allengs een markt voor persoonsgegevens af te tekenen. Informatietechnologie is de technologie bij uitstek om klanten op individuele basis te benaderen en de consument wordt zich er langzaam van bewust dat hij aan de kassa niet alleen iets koopt maar zelf ook iets te verkopen heeft: de informatie over de aankoop. Daar is niets mis mee. Het probleem is alleen dat de individuele consument deze markt voor persoonsgegevens niet als een gelijke partner van de alliantie van het grootwinkelbedrijf, direct marketeers en data-miners betreedt. De voorwaarden en technologische context waarin de uitruil (discount for data) tot stand komt is niet fair, omdat het winkelend publiek onvoldoende duidelijk is waar ze precies afstand van doet. Het idee dat het voorlichtingsfoldertje bij de introductie van de spaarkaart een equality of arms bewerkstelligt is even naïef als te denken dat je het met een opblaasboot tegen de Koninklijke Marine kunt opnemen. Bescherming van persoonsgegevens zal er in dit soort gevallen op gericht moeten zijn de contractuele relatie tussen consument en commercie transparant te maken voor de zwakste partij en adequate randvoorwaarden voor de informatierelatie te stellen. We willen marktwerking, maar wel een faire markt. En dat heeft wederom niets met privacy te maken.

Pen Pensée

De kater van Paars

Een redactionele inleiding op het thema

door Allan Varkevisser

Op het moment dat ik dit schrijf, is de partijraad van het CDA bijeen om te vergaderen over de verkiezingsnederlaag van 1998. De christen-democraten maken zich zorgen na het tweede gevoelige verlies op rij - de vorige keer twintig en dit keer vijf zetels - en tegen deze achtergrond woedt een strijd tussen partij en fractie. Wat een verschil met D66 dat na een verlies van 440 raadsleden en tien kamerzetels redelijk comfortabel aan de informatiebesprekingen meedoet. Geen evaluatie, geen debat over de koers en geen personele wisselingen. Daags voor de verkiezingen kon je de kranten niet openslaan of er stond wel een analyse van het komend verlies van D66 en een al dan niet welgemeend advies. Nu lijkt de partij zich alweer te richten op de orde van de dag. Lijkt, want hoewel Paars gevierd is als een feest, wordt nu onderhuids wel degelijk de kater verwerkt, maar dit proces onttrekt zich vooralsnog aan de openbaarheid.

Na een winst van twaalf zetels dwong D66 een paars kabinet af waarin de Democraten vier ministersposten voor hun rekening namen: het recht, de economie, de gezondheid en de wereld, zoals Hans van Mierlo ooit wat overmoedig opmerkte. De samenwerking tussen sociaal-democraten en liberalen betekende een doorbraak in de Nederlandse politieke verhoudingen en werd gekoesterd. Een constructieve opstelling van de fractie was derhalve noodzakelijk. Halverwege de rit werd besloten om voor de profilering van D66 in te zetten op de bestuurlijke daadkracht en kwaliteit van de D66 ministers. Een toen alleszins begrijpelijke strategie, maar hoe anders lagen de kaarten een jaar later! Bijna alle ministers kwamen in moeilijk vaarwater en onder zware kritiek te liggen: wachtlijsten in de zorg, budgetoverschrijdingen, Van Randwijk, Securitel, Affaire Bouterse, ambtsberichten over veilige landen, herijking buitenlands beleid, etc. Ook maakte Hans van Mierlo een eind aan zijn lange carrière als partijleider, maar tilde nog wel eigenhandig Els Borst op het schild van het lijsttrekkerschap. D66 stevende langzaam maar zeker af op een rampzalige campagne en niemand leek bij machte om tijdig in te grijpen.

In dit themadeel staat een kritische analyse van het verlies van '98 door Gerard Schouw en Christiaan de Vries, respectievelijk voorzitter en directeur van de stichting wetenschappelijk bureau. In een interview gaat partijvoorzitter Tom Kok op de meeste kritiekpunten in en geeft tevens zijn interpretatie van de betekenis van de verkiezingsuitslag van '98 voor de partij. Tenslotte tellen enkele komende en gaande Democraten de zegeningen van Paars I, te weten Nadja Jungmann, Sietske Inberg en Bob van den Bos. Alles overziende is er in ieder geval één conclusie die door allen wordt gedeeld. De partij heeft te weinig lef getoond in de afgelopen jaren. D66 moet niet de eigen redelijkheid gaan verwarren met braafheid en lafheid. Of om met Bob van den Bos te spreken: volgzzaamheid en voorzichtigheid worden afgestraft in de politiek. ♦

Reacties op dit thema zijn welkom en een selectie zal worden afgedrukt in het volgende nummer van Idee in augustus.

Investeren in D66

de partij na 6 mei

door Gerard Schouw en Christiaan de Vries

Wat men ook van de uitslag van de verkiezingen mag vinden, vastgesteld moet worden dat het niet goed is gegaan met D66. De stijging in de kiezersgunst is reeds lang verleden tijd, neerwaarts ging het al met de provinciale-statenverkiezingen van 1995. De daarop volgende gemeenteraadsverkiezingen van 1998 leidden tot een halvering van het aantal raadszetels. Deze trend werd dan ook bevestigd door de daling van het aantal nationale kiezers.

Ook al zou je aannemen dat het tij voorlopig is gekeerd, dan blijft nog de vraag of een dergelijke instabiliteit als een gegeven moet worden geaccepteerd. Een tweede vraag is of je 'zonder meer' wilt accepteren dat het electorale potentieel aan links-liberale kiezers een maximum van om en nabij de vijftien zetels kent. De auteurs van dit artikel vinden in elk geval van niet. Wij gaan ervan uit dat de omvang van de electorale aanhang in principe beïnvloedbaar is. Daarom stellen we de indringende vraag: *hoe maken we van D66 een stabiele en vooreerst weer groeiende partij?*

Stabiliteit en inhoudelijke standpunten

D66 is een politieke partij met nastrevenswaardige ideeën op de terreinen van rechtsstaat en democratie, economie en dynamiek, cultuur en sociale samenhang en ruimtelijke ordening en duurzaamheid. De combinatie ervan maakt D66 tot een unieke partij, zeker als we daarbij bedenken dat de standpunten van D66 van meet af aan zijn verbonden met een open en pragmatische politieke houding. Het is waaraan wij als Democraten ons bestaansrecht sinds 1966 ontlelen.

De partij zal met deze uitgangspositie een stevige electorale posi-

De voorzitter en de directeur van de SWB hebben het initiatief genomen tot het schrijven van een discussiestuk over de partij na 6 mei.

De auteurs willen een einde maken aan wat zij het reflectieloze tijdperk noemen.

D66 moet zich als een serieuze politieke stroming gaan beschouwen en Paars inhoud geven als een 'culturele doorbraak'.

tie moeten zien te verwerven. En voor dit laatste is van belang dat niet alleen de Tweede-Kamerfractie, als de voor het publiek meest zichtbare vertegenwoordiging, op een andere manier gaat opereren. Juist binnen de partij, achter de schermen, zullen de manieren van werken en organiseren moeten worden aangepast. Voor een stevige electorale positie zijn in de eerste plaats aansprekende inhoudelijke standpunten nodig, maar daarnaast ook een adequate partijorganisatie. Dat betekent dat de aandacht niet meer alleen mag uitgaan naar de huishoudelijke kant van de vereniging: daarnaast moet zij worden gericht op de inhoudelijke organisatie. Voorts is het nodig om het contact tussen partij, kiezer en samenleving te verstevigen. D66 zal de komende tijd met name twee vragen moeten zien te beantwoorden: doen we de dingen goed en doen we de

goede dingen?

Het doel van deze notitie is om een begin van een antwoord te formuleren op bovenstaande vragen. Het volledige en meest verstandige antwoord zal uiteindelijk in samenspraak met de partij moeten worden geformuleerd.

Wat is er mis gegaan?

De afgelopen jaren getuigen van een opvallende paradox. D66 was in hoofdzaak verantwoordelijk voor de totstandkoming van Paars. Dat is alleen al van belang omdat met Paars de doorgang wordt verschaft naar de eenentwintigste eeuw. Geen geringe prestatie dus, maar zijn het niet tegelijkertijd de Democraten geweest die vergaten de programmatische basis voor dit keerpunt in de politiek-culturele verhoudingen verder uit te werken? Had daarop niet voortgebouwd moeten worden? We mogen aannemen dat Paars zeker bij aanvang ontvankelijk was voor inhoudelijke vernieuwing. Natuurlijk kan dan worden opgemerkt dat het de premier zelf was die deze vernieuwing in de weg stond door van meet af aan te roepen dat het een heel gewoon kabinet was. Maar Kok en Bolkestein waren niet de enigen op het toneel. De ontstane dynamiek had benut moeten worden teneinde de kanalen te graven tussen samenleving, maatschappij en publieke staat.

Het totale stuk werd gepubliceerd in een korte brochure onder de titel 'Investeren in D66'. Hierin is ook nog een paragraaf gewijd aan het onderwerp strategie en een negental aanbevelingen worden gedaan, onder meer over partijorganisatie, publieke relaties, de organisatie van de Tweede Kamer-fractie en de noodzaak van de versterking van de band met de kiezer. De brochure is op te vragen bij de SWB, tel. nr. 070 - 3566041.

Natuurlijk, de bewindslieden hebben de inhoudelijke vernieuwing 'al werkende' proberen te realiseren en zeker zijn hier en daar onmiskenbaar successen geboekt. Maar het functioneren van de partij zelf heeft toch vooral van ingekeerdheid, gebrek aan visie, durf en soms ook een teveel aan chaos getuigd. Wij bedoelen hier de partij in brede zin: van afdeling tot regio, van hoofdbestuur tot Tweede-Kamerfractie en van SWB tot Adviesraad. Of het nou ontbrak aan verbeeldingskracht of aan durf, er is te vaak sprake geweest van passiviteit in plaats van dynamiek. Achteraf beschouwd zijn te weinig de relevante ontwikkelingen in de samenleving tot uitgangspunt genomen voor nadere beschouwing, laat staan voor feitelijke strategiebepaling. En voorzover hiervan wel sprake was dan gebeurde dat meestal in reactie op wat anderen signaleerden. Deze geblokkeerdheid mag als een ernstige tekortkoming van de partij worden beschouwd. Die valt bijvoorbeeld ook nog weer af te lezen aan het uitblijven van enige bestuurlijke reactie op het project Voor de Verandering.

Op zichzelf is het vreemd of behoort het dat in elk geval te zijn voor een partij die zich op een pragmatische attitude beroept en die innovatie van beleid hoog in het vaandel voert. Bij een pragmatische politieke attitude draait het immers om drie dingen: om de realiteit van de vraagstukken, de praktische relevantie van een te voeren politiek en om de werkbaarheid van oplossingen. Het onbevredigende is nu dat te vaak één van deze drie elementen wordt geslachtofferd. Als er al wordt nagedacht dan leidt dat zelden tot concrete oplossingen, terwijl in andere gevallen te vroeg wordt overgegaan tot het formuleren van oplossingen. En dat terwijl het kenmerk van een politieke partij als D66 nou juist moet zijn dat je genoeg in huis hebt - leden, netwerken, organisatie en tijd - om beide naar behoren te kunnen doen. D66 beschikt over al deze elementen, maar waarom slagen we er dan zo slecht in die te benutten? Waarschijnlijk ligt het antwoord in de verwaarlozing van de opgave om onszelf als serieuze politieke stroming te beschouwen.

Onder de dekmantel van het pragmatisme gaan twee zielen schuil. Om dit in inhoudelijk opzicht ondoelmatig functioneren van de partij te kunnen begrijpen, zullen we eerst wat afstand moeten nemen. Wat beweegt ons? En waarom doen we de dingen zoals we ze doen?

We zullen moeten inzien dat voorzover er in de partij 'ideologie' schuilt, er in haar inborst twee zielen huizen. Eigenlijk strijden twee kampen om de eer. Dat zijn ten eerste degenen die uit zijn op vergroting van de mogelijkheden tot zelfbeschikking in de zin van consumentensoevereiniteit. Je zou kunnen zeggen: de zelfbeschikkers. Dat zijn ook de mensen die een sterke voorkeur hebben voor participatie als doel op zichzelf, een praktisch motief dat zich op zijn beurt weer laat verbinden met begrippen als marktvrijheid. Aan de andere kant zijn er de politieke en meer rechtsstatelijk bewogen democraten. Diegenen die uit zijn op vergroting van de mogelijkheden tot communiceren over onderwerpen die in de publieke sfeer een rol spelen. Door hen wordt de kwestie van formele openbaarheid verruimd tot een kwestie van publieke (mede-)zeggenschap. De thema's van deze meest inhoudelijke stroming in de partij laten zich verbinden met begrippen als burgerschap en radicale democratisering.

Sommigen zullen zeggen dat een dergelijk onderscheid vrijwel op hetzelfde neerkomt als dat tussen de liberale marktorientatie en de sociaal-democratische gerichtheid op 'beschermende' maatregelen van staatswege. Maar zo is het niet, dit laatste onderscheid

doet het eigen karakter van de partij onvoldoende en misschien wel helemaal geen recht.

Een problematische eigenschap van het pragmatisme is dat het zijn eigen rechtvaardiging, maar daarmee ook zijn eigen beginnellen zo moeilijk laat verhelderen. Dat geldt ook voor de inhoudelijke verschillen en overeenkomsten die onder haar dekmantel schuil gaan als eenmaal het pragmatisme als benaderingswijze is geaccepteerd. Uiteindelijk loop je het risico dat de inhoudelijke reflectie en confrontatie voor overbodig, dan wel voor 'schadelijk' wordt gehouden.

Te vrezen valt dat we al enige tijd geleden in zo'n *reflectieloos tijdperk* zijn aangeland. Een toestand die overigens al langer duurt dan deze regeerperiode en in eerste instantie vermoedelijk werd mogelijk gemaakt door het eigen karakter en het formaat van de partijleider en natuurlijk vanwege het succes dat door hem werd geboekt. Onder de voorspoed van de (economische) omstandigheden is vervolgens bijna als vanzelf het accent komen te liggen op een pragmatische politiek van zelfbeschikking. Terwijl aangaande onderwerpen als democratie en rechtsstaat hooguit nog werd gesproken over de formeel-democratische voorwaarden. Een wijze van beschouwing waarin ook het referendum moeiteloos kon worden opgenomen, terwijl het denken over democratie verder wat meewarig kon worden afgekort 'als in kroonjuwelen gevat'. D66 zal moeten inzien dat, wanneer op deze manier een meer opportunistisch geladen pragmatisme de motivering wordt van onze 'politieke grondhouding', ons politiek-inhoudelijk blikveld steeds kleiner wordt.

Om te kunnen ontsnappen aan deze impasse, zullen we opnieuw moeten investeren in de inhoudelijke kanten van de partij. Inhoudelijk gezien zullen we *de thema's van democratie en zelfbeschikking weer met elkaar moeten verbinden* en daaraan een praktische en aansprekende invulling geven: *aan de burger moet meer verantwoordelijkheid worden gegeven*. Voor D66 behoort het dan te gaan om de twee zijden van een medaille, van vrijheid en democratie, bijeengehouden door de rechtsstaat die het verbindend element vormt. Aan dit alles wordt nog weer een extra inhoudelijk perspectief verleend door het criterium van duurzaamheid dat aan de maatschappelijke activiteit moet worden verbonden. Een eigentijdse uitwerking van de kernthema's *rechtsstaat, democratie, vrijheid en duurzaamheid*, dat zouden de steunberen moeten zijn van het politieke denken en handelen van de partij.

Waarom is dit de afgelopen jaren niet of veel minder zo geweest? Om een antwoord te kunnen geven op die vraag zullen we de verschillende facetten van het optreden van de partij analyseren.

De inhoud

Veelvuldig is door Jan en alleman gesignaleerd dat de partij een visie ontbeert. Inhoudelijke standpunten worden gemist. Het eigen handschrift van de partij ontbreekt. Daarbij gaat het niet om de afwezigheid van een allesomvattende ideologie. In elk geval niet in klassieke zin, niemand heeft behoefte aan een gesloten denkwereld. Waar het bij de inhoud wel om gaat, is een herkenbare en verhalende samenhang, die als zodanig is over te dragen, verteld en begrepen wordt.

Het probleem kan misschien nog wel het beste geïllustreerd worden aan de tragiek van Paars. Vier jaar geleden kon je meerdere

Uitslag Gemeenteraadsverkiezingen

redenen hebben om voor een Paars kabinet te zijn. Naast de politiek-strategische bespiegelingen die eraan zijn gewijd, was er een meer 'spirituele' reden, namelijk Paars als culturele doorbraak. Dat was ongetwijfeld het motief waarvan D66 in electoraal opzicht het meest heeft kunnen profiteren. Dan gaat het om de inspirende intuïtie dat *de dingen anders kunnen*. En voor 'de dingen' daar kon je van alles voor invullen, dat deed iedereen dan ook graag. Sommigen hadden het over een andere stijl van politiek, anderen meenden dat nu eindelijk de aandacht naar de zogenaamde immateriële onderwerpen zou moeten uitgaan. Weer anderen veronderstelden dat Paars nieuwe dynamische coalities mogelijk zou maken. Het leggen van nieuwe relaties tussen politiek en samenleving die beter aansluiten bij moderne ontwikkelingen: meer verantwoordelijkheid bij de burger. Dan was er de nadruk die zou moeten worden gelegd op verantwoordelijk bestuur. Al deze verwachtingen kwamen samen in de aanname dat nu eindelijk een politiek gestalte zou krijgen die passend is bij de 'post-industriële maatschappij' en waarin de aandacht zou kunnen uitgaan naar herkenbare eisen van rechtsstatelijkheid, democratie, vrijheid en duurzaamheid. Dit zijn de kernbegrippen van D66 – in inhoudelijk opzicht markeren zij onze opdracht.

Maar voor zover Paars iets heeft betekend in dit opzicht, heeft het dat impliciet en bijna werktuiglijk gedaan. En dan gaat het hoofdzakelijk om instrumentele zaken van bestuur. De meer programmatistische politieke kwesties werden als zodanig niet of nauwelijks behandeld en in elk geval *niet in politieke zin gearticuleerd*. En is het dan vreemd dat de verkiezingslag ontaardt in een electorale

woordenstrijd tussen twee heren: een sociaal-democratische premier en een liberale oppositieleider? Pas op het allerlaatst is aarzelend begonnen aan een inhaalslag, omdat het nu eenmaal campagne was, maar toen was het al te laat.

Dit probleem van het maar niet kunnen komen tot een meer samenhangend verhaal is natuurlijk niet bij Paars begonnen. De partij kampt er al veel langer mee, maar is het daarmee een onvermijdelijk probleem dat we 'zonder meer' moeten accepteren? Wij menen van niet, als de partij z'n bijna spreekwoordelijke schuchterheid maar zou afleggen en de analyse zou beginnen waar die hoort te beginnen: bij het waarom van een probleemstelling. Om daarna de vraag naar het hoe te beantwoorden, in plaats van andersom.

De organisatie

Aan het front van de organisatie doet zich hetzelfde probleem voor als ten aanzien van de inhoud werd signaleerd, namelijk dat te veel dingen, te vaak, voor vanzelfsprekend zijn gehouden. Bij elke organisatie zal zich dit wreken, maar dat is zeker het geval als het gaat om een organisatie van een politieke partij. Daarbij draait het impliciet of expliciet altijd om 'macht'.

Van het begin af aan heeft de partij als het ging om de organisatie gefocust op democratie als organiserend beginsel. Maar hierbij is men nooit verder gegaan dan de formele en huishoudelijke kanten ervan. Het resultaat is een partijorganisatie die in de ogen van

velen overwegend functioneert als een lege huls: als het om de inhoud gaat wordt in de vereniging opmerkelijk veel aan de individuele leden en dus aan het toeval overgelaten. Vrijheid en zelfstandigheid zijn altijd goed, maar de herkenbaarheid van D66 wordt er niet beter op. Dat die herkenbaarheid wel weer terug te vinden zou zijn in een 'ons verbindende' (bestuurs-)stijl moet als een fabeltje worden beschouwd. Elke D66'er is anders. Er bestaat geen verbindende partij-norm voor politici: de inhoud moet mensen verbinden. Als het al om een 'attitude' zou gaan dan gaat het dus in de eerste plaats om een inhoudelijk geïnspireerde attitude. Een ander probleem dat ontstaat, wordt geïllustreerd door het feit dat het de partij als vereniging ontbreekt aan een organiserend centrum. Dat is ook de voornaamste reden dat de partij onvoldoende vermogen heeft om te leren. Te leren van belangrijke ervaringen zoals de afgelopen vier jaar met Paars, of dichterbij, de ervaringen die zijn opgedaan in de verkiezingscampagne. D66-ers lijken er de voorkeur aan te geven snel weer over te kunnen gaan tot de orde van de dag. Het is evenwel de vraag hoe dat komt. De eerste de beste opvoedkundige kan vertellen dat ervaringen er zijn om van te leren, maar dat voor een dergelijk leerproces wel het een en ander aan voorwaarden moet zijn geschapen.

In het licht van de problemen waarvoor alle politieke partijen staan, zal opnieuw moeten worden nagedacht over de principes van organisatie. Natuurlijk moet dat worden gedaan met de partijdemocratie als uitgangspunt. Als die andere kant van de medaille maar niet uit het oog wordt verloren, namelijk de noodzaak van een doelmatige organisatie. Inhoud, strategie en regie zullen van meet af aan op elkaar moeten kunnen worden betrokken. Dan draait het om het organiseren van de deelname aan de inhoudelijke gedachtenontwikkeling. Het wetenschappelijk bureau zal van zijn kant aan deze inhoudelijke ontwikkeling een eigen specifieke bijdrage leveren, maar alleen al gezien de omvang van de hier geleverde probleemstelling kan het dat niet alleen.

De regio

Om hier al meteen een suggestie te doen: er is een ruimte in de partij die veel beter benut zou kunnen worden. Dan hebben we het over de regionale ruimte. Nu nog een vacuüm tussen partijtop en afdelingen, wordt deze hooguit gebruikt als huishoudelijke brievenbus. Soms wordt zij benut voor wat een 'podiumbijeenkomst' wordt genoemd. En dat laatste laat zien hoe het ook kan. De regio moet een inhoudelijk knooppunt kunnen vormen: niet al te ver van huis, maar wel een gebied bestrijkend dat groot genoeg is. Een gebied waar een perspectief wordt geboden dat inspirerend is voor leden en voor de partij. Het mes snijdt dan aan twee kanten, want zowel de afdelingen als het hoofdbestuur zouden er hun voordeel mee kunnen doen.

Het is hier niet de plaats om uit te weiden over het waarom en het hoe van een dergelijke aanpak. Wel willen we opmerken dat het inrichten van deze 'nieuwe ruimte' voor de partij ingrijpend zal zijn. Het organiseren van de regio mag niet leiden tot een toename van bureaucratie, maar juist tot een doelmatiger organisatie van de inhoud. Zeker is dat een dergelijke verandering een grote inzet eist en dus ook de ondersteuning van moderne informatie- en communicatiemiddelen. De vraag is of, zonder een dergelijk integrerend verband in de partij, enig ander 'organiserend centrum' een kans van slagen heeft.

Investeren in D66

Het is het waard te investeren in D66, dat zal duidelijk zijn. En dat betekent goed nadenken, communiceren, een plan trekken en daarnaar handelen. Ten behoeve van al deze fasen menen wij hier een aantal kritische observaties en inspirerende gedachten bijeen te hebben gebracht. Wij hebben daarbij geput uit de ideeën en notities die in de loop der jaren vanuit het wetenschappelijk bureau zijn verwoord en geschreven. Wij verwachten dat de partij nu de tijd zal willen nemen om een en ander te overdenken, te bespreken en uit te werken. Om te kunnen leren. Maar nog veel belangrijker: om te investeren in onze partij: in Democraten 66. ♦

Op 26 september a.s. organiseert de SWB een discussiebijeenkomst over 'Investeren in D66'. Let u op de aankondigingen in de *Democraat* en *Idee*. Reacties op dit artikel of op het thema zijn welkom.

ZIJ WEG

OF HIJ WEG

Eén van de laatste stukken wildernis in Nederland wordt bedreigd: de Razende Bol bij Texel. Hier rust en zoogt de zeehond. Als de gaswinning doorgaat is de rust binnenkort voorbij. De Waddenvereniging strijdt voor plaatsing onder de Natuurbeschermingswet, zodat rust en leven behouden blijven. Help de Wadden verdedigen.

AAN U DE KEUS

Dit kan niet! Ik word donateur voor f 50,-. Ik ontvang een gratis Razende Bol T-shirt. U kunt dit bedrag éénmalig afschrijven van:

rekeningnummer _____

naam / voorletters _____ m/v

adres _____

postcode / woonplaats _____

handtekening _____

Deze bon in portvrije enveloppe sturen aan: Waddenvereniging
Antwoordnr. 90, 8800 XT Harlingen of bel: (0517) 41 55 41

DE WADDEN: ONZE LAATSTE WILDERNIS

D66 is en blijft de vierde stroming van Nederland

In gesprek met Tom Kok

door Allan Varkevisser

Tom Kok begint met de mededeling dat de partij expliciet géén evaluatie van de afgelopen verkiezingen en de campagne heeft willen maken. Het lijkt hem daarom ook niet goed om dat alsnog in ons gesprek te doen. Toch is de eerste vraag onvermijdelijk welke betekenis hij aan de uitslagen van de verkiezingen van maart en mei verleent?

“Ik zie drie signalen in de uitslag voor D66. Ten eerste de 10 zetels verlies. De kiezer vindt dus dat het anders moet. Het tweede signaal is dat we de vierde partij blijven, want het zag er even naar uit dat Groen Links dat zou worden. En het derde signaal is dat we voldoende steun hebben om aan een tweede Paars kabinet mee te doen. De laatste impuls waar we om gevraagd hadden en die we nodig hadden voor deelname, hebben we ook gekregen. Het eerste signaal houdt dynamiek in, het tweede is een constatering die verplichtingen met zich meebrengt, en met het derde zijn we nu bezig en zal na een aantal weken hopelijk succesvol worden afgerond.

Er is in de aanloop naar de verkiezingen veel gezegd over de instabiliteit van D66. Sommigen wilden zich daarbij neerleggen, anderen vonden dat we dat niet als een gegeven zouden moeten accepteren. Hoe kijk jij daar tegen aan?

Je kunt op twee manieren naar de zogenaamde instabiliteit van D66 kijken. Je hebt allereerst je vaste aanhang qua leden en die is heel stabiel. We zitten op een constant niveau van zo'n 13.000 leden. Wat betreft de electorale aanhang zie je enorme pieken en dalen. Maar wanneer je als politieke partij al meer dan 30 jaar bestaat, kun je daaruit afleiden dat je er bent om te blijven. We hebben electoraal elke tegenslag al eens gehad, inclusief de tegenslag die bijna tot opheffing van de partij leidde. En als je dan nog bestaat, kun je rustig stellen dat wij de vierde stroming binnen de politiek zijn en er ook zijn om te blijven.

Allan Varkevisser is eindredacteur van Idee.

In Tom Kok heeft D66 een rasoptimist als voorzitter. Kort na zijn aantreden deed hij de uitspraak dat D66 'voor 24 zetels of meer zou gaan'. Het pakte anders uit. In dit gesprek gaat hij in op de consequenties van het verlies, de regie in de partij en het belang van het zorgen voor goede mensen.

Ik doelde op het fenikskarakter van D66: de partij lijkt gedoemd steeds uit de eigen as te herrijzen. Zal het ooit afgelopen zijn met de steeds terugkerende hectiek van opkomst, bloei en ondergang? Gaan we als partij iets aan die instabiliteit doen of moeten we de volgende verkiezingen weer met angst en beven afwachten?

Ik kan heel goed met die onzekerheid over de electorale aanhang leven. Ik vind niet dat je uit onzekerheid daarover beleid moet maken. Ik baseer beleid liever op een toekomstbeeld, op de situatie waar we als partij naar toe gaan.

En als ik probeer vooruit te kijken over een periode van 5 à 10 jaar, dan zijn voor

D66 met name drie ontwikkelingen relevant. Ten eerste zullen we succes gaan krijgen met ons eigen beleid. Ik bedoel daarmee dat we over 5 à 10 jaar veel meer kandidaten voor de functie van gekozen bestuurder moeten gaan leveren. Wethouders van buiten de raad, gekozen burgemeesters en misschien zelfs wel een gekozen minister-president.

Het tweede voorland voor D66 ligt op het terrein van het toezicht. De overheid zal de uitvoering van allerlei taken steeds meer delegeren aan de maatschappij en de controle en het toezicht aan zichzelf houden. Er zijn reeds grote velden waar meer toezicht gewenst is. Vooral daar waar sprake is van de oprukkende kracht van het geld in sectoren waar de overheid geen regie heeft en thans geen toezicht bestaat. Een wakend oog namens de bevolking kan daar uitwassen voorkomen. Niet op basis van formalisme, maar in de vorm van normatief-pragmatisch toezicht. D66-ers kunnen bij uitstek dit soort functies vervullen.

Het derde element is dat elke dag een stukje soevereiniteit wordt overgedragen aan Europa. Politici moeten meer en meer worden geselecteerd om ook binnen de Europese dimensie hun rol namens het Nederlandse volk te spelen. Op die drie elementen naast elkaar moeten en zullen we ons als partij gaan richten.

Laten we de drie elementen eens in hun samenhang bekijken: de gekozen bestuurders, het toezicht op de concentratie van macht-kapitaal, en de komst van Europa. Door de Europese eenwording en de afdracht van soevereiniteit wordt de macht van gekozen bestuurders klei-

ner. Het democratisch tekort op Europees niveau is nog steeds heel groot. Aan de andere kant gaat de accumulatie van macht-kapitaal in een grenzeloos Europa alleen maar sneller. In dat opzicht lijkt mij de visie van D66 op de Europese eenwording en de invloed van de politiek nogal naïef optimistisch. De politiek dreigt alleen maar machtelozer en onbeduidender te worden tegenover het bedrijfsleven en de bureaucratie.

De naïviteit ligt mijns inziens aan de andere kant. Als je in Nederland zou proberen een multinational onder toezicht van de overheid te plaatsen, terwijl hij 90% van de handel Europees of internationaal afdoet, dan verlies je uit het oog dat je invloed ontzettend gering is. In het milieubeleid staan we voor de kwestie dat het voor een aantal terreinen niet langer zinvol lijkt het geld in Nederland aan milieuverbetering uit te geven. Je kunt beter in het buitenland in milieuverbetering investeren. Maar zoiets kun je alleen maar samen met anderen doen. Dat moet je dus op Europese schaal regelen.

Dat is waar, maar we hadden het over ontwikkelingen waar D66 op in moet springen om zichzelf steviger als constante factor in het Nederlandse politieke landschap te nestelen. In combinatie met Europa kan het dan twee kanten uit. De door jou geschetste optimistische variant waarbij de invloed van de politiek duidelijk zichtbaar wordt of een pessimistische waarin mensen zich afwenden van de politiek vanwege het hoge bureaucratische gehalte van de Europese politiek. Zie bijvoorbeeld alleen al de discussie over wie nou directeur moest worden van de Europese centrale bank.

Ook als je er minder optimistisch naar kijkt, zul je daar nog steeds de macht moeten controleren. Brussel beslist tegenwoordig of bijvoorbeeld de fusie tussen Bijenkorf en V&D wel of niet doorgang kan vinden. Dat allerlei processen alleen nog op Europese schaal zijn te beïnvloeden is onontkoombaar en je zal je daar als politieke partij op in moeten stellen. Het is inderdaad niet iets waar de man in de straat warm voor zal lopen, maar het is wel belangrijk voor de politiek. Europa biedt bovendien meer carrièremogelijkheden voor politici. Ook een politicus raakt wel eens uitgekeken op z'n omgeving.

Welke gevolgen heeft de door jou gegeven analyse voor de partij?

Vanuit dit perspectief hebben we gemeend de partij van impulsen te voorzien. En de belangrijkste impuls komt te

liggen bij de 'mensen'. De partij beslaat eigenlijk vier terreinen: mensen, ideeën, organisatie en communicatie. De mensen hebben we tot belangrijkste terrein voor de komende jaren verklaard. Dat betekent dat daar extra geld naar toe gaat en dat we budgetten gaan bijbuigen. Van bestuurs- en onderzoeksgeld naar rekrutering en ontwikkeling van mensen. Het gaat erom mensen te vinden en te enthousiasmeren voor de functies die ik net heb genoemd: gekozen bestuurders, controle en toezicht en Europa.

Dit verhaal kun je relatief onafhankelijk van de uitslagen van de twee laatste verkiezingen houden. Zijn er ook elementen in het nieuwe beleid die te maken hebben met de uitslag van de verkiezingen? Critici hebben gewezen op de verwaarlozing van de inhoudelijke agenda en het gebrek aan regie en samenhang in de partij. Gaan jullie daar iets aan doen?

Dat hebben we in het nieuwe beleid wel meegewogen. We gaan ook wat doen aan regie en inhoud, maar investeren in de mensen staat bovenaan.

Je had het zelf net over D66 als vierde stroming van Nederland. Kun je dat zijn en blijven als je alle middelen inzet voor rekrutering en scholing?

We brengen met opzet een disbalans aan en zetten in op rekrutering. Juist ook omdat er een antwoord in schuilt op het succes van lokale partijen. Als je analyseert wat de lokale partijen te bieden hebben, dan blijkt het vaak te gaan om de mensen en niet om de inhoud. Het zijn vaak mensen die stelling durven nemen en vergaande uitspraken durven te doen. De ontwikkeling naar personalisering is daar dus al ver gevorderd. Zorgen voor betere mensen werkt volgens ons dus eerder en beter dan je als partij lokaal meer op de inhoud te profileren.

Partijvoorzitter Tom Kok, start van de campagne

We hadden het over het verwijt van een gebrek aan regie en samenhang binnen de partij en het verwaarlozen van de inhoudelijke agenda. Dat los je niet op met rekrutering. Bovendien, als je kijkt naar de afgelopen gemeenteraadsverkiezingen die voor D66 dramatisch zijn verlopen, gaat het argument van de kwaliteit van mensen niet op. In Groningen had D66 een prima en alom geprezen wethouder en lijsttrekker als Henk Pijlman en toch heeft de partij ook daar sterk verloren.

Het is in hoge mate een paradoxale situatie. Ik heb in de bijeenkomst met de nieuwe wethouders gezegd dat indien zij het gevoel hebben dat de landelijke campagne zo'n grote rol heeft gespeeld in de lokale uitslag, zij meer tijd zouden moeten besteden aan landelijk. Als je lokaal ondanks briljant opereren toch gehalveerd kunt raken door wat men centraal fout doet, dan moet men meer tijd gaan steken in centraal. De leden hebben in alle lagen van de partijorganisatie de macht en misschien is er meer regie van beneden af nodig.

Zit daar niet een hoog jij-bak gehalte in, zo van 'Je bent zelf ook de partij, je had je er ook mee kunnen bemoeien en je bent dus zelf ook verantwoordelijk voor de eventuele fouten van centraal'? Je schetst een beeld van de par-

Els Borst, verkiezingsuitslag in Sonesta, Amsterdam

tij als een door en door democratisch orgaan, maar juist door de democratische structuur van one-man one-vote kunnen grote, machtige afdelingen een belangrijke vinger in de pap krijgen.

Maar daarin schuilt juist de paradox. Aan de ene kant wordt er gesteld dat men naar de basis moet luisteren en aan de andere kant wordt er gevraagd om regie. De verpersoonlijking van regie heet gewoon regisseur of regent. Er is de afgelopen vier jaar juist een hele strakke regie gevoerd. Paars moest er komen en kwam er uiteindelijk ook onder een hele strakke regie van de partijleider. Paars moest een kans krijgen en werd niet van meet af aan onder vuur genomen. Daarom was er niet of nauwelijks dualisme van de kant van de Tweede Kamerfractie.

Je zou in dit opzicht kunnen zeggen dat Paars belangrijker is geweest dan D66 zelf. De partij is daarin van oudsher behoorlijk ambivalent. D66 streefde naar ontploffing van het stelsel en daarmee van zichzelf.

De partij is in wezen hoogst ambivalent. Ga maar na hoe de macht in de partij is geregeld. Die is geregeld tot net onder de top. De organisatie van de verenigingsmacht eindigt bij het hoofdbestuur. De organisatie van de politieke macht eindigt bij de fractievoorzitter en in zekere zin bij de ministers. En de rest is georganiseerd op basis van gezag. Wij kennen formeel het instituut partijleider niet. Wij kennen alleen de fractievoorzitter en de lijsttrekker. Als mensen dus roepen om meer regie is dat met inachtneming van deze structuur. Maar ik heb weinig mensen gehoord die aandringen op meer regentesk leiderschap of op een centrale regisseur. Er bestaat wel een reële behoefte aan meer regie in de communicatie. Maar ook dat is lastig want D66 is een partij van het argument. Dit betekent dat als er een koers ligt, als er regie is, er ook ruimte moet zijn voor het tegengeluid. Als er ruimte moet zijn voor het tegengeluid, moet je niet benauwd zijn dat het tegengeluid ook naar buiten komt. Argument en openbaarheid, twee gekoesterde waarden binnen D66, leiden ertoe dat je binnen D66 misschien vaker dan andere partijen openlijk de degenis kruist.

Er is ook meer behoefte aan inhoudelijke samenhang in de boodschap van de partij.

Er is een duidelijke roep om een centrale boodschap. Maar ik voorspel je, dat als wij ooit een ideologisch statement aan het congres aanbieden om te laten stempelen, het faliekant misgaat. D66 is geen partij voor ideologie. Wat je wel kan doen is af en toe een inspirerend document het licht laten zien, waarin nog eens de zaken op een rijtje worden gezet. De idealen van D66 zijn eerder een dossier dan een ideologie.

Binnen D66 wordt een ideologie meestal snel afgedaan als een dogmatisch pamflet zoals het rode boekje of het Communistisch manifest, teksten die geschreven zijn om de wereld te veranderen. Dat past niet bij D66, maar tot hoever ga je dan wel? Wouter van Dieren schreef aan de vooravond van de verkiezingen in de Volkskrant dat de toespraken van Hans van Mierlo volstaan met prachtige paradoxen en mooie volzinnen, maar wat hij nu precies wil met Nederland staat er niet in.

Daar ben ik het niet mee eens. Sommige mensen hebben behoefte aan verhalen waarin vragen simpelweg met ja of nee worden beantwoord. Maar als je mensen de ruimte wil geven om hun eigen doelen te formuleren, dan is het niet je rol als politieke partij om het doel van het leven neer te zetten of het beeld van een ideale maatschappij. Dat doet een ieder wel persoonlijk. Maar om een aantal elementen die je enthousiasmeren zet je af en toe een accolade. Ik zie in de beweging van andere politieke partijen gedurende de laatste jaren veel steun voor onze opstelling.

Als je kijkt naar de verhalen van andere politieke partijen, dan zijn eigenlijk alleen de VVD - klassiek liberalisme - en de SP - klassiek socialisme - nog ideologische partijen. De andere zitten daartussen in. Maar er wordt vooral naar D66 gewezen en enigszins verwijtend geconstateerd dat daar een samenhangend verhaal ontbreekt. Hoe komt dat nou?

Omdat het gewoon zo is.

Moet je dan van je zwakte een sterkte maken?

Het is de vraag of dat werkelijk een zwakte is. Zolang de rest het roept lijken wij geneigd te schrikken en te roepen: 'Oh God. We hebben geen samenhangende boodschap.' Dat valt nogal mee. De vraag is hoeveel meer samenhangend de boodschap was toen wij die 24 zetels kregen. Er zijn veel mensen die de teleurstelling van nu proberen te verklaren, maar ik heb weinig mensen gehoord die het succes van 1994 konden verklaren.

Ik wil nog even terug naar de rol van de partij. D66 biedt tegenwoordig de mogelijkheid van sympathisant-lidmaatschap en zet sterk in op nieuwe communicatiemiddelen zoals Internet. Wordt de scheiding tussen binnen en buiten de partij in de toekomst steeds diffuser?

Ja. Een eerste maatregel is de lokale sympathisant. Tot nu toe kon je je op geen enkele manier lokaal bij D66 aansluiten. Dat is een lichte variant die zonder statutenwijziging kon worden ingevoerd. We hebben als partij een fundamentele beslissing genomen om de communicatie binnen D66 elektronisch te maken. Daarmee bedoel ik niet het overleg met elkaar, dat valt niet elektronisch te doen, maar de informatievoorziening. Eén voordeel is dat politieke standpunten daarmee gemakkelijk en snel de rest van de partij kunnen bereiken. Wij gaan van al onze afdelingen vragen elektronisch bereikbaar te zijn. Het is niet alleen sneller, maar ook goedkoper. Je kunt ook meer aan ideëenuitwisseling gaan doen. Op een website wissel je informatie en standpunten uit. Om tot elkaar te kunnen komen is het echter een arm medium. Bij tot elkaar komen zijn zaken aanraken, aankijken, gebaren en samen lachen heel belangrijk.

Het elektronisch maken van de informatievoorziening kan ook de rekrutering vergemakkelijken. Je kunt mensen makkelijker en sneller bereiken. Nu is de communicatie veelal gericht op de media en op de leden. Communicatie met alle Nederlanders is niet haalbaar, we hebben geen geld om een blad uit te geven dat bij alle kiosken verkrijgbaar is.

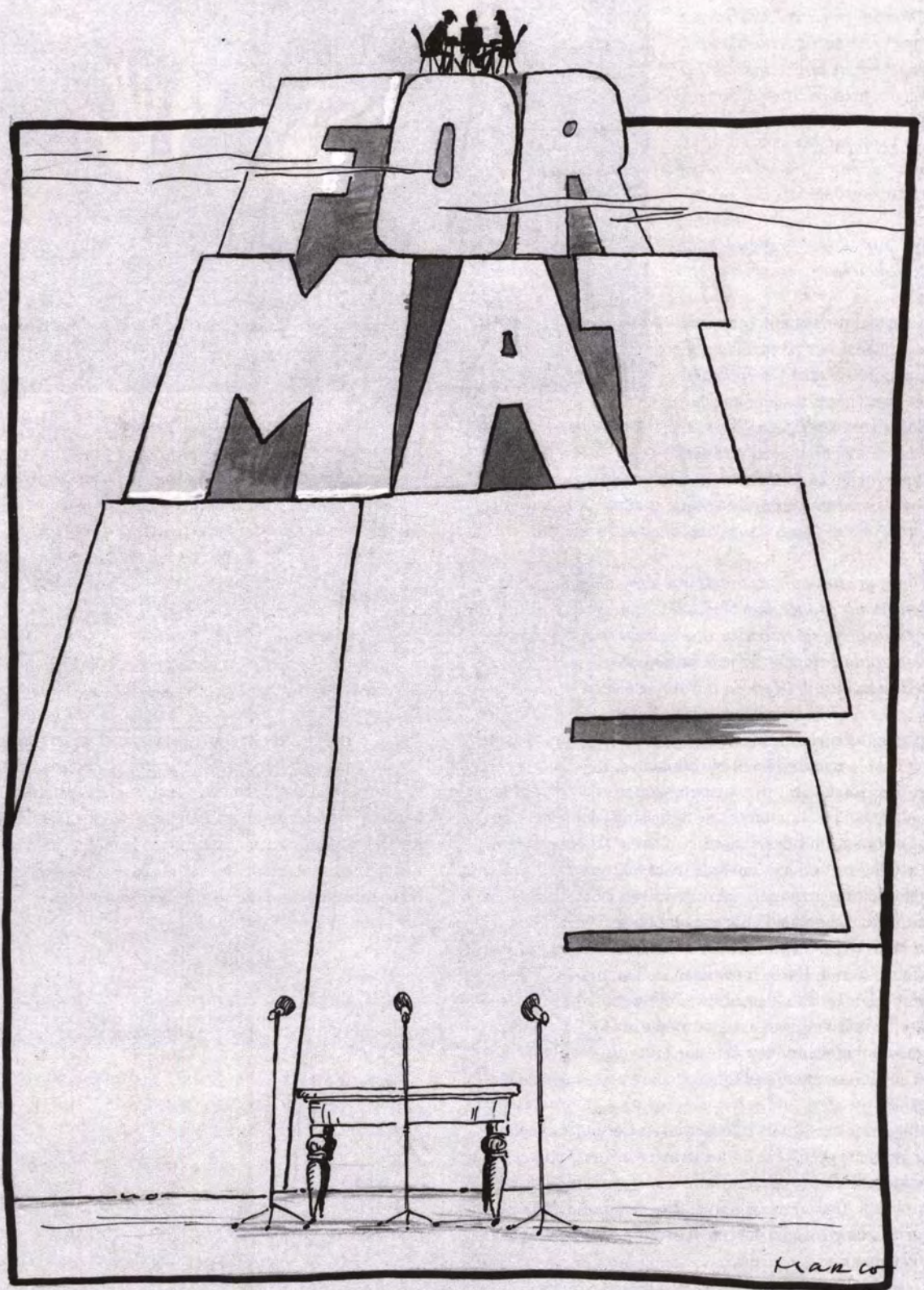
Hoe risicovol is de onderneming waarvan je de contouren schetst? Alles op een rijtje streef je naar een opener organisatievorm, de scheiding tussen binnen en buiten wordt diffuser, de communicatie wordt breder opgezet om meer mensen te bereiken, de nadruk komt te liggen

Hans Wijers: start van de campagne

op rekrutering. Daar zit een risico aan, namelijk een vervlakking van de eigen identiteit en het oppervlakhtiger worden van de politiek. Het instituut partij zal misschien minder strak en bureaucratisch worden, maar zal tevens meer moeite krijgen met de eigen continuïteit. En dan komen we terug bij het begin, namelijk de instabiliteit en het fenikskarakter van D66.

Je moet nooit een risico nemen dat je achteraf niet kunt navertellen en dat zit er volgens mij niet in. Als de omgeving anders in elkaar blijkt te zitten dan we nu verwachten, gaan we aanpassen. Het zou natuurlijk heel stom zijn om een lijn uit te zetten en daar koste wat het kost aan vast te blijven houden. Maar als het gaat zoals wij verwachten met betrekking tot die toename van gekozen functionarissen, toezichhouders en bestuurders, de Europese ontwikkeling en de groei van lokale partijen, dan is dit een lijn die daar antwoorden op geeft. En daar kun je niet vroeg genoeg mee beginnen. ♦

Duidelijkheid, moed en integriteit

Statements over deugden en ondeugden van een partij in verkiezingstijd

Statements ♦ In het thematische deel van Idee wordt in ieder nummer een onderwerp vanuit verschillende invalshoeken onder de loep genomen. De zogenaamde statements 'vertalen' dit onderwerp naar de persoonlijke levenssfeer of vragen naar de persoonlijke opvattingen van betrokkenen bij het thema. Deze keer visies en uitspraken over de verkiezingen van '98 door de komende en gaande democraten: Bob van den Bos, Sietske Inberg en Nadja Jungmann.

Te Braaf D66 wordt gestraft

Bob van den Bos was vice-voorzitter van D66 (1981-1984), lid Eerste Kamer (1985-1986, 1991-1994) en lid Tweede Kamer (1994-1998). In zijn statement gaat hij in op de overeenkomsten tussen het electorale verlies van '81 en van '98. Een duidelijke conclusie is er niet, behalve dan die over meer duidelijkheid en moed.

"Waarom verliest D66 steeds weer na regeringsdeelneming? Drie keer maakten we deel uit van een kabinet, even zo vaak ging het mis. Is dit ons onvermijdelijk noodlot of valt er wat aan te doen?"

Een vergelijking van de analyses van de recente verkiezingsnederlaag met die van 1981 levert opvallende overeenkomsten op. Ook tijdens het kabinet-van Agt zou D66 te weinig herkenbaar zijn geweest. Ik herinner mij hoe ook in die periode de klachten over vaagheid en overnuancering in de stellingname niet van de lucht waren. Wie politieke ruzie maakt, krijgt publicitaire aandacht en deze is essentieel voor het werven van kiezers. Ook toen leken de conflicten vooral te gaan tussen de twee andere coalitiepartners, te weten CDA en PvdA. Net als

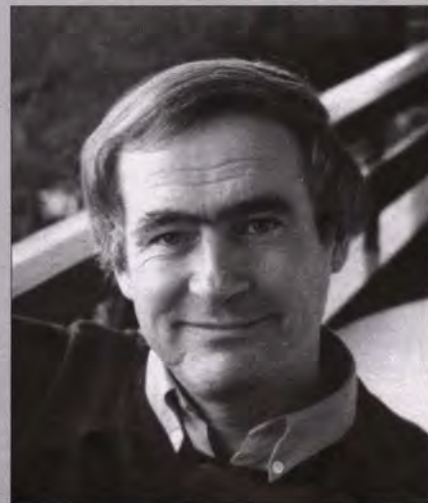
nu de tegenstelling door de media is teruggebracht tot een strijd tussen twee aanvoerders: Kok en Bolkestein, leek in '81 het conflict vooral om Den Uyl en Van Agt te draaien. Net als nu zou D66 ook toen niet aan de voor de verkiezingen gewekte verwachtingen hebben voldaan. Net als nu kwam ook toen de succesvolle lijsttrekker en gezichtsbepalende figuur Terlouw als minister onder vuur te liggen. Net als nu zou D66 ook toen haar milieugezicht verloren hebben en ook het sociale aspect ondergeschikt hebben gemaakt aan de economische overwegingen.

Er is echter ook sprake van een opmerkelijk verschil tussen de twee periodes. Tijdens de kabinetsdeelneming in de jaren '80 waren er veel meer interne spanningen binnen D66 dan in de afgelopen tijd. Ook braken er toen nog al eens stevige ruzies uit tussen onze bewindslieden en de eigen fractie. Sommigen noemen dit een gezonde vorm van dualisme, anderen spreken van een electoraal dodelijke tweespalt. In de afgelopen periode is de fractie juist het tegendeel verweten, namelijk te weinig dualisme en een te grote volgzaamheid ten opzichte van het kabinet. Inderdaad wilde de fractie de

fatale verdeeldheid uit het verleden voorkomen en heeft zich soms tegen wil en dank geschikt naar de compromissen van het kabinet. Conclusie, meer dualisme ('80-'81) noch minder dualisme ('94-'98) heeft tot positieve resultaten geleid.

Evenals na de vorige verkiezingsnederlaag zoeken sommige partijgenoten de oorzaak van de neergang van D66 in de partijorganisatie en de eeuwig tekortschietende inter-

Bob van den Bos

ne communicatie. Ik geloof daar niets van. Met precies dezelfde interne structuren waar we nederlagen mee leden hebben we immers ook de grootste overwinningen geboekt.

Verliezen na kabinetsdeelname is geen onafwendbaar lot. D66 is in principe in staat de volgende keer weer een overwinning te boeken. Makkelijk zal dat echter niet zijn. Als nog kleinere junior partner dan de vorige keer in een paars kabinet zal het nog moeilijker zijn een eigen profiel te

Duidelijkheid, moed en integriteit

verwerven. Daar staat tegenover dat zowel de PvdA als de VVD er belang bij heeft om D66 bij de coalitie betrokken te houden. Als sociaal liberale partij is D66 de onmisbare makelaar tussen de klassieke tegenvoeters: liberalen en sociaal-democraten. Belangrijker nog is dat onze paarse partners heel goed beseffen dat D66 vanuit de oppositie

electoraal veel meer bedreigend is dan vanuit de coalitie. Deze houding van PvdA en VVD schept een politieke ruimte waar we optimaal gebruik van moeten maken.

D66 zal daarom in de komende periode de confrontatie niet moeten schuwen en bewust risico's moeten nemen. De partij zal duidelijk positie dienen te kiezen, ook als we daarmee op korte termijn het onderspit delven. Vooral als het gaat om D66-onderwerpen zoals bestuurlijke hervormingen, milieu, zorg en bio-industrie. Een te braaf D66 wordt afgestraft door de kiezers."

Krachtige, uitgesproken politiek op lokaal niveau

Sietske Inberg, namens D66 lid van de gemeenteraad van Leeuwarden en gelouterd kaderlid, blikt terug op de campagne en zet de sterke en zwakke punten naast elkaar. Minder centrale bemoeningen, sterkere lokale politiek.

"It paed waerm hâlde. Het is waarschijnlijk een friesisme wanneer je in het Nederlands deze uitdrukking gebruikt, het pad warm houden, maar het omschrijft m'n gevoel na de uitslag van zes mei. We zijn weer op de goeie weg, de partij is vergeleken bij de voor-vorige verkiezingen met twee zetels gegroeid, gestaag maar gedegen mag onze lijfspreuk zijn, we moeten de gang er nu in houden.

Na de gemeenteraadsverkiezingen was de stemming bij ons iets minder. Van vijf raadsleden en een wethouder gingen we naar twee raadsleden, waarbij ik als vrouw op de derde plaats met voorkeurstemmen mijn eigen fractievoorzitter op plaats twee passeerde. We hadden met een halvering rekening gehouden. De uiteindelijke uitslag was voor ons een heel wrang resultaat van het eeuwige gelijk van de kiezer. Hard werken in het college leverde ons als klein, maar dapper partijtje, verlies op!

Maar goed, voor zover ik weet hebben we nu als partij in Nederland een unicum bereikt: de eerste vrouwelijke lijsttrekker die in een kabinetsformatie meedoet. Dat doet me weer deugd, vooral omdat Els Borst het karakter van D66 uitdraagt:

een partij die inderdaad wel eens foute beslissingen neemt, maar nooit te beroerd is om die ter discussie te stellen en voor betere in te wisselen.

De foute beslissingen. Inhoudelijk denk ik dat we niet in staat zijn geweest een consequente visie op milieu en economie neer te leggen. In de besluitvorming valt de ene keer de beslissing ten voordele van het milieu uit (de varkens), de andere keer ten voordele van de economie (Schiphol). Een op alle terreinen consistent verhaal over het verband tussen milieu en economie geven we niet. Vooral wat verkeer en infrastructuur betreft is een wisselvallige houding waar te nemen, zeker voor de niet tot in de details ingevoerde kiezer.

Als je zwaar inzet op railvervoer en beperkte vliegbewegingen, kun je niet tegelijkertijd dubbele verhalen over de Betuwelijn houden.

Ook vind ik dat we ons te veel afzijdig hebben gehouden van de allochtonenproblematiek. Het idee leeft dat het niet beschaafd is te onderkennen dat er specifieke problemen bestaan voor en met allochtonen in Nederland. Deze opvatting is D66 onwaardig. Je kunt deze kwestie niet aan Bolkestein overlaten. Integratie in Nederland gecombineerd met forse investeringen, zowel moreel als financieel, in de landen van herkomst is toch een D66-item?

Meeregeren is ten koste van onze profilering gegaan, dat is duidelijk. Zelfs als we daarvoor in de kabinetsformatie een zekere schadeloosstelling krijgen, dan nog zullen

we de komende periode onze standpunten en mensen veel meer en beter over het voetlicht moeten brengen. Het is niet per definitie zo dat een oppositiepartij dat beter kan, zie het verlies van oppositiepartij CDA, maar het geeft wel meer ruimte om standpunten neer te zetten zonder ze volledig plat te nuanceren. Om een lokaal voorbeeld te noemen: dankzij de stemmen van de D66-fractie is in Leeuwarden het gymnasium als aparte stroming behouden gebleven en mede dankzij onze inzet is het prachtige oude gymnasiumgebouw behouden voor sloop. Daarover hebben we niet of nauwelijks op de trom geslagen omdat onze wethouder als portefeuillehouder onderwijs met veel lange tenen rekening had te houden.

Nu we dan toch in de gemeentepolitiek voor het grootste deel in de oppositie zijn

Sietske Inberg

geraakt, lijkt het me een verademing om de rollen eens om te draaien. Een krachtige uitgesproken politiek bedrijven op lokaal niveau, zodat bij de volgende kamerverkiezingen gezegd zal worden dat de voor D66 glorieuze overwinning totaal is toe te schrijven aan de gemeentepolitiek. Het pad kan nog wel eens heet worden."

Nadja Jungmann

Nadja Jungmann is het jongste gemeenteraadslid voor D66 in Nederland. Zij brengt 'oude' politieke waarden van D66 in herinnering: integriteit, durf en originaliteit.

"De vierentwintig zetels die D66 vier jaar geleden bij de verkiezingen haalde, waren er misschien wel meer dan we werkelijk waard waren. De tijdgeest zat mee. Nadat het CDA de AOW ter discussie had gesteld, was het gevoel dat de Christen-democratie niet meer automatisch in het centrum van de macht moest staan sterker dan ooit. In het voorjaar van 1994 won D66 ook zetels op dit gevoel en niet alleen op haar ideeën. Er zou een Paars Kabinet komen en alles zou anders worden. Immateriële zaken, zoals euthanasie, drugsbeleid en het homo-huwelijk, die met de christen-democraten niet te regelen waren, zouden we allemaal voortvarend ter hand nemen. De politieke cultuur in Den Haag zou veranderen. Dualisme zou zegevieren in de Tweede Kamer, debatten zouden we open aangaan. Natuurlijk zou het moeilijk worden samen met 'aartsrivalen' PvdA en VVD, maar op basis van argumenten zouden de beslissingen worden opgenomen.

Na de enorme winst in 1994 is de overwinningsroes te lang blijven hangen. Juist voor

Duidelijkheid, moed en integriteit

Een gebrek aan zelfreflectie en een tekort aan durf

D66 was het van belang om de bovenstaande zaken te stimuleren en uit te dragen. Maar Paars bleek heilig. Alleen Bolkestein deed soms een poging om tot dualisme te komen. Ook de immateriële zaken werden niet al te voortvarend aangepakt. Met veel discussie kwam er een slap aftreksel van het homo-huwelijk, een goede euthanasie-regeling liet ook op zich wachten. En ook de politieke cultuur veranderde niet wezenlijk. Het gaat er bij bewindslieden niet altijd om of zij zelf iets fout doen of een gebeurtenis hadden kunnen voorkomen. Ministers en staatssecretarissen zijn de gezichten van ministeries. Als een ambtelijk apparaat in de publieke opinie in opspraak komt, dan is het voor de duidelijkheid naar de burger toe van belang dat een bewindspersoon zich dat aantrekt. Het recente voorbeeld van de ontsnapping van Dutroux in België is daar een mooi voorbeeld van. Door op te stappen geven ministers niet aan dat zij zelf niet goed functioneren. Zij geven aan dat er in het apparaat iets moet gebeuren en pas als zij zelf plaats maken kunnen er lager in het apparaat substantiële veranderingen worden doorgevoerd. Dit is een politieke verantwoordelijkheid waarmee er duidelijkheid wordt gecreëerd waarvan D66 zich moet afvragen of deze niet belangrijker is dan het uitzitten van de rit Paars of het 'vallen' van een bewindspersoon. Als bewindslieden om zuivere redenen aftreden, kunnen zij op een later tijdstip altijd zonder problemen terug keren. Dat zijn bewindslieden die staan voor integriteit en integriteit dat is toch D66?

Maar behalve dat het misschien wat ambitieus was om meteen de cultuur te veranderen, lukte het ook niet zo goed om onze boodschap uit te dragen. De prikkelende D66 ideeën waren er misschien niet meer voldoende en als ze er waren, dan kregen we ze niet duidelijk naar de burger vertaald. Het leek wel of met het 'volwas-

sen' worden van de partij, ook de 'rebellende puber-ideeën' verdwenen. Maar de jeugd heeft toch de toekomst? Prikkelende ideeën zijn nodig om de samenleving in ontwikkeling te houden. Het leek wel of het juist op het sterkste punt van D66-ideeën-vorming- even allemaal niet meer lukte. Misschien hadden we ons wel niet (meer) voldoende gerealiseerd wat het betekent om in de praktijk te regeren, wat het betekent om de eigen ideeën binnen compromissen te realiseren. Ook vele raadsfracties die na de winst van 1994 in de colleges werden vertegenwoordigd liepen tegen dit probleem aan. Druk met de dagelijkse politieke gang van zaken is het moeilijk om je tot enige zelfreflectie te zetten. En als dit al lukt, dan is het vers twee om daadwerkelijk ten koste van een crisis achter je ideeën te blijven staan. Aan de andere kant is D66 een partij waar geen volksmenners en straatvechters in zitten. En daar moeten we trots op zijn.

Geen one-liners gebruiken, maar rustig de argumenten afwegen en nuanceren. Een partij moet haar aard nooit verloochenen. Maar wie niet sterk is in het straatvechten, moet slim zijn. Gebruik de aanwezige kennis in de partij voor stukken op de opiniepagina's van de dagbladen. Publiceer boeken waarin je de problemen op hun merites benadert. Zoek inventief die wegen die recht doen aan de aard van de partij en loop niet achter anderen aan als die zich opstellen op een manier die ons eigenlijk niet aanstaat. Misschien is onze werkelijke waarde wel 14 zetels. Daar heb ik geen problemen mee. Waar ik wel moeite mee heb is dat de praktijk ons inmiddels geleerd heeft dat wij niet zo sterk zijn in zelfreflectie en dat wij niet zoveel durf hebben als ik altijd dacht. Zowel lokaal als landelijk bleek 'regeren' zonder dogma's en puur op basis van argumenten moeilijker dan gedacht."

Reorganisatie binnenlands bestuur: betrokkenheid versus bestuurskracht

door Willeke van Staalduinen

De discussie en besluitvorming over de inrichting van het openbaar bestuur in Nederland kent een lange historie, vele blauwdrukken en even zovele mislukkingen. Ideeën zoals 'meer centralisatie', 'meer decentralisatie', regiovorming, stadsgewesten, stadsprovincies, agglomeratievorming, enzovoorts, zijn een tijdje in de mode en worden dan door velen gesteund, maar verliezen vervolgens weer hun draagvlak.

Dilemma's: betrokkenheid versus bestuurskracht

De reorganisatie van het binnenlands bestuur hangt voornamelijk af van de vraag welke gemeentegrootte men wenst. Het gemeentebestuur wordt gezien als het bestuur dat het dichtst bij de bevolking staat. Om de betrokkenheid tussen het lokaal bestuur en de bevolking zo optimaal mogelijk te laten zijn, zou een kleine gemeente het meest gewenst zijn. Anderzijds beschikt een kleine gemeente vaak niet over voldoende bestuurskracht. Wethouders werken part-time en het ambtenarenapparaat is niet groot genoeg om te kunnen inspelen op alle eisen die gesteld worden aan het lokaal bestuur. Ook loopt een kleine gemeente meestal tegen haar eigen grenzen aan: er is te weinig ruimte voor woningbouw en bedrijventerreinen, een goed aansluitend lokaal wegen- en openbaar-vervoernet ontbreekt, enzovoorts. De inrichting van het openbaar bestuur is gevangen in het dilemma 'dichtbij de burger' en de 'versterking van de bestuurskracht van gemeenten'.

Ik zal aan de hand van acht invalshoeken de verschillende keuzemogelijkheden die met bovenstaand dilemma samenhangen bezien. Zoals zal blijken wordt geen blauwdruk geschreven, maar wordt een aantal mogelijkheden geschetst dat een overzicht biedt van voor- en nadelen en logische gevolgen van keuzes. Onder meer zal blijken dat de keuze voor grote gemeenten directe gevolgen heeft voor met name provinciebesturen. Hoe groter de gemeente,

Het mega-project reorganisatie van het binnenlands bestuur is gestrand in een moeras van elkaar belemmerende criteria, aldus Van Staalduinen. De keuze spitst zich echter steeds toe op enerzijds het vergroten van de betrokkenheid van de burger en anderzijds het versterken van de bestuurskracht. Toch zijn er ontsnappingswegen, zeker voor D66.

hoe minder mogelijkheden voor de provincie. Uniformiteit in de taken en verantwoordelijkheden van de bestuurslagen schept voor iedereen duidelijkheid. Maar uniformiteit doet te weinig recht aan de verschillen die tussen gebieden en steden in Nederland bestaan. Elke oplossing lijkt tevens weer zijn eigen problemen mee te brengen.

1. Gewenste schaalgrootte

Ten behoeve van de aanpak van verkeersproblemen, huisvesting en dergelijke is een gemeentebestuur erbij gebaat zoveel mogelijk ruimte - een zo groot mogelijke grondoppervlakte - ter beschikking te hebben. Het kan in dat geval bovengenoemde problemen zelf oplossen en is dan minder afhankelijk van naastgelegen gemeenten en hogere overheden. Bovendien beschikken grotere gemeenten over meer full-time wethouders en een groter ambtenarenapparaat.

Hierdoor kunnen zij meer taken behartigen en, mag men vervolgens aannemen, hebben zij een grotere bestuurskracht, hetgeen wil zeggen 'een competentie hun taak te realiseren'.

Het nadeel van grote gemeenten is echter dat het bestuur verder van de bevolking afstaat: bestuurders lopen het gevaar dat zij minder goed op de hoogte zijn van de problemen en gevoelens in bepaalde wijken. Andersom geldt voor de inwoners dat zij zich minder betrokken voelen bij het reilen en zeilen van de gemeente. Bovendien is het mogelijk dat zij het gevoel hebben minder invloed uit te kunnen oefenen op het gemeentebestuur.

Een verkleining van de gemeentelijke schaal kan de betrokkenheid van de bevolking bij het bestuur vergroten. Het gemeentebestuur bevindt zich dan dichterbij de directe leefomgeving van de burger. Het nadeel is dat een kleine gemeente op het gebied van maatschappelijke problemen, zoals de infrastructuur, veel minder mogelijkheden heeft. Dit kan bij de bevolking teleurstelling en het gevoel dat 'de politiek toch niets doet' teweegbrengen.

2. Verantwoordelijkheden, taken en middelen op het juiste niveau

Het juiste niveau voor verantwoordelijkheden, taken en middelen is de bestuurslaag die de meeste kans op succes maakt bij de aanpak van problemen. Daar moeten ze ook worden ondergebracht.

Willeke van Staalduinen is politicologe en medewerkster van Roger van Boxtel.

Veel dank gaat uit naar mijn vorige werkgever prof.dr J.Th.J.van den Berg die het mij mogelijk heeft gemaakt dit artikel te schrijven en af te ronden.

Door parlement en regering wordt momenteel de slogan 'lokaal moet, wat lokaal kan' gehanteerd. Dit houdt in dat in principe een taak op lokaal niveau (gemeente) thuishoort, tenzij er redenen zijn de taak naar een hoger niveau te tillen. Een reden is bijvoorbeeld dat een gemeente te weinig mogelijkheden heeft om een bepaalde taak uit te oefenen, of dat de taak meer in een bovengemeentelijke en coördinerende sfeer ligt. Een aantal taken is duidelijk te verdelen in typisch gemeentelijke, provinciale of rijkstaken. Zorg voor de woonomgeving van mensen (groen, bestrating, verlichting) is een gemeentelijke taak. De infrastructuur tussen gemeenten kan heel goed door de provincie worden verzorgd. Het instandhouden van een militair apparaat is onmiskenbaar een rijkstaak.

Veel overheidstaken zijn moeilijk toe te delen aan één bestuurslaag. Voor de bestrijding van de werkloosheid bijvoorbeeld zijn veel macro-economische factoren van belang, zoals de hoogte van de arbeidskosten en uitkeringen, de internationale handel, de infrastructuur en de lokatie van bedrijventerreinen. De vraag is of het daarom wenselijk is de bestrijding van de werkloosheid uitsluitend centraal of provinciaal te doen plaatsvinden. Werkloosheid heeft voor de mensen die het betreft veel meer gevolgen dan het niet-hebben-van-werk alleen. Deze gevolgen kunnen naar mijn idee het beste lokaal gesignaleerd en aangepakt worden door middel van plaatselijke voorzieningen zoals scholing, bijstand, scheppen van vrijwilligerswerk en toezichthoudende banen. Zoals uit dit voorbeeld blijkt zullen grote maatschappelijke problemen door alle bestuurslagen gezamenlijk moeten worden aangepakt. Bij een gezamenlijke aanpak is het belangrijk dat het overleg tussen de verschillende bestuurslagen goed verloopt en dat de aanpak van maatschappelijke problemen als een gezamenlijke uitdaging wordt gezien.

Het takenpakket van de provincie kan ter discussie komen te staan als een provincie uit enkele grote gemeenten zal bestaan (Drenthe). Dan valt er bijvoorbeeld voor een provinciebestuur niet zo veel meer te coördineren. Ook zullen grote gemeenten vaker rechtstreeks contact met het Rijk hebben. De rol van de provincie kan daarentegen wel groter worden als het Rijk taken naar de provincies decentraliseert of als zij de taken van functionele regio's kunnen overnemen.

3. Aantal bestuurslagen

Hoeveel bestuurslagen moeten er zijn om het binnenlands bestuur optimaal te laten functioneren? Momenteel wordt door het ministerie van Binnenlandse Zaken en de Staten-Generaal aangestuurd op een aantal van drie lagen: een hoofdstructuur van Rijk, provincies en gemeenten. Elke bestuurslaag moet volgens de omschrijving van het ministerie van Binnenlandse Zaken democratisch gelegitimeerd zijn en een integraal bestuur bevorderen.

Het streven van de regering naar maximaal drie bestuurslagen heeft tot gevolg dat er in de grote steden geen deelgemeenten meer mogen zijn, want zij vormen een vierde bestuurslaag. Maar wat doe je dan met de wens van de inwoners dat een gemeentebestuur oog moet hebben voor de specifieke problemen in de woonomgeving? Deconcentratie van gemeentelijke diensten, met name de publieksgerichte, is een mogelijke oplossing. Een andere mogelijkheid is dat men kiest voor het bestaan van grote gemeenten met deelgemeenten en vervolgens de provinciebesturen afschaft. Een andere invulling van de drie-lagen-eis is de keuze voor kleine gemeenten. Dan neemt de rol van provincies als coördinator en

intermediair aanzienlijk toe. Bij de vorming van de stadsprovincie Rotterdam gaat men eveneens uit van drie lagen. De regio Rotterdam zal zich daarom afscheiden van de provincie Zuid-Holland en een aparte provincie gaan vormen waarin de gemeenten blijven voortbestaan.

Met de keuze voor drie bestuurslagen kan men vele kanten uit. Maar ook zou men kunnen kiezen voor een ander aantal bestuurslagen. Bijvoorbeeld twee: Rijk en (grote) gemeenten. Een andere mogelijkheid is vier lagen: Rijk, provincies, gemeenten en deelgemeenten. Vijf bestuurslagen: Rijk, provincies, gewesten, gemeenten en deelgemeenten. Naast de lagen in het binnenlands bestuur moet uiteraard ook nog rekening worden gehouden met de bestuurslaag 'Europa'.

Het aantal lagen blijkt op zich weer sterk af te hangen van de gewenste schaalgrootte van de bestuurslagen.

4. Uniformiteit of diversiteit

Dienen in het land de bestuurslagen dezelfde taken en verantwoordelijkheden te hebben of mag dit per provincie/regio verschillen, is een volgende vraag.

Vóór het hanteren van het zogenaamde uniformiteitsprincipe pleit dat dit duidelijkheid schept voor inwoners, bedrijven en de overheid zelf. Het land kent overal dezelfde bestuurslagen en elke provincie en gemeente heeft dezelfde bevoegdheden, taken en middelen. Duidelijker kan het eigenlijk niet. Het probleem is echter dat dit waarschijnlijk niet haalbaar is. Er moet een oplossing worden gevonden voor regionale verschillen. Een stad als Amsterdam heeft gezien haar omvang en problemen andere bevoegdheden nodig dan een stad als Middelburg. Ook provincies kunnen niet met elkaar worden vergeleken. De drie Randstadprovincies verschillen sterk van bijvoorbeeld de provincie Friesland.

Kiezen voor diversiteit is een andere mogelijkheid. De regering kiest momenteel voor minimale differentiatie. Er mogen twee soorten provincies voorkomen: een stadsprovincie en een 'gewone' provincie.

Meer differentiatie tussen gemeenten is eveneens een optie. Bijvoorbeeld aan grote gemeenten meer bevoegdheden verlenen dan aan kleinere. Een andere mogelijkheid is grotere gemeenten zeggenschap te geven ten aanzien van hun randgemeenten. Het nadeel van verregaande differentiatie is dat de verschillende bevoegdheden per landstreek onduidelijkheid scheppen voor iedereen.

5. Rekening houden met landelijke en stedelijke gebieden

Samenhangend met de vorige maatstaf is de vraag of er een onderscheid gemaakt moet worden tussen landelijke en stedelijke gebieden. Is het wenselijk dat een provinciebestuur in een landelijk gebied meer bevoegdheden krijgt dan provincies met meer stedelijke centra? In landelijke gebieden bevinden zich kleinere woonkernen. De provincie kan hier een grotere coördinerende taak vervullen, bijvoorbeeld op het gebied van infrastructuur en gezondheidszorg. Anderzijds kan gekozen worden voor versterking van de bestuurskracht van de gemeenten in het landelijk gebied door middel van gemeentelijke herindeling. De coördinerende rol van de provincie kan dan voor een deel worden overgenomen door de gemeentebesturen.

In stedelijke gebieden is veel onderlinge afstemming nodig. Met name daar worden veel claims gelegd op de beperkt beschikbare

ruimte. Vergroting van de gemeentelijke schaal heeft als voordeel dat de besluitvorming over de inrichting van de beschikbare ruimte gemakkelijker kan plaatsvinden. Het nadeel is de afnemende betrokkenheid van de bevolking bij het gemeentebestuur. Het is ook mogelijk te kiezen voor de mogelijkheid om de provincie een grotere bevoegdheid te geven bij de afstemming tussen gemeenten.

6. Een helder bestuur

Een helder en doorzichtig bestuur moet er toe leiden dat de onduidelijke overlap van taken tussen de verschillende besturen verdwijnt en dat de bestaande bovengemeentelijke hulpstructuren worden opgeheven. Dit valt te bereiken door een duidelijke definitie van het aantal bestuurslagen en van de taken, verantwoordelijkheden en middelen van elke bestuurslaag. Belangrijk is dat taken zoveel mogelijk bij één bestuurslaag worden ondergebracht. Dit schept duidelijkheid: inwoners en bestuurders weten dan precies waar ze moeten zijn als ze iets willen weten, hebben of krijgen.

Het definiëren van taken in één bestuurslaag kan leiden tot inflexibiliteit. De schaal van de problemen is nooit een constante: elke definitieve vaststelling van vandaag, kan morgen een fiasco blijken te zijn, waaraan dan omwille van de duidelijkheid weinig meer veranderd zou mogen worden.

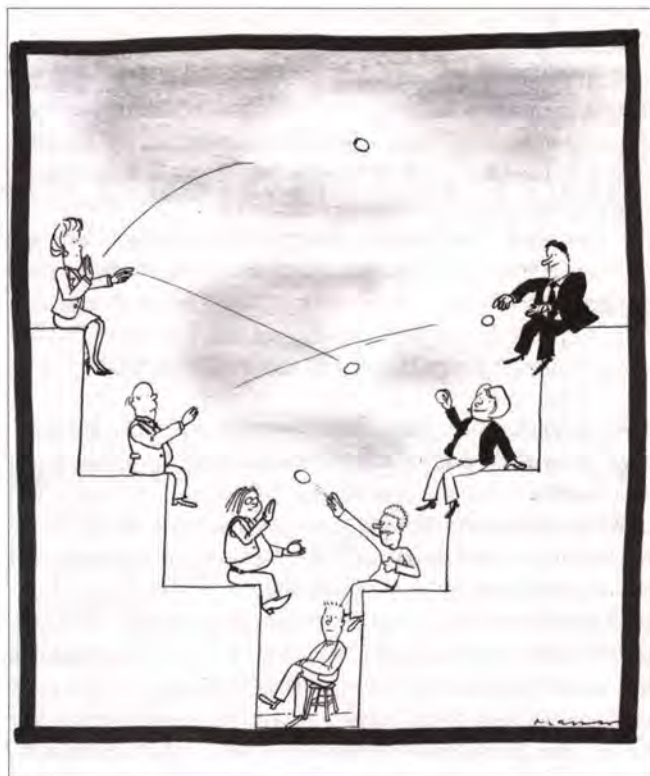
Om het bestuur voor alle inwoners helder en doorzichtig te maken is het noodzakelijk dat er niet veel differentiatie in de taken en bevoegdheden per streek of provincie mag optreden. Dat betekent een uniforme aanpak van de reorganisatie van het binnenlands bestuur. Dit geeft weer definitieproblemen omdat een stad als Amsterdam meer en andere bevoegdheden nodig heeft dan de Groningse gemeente Scheemda.

7. Integraal bestuur

Integraal bestuur is besturen waarbij niet slechts één facet van een bestuurlijk probleem wordt gezien, maar ook (alle) andere invalshoeken worden betrokken. Bijvoorbeeld de aanleg van een weg wordt niet alleen door de planologische dienst voorbereid maar ook door economische en sociaal-wetenschappelijke deskundigen. Integraal bestuur wordt door het huidige kabinet genoemd als een belangrijke voorwaarde. Dit wordt, volgens de regering, bevorderd door het opruimen van functionele en gemeentelijke samenwerkingsregio's en de taken en bevoegdheden toe te delen aan de hoofdstructuur van bestuurslagen.

Een verdere bevordering van integraal bestuur is de onlangs in werking gestelde algemene bestuursdienst bij de rijksoverheid. Op provinciaal en gemeentelijk niveau zijn eveneens dergelijke algemene bestuursdiensten geïnstalleerd. Waar zij nog niet bestaan, is het aan te bevelen een zelfde soort dienst te installeren. Ook zou het goed zijn als ambtenaren tussen de verschillende bestuurslagen meer zouden worden uitgewisseld.

Verder zou minder verkokering in de fracties van gemeenteraden, provinciale staten en parlement eveneens bijdragen tot meer integraal bestuur. Meer overleg en een betere afstemming in de fracties kan in de toekomst voorkomen dat het ene raadslid in een commissievergadering pleit voor meer huizenbouw terwijl bij een andere gelegenheid een lid van dezelfde partij kiest voor het bewaren van bepaalde stukken groen.

8. Democratische legitimatie

Elke bestuurslaag dient rechtstreeks gekozen te worden door de burgers. Dit heeft tot gevolg dat hulpstructuren zoals gemeentelijke samenwerkingsregio's moeten verdwijnen, of juist via verkiezingen een democratisch gelegitimeerde bestuurslaag dienen te worden.

Discussiepunt is, vooral na de laatste provinciale-statenverkiezingen, of uit een laag opkomstpercentage de conclusie mag worden getrokken dat een bestuurslaag niet democratisch gelegitimeerd is, omdat de burger zich niet betrokken voelt bij die bestuurslaag. Om de betrokkenheid van de bevolking bij de politiek te vergroten kan gebruik worden gemaakt van andere mogelijkheden van raadpleging, zoals referenda, ombudsmannen (ook regionaal/provinciaal), wijkpanels, enzovoort.

Ontsnappingswegen

De reorganisatie van het openbaar bestuur is in een moeras van elkaar belemmerende criteria beland. Het dilemma 'dichtbij de burger' versus 'versterking van de bestuurskracht van de gemeenten' kan niet naar tevredenheid worden opgelost. Voorstanders van een heldere taakverdeling wordt voor de voeten geworpen dat eerst besloten moet worden over de omvang, omdat anders onduidelijk is of de taken wel kunnen worden uitgevoerd. Voorstanders van omvangseisen wordt voorgehouden dat de omvang afhankelijk is van de beoogde taken. Voorstanders van decentralisatie wordt gewezen op de noodzaak van helderheid en rechtsgelijkheid. Voorstanders van uniformiteit wordt gewezen op de eigenheid van het lokaal bestuur. En zo blijft alles bij het oude. Het openbaar bestuur hoeft zijn functioneringsproblemen ook niet op te lossen, omdat er allerlei ontsnappingswegen zijn. Voor D66 kan er uiteindelijk slechts één maatstaf zijn: géén bestuursuitoefening zonder democratische legitimatie en controle, hoe efficiënt sommigen het ontbreken van democratie ook vinden. ♦

Voortmodderen of overdragen?

De rol van de Europese Unie bij crisisbeheersing

door Marjanne de Kwaasteniet en Rob de Wijk

De afgelopen maanden klonk stevige kritiek op het Verdrag van Amsterdam. Het zou gaan om een 'mager resultaat' en een 'verdragje'. Deze kritiek lijkt niet terecht. Alle institutionele voorwaarden voor een krachtadig en efficiënt Gemeenschappelijk Buitenlands en Veiligheidsbeleid (GBVB) zijn aanwezig. Zelfs een vorm van besluitvorming met een gekwalificeerde meerderheid is niet langer uitgesloten. Kennelijk schort het aan politieke bereidheid daadwerkelijk invulling te geven aan het met de mond beleden streven naar een GBVB.

Het Verdrag van Amsterdam bevat een aantal bepalingen met als oogmerk de effectiviteit van het GBVB van de Europese Unie te bevorderen:

- de Europese Raad van staatshoofden en regeringsleiders, krijgt een grotere aan sturende rol doordat hij *gemeenschappelijke strategieën* kan vaststellen; deze vormen het uitgangspunt van het te voeren beleid;
- besluitvorming bij unanimitéit wordt door de introductie van het beginsel van *constructieve onthouding* beperkt. Bovendien kunnen gemeenschappelijke acties in de toekomst met *gekwalificeerde meerderheid* worden vastgesteld, wanneer zij zijn gebaseerd op gemeenschappelijke strategieën;
- de Petersbergtaken (1) zijn nu opgenomen in het Unie-verdrag. Aldus is een begin gemaakt met het formuleren van een gemeenschappelijk defensiebeleid;
- door de geboorte van 'Meneer GBVB' zal de EU een duidelijker

Ondanks de gunstige bepalingen in het Verdrag van Amsterdam komt een Gemeenschappelijk Buitenlands- en Veiligheidsbeleid van de Europese Unie niet van de grond. Steeds weer blijken informele contactgroepen succesvoller dan de Europese instituties. Wil de Europese Unie haar eigen verantwoordelijkheid kunnen nemen bij crises op het eigen grondgebied, dan is een bezinning op de toekomst van het gemeenschappelijk beleid - medegezien de toekomstige uitbreiding van de Unie - meer dan noodzakelijk.

gezicht krijgen. Deze hoge functionaris wordt ondersteund door eigen ambtenaren die zich moeten bezighouden met beleidsanalyse en -planning.

Het GBVB blijft daarmee echter beperkt tot coördinatie en samenwerking. Buitenlands beleid is en blijft een exclusieve bevoegdheid van de lidstaten. Wel wordt bepaald dat het nationale beleid van lidstaten, het Unie-beleid niet mag ondermijnen. De wens om de coördinatie een dwingend karakter te geven, vooral om het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk als leden van de Veiligheidsraad sterker te binden, is tot nu toe niet gerealiseerd. Dat geldt ook voor de mogelijkheid van een communautair GBVB, waarin de Europese Commissie een centrale rol speelt.

Politieke wil

Hoewel in het Verdrag van Amsterdam dus het nodige tot stand is gebracht, wordt de essentie van het probleem, het gebrek aan politieke bereidheid inhoud te geven aan het GBVB, niet aangepakt. Omdat het om samenwerking tussen lidstaten gaat, wordt de effectiviteit van het GBVB bepaald door de unanieme politieke wil tot gemeenschappelijke actie. In Europees

verband is de afgelopen jaren besloten tot ongeveer 25 gemeenschappelijke standpunten en 35 gemeenschappelijke optredens. De Europese Unie en de West Europese Unie bleken slechts in een beperkt aantal gevallen tot gemeenschappelijke actie in staat. In cruciale gevallen kwam zelfs helemaal geen gemeenschappelijke actie tot stand. Lidstaten zijn niet bereid gebleken tot risicovolle gemeenschappelijke acties zolang hun eigen nationale belangen niet direct in het geding waren. In een aantal gevallen was zelfs

*Rob de Wijk is gedetacheerd medewerker bij Instituut Clingendael
Marjanne de Kwaasteniet is vanaf 1994 secretaris buitenland van het
Hoofdbestuur van D66.*

*Dit artikel is een gezamenlijk product van een projectgroep van de SWB-
werkgroep Buitenland. In deze projectgroep zaten naast de auteurs:
Niek Biegan, Laurens Jan Brinkhorst, Michel Groothuizen, Jan Hoekema
en Edmond Wellenstein.*

*(1) De Petersbergtaken zijn taken op het gebied van crisisbeheersing die de
WEU krachtens het verdrag van Petersberg op zich heeft genomen.*

sprake van unilateralisme. In andere gevallen was de verdeeldheid tussen de lidstaten te groot. Ook het afgelopen jaar werd dit weer eens pijnlijk duidelijk. Afgezien van diplomatieke steun en humanitaire hulp werd noch door de Unie, noch door de WEU in Albanië opgetreden. Bij gebrek aan bereidheid tot gemeenschappelijk optreden organiseerde Italië een 'coalition of the willing' die een redelijk succes werd. Kennelijk waren Italië's belangen in het geding nadat dit land met vluchtelingenstromen en een bedreiging van haar investeringen werd geconfronteerd.

Collectief optreden behoort niet tot de mogelijkheden als dit ten koste gaat van nationale belangen, zie het geschil over de VN-resolutie over de mensenrechtensituatie in China. Een recenter voorbeeld is de kwestie Kosovo. Na het tekortschieten van de Europese Unie in Bosnië hadden de Europese politici beloofd dat zij een volgende keer effectiever zouden optreden. Toch speelden de Europese instituties wederom nauwelijks een rol in de kwestie Kosovo.

Wèl gemeenschappelijk monetair en justitieel beleid

De conclusie dringt zich op dat de Europese Unie op buitenlands- en veiligheidsgebied zich toelegt op het afleggen van vrijblijvende verklaringen en het uitvoeren van relatief kleinschalige en risicoloze acties. Indien staten zich laten leiden door eng nationaal belang en bovendien risico's willen mijden, zal een geloofwaardig en effectief GBVB niet van de grond komen. In dit opzicht is in Amsterdam een groot verschil gebleken tussen het GBVB en het beleid ten aanzien van Justitie en Binnenlandse Zaken. Op dit terrein werden stappen in de richting van een gemeenschappelijk beleid genomen die vijf jaar geleden voor onmogelijk werden gehouden. Het opheffen van de binnengrenzen leidde noodgedwongen tot een gemeenschappelijk visum en asielbeleid; de groei van de internationale misdaad dwong tot vergaande samenwerking op politieel en justitieel gebied. Zo blijkt het argument dat een bepaald beleidsterrein de kern van de nationale soevereiniteit raakt, en zich derhalve niet leent voor harmonisering, minder hard te zijn dan critici van het integratieproces beweren. Dat geldt ook voor het monetaire beleid. De marktintegratie enerzijds en de voortgaande globalisering van de economie anderzijds, maken het invoeren van een gemeenschappelijke munt immers wenselijk. Onder druk wordt alles vloeibaar, maar wanneer zal dit punt voor het GBVB bereikt worden?

De in het Verdrag van Amsterdam gecreëerde mogelijkheden om te ontkomen aan besluitvorming op basis van consensus, met name de introductie van het beginsel van constructieve onthouding, geven enige hoop dat de verlamming van het GBVB kan worden doorbroken.

Andere factoren die in de toekomst een rol zullen gaan spelen, maken dat echter weer minder zeker. Eén daarvan is de hervorming van de Veiligheidsraad. Vermoedelijk zal naast het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk, ook Duitsland daar op termijn deel van uit maken. Dat zou bij Duitsland eenzelfde vrijblijvende houding ten aanzien van het GBVB van de Unie teweeg kunnen brengen. De belangrijkste factor, die pas op de middellange termijn gaat spelen, is echter de uitbreiding van de Europese Unie. Het intergouvernementele karakter van het GBVB impliceert dat hoe meer landen mee doen, hoe moeilijker de besluitvorming wordt. De groei van een Unie van twaalf naar vijftien was reeds merkbaar. De sprong naar twintig of meer lidstaten zal sterker voelbaar zijn

en dit geldt des te sterker bij afwezigheid van eensgezindheid bij en leiderschap van de drie grote lidstaten. De mogelijke uitbreiding van de Europese Unie tot 20 à 25 lidstaten maakt het nodig ons nu te bezinnen op de toekomst van het GBVB.

Drie opties voor de toekomst van het GBVB

Bovenstaande constatering leidt ons inziens tot een drietal beleidsalternatieven. Ten eerste kan worden besloten de ambities ten aanzien van het GBVB neerwaarts bij te stellen. Er wordt dan niet meer gesproken over verdere institutionele aanpassingen en men aanvaardt dat slechts incidenteel, en indien de nationale belangen van de overgrote meerderheid van de lidstaten hiermee direct zijn gediend, gemeenschappelijke actie in het kader van het GBVB mogelijk is. De grenzen van het haalbare zijn blijkbaar bereikt. De verwachtingen ten aanzien van het GBVB worden openlijk getemperd en we stellen het perspectief van bijvoorbeeld een gemeenschappelijk Europees defensiebeleid binnen de EU openlijk ter discussie. Het GBVB zal vermoedelijk beperkt blijven tot symbolische maatregelen en vooral economische drukmiddelen. De keuze voor deze optie creëert dan ook ruimte voor een actiever beleid op nationale titel, bijvoorbeeld op het terrein van de mensenrechten en rechten van minderheden. Wat het defensiebeleid betreft richten de Europese landen zich exclusief op de NAVO. Daarbij wordt stilzwijgend aangenomen dat voor elke militaire operatie de inzet van Amerikaanse middelen gewenst is. De NAVO dient in dit geval in beginsel alle militaire operaties binnen het OVSE-gebied uit te voeren.

Ten tweede kan men besluiten door te gaan op dezelfde koers. Nederland beschouwt de ervaringen van het afgelopen jaar als ongewenst en ziet dit als een tijdelijke ontsporing. Daarom zet Nederland zich extra in om een geloofwaardig GBVB van de grond te krijgen. Waar mogelijk worden initiatieven voor een gemeenschappelijke strategie ontplooid. Ook blijft Nederland streven naar inperking van de soevereiniteit van de lidstaten op het gebied van het GBVB. Daarom wordt gepleit voor versterking van het beginsel van gekwalificeerde meerderheidsbesluitvorming en voor inbedding van het optreden van de Europese Veiligheidsraadleden in het GBVB. De vernieuwing van de Veiligheidsraad kan dan mogelijk positief uitpakken. Door het grotere aantal leden zal het relatieve belang van de Europese Veiligheidsraadleden afnemen, hetgeen voor laatstgenoemden een stimulans zou kunnen zijn om steeds het gewicht van de EU achter zich te krijgen. Wat het defensiebeleid betreft, richten we ons op de verdere uitwerking van de afspraak dat met NAVO-middelen een WEU-geleide operatie kan worden uitgevoerd. Nederland moet zich sterk maken voor helder gedefinieerde, nauwe relaties tussen de EU en WEU enerzijds en de NAVO en de Euro-Atlantische Samenwerkings Raad (EAPC) anderzijds.

Ten derde kan een geheel andere koers worden ingeslagen. Nederland blijft streven naar een effectief en krachtig GBVB, maar aanvaardt dat dit slechts tot stand kan komen wanneer de drie grote lidstaten daar een leidende rol in kunnen spelen. Dit impliceert een passieve, volgende rol voor de kleinere lidstaten, hoewel constructieve onthouding uiteraard een optie blijft. We reppen niet meer van een 'directorium' van de grote lidstaten, maar aanvaarden dat voor slagvaardig en effectief optreden het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk en Duitsland nodig zijn om een overtuigend Europees optreden vorm te geven. Overeenstemming over gemeenschappelijke belangen en doelen onder de drie grote

lidstaten kan de basis zijn voor het opzetten van een Europees geleide militaire operatie, die met of zonder NAVO-middelen kan worden uitgevoerd.

De eerste optie, waarin het accent ligt op het externe economische beleid van de Europese Unie, sluit het beste aan bij de traditie van het Nederlandse buitenlands beleid tot het einde van de Tweede Wereldoorlog. Dat was gericht op bevordering van de internationale vrijhandel en ging uit van afzijdigheid van de internationale machtspolitiek. Dit lijkt echter niet de juiste koers voor een economische supermacht als de Europese Unie. De Unie kan zich naar onze mening niet afzijdig houden van het bredere (Europese) toneel. Integendeel, de Unie dient daarvoor medeverantwoordelijkheid te nemen en waar mogelijk een actieve rol te spelen bij het bewaren en herstellen van vrede en veiligheid. Deze rol kan ze echter niet spelen zonder over de mogelijkheid te beschikken om haar optreden kracht bij te zetten met de dreiging met militaire macht. Dat laatste betekent overigens niet dat de Europese Unie zelf over een defensie-apparaat dient te beschikken. Wel dat zij toegang moet hebben tot militaire middelen via de WEU of de NAVO.

Tussen de tweede en derde optie laat zich niet gemakkelijk een keuze maken. Het is overigens nog maar de vraag of dat moet. De ontwikkelingen in de praktijk zijn veelzeggend. De gebeurtenissen rond Kosovo dienen als voorbeeld.

De kwestie Kosovo

In plaats van de EU nam in de kwestie Kosovo de zogenaamde Contactgroep het voortouw. De Contactgroep, die bestaat uit de Verenigde Staten, Rusland, Duitsland, Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk en Italië, werd in 1994 opgericht door de grootste troepenleveranciers voor de vredesmacht UNPROFOR in Bosnië. De groep had tot doel tot een betere afstemming van het beleid te komen. Deze Contactgroep valt echter buiten alle structuren en staat daarom op gespannen voet met het 'netwerk van veiligheidsorganisaties' dat na het einde van de Koude Oorlog in Europa is ontstaan.

Waarom is deze Contactgroep dan toch een succes? Ten eerste blijken de bestaande instituties niet flexibel en slagvaardig genoeg, om snel op te treden tijdens acute crises. Dat geldt voor het GBVB, maar ook voor de OVSE en de NAVO. Ten tweede blijkt steeds weer een hegemoniale macht nodig te zijn om crisisbeheersing op gang te brengen. Ten derde biedt de Contactgroep mogelijkheden om rechtstreeks met de Russen te onderhandelen over crises in Europa. Tot slot biedt een los verband als de Contactgroep de grote lidstaten van de Europese Unie een overzichtelijk forum om snel op ontstane crises te reageren. In de Contactgroep blijken de Europese staten onder druk van de Amerikanen hun tegenstellingen te kunnen overbruggen. Overigens betekent besluitvorming door de Contactgroep niet noodzakelijkerwijs dat de uitvoering van de besluiten door dezelfde landen gebeurt. Deze kan ook in de handen van de NAVO of de Europese Unie worden gelegd. De 'democratische' gang van zaken wordt 'gewaarborgd' doordat het voor ieder land vrij staat om al of niet aan de uitvoering van een besluit mee te doen.

Zonder een hegemoniale macht kan het GBVB beperkt blijven tot het formuleren van gemeenschappelijke standpunten en beperkte, niet-militaire gemeenschappelijke actie. Voor crisisbeheersing

blijken de huidige instituties in de Europese Unie een onvolkomen instrument, waardoor de besluitvorming zich verplaatst naar een informeel forum als de Contactgroep. De vraag of dit erg is, kan op verschillende manieren worden beantwoord, afhankelijk van de positie van een land en van de wijze waarop men de verhouding tussen doel en middelen in de buitenlandse politiek ziet. Naar onze mening doet Nederland er voorlopig het beste aan zich bij de gang van zaken neer te leggen en te aanvaarden dat het optreden van de Contactgroep het meest effectief is.

Naar een Europese veiligheidsraad?

Het aanvaarden van de Contactgroep staat niet ver af van de eerder geformuleerde derde optie: een beperkte groep grote landen neemt de leiding en geeft richting aan het optreden van de Europese Unie. Een belangrijk verschil is echter dat het 'directorium' uit de derde optie zich buiten de Europese Unie blijkt te ontwikkelen en daarom in strikte zin geen ontwikkelingsoptie voor het GBVB is. De participatie van de Verenigde Staten en Rusland maakt dat de Contactgroep een wezenlijk ander concept is. In plaats van vorm te geven aan het nemen van de eigen Europese verantwoordelijkheid, geeft de Contactgroep uitdrukking aan de afhankelijkheid van de Europese Unie van de VS en Rusland voor het handhaven van de vrede en veiligheid in Europa. Positiever geformuleerd zou men kunnen zeggen dat de Contactgroep blijvende Amerikaanse betrokkenheid garandeert.

Hoewel Nederland omwille van de effectiviteit van het optreden van de internationale gemeenschap voorlopig het optreden van de Contactgroep zou moeten steunen, is dat op langere termijn uiteindelijk onbevredigend.

Op korte termijn zou Nederland er naar kunnen streven door middel van actieve bilaterale diplomatie invloed uit te oefenen op de individuele leden van de Contactgroep. Op lange termijn zou Nederland ernaar moeten streven dat de informele Contactgroep evolueert tot een permanente Europese veiligheidsraad. Een dergelijke Europese veiligheidsraad zou bijvoorbeeld kunnen functioneren als het 'dagelijks bestuur' van de OVSE, maar een relatie tot de EAPC is evenzeer denkbaar. In beide gevallen wordt de deelname van de Amerikanen en de Russen gerechtvaardigd. Naast de Europese regionale machten, Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk en Duitsland, zou een dergelijke Europese veiligheidsraad een of meerdere niet-permanente leden moeten hebben. Deze zouden in ieder geval de plaats van Italië in de huidige Contactgroep moeten overnemen, dat zich op onterechte gronden een plaats heeft verworven in die groep. Het gevolg is echter dat wat de toekomst van het GBVB betreft, terug zijn bij de eerste optie. Deze ging uit van een GBVB met bescheiden ambities dat besluitvorming over complexe situaties, zoals escalerende crises, aan andere gremia overlaat. Op zijn best neemt de EU de uitvoering van een besluit op zich, mogelijk in samenwerking met de WEU; op zijn slechtst laat EU het optreden geheel over aan de NAVO. Maar een slagvaardig Europese veiligheidsraad en een GBVB van bescheiden opzet zouden wel eens realistischer toekomstbeelden kunnen zijn dan een Europese Unie die krachtadig alle crises in Europa tegemoet treedt. ♦

In gradaties, mensenrechten in Nederland

Zeker als we denken aan de repressie en de gewelddadigheden in voormalig Joegoslavië kunnen we vaststellen dat in ons land de mensenrechten als zodanig niet in het geding zijn. Toch biedt deze gedachte onvoldoende geruststelling. Langzamerhand dringt namelijk het beeld zich op van mensenrechten die 'in gradaties' kunnen worden gerespecteerd. Wat dit betreft heeft de I.R.T.-enquête ons veel geleerd. Maar de problematiek die ontstaat, wanneer het aan mogelijkheden tot effectieve democratische controle ontbreekt, beperkt zich niet tot de wereld van de opsporing. Bureaucratische en technocratische organisatiewijzen brengen over een breed front van de maatschappij risico's met zich mee. Schaalvergroting en complexiteit vergroten de onoverzichtelijkheid, niet in de laatste plaats onder de druk van Europese besluitvormingsprocessen. Ontwikkelingen kunnen zich op die manier doorzetten achter muren van ondoorzichtigheid. Dan wordt het onvermijdelijk dat democratie en rechtsstaat in het geding raken. En nemen ook de mogelijkheden tot eigenmachtig handelen toe. Maar als dat eenmaal zo is, zo weten we uit de geschiedenis, dan is ook het moment niet ver meer weg meer dat de rechten van de mens een zelfde lot beschoren zullen zijn. Onderstaande tekst mag gelezen worden als een pleidooi voor nadere en expliciete aandacht die uitgaat naar de maatschappelijke betekenis van democratie en recht.

In Nederland

In Nederland heerst net zoals in de meeste landen in het 'westelijk' deel van de wereld de 'suprematie van het recht'. Deze algehele geldigheid van het recht wordt in de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens als voorwaarde beschouwd voor de erkenning van de mensenrechten en a fortiori voor een samenleven in de geest ervan. De Verklaring stamt uit 1948, waarna in internationale verdragen de juridische verplichtingen zijn uitgewerkt. Inmiddels zijn wij vijftig jaar later aangeland bij de grens met de volgende eeuw. Om meerdere redenen blijkt dat een belangrijk tijdstip voor het opmaken van de balans.

Mede naar aanleiding van bovenstaande publiceert het Wetenschappelijk Bureau van D66 in het aanstaand najaar een 'Cahier-nieuwe-stijl' over mensenrechten.

Behalve Christiaan de Vries zullen hieraan onder andere meewerken (onder voorbehoud):

André Klip, Herman Meijers en René Focké.

Nadere aankondiging in dit tijdschrift.

Commentaar

Door Jan Paul van Soest

Het kind van de rekening

De discussie over rekening rijden komt de komende tijd weer op scherp, allereerst waarschijnlijk tijdens de kabinetsformatie. Waarging het ook afweer om? Op filegevoelige plaatsen moet op filegevoelige tijdstippen geld betaald worden voor het gebruik van wegen. Met als verwacht resultaat dat de files afnemen, of in elk geval minder snel groeien dan zonder rekening rijden. Een gevoelig onderwerp; immers, de heilige koe is in het geding, en er hangt al jaren - zij het ten onrechte - het idee dat de heilige koe ook melkkoe is. Dat de automobilist de schatkist spekt en daar maar bitter weinig voor terugkrijgt. En dat hij (soms ook zij) bovendien steeds meer moet betalen. Hup, weer een kwartje op de benzine-accijns, en nu weer rekening rijden ook - het is toch wat, hè buurman!?

Gespreksstof voor verjaardagsfeestjes te over.

Er zijn echter heel wat misverstanden. De automobilist krijgt ongeveer evenveel aan wegen terug als hij betaalt via allerlei belastingen, en per saldo, gecorrigeerd voor inflatie, is de benzine even goedkoop als voor de eerste oliecrisis. Daarnaast: de opbrengsten van rekening rijden worden volgens het wetsvoorstel volledig naar de automobilisten teruggestuurd; bij de staat blijft er niets aan de strijkstok hangen.

De mythes zijn hardnekkig. Ze dreigen zich nu ook snel van het onderwerp rekening rijden meester te maken. Het zou niet helpen, het zou geld-uit-de-zak-klopperij zijn, andere oplossingen zouden beter zijn. Kortom: "ja, maar" en "och, heden".

Als het over de auto gaat wordt er altijd verrassend simpel geredeneerd, in de Kamer nauwelijks anders dan op verjaardagsfeestjes. Iemand heeft altijd wel een oom met een bijzondere ziekte of een tante met een exotisch beroep of een nicht met een werkende partner die... en wat dacht u nou, dat die voor vijf gulden de auto lieten staan? Dus werkt 't niet, ziet u wel, buurvrouw?! Wat volgt is doorgaans een pleidooi voor opheffing van knelpunten in het wegennet. De ANWB is nu hernieuwd aanstichter van het maatschappelijk debat, met een pleidooi tegen rekening rijden, en voor zogenaamde betaalstroken. Want dan zou je tenminste kunnen kiezen of je gratis in de file gaat staan of betaald gegarandeerd kunt doorstromen. Rekening rijden, aldus de ANWB, is immers betaald in de file staan.

Meer wegen, betaalstroken - deze ideeën lijken voor de hand te liggen, maar op de keper beschouwd zijn het juist oplossingen die de automobilist meer kwaad dan goed doen. En die hem juist treffen in zijn achilleshiel: de portemonnee. De argumentatie voor deze stelling is eenvoudig, maar voor wie graag de wetenschappelijke onderbouwing wil horen: die is er ook, in de vorm van verschillende rapporten, onder meer van het Nederlands Economisch Instituut (NEI). Het komt erop neer dat wegen heel duur zijn, en maar een zeer beperkt deel van de tijd volledig worden benut. De rest van de tijd ligt het geld letterlijk ongebruikt op straat. Dat kost de belastingbetalers-automobilisten natuurlijk handenvol geld. Spreiding van de verkeersdruk in de tijd is aanzienlijk goedkoper, omdat de capaciteit van de dure infrastructuur veel beter wordt benut. Rekening rijden is al met al gunstig voor de portemonnee van de Nederlanders. Zonder rekening rijden betalen we veel meer.

Rest de vraag: werkt het systeem wel echt? We hebben als CE onlangs een discussiebijeenkomst georganiseerd met een aantal nauw betrokkenen, maar niet direct belanghebbenden, met een zeer uiteenlopende achtergrond. De conclusie was eensluidend: het werkt, en is zelfs een onmisbaar ingrediënt in een filebestrijdingsbeleid.

Veel argumenten dus voor rekening rijden. De grote vraag is: zijn ze bestand tegen de ANWB en de verjaardagsfeestjes, en is de Tweede Kamer daar op zijn beurt weer tegen bestand? ♦

(Jan Paul van Soest is directeur CE, Centrum voor energiebesparing en schone technologie, Delft)

Nieuwe tegenstellingen in de Nederlandse politiek?

*De kافت van het jaarboek van het tijdschrift **Beleid en Maatschappij** is uitgevoerd in een paarse kleur, met een witte kras schuin over de bladspiegel. De titel is 'Nieuwe tegenstellingen in de politiek' en zowel de kافت als de opzet van de bundel verwijzen naar de gevolgen van Paars I voor de politieke verhoudingen. De uitgave getuigt van een goede timing. Paars II is in de maak en het lijkt erop dat de aloude tegenstellingen tussen links (PvdA en GroenLinks) en rechts (VVD en CDA) daarmee voorgoed tot het verleden behoren. Maar is dat ook werkelijk zo?*

De inleiders/redacteuren presenteren de bundel als een systematisch onderzoek naar de vraag of er sprake is van nieuwe tegenstellingen in de Nederlandse politiek. Zij spreken zelf niet alleen van tegenstellingen, maar ook van scheidslijnen en breuklijnen. Tegenstellingen hebben alleen betrekking op een verschil van mening en/of visie ten aanzien van één belangrijk vraagstuk. Scheidslijnen treden op als met betrekking tot meerdere vraagstukken dezelfde tegenstelling zich voordoet. En een breuklijn wil zeggen dat de politieke scheidslijn samenvalt met een maatschappelijke scheidslijn, bijvoorbeeld tussen de haves en de havenots. Op zich lijkt deze benadering interessant en vruchtbaar, zeker in vergelijking met die waarbij men uitgaat van onderscheidende ideologieën en programma's en daar onderzoek naar doet. Het systematische van het onderzoek is vooral gelegen in de keuze voor de thema's waarvoor gezocht wordt naar tegenstellingen. Dat zijn achtereenvolgens: normen en waarden, de integratie van nieuwkomers, de toelating van nieuwkomers (asielbeleid) en de invloed van de Europese Unie. De opzet van het boek verdraagt nuchterheid en een behoefte aan empirische onderbouwing van het zoeken naar politieke verschillen. Echter, doordat verschillende auteurs deze thema's behandelen, blijft er van een systematisch onderzoek niet veel over, ondanks de poging van de redacteuren Bovens, Pellikaan en Trappenburg om aan het eind de conclusies van de verschillende bijdragen te integreren. Hierdoor ontstaat de paradox dat de bijdragen op zich belangwekkend en interessant genoeg zijn om te lezen, maar de bun-

del als geheel tegenvalt. Tegenstellingen blijken zich vooral voor te doen op het thema Europa, het minderhedenbeleid en de medisch-ethische vraagstukken. De laatste twee zijn nieuw, maar dat betekent nog niet dat er sprake is van nieuwe scheidslijnen. In de epiloog wordt geconcludeerd: "Klasse en godsdienst blijven in ons land voorlopig belangrijke scheidslijnen, zij het dat de middenklasse sterk is gegroeid en dat de tegenstellingen tussen de verschillende religieuze denominaties sterk aan belang hebben ingeboet." Een nieuwe breuklijn - zoals die tussen socialistische arbeiders en liberale bourgeois - zou zich in de toekomst wellicht voor kunnen doen tussen autochtonen en allochtonen. Vooral nog lijkt het erop dat dit gevaar wordt bezworen langs een beproefde weg: "De ar-

ticulatie van de onvrede en ongenoegen bij de allochtone bevolking wordt op deze manier gekanaliseerd langs de bestaande politieke lijnen. De Nederlandse politiek blijft toch eerst en vooral een pacificatiepolitiek" (p. 194). Een nogal teleurstellende conclusie voor een pretentieuze bundel die waarschijnlijk vier jaar te vroeg is geschreven. Het einde van Paars II en de daadwerkelijke vorming van de Europese Politieke Unie zou misschien een beter moment zijn geweest om de verschillen en tegenstellingen te inventariseren. Bovendien had de uitgever de titel eigenlijk van een vraagteken moeten voorzien. (AV)

Nieuwe tegenstellingen in de Nederlandse politiek, Mark Bovens, Huib Pellikaan en Margo Trappenburg (red.), Boom Meppel, 1998

Mensenrechten in de politiek

1998 is het jaar waarin het vijftigjarig bestaan van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens wordt herdacht. Ter gelegenheid daarvan heeft de Stichting Bevordering Maatschappelijke Participatie (BMP) gemeend er goed aan te doen een onderzoek uit te brengen naar de wijze waarop politieke partijen de mensenrechten integreren in hun partijfilosofieën.

Het onderzoek bestond uit twee delen: een zelfonderzoek door de partijen en een kritische analyse van hun programma's door een deskundige buitenstaander. Onvermijdelijk kwam men uit bij de wetenschappelijke bureaus om medewerking te vragen aan het zelfonderzoek. Zes essays van evenzoveel partijen - CDA, D66, VVD, PvdA, GroenLinks en SGP - over het belang van mensenrechtenethiek voor hun partij waren het resultaat. Daarnaast zijn de verkiezingsprogramma's door een deskundige vergeleken en onderzocht op hun mensenrechtengehalte. Hiermee heeft de Stichting helaas tweemaal een verkeerde keuze gemaakt. Door het benaderen van de wetenschappelijk bureaus zijn de meeste essay plichtmatige verhalen geworden over het belang van mensenrechten voor hun partij. Het vergelijken van de verkiezingsprogramma's zet evenmin de keuzes op scherp want programma's zijn in hoge mate slechts een vorm van getuigenispolitiek. Het was beter geweest als het onderzoek zich zou hebben gericht op belangrijke politieke vraagstukken die onmiddellijk raken aan de mensenrechten. Ik noem er enkele: de reactie op de genocide in het voormalig Joegoslavië, het vluchtelingen- en asielbeleid, de gelijkberechtiging van homoparen, het vestigen van islamitische scholen. De reacties en het stemgedrag van politieke partijen ten aanzien van dit soort politieke vraagstukken en de debatten daarover zijn veelzeggender dan wat er in hun programma's staat.

De bijdragen van de kant van de wetenschappelijke bureaus had men minder vrij-

blijvend moeten maken. In de bundel zijn slechts twee bijdragen echt de moeite waard. Het zijn niet toevallig de twee bijdragen die ingaan op de betekenis van de mensenrechten voor de binnenlandse politiek. De eerste is die van Harry van den Berg (GroenLinks) over onder meer de relatie tussen mensenrechten en de ecologische uitgangspunten van zijn partij. De tweede is die van Christiaan de Vries (D66) die ingaat op het effect van bureaucratisering en technocratisering van grote regelgeleide systemen in de samenleving op de mogelijkheden van individuen om zichzelf als rechtssubject te plaatsen tegenover die systeemwerkingen en aldus een beroep te doen op 'hun' mensenrechten. Maar al te vaak wordt vergeten dat een recht pas in werking treedt wanneer er een beroep op kan worden gedaan.

Toch blijven ook deze bijdragen te zeer hangen in een abstracte vraagstelling en dat raakt nou juist de kern van het mensenrechtenprobleem: hoe maak je een universele verklaring concreet voor bijna vier miljard wereldbewoners? Daar zou ik graag een antwoord op hebben gekregen. (AV)

Mensenrechten in de politiek, Fundament of bijzaak, Chris Huinder (red.), BMP, Amsterdam 1998 (tel. 020 - 4282728)

Geregeld mis

'Geregeld mis' is geschreven door Mathieu Wagemans, ambtenaar van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij en raadslid van de gemeente Heythuysen. De ondertitel van zijn boek is gewichtig: 'gedachten over zingeving en reductie binnen het publieke domein'.

Toch maakt deze ondertitel duidelijk dat we hier te maken hebben met een scherpzinnige auteur die van binnen uit de bureaucratisering en technocratisering van het beleid en de besluitvorming beschrijft. Wagemans doet in zijn inleiding de verregaande uitspraak: "Wat wij zien als werkelijkheid, is in wezen altijd een virtuele werkelijkheid." (p. 2). Betekenisverlening komt hierdoor centraal te staan en het handelen van individuen en organisaties is daarmee afhankelijk van hun beeld van de werkelijkheid en de betekenis die zij daaraan verlenen. Wagemans laat vervolgens zien dat de betekenis die de overheid geeft aan situaties nogal eens afwijkt van de beleving door burgers. Dit illustreert hij aan de hand van tal van voorbeelden en dat maakt zijn boek met name interessant. Telkens blijkt uit zijn voorbeelden dat het vermogen tot leren bij de overheid en de politiek buitengewoon klein is en dat de creativiteit om tot probleemoplossingen te komen daar sterk onderlijdt.

In het deel waarin Wagemans ingaat op mogelijke oplossingen legt hij sterk de nadruk op persoonlijke ontwikkeling en persoonlijke verantwoordelijkheid. Daar verliest zijn betoog politieke relevantie en verzandt het in een moreel appèl op politieke partijen om hun zelfbeeld te veranderen en hun publieke verantwoordelijkheid te nemen. Die conclusie is niet onterecht, maar wel nogal naïef. Kortom, 'Geregeld mis' is een boeiende bureaucratiekritiek van iemand die de processen van dichtbij heeft kunnen aanschouwen, maar mist de juiste toon om voldoende politiek impact te krijgen. (AV)

'Geregeld mis, Mathieu Wagemans, Eburon, Delft 1998

Het kan wèl

Jurriaan Kamp is een eigenzinnige journalist en de inspirator achter het tijdschrift Ode, kroniek van een onderstroom. Ode is een uniek tijdschrift waarin strijd wordt geleverd tegen de alledaagse, weinig geïnspireerde cultuur van het gangbare. De tijdgeest is conformistisch en iedereen lijkt zich te hebben neergelegd bij de mores van het mondiale kapitalisme.

Maar zoals de stripfiguur Asterix zich verzet tegen de wereldoverheersing van de Romeinen, zo bevecht Kamp de ruimte voor nieuwe (maar vooral ook veel oude) ideeën en idealen. Want daar ligt naar zijn overtuiging de sleutel voor een betere wereld. Uit zijn tijdschrift selecteerde hij de meest belangwekkende bijdragen van de afgelopen drie jaar op de terreinen gezondheidszorg, criminaliteit, onderwijs, economie en democratie. De aanpak en benadering van de vraagstukken doet denken aan cultfiguren uit de jaren '60 en '70 als Ivan Illich en Theodore Roszak, die ook stelling namen tegen een dominante cultuur. Evenals Kamp legden zij de nadruk op bewustwording van het feit dat je allerlei aspecten in het leven - zoals ziekte, sterven, rijkdom, misdaad - ook anders kunt benaderen dan alleen technisch instrumenteel van uit het bestaande. En anders in het leven staan, zou het leven ook veranderen, zo veronderstelden zij en dat doet Kamp op zijn beurt ook. Dat geeft tegelijkertijd het a-politieke van zijn benadering aan: het is gericht op het individuele bewustzijn en niet op het mobiliseren van mensen in verenigingen en partijen om daadwerkelijk iets te gaan veranderen. Onge wild speelt hij

hiermee in op het postmoderne consumen-tistische karakter van de hedendaagse po-litiek: even een Ode kopen, een artikel lezen en ik heb mijn bijdrage aan een betere wereld geleverd.

In zijn inleiding schetst Kamp kort twee rode draden van het gedachtegoed van Ode. De eerste is dat er een nieuwe balans moet worden gevonden in de verhouding tussen massa en collectief. Na een periode waarin de nadruk op de collectieve aanpak lag, met als hoogtepunt de verzorgings-staat voor de massa, wordt nu weer gezocht naar individuele zorg, individuele verantwoordelijkheid en kleinschaligheid. Daarnaast wordt gezocht naar een nieuw evenwicht tussen materie en geest, verstand en gevoel. De materiële overvloed kan het tekort aan zingeving niet opheffen en de zoektocht van mensen naar welzijn

zal maatschappelijke ontwikkelingen gaan beïnvloeden, volgens Kamp.

Het moge duidelijk zijn: de bijdragen aan de bundel zijn niet altijd even overtuigend, maar ze zetten wel aan het denken. En daarmee heeft deze Asterix onder de journalisten toch - zij het deels - zijn doel bereikt. (AV)

Het kan wèl,
Jurriaan Kamp
(red.), Lemniscaat,
Ode, 1998

Zojuist Verschenen

- J.D. van der Ploeg en T. Mooij (red.): **Geweld op school.** Analyse van verschillende vormen van geweld op school; diverse voorbeelden van een effectieve aanpak. Lemniscaat, Rotterdam; 246 blz., f 54,50.
- Irene van Eerd en Bernie Hermes (red.): **Pluriform Amsterdam.** Essays over actuele onderwerpen zoals winkelen, wonen, multicultureel samenleven. Vossiuspers AUP, Amsterdam; 205 blz., f 34,50.
- Hans Kaldenbach: **Kleur in de klas.** Praktisch boek met suggesties en adviezen over intercultureel onderwijs. Prometheus, Amsterdam; 94 blz., f 12,90.
- Piet Leupen: **Keizer in zijn eigen rijk, de geboorte van de nationale staat.** Wereldbibliotheek, Amsterdam; 208 blz., f 34,50.
- Johan de Tavernier en Didier Pollefeyt (red.): **Heeft de traditie van de mensenrechten toekomst?** Acco, Amersfoort; 253 blz., f 51,50.
- Wim van de Donk: **De arena in schema.** Is informatietechnologie een zegen of een vloek in de moderne verzorgingsstaat? Uitg. Koninklijke Vermande, Lelystad.
- Hans Achterhuis: **De erfenis van de utopie.** Uitgeverij Anbo, Amsterdam; 444 blz., f 49,50.
- Wim Albeda, Bas de Gaay Fortman en Bob Goudzwaard e.a.: **De rijke kant van Nederland.** Van Gennep, Amsterdam; 254 blz., f 39,90.
- Geert Reuten e.a. (red.): **De prijs van de euro.** Waarschuwingen van 'Groep van '70' (economen) uitgewerkt door o.a. De Beus, Klamer en Kleinknecht. Van Gennep, Amsterdam; 206 blz., f 34,90.
- Jan Luiten van Zanden: **Een klein land in de 20e eeuw.** Economische geschiedenis van Nederland 1914 - 1995. Het Spectrum, Utrecht; 269 blz., f 49,90.

Fondslĳst Stichting Wetenschappelijk Bureau D66

♦ Uitgaven nieuwe stijl

SWB-boeken

Technologie in politiek perspectief, 1996, f 25,-

Cahier nieuwe stijl

De stad als culturele werkplaats, kunstenpublicatie, 1996, f 15,-

Van ideologie naar politieke verantwoordelijkheid, 1997, f 15,-

Naar een vitale economie, 1997, f 15,-

♦ Uitgaven oude stijl

Brochures

De veranderende rol van de politieke partijen, 1991, f 15,-

Duurzame ontwikkeling, 1992, f 19,50

Referenda en Politiek, 1993, f 19,50

De ruimte waarin wij leven, Jan Glastra van Loon, 1994, f 19,50

Bestuurlijke Dilemma's, 1994, f 19,50

Cahiers

Relatie en Huwelijk, 1991, f 8,-

Denken over democratie, van forum naar partnerschap, 1993, f 10,-

In Goede Banen, een analyse van het verschĳnsel migratie, 1993, f 10,-

Ingrijpen in menselijk leven, 1994, f 12,50

Denkend over een nieuw stelsel van gezondheidszorg, 1994, f 10,-

Nieuwe prioriteiten in het buitenlands beleid, 1995, f 12,50

Op weg naar een pluriforme gezondheidszorg, 1995, f 10,00

De mythe van de ruimte, Een politiek-culturele benadering van de ruimte, 1996, f 10,-

Nota's

Op zoek naar publiek, medianota, 1993, f 5,-

Inzet voor vrede, 1994, f 12,50

De PBO, Bestuurlijke vernieuwing in de agrarische sector, 1995, f 5,00

De waarde van de democratie, 1994 f 2,50

In de basis voorzien, 1996, f 12,50

Inburgering en integratie in Nederland, 1996, f 7,50

Speciale uitgave

De open samenleving en haar vrienden, 13 auteurs over politiek en bestuur, red. Kees Schuyt en Christiaan de Vries, Boom, Amsterdam 1995, f 29,50

Het tijdschrift Idee

Een jaarabonnement op Idee (6 nummers, verschĳnt tweemaandelĳks) kost f 74,-. Studenten betalen slechts f 34,- (afhankelijk van acceptatie; vraag naar de regeling). Bestellen kan schriftelijk of telefonisch. Los: f12,50.

Geef 's een abonnement Cadeau!

Idee is de moeite waard. Denk daarom bij een verjaardag of andere gelegenheid eens aan 'n jaarabonnement op Idee. Nuttig om te geven, nog leuker om te ontvangen. Want zo'n cadeau komt zes keer per jaar terug.

Bel even 070-356.60.66

C O L O F O N

tijdschrift van het
wetenschappelijk bureau van D66

19e Jaargang - Nummer 3 - Juli 1998

VERSCHEIJNT 6 x PER JAAR

ISSN nr. 0927-2518

REDACTIE

Pien van der Hoeven,
Jeroen van den Hoven, Marco van Lierop,
Kees Verhaar, Ib Waterreus.

EINDREDACTIE

Allan Varkevisser

REDACTIESECRETARIAAT

Irene Knijnenburg

UITGAVE EN ADMINISTRATIE

Stichting Wetenschappelijk
Bureau D66, Noordwal 10,
Postbus 660, 2501 CR Den Haag
Tel. 070-356.60.66
e-mail: swb@d66.nl

Idee verwelkomt bijdragen van lezers.
Inlichtingen over de voorwaarden voor in te zenden artikelen en het redactiebeleid kunt u opvragen bij de redactie.

Een abonnement geldt voor een kalenderjaar en kan niet tussentĳds worden opgezegd.

Opzeggen kan uitsluitend schriftelijk tot 1 december van de lopende jaargang. Indien de opzegging voor die datum niet bekend is, wordt het abonnement automatisch voor een jaar verlengd.

Een jaarabonnement kost f74,-.
Studenten f34,-. Losse nummers f12,50.

©1998 SWB D66. Overname van artikelen en/of illustraties uitsluitend na schriftelijke toestemming van de uitgever.

Fotografie (tenzij anders vermeld):

Dennis Sies e.a.

Illustraties: Marco van Liĳrop

VORMGEVING & REALISATIE

Creative Communications BV,
Prins Mauritslaan 116,
2051 KE Overveen
Telefoon: 023-526.58.20
Fax: 023-526.45.19

Inlichtingen omtrent adverteren in dit blad worden verstrekt door
Creative Communications BV

M i j n I D E E

Beste Tom,

Hoewel je me kent, zal ik eerst aangeven vanuit welke hoedanigheden ik je deze brief schrijf. Dit om drama's als met een 'Beste Els-brief' te voorkomen. Ik schrijf je als betrokken D66-lid, en bovendien als coördinator van de Bestuurdersvereniging van D66. De plannen van het hoofdbestuur - je verwoordt ze in een interview in dit blad - vragen om een reactie. Je noemt in het interview de ambitie van het hoofdbestuur om te gaan investeren in mensen. Een prima streven natuurlijk. Maar het is - gelukkig - niet helemaal nieuw. Bestuurdersvereniging en Opleidingscentrum investeren al jaren in de betrokken leden en bestuurders van de partij. Maar het lot van de Bestuurdersvereniging is op dit moment ongewis. De gemeenteraadsverkiezingen brachten D66 een dramatische nederlaag. Zo dramatisch dat het verlies van 10 zetels naderhand bij de Tweede-Kamerverkiezingen zelfs een lichte euforie opriep. Voor de Bestuurdersvereniging was het kwaad toen al geschied. De gemeenteraadsverkiezingen betekenden immers een behoorlijke reductie van het potentieel aan leden en dit geeft een (te) smalle financiële basis voor een zelfstandig voortbestaan. Het bestuur van de Bestuurdersvereniging boog zich over de problemen en formuleerde een plan voor het voortbestaan in een samenwerkingsverband. Het verwoordde een wat afgeslankte, heldere doelstelling en een goed pakket van producten voor de leden: bijeenkomsten en publicaties gericht op intensieve communicatie tussen bestuurders; een vraagbaak waar bestuurders met bestuurlijke vraagstukken terecht kunnen; en behartiging van de belangen van de bestuurders. Dit pakket kan gerealiseerd worden als de gekozen en politiek benoemde bestuurders automatisch met de contributie voor de partij een afdracht doen aan de Bestuurdersvereniging. Daarbij is dan nog een kleine extra bijdrage nodig, bijvoorbeeld van de kant van het hoofdbestuur. Maar er zijn ook andere mogelijkheden voor aanvullende financiering. Dit productenpakket past naar mijn mening goed in de ideeën van het hoofdbestuur over het investeren in mensen. Maar desondanks lijkt het hoofdbestuur geen financiële steun te kunnen bieden aan de Bestuurdersvereniging. Beste Tom, ik wil er voor pleiten dat er binnen de partij ruimte blijft voor de taken die de Bestuurdersvereniging nu vervult. Ik kan honderd voorbeelden noemen, maar ik beperk me tot enkele: ondersteuning aan dat raadslid uit de gemeente x in zijn strijd tegen al die besloten vergaderingen in zijn raad; een vraagbaak waar die D66-er die in z'n eentje oppositie voert in Wateringen in contact wordt gebracht met een lotgenoot in Oegstgeest; een behartiger van de belangen van de D66-bestuurders die gesprekken kan voeren met de directie van de VNG over de professionalisering van het wethouderschap; een platform voor de waterschapsbestuurders voor discussie over het waterspoor; een mogelijkheid voor een Tweede-Kamerlid om te inventariseren hoe de eigen wethouders denken over de WVG..... Natuurlijk ligt het het meest voor de hand om deze taken - ook nu - te laten vervullen door de Bestuurdersvereniging. Maar mocht het onmogelijk zijn om de Bestuurdersvereniging in stand te houden - wat ik niet geloof - laat dan in ieder geval die honderden bestuurders niet in de kou staan. Investeren in mensen is natuurlijk in de eerste plaats investeren in diegenen die het gezicht zijn van je eigen partij: de bestuurders.

Monique Oomes

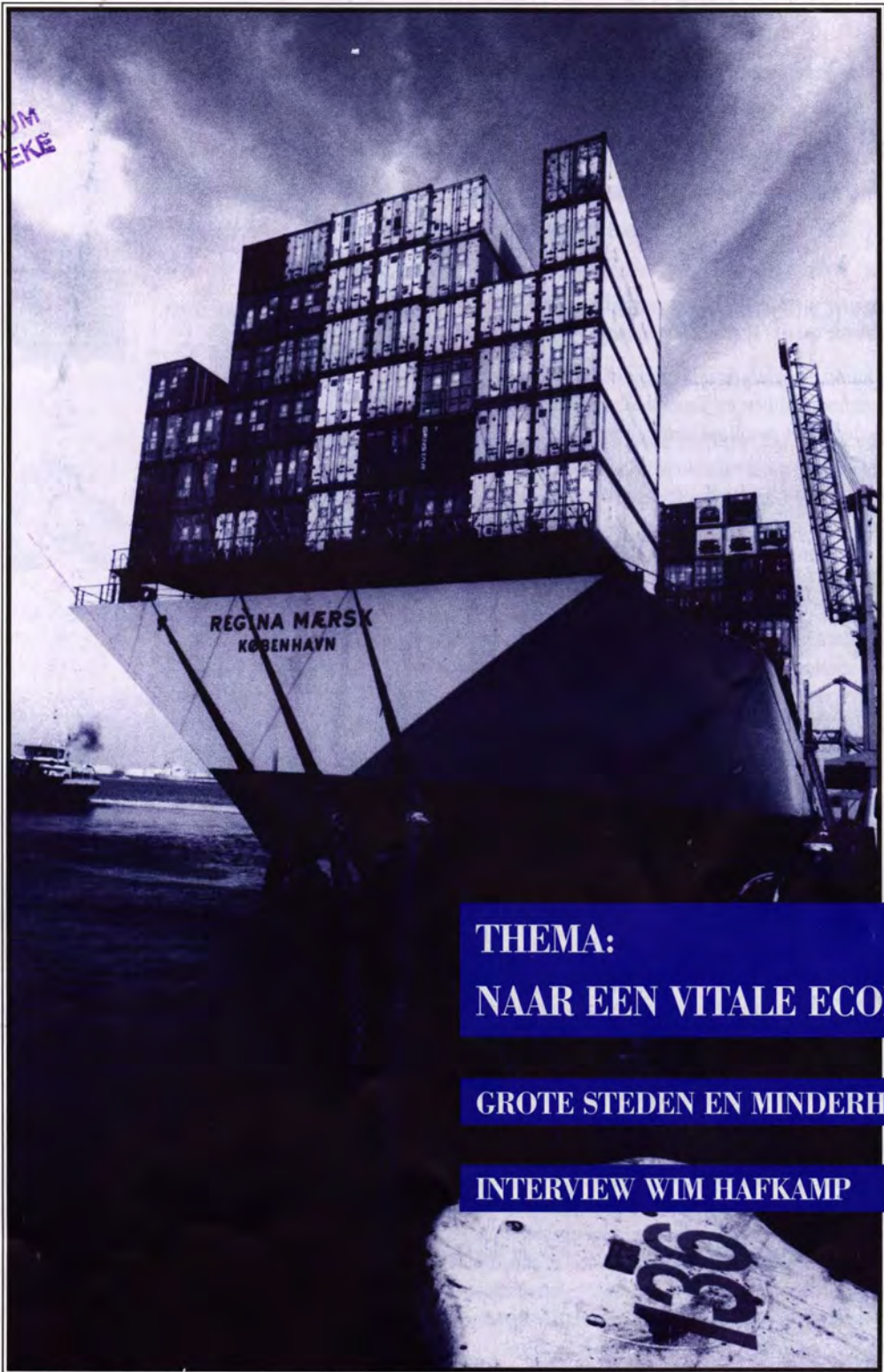

D E E

TIJDSCHRIFT VAN HET WETENSCHAPPELIJK BUREAU VAN D66

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN

THEMA:

NAAR EEN VITALE ECONOMIE

GROTE STEDEN EN MINDERHEDEN

INTERVIEW WIM HAFKAMP

19^e JAARGANG NUMMER 4, SEPTEMBER 1998

Naar een Vitale economie

Thema: Naar een vitale economie

Vitale economie vereist een vitale politiek door Frits Prakke

Een pleidooi voor meerdimensionale economische politiek en een nieuwe taakverdeling tussen economen en politici.

Duurzame ontwikkeling en de derde weg In gesprek met Wim Hafkamp

Wim Hafkamp, hoogleraar milieueconomie, was projectleider van de inderdepartementale projectgroep 'Milieu en Economie' van Paars I. In dit gesprek kijkt hij terug op deze periode en het resultaat van zijn inzet.

Vitaliteit en het zoeken naar samenhang

Statements over economische politiek, het 4D-model en D66 van Alexander Rinnooy Kan, Jan Terlouw en Joost Kuiper.

Hoe duurzaam is een vitale economie? door Jan van Dam en Wieger Fransen

Gaan dynamiek en duurzaamheid wel altijd samen? Enkele vragen en antwoorden bij het B-cahier 'Naar een vitale economie'.

En verder:

Spek en bonen of nieuwe kansen? door Radi Suudi

De nieuwe minister voor Grote Stedenbeleid en Minderheden krijgt het niet makkelijk. Toch ziet Suudi kansen voor de 'minister zonder ballast' in Paars 2 om veel te bereiken.

Vorming, verwondering en veerkracht door Frans van Vught

Een kritische bespreking van het Hoger Onderwijs-beleid voor de 21e eeuw.

Van milieu naar duurzame samenleving In gesprek met Aad Overgaag

De voorzitter van de kerngroep Duurzame Ontwikkeling over het denken over duurzame ontwikkeling binnen D66.

Vaste rubrieken:

<i>Pen Pensée</i>	6
<i>Van Lierop</i>	20
<i>Commentaar</i>	27
<i>Signalementen</i>	28

Kanalen graven

Eindelijk was het er dan, het regeerakkoord. En wat had iedereen te klagen! Maar als we voorbijzien aan het eenzijdig karakter van een dergelijk stuk, dan was het nog helemaal niet zo'n slechte en onleesbare tekst. Dit akkoord was in meer dan een opzicht zelfs een verrassend heldere notitie. Het straalde enig pragmatisch zelfbewustzijn uit en niet zonder voortvarendheid tegelijk de nodige bescheidenheid, als we naar de meer inhoudelijke paragrafen kijken. Maar als dat waar is, waarom dan al die kritiek? Waar komt die vandaan en wat is de reden ervoor?

Wat opviel aan de klaagzang, is dat de vormkritiek sterk overheerste. Kritiek op de inhoud viel slechts mondjesmaat te vernemen. Het tweede en helaas steeds vaker voorkomend verschijnsel, was dat iedereen elkaar napraatte. Beide verschijnselen moeten, dunkt me, worden toegeschreven aan een en dezelfde oorzaak. Deze geschiedenis maakt immers duidelijk hoezeer alle commentatoren tegenwoordig van dezelfde typen en bronnen van informatie gebruik maken. En dat duidt weer op het ontstaan van één complex, waarin politici, beleidsvoorbereiders, onderzoekers en pers (in feite alle media) zijn opgenomen. Zij zijn in dezelfde institutionele omgeving komen te verkeren. Daarin staan de deelnemers vanuit verschillende subsystemen, pers, bureaucratie, politiek en wetenschap, in een beslissende afhankelijkheidsverhouding tot elkaar. Men deelt bovendien grosso modo dezelfde achtergrond, kwalificatie en cultuur. Wat zich hierbij echter begint te wreken, is dat de diverse subsystemen zich niet alleen in een afhankelijkheidsverhouding, maar ook in toenemende mate in een (valse) concurrentieverhouding tot elkaar beginnen te verhouden. Dit verklaart onder meer het dominant worden van de vormkritiek.

Tegen deze achtergrond krijgt 'kanalen graven', het adagium dat Hans van Mierlo meegaf aan het eerste Paarse kabinet, een nieuwe betekenis. Toen doelde hij op de noodzaak van het graven van kanalen dwars door de archaische en verstopte institutionele realiteit heen, die door de verslagen Christen-democratische alliantie was achtergelaten. Die noodzaak is er nu niet meer. Maar het feit dat zich daarmee een nieuwe realiteit aandient, betekent nog niet dat we als democraten achterover kunnen leunen. We zien nu immers de veranderingen die bezig zijn zich te voltrekken in ons politieke systeem. Het verzelfstandigt zich en raakt in dit proces nog weer vervlochten met andere politieke subsystemen, zoals de bureaucratie, de pers en de wetenschap. De combinatie van deze tendensen ondermijnt de democratie, omdat wat er geschiedt op deze manier niet meer te volgen, laat staan te controleren valt.

Enige tijd geleden, rond het uitkomen van het regeerakkoord, werd gevraagd naar het motto dat aan deze regeerperiode zou moeten worden meegegeven. Men bleef het antwoord daarop schuldig. Tegen de achtergrond zoals hier geschetst, zou 'kanalen graven' nog steeds het motto moeten zijn. Het wordt van het grootste belang ons democratische politieke systeem opnieuw te ontsluiten. Met het regeerakkoord wordt nu ingezet op de vitalisering van vooral de sociale en economische verhoudingen. Laat men niet vergeten dat controleerbaarheid, transparantie en openheid in de institutionele sfeer voor de levenskracht van een democratie de essentiële voorwaarden vormen. ♦

Christiaan de Vries

Spek en Bonen of Nieuwe Kansen?

Voorstellen voor het integratiebeleid in het nieuwe kabinet

door Radi Suudi

Het ontwerp-regeerakkoord van het tweede Paarse kabinet wijdt in haar voorwoord de nodige woorden aan de verhouding tussen bevolkingsgroepen met verschillende etnische en culturele achtergronden. Volgens de opstellers van het akkoord "is het nodig te investeren in een interculturele samenleving, waarin de nadruk ligt op het benutten van de kracht van de pluriformiteit". Dat lijkt geen overbodige bewering. De multiculturele samenleving en de (on)macht van de landelijke en lokale politiek om met dat gegeven om te gaan vormt al jaren inzet van een permanent en intens debat in Nederland. Veel Nederlanders beseffen dat de multiculturele samenleving de kwaliteit van leven in de grote en middelgrote steden op doorslaggevende wijze ten negatieve of positieve beïnvloedt.

Huidige beleid schiet tekort

Op de twee terreinen van multiculturele ontwikkeling waar de landelijke overheid een belangrijke regisserende en faciliterende taak heeft schiet het huidige maar ook het nieuw voorgestelde kabinetsbeleid schromelijk tekort. Ik doel daarbij op het Onderwijs en Grote-Stedenbeleid. Door het Sociaal Cultureel Planbureau is vorig jaar (opnieuw) onder de aandacht gebracht dat de achterstand die veel kinderen uit etnische groepen aan het begin van hun schoolloopbaan hebben bij het eind van het basisonderwijs niet is ingehaald. Het Sociaal Cultureel Planbureau concludeert daaruit dat "een verdere versterking van de effectiviteit van het onderwijs aan leerlingen uit minderheidsgroepen dringend noodzakelijk is" (Jaaroverzicht Integratiebeleid Minderheden 1998).

In mei van dit jaar bracht de Algemene Rekenkamer een zeer kritisch rapport uit over de jaarlijkse besteding van meer dan 120 miljoen gulden door het Ministerie van OC en W ter bestrijding en voorkoming van onderwijsachterstanden in het voortgezet onderwijs, onder andere ten behoeve van minderheden. In het rapport wordt geconstateerd dat de doelstellingen van de regelingen door OC&W niet concreet genoeg waren geformuleerd. De Minister had

De onderhandelingen over Paars 2 hebben geresulteerd in een nieuwe ministerspost. Roger van Boxtel gaat het Grote Stedenbeleid en het Minderhedenbeleid op ministerniveau vormgeven en zal daar zeker een D66-invulling aan proberen te geven. We vroegen Radi Suudi om een eerste commentaar op het regeerakkoord en de benoeming van Van Boxtel.

er van afgezien om deze doelstellingen te vertalen in na te streven resultaten en de scholen hadden dus geen concreet kader om kwantitatief inzichtelijke verantwoording af te leggen over behaalde resultaten, als zij dit zelf al wilden. Tekenend was dat het rapport van de Rekenkamer tot veel minder politieke opschudding leidde dan het feit dat honderd Marokkaanse jongens enige tijd een kruispunt in Slotervaart blokkeerden.

Extra geld

Het kabinet trekt in de komende regeerperiode 1,8 miljard uit voor extra geld ter verhoging van de kwaliteit van het onderwijs. Wanneer het kabinet bij de besteding van dit geld niet duidelijker outputnormen hanteert lijkt het al bij voorbaat weggegooid geld.

Een andere paradepaardje van het vorige kabinet - het Grote en Middelgrote Stedenbeleid - scoort ook zwaar onder de maat op het gebied van multiculturele ontwikkeling. In het evaluerende rapport van een commissie Grote Stedenbeleid, onder leiding van Elco Brinkman is dit voorjaar grote zorg uitgesproken over de "onrustbarende ondervertegenwoordiging van allochtone groepen bij de vormgeving en uitvoering van het beleid in de steden". Volgens de commissie blijken de steden in de praktijk "nauwelijks in staat allochtone groepen te betrekken en te bereiken". Ed van Thijn omschreef enkele weken geleden op een PvdA-conferentie het Grote Stedenbeleid als een "gemiste kans van de eerste orde". Met meer omhaal van woorden wordt in een voortgangsrapportage van het Ministerie van Binnenlandse Zaken van november '97 ook toegegeven dat er op het punt van de lokale multiculturele samenleving de afgelopen jaren bitter weinig is bereikt. Onthutsende constatering als men beseft dat het Grote- en Middelgrote Stedenbeleid zich met name richt op die stadswijken waar allochtonen een groot deel van de bevolking uitmaken. De opstellers van het huidige ontwerp-regeerakkoord kennen gemeenten ook in de komende kabinetsperiode het primaat toe van de vormgeving van het integratiebeleid. De inspanningen in het kader van het Grote Stedenbeleid zullen in de komende kabinetsperiode worden geïntensiveerd: tot 2010 is er 4,8 miljard beschikbaar vanuit het kabinet. Alle reden voor een drastische vergroting van de effectiviteit en samenhang van het huidige integratiebeleid.

Zairese nieuwkomers vormen een orkest

Versmelting van beleidsterreinen

Als reactie op het ontwerp-regeerakkoord deed FORUM op 20 juli in een brief aan Wim Kok, in zijn functie van formateur van het nieuwe kabinet, de suggestie tot een versmelting van de relevante terreinen van het integratiebeleid: het gaat daarbij in onze visie om Grote Stedenbeleid, jeugd-, onderwijs-, ouderen-, welzijns- en arbeidsmarktbeleid, waarbij dit gehele interdepartementale beleidspakket op programmatische en projectmatige wijze aangestuurd zou moeten worden door een minister zonder portefeuille. Enkele dagen later bleek dat deze suggestie van FORUM was overgenomen: er zit in het tweede Paarse kabinet een vijftiende minister zonder portefeuille die een gecombineerd takenpakket Grote Stedenbeleid/ Integratiebeleid tot zijn verantwoordelijkheid kan rekenen. Roger van Boxtel uit de D66 fractie is op deze ministerspost benoemd.

Hoewel er in eerste instantie nogal lacherig werd gedaan over deze vijftiende ministerspost ("minister van niks en niets", "minister van spek en bonen") biedt deze functie uitgelezen kansen voor een creatieve en behoudende politicus. Zoals hierboven al is gememoreerd is de kwestie van de multiculturele samenleving een van de terreinen waarover in Nederland bij voortdurend in brede lagen van de bevolking gepassioneerd over wordt gedebatteerd. Juist Van Boxtel zou inhoud kunnen geven aan een nieuwe rol van de landelijke politiek waarbij sturende, regisserende en communicatieve functies steeds belangrijker worden, ten opzichte van de afnemende rol van de landelijke overheid als uitvoerder van beleid. Zo zou hij een breed maatschappelijk debat over de multiculturele samenleving, bijvoorbeeld op basis van een aantal heldere toekomst-scenario's kunnen opstarten. Bij dit debat zouden zowel organisaties als individuen betrokken moeten worden. Doel van dit debat zou moeten zijn om een visie voor de korte en middellange termijn te ontwikkelen met betrekking tot de multiculturele samenleving in combinatie met Grote steden beleid. Van Boxtel zou als minister het debat vooral moeten faciliteren en moeten aangeven op welke wijze hij denkt de suggesties in politieke uitgangspunten te vertalen.

Zou Van Boxtel daarin slagen, dan heeft hij het gepresteerd op een belangrijk maatschappelijk thema een zinnig politiek debat te voeren, daar waar naar de mening van zeer veel burgers de huidi-

ge landelijke politieke conjunctuur wordt gekenmerkt door het uit de weg gaan van ieder debat met de samenleving en het hijgerig reageren op incidenten. Dat Van Boxtel geen eigen ministerie heeft is in dat opzicht waarschijnlijk zelfs een voordeel: zonder de ballast van een verkokerd en gepolitiseerd ambtelijk apparaat kan hij een kring van terzake kundige en creatieve personen uit de ambtenarij, wetenschap en samenleving rond zich verzamelen om hem de inhoudelijke input te verschaffen die hij als minister nodig heeft.

Nieuwe werkwijze

Ook bij de organisatie van het beleid zou het minister-schap van Van Boxtel als voorbeeld kunnen dienen voor een nieuwe werkwijze, door middel van een programmatische en projectmatige aanpak. Van Boxtel zou als minister in het kader van een meer-jarenprogramma een aantal duidelijke beleidsdoelen moeten stellen die binnen de komende kabinetsperiode door hem gerealiseerd zouden moeten zijn. De doelen moeten uiteraard niet te vaag, maar ook niet te beperkt omschreven zijn en inhoudelijk met elkaar samenhangen.

Instroom van allochtonen op de structurele arbeidsmarkt, een drastische vergroting van de effectiviteit van basis- en voortgezet onderwijs ten aanzien van de prestaties van allochtone leerlingen en een duidelijke verbetering van de leefbaarheid in de oudere wijken van de grote en middelgrote steden zijn de uitgangspunten waar deze doelen op gericht zouden moeten zijn. Daarnaast zou de acceptatie van de multiculturele ontwikkeling van Nederland door zeer brede lagen van de bevolking een uitgangspunt moeten zijn waar Van Boxtel een deel van zijn activiteiten op projectmatige wijze op afstemt.

Daarnaast zou de acceptatie van de multiculturele ontwikkeling van Nederland door zeer brede lagen van de bevolking een uitgangspunt moeten zijn waar Van Boxtel een deel van zijn activiteiten op projectmatige wijze op afstemt.

Minister zonder ballast

Als de doelen eenmaal zijn geformuleerd en omgezet in een concreet meer-jarenprogramma van projecten en activiteiten zal Van Boxtel moeten streven naar samenbundeling van de inter-departementale geldstromen en 'tijdelijke uitleen' van ambtenaren van andere departementen aan zijn programma-ministerie. De 'staande organisatie' - de huidige departementen - zal een gedeelte van haar macht (budget en mensen) moeten afstaan aan de 'programma/project-organisatie' van Van Boxtel. In het bedrijfsleven en de non-profitsector al sinds jaar en dag een beproefde vorm van werken om gecompliceerde doelen te realiseren maar in politiek Den Haag op dit niveau nog een terra incognita. Van Boxtel, als vertegenwoordiger van een politieke stroming die vernieuwing van het politieke bedrijf nastreeft, heeft als 'minister zonder ballast' van een ambtelijk apparaat en van gevestigde belangen een mooie kans om een naar vorm en inhoud nieuwe vorm van politiek neer te zetten in de komende jaren. En als ex-organisatieadviseur zal Van Boxtel weten dat je bij het opstarten van veranderingen niet hoeft te wachten tot iedereen daaraan toe is, dan kun je immers lang wachten. Je moet als veranderingsmanager van start gaan op het moment dat je een aantal personen op cruciale plekken - in zijn geval zowel binnen als buiten Den Haag- aan je zijde hebt weten te krijgen om vervolgens de resultaten te boeken waarmee je gaandeweg een grotere groep aan je zijde kunt krijgen. ♦

We bellen nog!

In de film 'left luggage' van Jeroen Krabbé maant de Joodse vader zijn dochter tot twee keer aan toe "never leave without saying you love me". Voor iemand die de holocaust heeft meegemaakt en bijna zijn hele familie is kwijtgeraakt aan de bureaucratische massamoord is ieder afscheid een tragisch moment: elke keer kan de laatste keer zijn. In onze cultuur van permanente en directe bereikbaarheid hebben we dit tragische besef verloren. Ontmoetingen worden tegenwoordig maar al te vaak afgesloten met een nonchalant, vrijblijvend en oppervlakkig: we bellen nog! Wat wordt hiermee eigenlijk uitgedrukt? Wat is de betekenis van deze drie woorden?

Ik vrees dat het een vage en vaak loze belofte inhoudt. Het betekent zoiets: 'Als jij me wilt bereiken of ik jou, dan kunnen we elkaar altijd nog bellen. Al is het aan het andere kant van de wereld, met de GSM of via het Internet ben ik bereikbaar.' Of er ook daadwerkelijk contact zal worden gelegd, is nog maar de vraag. Op deze manier laat men ontmoetingen steeds vaker onafgesloten. Gesprekken hebben geen begin, middenstuk en eind meer, maar worden tot een vluchtige uitwisseling van staccato-informatie. We zijn per slot van rekening zo weer 'on-line' met elkaar om verder te praten. Niet alleen whiz-kids, gabbers en techno-yup's doen hier aan mee, maar ook politici, ondernemers, en wetenschappers.

Maar zo'n levenswijze ontkent de onwillekeurigheid van het bestaan. Het gaat ten koste van de aandacht en betrokkenheid die bij menselijke interactie onontbeerlijk zijn. Het ontkent de tijdigheid van ons verblijf hier op aarde en onze verantwoordelijkheid voor de wereld waarin wij nu verblijven. De verleiding van de moderne communicatiemiddelen is namelijk het in verschillende werelden tegelijk te kunnen zijn. Moderne mensen zappen van het ene contact naar het andere, waardoor het leven als een interactieve video-clip aan hen voorbij trekt. Het bevestigt nog eens de paradox dat hoewel de mogelijkheden om met elkaar te communiceren zijn toegenomen, we elkaar steeds minder te vertellen hebben. Op de achtergrond speelt nog een andere paradox die vooral tot veel ergernis leidt, namelijk dat mensen aan de ene kant bereikbaarder zijn dan ooit maar aan de andere kant de communicatie juist minder betrouwbaar wordt omdat ze tegelijkertijd betrokken zijn bij allerlei verschillende processen.

Ik heb de laatste tijd herhaaldelijk dezelfde droom. Ik ben in gesprek met iemand die op het punt staat een belangrijke vraag te beantwoorden. Hij denkt na, opent zijn mond om iets te zeggen en dan plotseling ... Prrr, prrr doet zijn GSM. Hij neemt aan, krijgt een kleur en mompelt wat langs het piepkleine apparaatje: 'Dat is niet zo mooi. Ik kom er aan.' Hij pakt z'n jas, schudt me de hand en zegt haastig: 'We bellen nog!' Het volgende moment word ik woedend en bezweet wakker.

Pen Pensée

Naar een vitale economie

Een redactionele inleiding op het thema

door Allan Varkevisser

In de zogenaamde levensfilosofie heeft het begrip vitaliteit een bijzondere plaats. Levensfilosofie - met als voornaamste representanten Schopenhauer, Nietzsche en Bergson, en onder andere Rorty en Giddens als hun erfgenamen - was een deel van de grote tegenbeweging tegen verlichting en rationalisme. Tegenover eendimensionale, mechanistische groei- en ontwikkelingsmodellen plaatsten zij een meerdimensionaal organisch model van groei. Intuïtie, 'verstaan' en beleven stonden bij hen hierdoor hoger aangeschreven dan logische wetten, begrippen en verstand. De rede alleen zou nooit in staat zijn om biologische en culturele ontwikkelingen volledig te beheersen en te sturen.

Een projectgroep van de SWB heeft het begrip vitaliteit nu in verband gebracht met economie en vooral met economische ontwikkeling. In het cahier 'Naar een vitale economie' wordt een meerdimensionale economische ontwikkeling bepleit, namelijk niet alleen groei van (fysieke) productie en welvaart, maar een ontwikkeling die tevens voldoet aan uitgangspunten van democratie, draagvlak en duurzaamheid. Frits Prakke, lid van de projectgroep, geeft in zijn artikel nog eens haarfijn aan wat de inzet is van een meerdimensionaal model, enigszins retorisch het 4D-model genoemd. Uit zijn beschouwing blijkt tevens waarom voor het begrip 'vitaliteit' is gekozen. De (neo-)klassieke economische benadering is doortrokken van de pretentie dat het economisch proces als zodanig 100% beheersbaar en voorspelbaar zou zijn. Dat is een heilloze verwachting, volgens Prakke. We kunnen in het economisch beleid lang niet altijd uitgaan van rationele, waterdichte, vooraf berekenbare keuzes. Als men dat eenmaal toegeeft, dan zal intuïtie weer een rol gaan spelen. In de door Prakke voorgestelde nieuwe rolverdeling tussen economen en politici, zullen de eersten een beslissingsruimte laten aan de laatsten om politiek gemotiveerde en te verantwoorden keuzes te maken. Bij een vitale economie gaat het dus om niet meer en niet minder dan een omslag in de relatie tussen economie en politiek.

In het gesprek met hoogleraar milieueconomie Wim Hafkamp over de nota 'Milieu en economie' van Paars I die onder zijn verantwoordelijkheid als projectleider tot stand kwam, komt deze zogenaamde cultuuromslag ook aan de orde. Allerlei vastgeroeste tegenstellingen tussen economie en milieu blijken heel wel oplosbaar als men bereid is om oude standpunten te verlaten en nieuwe perspectieven te ontwikkelen.

Aansluitend volgen enkele statements van deskundigen over de bruikbaarheid van de benadering die in 'Naar een vitale economie' wordt aangeboden. Daar blijkt onmiddellijk de spanning tussen de nogal romantische inzet van het cahier en de rationalistische traditie van D66. Het is nog maar de vraag of een partij die zozeer verbonden is met de Verlichting als D66 de omslag naar een minder rationalistisch en meer normatief geïnspireerde benadering kan maken. Misschien dat de discussie op het komende congres dat in het teken staat van 'Vitale economie' hierover enige opheldering kan brengen. Als redactie wensen wij u alvast een inspirerende discussie toe. ♦

Een vitale economie vereist een vitale politiek

Naar een nieuwe verhouding tussen politiek en economie

door Frits Prakke

Er is iets grondig mis in de verhouding tussen de economische wetenschap en de politiek. De moderne economie, ooit ontstaan als hulpmiddel bij politieke besluiten over buitenlandse handel, armoedebestrijding en belastingheffing, heeft zich op zoek naar wetenschappelijke status teruggetrokken in een ivoren toren van voortschrijdende theoretische en mathematische verfijning. Het streven naar natuurwetenschappelijke 'rigueur' van met name de dominante neoklassieke school eist een aantal stringente aannames die toepassing op feitelijke economische problemen nagenoeg uitsluit. De economie draagt steeds preciezere antwoorden aan op steeds beperktere vragen, die steeds verder afstaan van de problemen van onze tijd. In de politieke arena worden niettemin de uitkomsten van dergelijke economische analyses door beleidsambtenaren, belangengroeperingen en sommige politici als absolute waarheden gepresenteerd. Dit is het gevolg van de behoefte van beleidsmakers complexe politieke afwegingen te reduceren tot eenvoudige technocratische sommetjes. Voorbeeld: de 7 % toename van files in Nederland in 1997 betekent een verlies voor 'de economie' van f 2,5 miljard. Of: verbetering van het milieu vereist een economische groei van 3 %. Economie en politiek treffen elkaar aldus in partiële analyses ter ondersteuning van willekeurige deelbelangen. Daarbij worden analytische economische variabelen zoals groei van het bruto nationaal product (BNP) of rendement ten onrechte tot politieke doelstellingen verheven. De scheefgroei in de economische wetenschap weerspiegelt zich in een scheefgroei in de politiek, waarin de discussie over maatschappelijke doelstellingen vaak in een nauw korset van technocratische doelvariabelen wordt gewrongen. En daar moeten en kunnen we geen genoegen meer mee nemen.

Frits Prakke is econoom en bedrijfskundige en was lid van de SWB projectgroep Vitale Economie.

Een vitale economie is meerdimensionaal, in de zin dat het niet alleen gaat om economische groei en toename van welvaart. Vandaar dat economisch beleid moet worden getoetst aan verschillende toetsstenen. Voor D66 zouden dat duurzaamheid, dynamiek, draagvlak en democratie moeten zijn. In zijn beschouwing gaat Frits Prakke nog een stap verder. Zijn doel is te komen tot een nieuwe taakverdeling tussen economen en politici en hij formuleert daarvoor zelfs een aantal beginselen.

Veranderingen in maatschappij en economie

Het is allereerst nodig te beseffen dat de belangrijkste maatschappelijke problemen van nu fundamenteel verschillen van die van honderd jaar geleden. Uit die tijd dateren zowel de fundamentele economische vraagstelling als de basisideologie van het liberalisme en de sociaal-democratie. Fundamentele vrijheden van nu ontbraken en grote groepen leden onder mensonterende armoede. In het zicht van het jaar 2000 zijn in de westerse landen bestrijding van vrijheidsbelemmeringen en materiële armoede niet meer de belangrijkste maatschappelijke problemen. Dat ik deze woorden slechts met moeite op papier krijg - bang dat een politiek correcte oppergod mij met bliksem zal slaan - bewijst dat ik toch nog een kind van deze eeuw ben. Maar wie cijfermatig de ontwikkelingen traceert op deze gebieden tussen 1900 en 1998, zal deze 'blasfemische' conclusie moeten beamen. Toch zijn de belangrijkste partijpolitieke tegenstellingen nog steeds op de oude problemen gebaseerd. Dit werkt verlamdend. In Duitsland bevindt de enige succesvolle

SPD politicus, Schroeder, zich in een ideologisch vacuüm. In Engeland heeft het Thatcherisme haar grenzen bereikt en zoekt labour-leider Blair weinig overtuigend, naar een 'derde weg'. De Zweedse sociaal-democratische modelstaat is niet langer. In Nederland wordt Kok, op papier de meest succesvolle premier sinds Drees, vooral gezien als een a-politieke pragmaticus. Het is duidelijk. De politiek moet op zoek naar nieuwe aansprekende doelstellingen. En hetzelfde geldt voor de economie.

De eerste vaststelling mag zijn dat ondanks de toegenomen welvaart en vrijheid het niet moeilijk is een aantal belangrijke maatschappelijke problemen aan te wijzen die de basis kunnen zijn voor de politieke doelstellingen van de volgende eeuw. Voorbeelden zijn gezondheidszorg, uitsluiting, veiligheid, arbeidsparticipatie,

de kwaliteit van het onderwijs, bureaucratie, verdeling van de beschikbare ruimte, mobiliteit, milieuvuiling, concurrentie met andere landen, persoonlijke ontplooiing en de sociale voorzieningen.

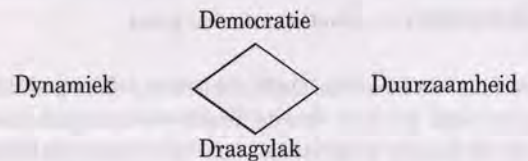
Bij deze 'nieuwe' politieke problemen gaat het veelal om de allocatie van schaarse middelen en daarom zijn dit mede economische problemen. Maar ook wat wij dé economie en economisch noemen, kan veranderen: Niet alle economische wetmatigheden uit het verleden en ervaringen met economische beleidsinstrumenten blijven onverminderd gelden. Wezenlijke veranderingen hebben zich de laatste twintig jaar voorgedaan in de aard van goederen (bijvoorbeeld, relatief veel meer diensten), in de aard van productie (bijvoorbeeld, veel meer informatietechnologie en veel meer toelevering) en in de aard van markten (een proliferatie van tamelijk efficiënte markten en dominantie van de vraagzijde). Vroeger gold dat landen rijk aan grondstoffen ook economisch sterk stonden, maar dat verband lijkt tegenwoordig afwezig of zelfs negatief. Een Keynesiaans conjunctuurbeleid was succesvol in de jaren vijftig en zestig, maar na de crises in de jaren zeventig niet meer. Omdat investeringen in informatietechnologie een geheel ander karakter hebben dan investeringen in een lopende band en door het oprukken van 'just-in-time' productie wordt zelfs door sommigen gesteld dat de klassieke conjunctuurencyclus tot het verleden behoort.

Toetsstenen in plaats van hoekstenen

Het gaat bij de nieuwe politieke problemen veel meer dan in het verleden om meerdimensionale problemen. De aloude hoekstenen van liberaal beleid, economische groei en economische vrijheid, zijn nog maar zelden de belangrijkste oplossingen. Dit betekent dat de politiek meer dan voorheen tot taak zal hebben tot keuzen te komen op basis van de afweging van meersoortige belangen. Voor de vereiste politieke duidelijkheid moet een stelsel van toetsstenen ontwikkeld worden, dat meer houvast biedt dan alleen maar pragmatisme. Dit gaat een stap verder dan de verruiming van de definitie van bruto nationaal inkomen, een uitbreiding van het begrip welvaart tot 'welvaart in de ruime zin' of 'welzijn' of het zoeken naar meer evenwicht tussen economische groei en (economisch gedefinieerde) milieudoelstellingen onder de noemer van 'ecologie'. Het is niet meer en niet minder dan de erkenning dat economische politiek niet langer gereduceerd kan worden tot optimalisatie over een of zelfs twee doelvariabelen. De oplossing ligt in het formuleren van nieuwe doelstellingen op verschillende dimensies die als toetsstenen kunnen dienen voor zorgvuldige politieke besluitvorming in de praktijk, waarbij het de taak van de economie is om zo zorgvuldig mogelijk de trade-offs daartussen in beeld te brengen. Methodologisch betekent dit een afscheid van het mechanistische model dat sinds de vorige eeuw dominant is geweest in de economische wetenschappen. Dat maakt het mogelijk om afstand te nemen van de daarin opgesloten doelvariabelen als maximalisatie en evenwicht. Bij de meerdimensionale afweging van doelstellingen is weinig plaats meer voor de - vaak misbruikte - methode van kosten-baten analyse.

Geïnspireerd door de fundamentele kritiek van de evolutionaire economen zoals Richard Nelson in de Verenigde Staten, Giovanni Dosi in Italië en in Nederland Luc Soete op de neo-klassieke economie wordt gekozen voor een biologisch metaforisch model. Een biologisch model nodigt uit te denken over doelstellingen als aan-

passingsvermogen, leerprocessen, coöperatie/concurrentie, regeneratie, variatie en gezondheid. Historie, investeringen in vertrouwensrelaties en beleidsnetwerken worden interessanter en de nutsmaximaliserende homo-economicus minder. Er ontstaat meer ruimte voor niet-centralistische en niet-generieke beleidsinstrumenten zoals clusterbeleid, regionaal beleid, convenanten en public-private partnerships. Waar de evolutionaire economie zich vooral uit in kritiek op de dominantie van het neo-klassieke economische denken en met betrekking tot concrete beleidsaanbevelingen doorgaans een academische terughoudendheid betracht, willen we hier verder gaan en een voorstel doen voor een kader voor economisch beleid, inclusief politieke consequenties. We stellen voor een economie waarin de centrale doelstelling niet de maximalisatie van welvaart is, maar vitaliteit. In dit model is niet sprake van een economische wetenschap die optimale maatregelen voorlegt ter uitvoering door de politiek. De vitaliteit van de economie in deze optiek is afhankelijk van vier factoren, namelijk dynamiek, democratie, duurzaamheid en draagvlak, die in de configuratie van een ruit (zie figuur 1) met elkaar in wisselwerking staan.

Figuur 1. Factoren die de vitaliteit van een economisch systeem bepalen

Deze vier D's vormen de toetsstenen van een vitale economie. Toetsing van politieke besluiten aan de vier dimensies geschiedt met behulp van brede economische analyses en levert nadrukkelijk geen optimale besluiten op, maar beleidsalternatieven binnen een beslissingsruimte. Daarbinnen is het de taak van de politiek om de uiteindelijke keuzen te maken. Hieronder volgt een nadere formulering en definitie van de vier toetsstenen van de vitale economie. Omdat dit model nog in ontwikkeling is, wijkt de formulering af van die in eerdere rapportages over vitale economie van de SWB werkgroep.

Dynamiek

Dynamiek is in essentie het vermogen van de samenleving, het economisch systeem, organisaties en individuen om zich te ontwikkelen en zich aan te passen aan de veranderende omgeving. Stilstand betekent achteruitgang. Regeren is vooruitzien. Voor de economie heeft Schumpeter, inspirator van de evolutionaire economie, gewezen op het belang van dynamiek in de vorm van innovatie boven equilibrium. Groei van het nationaal inkomen kan een uiting zijn van een ontwikkeling in een bepaalde fase, maar is in deze optiek nooit de singuliere doelstelling. Een bos kan vitaal zijn zonder in omvang te groeien, en dat geldt ook voor een economisch systeem. In de internationale economische verhoudingen is innovatie verbonden aan concurrentiekracht. Een belangrijke doelstelling van het economisch beleid is het stimuleren van innovatie, soms door het zelfstandig entameren van technologische ontwikkelingen, maar doorgaans vooral door het scheppen van voorwaarden voor innovatie door ondernemingen en het wegnemen van belemmeringen. Economische machtsposities moeten bestreden worden niet in de eerste plaats op basis van benadeling van de consument, als in de neo-klassieke optiek, maar op basis van de

Verdubbeling A12: ééndimensionale groei

beperking van innovatie. Ondernemerschap dient gestimuleerd te worden, niet ter wille van de directe werkgelegenheidseffecten, maar om kansen te geven aan innovatie. Zowel mislukte als geslaagde innovatie draagt bij aan het maatschappelijk leerproces dat essentieel is voor het in stand houden van de dynamiek.

Dynamiek wordt in het bijzonder ondersteund door diverse soorten van leerprocessen, zoals formeel onderwijs, onderzoek en ontwikkeling in de industrie, en experimenten op allerlei gebieden. Dit is de kennismaatschappij, waarbij het steeds niet alleen gaat om de ontwikkeling maar ook om toetsing van kennis. Voor toetsing zijn op alle niveaus, van centraal overheidsbeleid tot individueel leren, processen van terugkoppeling van het grootste belang. Dat betekent evaluaties, enquêtes, concurrentie, pluriformiteit in de media, en vele andere vormen van informatievoorziening. Dit lijkt misschien een open deur maar in sectoren als de gezondheidszorg en het onderwijs is daar vaak weinig sprake van. Niet vergeten mag worden dat innovatie volgens Schumpeter tevens een proces is van 'creative destruction'. Dat brengt dynamiek als toetssteen soms in conflict met andere belangrijke doelstellingen als duurzaamheid, democratie en draagvlak.

Democratie

De volgende toetssteen is democratie. Democratie is niet alleen een staatsrechtelijk principe en een bestuurlijk systeem. De essentie is dat het belang van de ene persoon a priori niet zwaarder mag wegen dan dat van een ander, of dit nu zijn stembriefje betreft, zijn behoefte aan veiligheid, zijn ethische keuzen of zijn consumentengulden. Als uitgangspunt bij politieke besluitvorming heeft de democratie zich in onze geschiedenis gevormd, en met succes gevestigd, in een langdurige strijd met concurrerende uitgangspunten zoals absolutisme, feodalisme, theocratie, elitisme en oligarchie. In verschillende sferen blijft het belang van het hanteren van democratie als zware toets van groot belang.

Het hoeft nauwelijks betoog dat gelijkheid niet absoluut is. Binnen verenigingen en bedrijven staat tegenover het afwijken van het democratisch principe - niet iedereen mag meepraten over de

investeringen - een stelsel van delegatie van bevoegdheden. De democratische toets wordt in dit geval de toets op het omgaan met en het afleggen van verantwoording. Niet alle mensen hebben gelijke rechten. Diverse rechten worden, bijvoorbeeld, pas verkregen bij meerderjarigheid. Rond de beroepsuitoefening kennen we een meritocratisch diplomastelsel dat rechten geeft op basis van individuele prestaties in het onderwijs. In de economische sfeer wordt democratie beperkt door het recht op bezit. Een ieder heeft het recht over zijn eigen bezit te beschikken. Progressieve inkomstenbelasting en schenkingsrechten stellen uit naam van de democratie echter weer beperkingen aan het recht op bezit. Het in de moderne democratieën ontwikkelde stelsels van meritocratie en bezit kunnen zelfs ge-

zien worden als een regulering van het democratisch principe in die zin dat daardoor misbruik van rechten zoveel mogelijk wordt beperkt. Dit wordt duidelijk door een vergelijking te maken met totalitaire regimes. Daar zien we dat deelname aan het onderwijs, beroepsuitoefening en bezit afhankelijk zijn gemaakt aan relaties met de heersende dynastie, corruptie, of lidmaatschap van de 'nomenklatura'. Over het algemeen wordt er in een echte democratie voor gewaakt dat 'rechten' geen 'privileges' worden.

Een belangrijke vertaling van het democratisch principe naar de economische sfeer is het mededingingsbeleid. Dit beoogt niet alleen economische efficiency, maar ook de gelijke rechten van iedere burger deel te nemen aan het proces van productie. De vrije markt moet steeds weer bevochten worden op diegenen die voorrechten claimen. Economische ongelijkheid is in strijd met democratie in deze zin, wat de basis is voor de progressieve inkomensbelasting en erfrechten. De toetssteen van democratie en de vertaling daarvan naar vrije concurrentie in de economische sfeer kan op verschillende manieren leiden tot tegenstellingen met de drie andere toetsstenen in de ruit. Zo kan in het economisch verkeer individuele rechten tot versnippering en 'cut-throat competition' leiden. Dit kan leiden tot een tweedeling in permanente groepen van winners en verliezers - het spookbeeld van de tweedeling - die een aantasting betekent van het noodzakelijke maatschappelijke draagvlak voor een vitale economie.

Ook kan democratie in strijd komen met duurzaamheid, omdat stemgedrag en het uitoefenen van individuele economische rechten veelal plaatsvindt onder een korte tijdshorizon. Lange termijn voorwaarden voor economische ontwikkeling, het omgaan met eindige hulpbronnen, culturele waarden en collectieve goederen kunnen daarbij in het gedrang komen.

Draagvlak

Hoe sterk ook de laatste decennia benadrukt is dat de samenleving een proces doormaakt van individualisering, onveranderd blijft de mens een sociaal wezen. De groepen waarvan we deel uit maken bepalen in belangrijke mate hoe we onze omgeving waar-

nemen, hoe we waarde toekennen, hoe we opgevoed worden en op onze beurt opvoeden, hoe we keuzen maken en hoe we betekenis geven aan ons bestaan. In de meeste maatschappij- en cultuurwetenschappen is het belang van groepsvorming en sociale samenhang gemeengoed. Opmerkelijk is dat in de economie, met name in de dominante neo-klassieke school, uitgegaan wordt van een nagenoeg absoluut individualisme, het individualistisch imperatief.

Draagvlak als toetssteen van economisch beleid betekent dat de deelname van groepen aan het economische proces niet alleen erkend maar ook beschermd moet worden, alsmede de gelegenheid van ieder individu tot deelname daarin. Het is dan ook van groot belang in het economische beleid, in tegenstelling tot de neo-klassieke economische theorie, processen van groepsvorming en sociale samenhang als een belangrijke toetssteen te hanteren in de besluitvorming. Het belang van 'sociale cohesie' wordt door vele commentatoren benadrukt. Fukuyama draagt het socialisme ten grave om vervolgens tot de ontdekking te komen dat 'trust' zelfs in de analyse van een epigoon van de Rand Corporation een kritieke variabele is.

'Draagvlak' in deze zin zijn niet alleen instanties zoals de Centrale Bank, de SER, vakbonden, werkgeversorganisaties, beroepsorganisaties en onderwijsinstellingen. Ook de afspraken die tussen economische actoren in de tijd zijn gemaakt in de vorm van wetgeving, formele contracten en informele tradities behoren hiertoe. Dit betekent nadrukkelijk niet dat het middenveld en de verzuijing omarmd worden. Het is wel degelijk mogelijk, en zelf hoog gewenst, deze instituties aan kritiek te onderwerpen en aan te passen aan de economische ontwikkelingen.

Ieder moet de kans op participatie geboden worden. Individuen nemen deel aan het maatschappelijk proces in groepen. Dit is noodzakelijk omdat zonder het houvast in groepsnormen, organisatorische routines en gezamenlijk ontwikkelde toekomstverwachtingen en strategieën, het onmogelijk is de hoeveelheid informatie die op ons afkomt effectief te verwerken en zin te geven. Dit is niet alleen een informatietheoretisch gegeven, het is ook een psychologische noodzaak. Het alternatief is anomie. Om als groep te kunnen functioneren in het maatschappelijk proces is uiteindelijk een economische basis nodig in de zin dat gezamenlijk waarde moet worden gecreëerd. Vanuit dit oogpunt is een hoog percentage niet-participanten, zonder binding aan een economische groep, in een samenleving een aantasting van het draagvlak. Sociale uitkeringen lossen dit probleem niet op. Participatie is voor velen afhankelijk van steun bij de toegang tot het onderwijs, de arbeidsbemiddeling, de gezondheidszorg en huisvesting.

De toetssteen van draagvlak houdt ook in dat steeds kritisch gekeken moet worden naar het niveau waarop besluiten worden genomen en de groepering waarbij verantwoordelijkheden worden gelegd. Zowel de traditionele economie als de bestuurlijke traditie

Goederenwagon

van de moderne staat neigen tot bipolariteit. Economische beleid is macro- of micro-economisch. Een steeds sterkere (veelal centrale) overheid staat tegenover de private sector en de geïndividualiseerde burger. In veel te sterke mate worden gemeentes, universiteiten, regionale orkesten en buurthuizen voor Marokkaanse jongeren gestuurd vanuit Den Haag. Allerlei tussenliggende lagen waarop groepen en collectiviteiten verantwoordelijkheid kunnen dragen en mogelijkheden om draagvlak te scheppen worden verwaarloosd of zelfs systematisch ontdaan van hun levensvatbaarheid. Daardoor vermindert het zelf-regulerend vermogen van de samenleving.

Duurzaamheid

Duurzaamheid als toetssteen van politieke besluitvorming betekent meer dan een modieuze term voor de bescherming van natuur en milieu. De essentie is dat de vele politieke besluiten die effecten hebben op de lange termijn ook beoordeeld moeten worden vanuit de lange termijn. Voorheen vaak nog vrij geachte zaken zoals de natuur, schone lucht, stilte, een fraaie horizon, biodiversiteit, en parkeerruimte voor het eigen huis blijken eindig en schaars. Duurzaamheid wordt een steeds belangrijker criterium bij besluiten over gebruik daarvan. In economische zin gaat het naast de tijds horizon om allocatie van schaarse goederen die niet reproduceerbaar zijn. Heertje (1) heeft onlangs nog eens gewezen op het belang van het door Ricardo gemaakte onderscheid tussen reproduceerbare en niet-reproduceerbare goederen in het kader van cultuur- en milieubeleid. Essentieel is dat hier de economische wetmatigheid, dat hogere prijzen een groter aanbod uitlokken, niet opgaat. Een hogere prijs voor grond om op te bouwen, voor schoon grondwater of voor Rembrandt's Nachtwacht vergroot het aanbod niet.

Omdat het prijsmechanisme niet werkt zoals op normale markten ligt hier bij uitstek een rol voor politieke besluitvorming, met name in een land met de schaarse ruimte van Nederland. Duurzaamheid komt als toetssteen vaak in strijd met wensen vanuit de

(1) Heertje, A. "David Ricardo en Amsterdam", oratie Universiteit van Amsterdam, KNAW, 1998.

Creative destructie: de sloop van een fabriek in Oost-Duitsland schept ruimte voor nieuwe ontwikkeling

dynamiek - Schumpeter's 'creative destruction' - en vanuit de democratie - individuele vrijheid om naar eigen inzicht te consumeren en te produceren - te staan. Deze tegenstellingen kunnen mede met behulp van economische analyses duidelijk gemaakt worden, zodat uiteindelijk een beslissingsruimte voor de politiek overblijft. Deze gang van zaken is vruchtbaarder dan een patstelling te verklaren tussen economische belangen en het milieu. Duurzaamheid stelt zware eisen aan politieke beginselen, omdat de belanghebbenden aan duurzaamheid, zoals de toekomstige generaties en bewoners over de gemeentegrens, niet meepraten.

Een strenge, herkenbare gedragscode

Hierboven is uiteengezet hoe traditionele theoretische reducties in de economische wetenschappen, gebaseerd op een verouderde vraagstelling, in een onvruchtbare relatie staan tot een politieke discussie die zwakt tussen verkalkte ideologieën en ongeïnspireerd pragmatisme. De fixatie van de politiek op het nationaal inkomen is daarvan een voorbeeld. De oplossing ligt in een nieuwe taakverdeling tussen economen en politici, waarbij de politiek multipolaire doelstellingen formuleert en verdedigt. Voor een partij als D66 zouden dat kunnen zijn dynamiek, duurzaamheid, democratie en draagvlak. Vervolgens is het aan de economie op basis daarvan bij te dragen aan het afgrenzen van een beslissingsruimte en het aandragen van beleidsopties. Het is dan weer aan de politiek om de uiteindelijke keuzen te maken en daarvoor verantwoording te dragen tegenover de kiezer.

Voor D66 biedt dit de mogelijkheid om zich te ontwikkelen van een op procedures gerichte partij, met als doelstelling 'betere politiek'. een partij die dermate afkerig is van de verouderde ideologieën

dat discussies over beginselen uit de weg worden gegaan, tot een partij die in moderne zin principiële doelstellingen uitdraagt en bovendien - binnen de geschapen beslissingsruimte - de nadruk legt op het verantwoording dragen voor en afleggen over de gemaakte politieke keuzen. De politicus en de partij mogen zich niet meer verbergen achter deskundigen en procedures. Dat betekent ook minder bestuurlijkheid en meer politiek.

Praktisch gezien leidt dit tot het opstarten van een discussie over de beginselen van D66. Een terugblik in de geschiedenis zal aantonen dat, voor een 'pragmatische' partij, D66 vanaf het begin een zeer hoge mate van consistentie in de centrale beginselen of standpunten heeft getoond op beleidsgebieden als sociale zorg, economie, milieu en bestuur. Alleen is daar naar buiten toe nooit de nadruk op gelegd, wat geleid heeft tot het beeld van een 'onduidelijke' partij. De vraag mag gesteld worden of het formuleren en uitdragen van een stelsel van beginselen zoals hierboven geschetst de vereiste duidelijkheid wel zal scheppen. De heersende twijfel moet overwonnen worden en dan nog zal het resultaat minder enkelvoudig zijn dan 'vrijheid' 'rood' of 'groen' van de electorale concurrentie. Het antwoord zou kunnen liggen in een veel grotere inspanning om binnen de hierboven besproken beslissingsruimte als partij, en als individuele kandidaat tot relatief concrete, politieke beloften aan de kiezer te komen over specifieke kwesties, voor een bepaalde periode, bijvoorbeeld vier jaar. De ruimte tussen abstracte idealen en verlammeende veto's moet beter benut worden. Deze aanpak vereist de ontwikkeling van een strenge, herkenbare D66 gedragscode met betrekking tot afleggen van verantwoording aan de kiezer van politici op alle vertegenwoordigde niveaus. Dat zal ook nieuwe eisen stellen aan de organisatie van de partij. ♦

Duurzame ontwikkeling en de derde weg

In gesprek met Wim Hafkamp

door Allan Varkevisser

Het leiden van een interdepartementale projectgroep is voorwaar geen makkelijke klus voor een ingehuurde hoogleraar. Wim Hafkamp kreeg te maken met vier departementen met verschillende invalshoeken en belangen. Na een vliegende start liep het project al snel vertraging op, maar uiteindelijk is het toch nog tot een heuse 'kabinetsnota' gekomen. Enige tijd na het uitkomen van de nota onder de nogal nuchtere titel 'Milieu en economie' verschenen in de media berichten dat 'projectleider Hafkamp' afstand zou hebben genomen van de nota. Een kwestie van onjuiste en onzorgvuldige berichtgeving, zo blijkt uit dit gesprek. Volgens Hafkamp was de nota 'Milieu en Economie' "het best denkbare resultaat dat onder die omstandigheden, met die mensen en dat kabinet en de betrokken departementen op dat moment geproduceerd kon worden". In dit interview kijkt hij kritisch, maar ook met grote mate van tevredenheid terug op de totstandkoming en de inhoud van 'zijn' nota.

"Ik heb wel vaker geluiden gehoord in de media als zou ik afstand hebben genomen van de nota, waarbij ik telkens dacht: 'Zo, heb ik daar afstand van genomen?' Ik ben er door de berichtgeving wel steeds meer over na gaan denken. Er zit veel in de nota waar ik 100% voor sta, maar soms is dat iets wat milieuorganisaties of andere partijen niet zo goed uitkomt. Eén van de verwijten is bijvoorbeeld dat de nota niet zegt dat economische groei onmogelijk is binnen duurzaamheidsgrenzen. Dat staat er niet omdat het maar eens een keer afgelopen moet zijn met de definitieve beperking van economische groei als productiegroei en productiegroei als louter fysieke groei. Dat kan inderdaad niet tegelijkertijd met het realiseren van milieudoelen, maar ik definieer economische groei dan ook als het toenemen van toegevoegde waarde. De

Wim Hafkamp, hoogleraar milieueconomie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, was in 1996 en 1997 projectleider van de interdepartementale projectgroep die de Nota Milieu en Economie voorbereidde. Paars I wilde met een integrale nota komen om dit versterkte denken over de tegenstellingen tussen milieu en economie te doorbreken. Vanuit het kabinet was Hans Wijers de grote aanjager, maar in de praktijk was Wim Hafkamp de grote motor achter het ambitieuze project.

manier waarop je toegevoegde waarde realiseert, kan sterk verschillen. Ik weiger dus te vertrekken vanuit de premisse dat economische groei in de zin van stijging van toegevoegde waarde per definitie het realiseren van duurzaamheidsdoelen uitsluit.

Het tweede verwijt is dat de nota niet inzet op selectieve krimp. De nota stelt niet het sectorstructuurbeleid ter discussie. Ik wil dat ook niet. Waarom zouden we bij voorbaat verliezende sectoren aanwijzen en waarom zouden dat de basisindustrieën, zoals de transportsector en de landbouw, zijn? In een duurzame economie zal er ook een transport- en landbouwsector bestaan. De uitdaging is juist om binnen deze sectoren een transformatie te bewerkstelligen en een verbeteringsslag te maken. De basisindustrie moet een essentieel onderdeel worden van kringlopen, retourstromen en cascades. Je moet deze industrieën niet naar het buitenland jagen, want dan verplaats je het probleem alleen maar. Natuurlijk zet de nota ook in op een sterke ontwikkeling van de diensteneconomie. Alleen de nota zegt niet dat die diensten aanwijsbaar in bepaalde sectoren te vinden zijn, maar dat die diensten verweven zijn

met en tussen verschillende sectoren. Logistieke dienstverlening zal toch ook altijd sterk aan de transportsector worden opgehangen, want die stelt ons in staat om per vrachtwagen meer kilometers te maken. Voor een deel zal de zogenaamde 'verdienstelijking' dus complementair zijn. Duurzame ontwikkeling realiseren via een sectorstructuurbeleid is een heilloze weg.

Hebben de organisaties die bezwaar maakten tegen de nota deze dan slecht gelezen of hebben ze last van een vals bewustzijn?

Zij zitten gevangen in een bepaald patroon. We hebben in Nederland te maken met een egestelling waar zowel de milieuorganisaties als de meer conventionele groeiers, bedrijven en werkgevers-

en werknemersorganisaties, zich uit zouden moeten bevrijden. Daar hebben zij moeite mee.

Wat was kenmerkend voor de gekozen benadering?

Kenmerkend was de inzet op de vierslag: problemen onderkennen, analyseren, perspectieven formuleren, en dan bijpassende acties ontwikkelen. We hebben ons bij het schrijven van de nota gebaseerd op reeds bestaande rapporten en nota's van de SER, van het CPB, van de RIVM, van VROM, etc. Rapporten over ontwikkelingen op milieugebied en economische ontwikkelingen. In deze rapporten wordt gesignaleerd dat de ont koppeling van economische groei enerzijds en toenemende milieubelasting anderzijds redelijk lijkt te lukken, maar dat er zeker ook problemen zijn. Daar gaat de nota op door, beperkingen die worden veroorzaakt door de aard van het huidige proces van economische groei. Eén beperking is gelegen in ons onvermogen om bij economische groei CO2 emissies te reduceren. Een andere in het onvermogen om het proces van economische groei te faciliteren met een groot aantal projecten zonder dat deze aanleiding geven tot conflicten in de zin van ruimtelijke ordening. Of het nu gaat om luchthavens, zeehavens, het rioolnet. Bijna altijd ontstaan er over het ruimtegebruik van zulke grote projecten conflicten en tegenstellingen tussen natuur versus economische groei. Die twee beperkingen hangen samen met het proces van economische groei dat we doormaken. Als we doorgaan in de sfeer van 'Nederland distributieland' en de 'Mainport-gedachte' dan versterken we die samenhang alleen maar.

Vervolgens komen we op het perspectief.

Ja, en daar zaten we met een opdracht van het kabinet. Het kabinet wilde geen blauwdrukken of een dichtgetimmerd scenario. Dus kwamen we met een veelheid van perspectieven. Rivaliserende perspectieven soms. Het kabinet wilde daar aansprekende voorbeelden bij om aan derden duidelijk te maken dat het niet om luchtkastelen zou gaan. Dat levert je vervolgens verwijten op: "Een integrale visie ontbreekt", "Inderdaad geen blauwdruk van

Fietskoerier: leren van experimenten

een groene samenleving", "De kwantitatieve onderbouwing ontbreekt", "Inderdaad geen scenario's", "Ik zie niets nieuws", "Inderdaad voorbeeld uit de huidige economie".

De tegenstellingen spitsen zich dus toe op de laatste fase, op wat je concreet gaat doen. Welke acties zijn nodig op korte termijn? Daar zie je een scheiding der geesten optreden, die overal terugkeert: in de pers, in de milieuorganisaties en in de politiek. De nota - met name Wijers is daar altijd een grote voorstander van geweest - zegt dat het op z'n minst een top-down en een bottom-up proces moet zijn. Wil je werkelijk een duurzame economie realiseren, dan moet dat gedragen en gevoed worden vanuit allerlei maatschappelijke activiteiten: landbouw, transport en bedrijfsleven, huishoudens, reizigers. Wat zijn de onderwerpen die maatschappelijke partijen zelf belangrijk vinden en waar ze zich voor willen inzetten? Misschien wordt daardoor de rol van de overheid verkleind. Aan de andere kant is er ook een top-down benadering waarin het gaat om wat de overheid zelf doet met de middelen die zij voor handen heeft. De kritiek is dat dit te weinig is, maar ik vind dat onterecht. De nota komt in totaal met 200 acties waarvan er, toegegeven, veel in de onderzoekende, verkennende en faciliterende sfeer liggen. Maar dat is begrijpelijk, want het gaat om ontwikkelingen die op gang aan het komen zijn. Wil je verder komen met het autodelen, greenwheels en allerlei vormen van mobiliteitsdiensten, dan moeten we leren van de experimenten van de bedrijven die dat zijn gaan doen. Waar zitten de bottle-necks? Is dat bijvoorbeeld de beschikbaarheid van parkeerplaatsen in de wijk, dan kan de overheid op dat punt wat doen.

Waar komt de 'terechte' kritiek dan in laatste instantie op neer?

De eerste controverse betreft het aspect 'milieu in de prijzen'. Hoe komen we verder in het dossier van de economische instrumenten van het milieubeleid, de ecotax en de vergroening van het fiscale stelsel? Daarvan kun je zeggen dat Paars I in de Nota Milieu en Economie geen heldere taal heeft gesproken. Daar staat tegenover dat de Commissie (Vergroening van het fiscale stelsel) z'n werk toen nog niet had afgerond. Inmiddels wel en de resultaten komen in bijvoorbeeld het NMP3 en de nota over het belastingstelsel in de 21e eeuw.

De tweede - volgens mij belangrijkste - controverse ligt in de sfeer van de infrastructuur. Waar leg je de accenten voor de investeringen in de infrastructuur en de economische structuur in de komende decennia? Ik vind dat die moeten komen in het hart van wat een duurzame ontwikkeling is. Om te beginnen moet het infrastructuurbegrip worden verbreed. Wij verstaan nu onder infrastructuur een door de mens gemaakte, fysieke infrastructuur. Die is bijna altijd ruimtevreter, zowel in het directe ruimtegebruik als in het indirecte, en leidt tot doorsnijding van (natuur)gebieden en versnippe-

Pernis: hart van de petrochemische industrie

ring van de ruimte. Het faciliteert activiteiten met milieubelastende effecten en wel precies die effecten waarover wij altijd met elkaar in conflict komen. Wij hebben ons infrastructuurbegrip zo gedefinieerd dat als we op basis daarvan investeren, we de problemen en tegenstellingen alleen maar erger maken. We moeten - en dat is mijn persoonlijke visie - het begrip verbreden zodat ook de kennisinfrastructuur en de institutionele infrastructuur onder het begrip vallen. Bijvoorbeeld in de overlegstructuur. We hebben miljoenen in de SER geïnvesteerd en voor een duurzame economie zullen we ook in de institutionele infrastructuur moeten investeren. Fysieke infrastructuur blijft belangrijk, maar we moeten het ook gaan zoeken in de supplementaire infrastructuur en in de informatie- en communicatieinfrastructuur. Achter de ICT-infrastructuur gaat een heel eigen economie schuil, namelijk die van de elektronische snelweg en de *electronic commerce*. Met die ontwikkeling is Paars I niet zo ver gekomen. Daar zou een accent moeten komen. Om dat allemaal voor elkaar te krijgen moet worden geïnvesteerd in de kennisinfrastructuur. Dat zou kunnen betekenen dat we meer moeten investeren in bouwen en wonen, in stedelijke economie, in andere zorgverlening en daar hele slimme dingen moeten gaan doen.

Tenslotte nog iets over milieu zelf als infrastructuur. Het belang daarvan wordt veelal onderkend. Een rivier laat bootjes varen en die infrastructuur ligt er al. Het is mogelijk om in Nederland tot vormen van multi-modaal vervoer te komen waarbij vervoer over water wederom een belangrijke rol gaat spelen. Ook het regulerend vermogen van watervoorraden en de verschillende rollen die bossen kunnen spelen in de omgeving van stedelijke gebieden, buffers voor recreatie en regulering, worden daarin steeds belangrijker.

Wat is een goede infrastructuur in het perspectief van een duurzame economie?

Duurzame economie is een economie waarin de mens duurzame ontwikkeling probeert na te streven in en met natuur en milieu in plaats van zonder en tegen. Dat vind ik zelf een kenmerkend onderscheid want de traditionele ontwikkeling ontkent als het ware het bestaan van natuur en milieu. En als het ze niet ontkent, is het bereid om de randvoorwaarden te accepteren en het verder te negeren. In mijn opvatting is de plek waar je je bevindt juist heel waardevol en nuttig. De Noordzee kan je ook zien als een soort van multifunctionele ecologische fabriek die we vanzelf al hebben en waar we weinig aan hoeven te doen om er enorm veel waarde aan te ontlenen. Maar wat doen we? We wentelen het vermeende ruimteprobleem op het land af op de zee. Zonder het maritieme ecosysteem goed te begrijpen projecteren we een nieuwe luchthaven in de Noordzee (ter hoogte van IJmuiden), een stad (ter hoogte van Kijkduin) en een nieuw industriegebied (ter hoogte van de Nieuwe Waterweg). Dat zijn symptomen van een economie waarin de toegevoegde waarde groeit (overigens kun je daar ook vraagtekens bij plaatsen), maar de fysieke omvang evenzeer. En dat is geen duurzame economie

Agenda 21, één van de uitkomsten van de grote Duurzaamheidsconferentie in Rio de Janeiro, staat voor de uitwerking van globale afspraken met betrekking tot milieuverbetering op nationaal- en lokaal niveau. Het Worldwatch-instituut van Lester Brown houdt toezicht op de uitvoering van Agenda 21 en publiceert elk jaar een rapport waarin wereldwijd de inspanningen voor

verbetering van het milieu worden beoordeeld. In het Worldwatch-rapport over 1997 staat over de uitvoering van Agenda 21 in het algemeen te lezen: "Jammer genoeg zijn de meeste rapporten die tot op heden zijn verschenen zelfgenoegzame, retorische documenten." Als je dat toepast op de nota 'Milieu en Economie' van Paars I, wat vind je dan van die kritiek?

Als je dat toepast op de situatie in Nederland vind ik het onrecht, want met het NMP-beleid heeft men echt ingezet op duurzame ontwikkeling. Het NMP-beleid is omvattend en adresseert alle partijen die op dit punt een rol kunnen spelen. NMP-beleid is integraal: het bekijkt alle aspecten in hun samenhang. En het komt tot langere termijn strategieën door middel van korte termijn beleid. Beleid dat zowel wordt uitgevoerd als gemonitord en waarvan zowel het succes als het falen in kaart wordt gebracht. In dat opzicht is die kritiek niet gepast. Er wordt ook gelet op het falen van beleid en er wordt iets aan gedaan. Dat kan je van andere landen niet zeggen. Die hebben zo'n omvattend systeem van milieubeleidsplanning niet.

Maar in het NMP-beleid ligt de notie besloten dat als we nu maar duurzame doelen vaststellen, en milieubeleid definiëren om die duurzame doelen te realiseren, dat we dan duurzame ontwikkeling hebben. Dat blijkt niet zo te zijn. Dus dan moet je alsnog de vraag stellen: welke economische ontwikkeling hoort nou eigenlijk bij duurzame ontwikkeling? Welke economische ontwikkeling is inherent milieusparend? In dat opzicht is de nota 'Milieu en Economie' absoluut een vernieuwend document. Het was de eerste keer dat de Nederlandse regering - maar je zult het in het buitenland ook niet aantreffen - die vraag stelt en vervolgens uitwerkt.

De nota heeft een hoog Wijers-gehalte gekregen in de zin dat het gaat om het scheppen en beïnvloeden van dynamiek om zo het transformatieproces te bewerkstelligen.

Ik deel die overtuiging van Wijers ook wel. Het is de derde weg. Groeien voor het milieu is geen oplossing, maar dat is wel wat dreigt te gebeuren. Krimpen voor het milieu, op de manier waarop Jan Pen en de anderen dat bepleiten, is ook geen oplossing. De oplossingen liggen dan toch in het investeren en innoveren in de ontwikkelingen die ons op beide agenda's vooruit helpen.

Je kiest daarmee als het ware voor een pragmatisch sturingsconcept. Je kan een sterke overheid veronderstellen, die strenge regels moet gaan stellen en handhaven en daarnaast moet investeren. Of je laat het aan de markten over en de overheid doet niet veel anders dan faciliteren. Die tegenstelling is weinig vruchtbaar. Maar een pragmatische opstelling, waarbij je kijkt naar wat er aan ontwikkelingen gaande is, en dan gegeven de analyse wat de rol van de overheid, de markt of de wetgever kan zijn, is veel effectiever. Toch heb ik het idee dat die pragmatische invulling van wat overheid en politiek zouden moeten doen niet veelvuldig wordt toegepast.

Dat klopt. De critici van de groene zijde zoeken een stevige harde overheid. Ik denk dat dat alleen voor de kant van de normen en regels opgaat. De overheid moet de duurzame optie kiezen tenzij zij niet anders kan. Dat heeft consequenties voor de infrastruc-

tuur-agenda en de vergroeningsagenda. Daar zou je Paars I kunnen verwijten dat het onvoldoende door is gegaan op het pad dat het zelf zegt te hebben ingeslagen. Voor het overige denk ik niet dat het een kwestie is van sturing, maar van in welke termen het probleem en de oplossingen moeten worden gegoten. Het is veeleer een culturele dimensie waarin we vastlopen dan een sturings- of een beleidsdimensie. Er opereren heel veel mensen in het openbaar bestuur en het bedrijfsleven die nog sterk uitgaan van 19e eeuwse opvattingen over wat vooruitgang is. De primitieve noties over vooruitgang zijn bij onze bestuurders nog sterk aanwezig: de rokende schoorstenen, nog meer miljoen ton overslag in Rotterdam, nog meer ton kilometers vervoer, nog meer passagiers via Schiphol. Terwijl toegevoegde waarde de maat zou moeten zijn. Toegevoegde waarde die de consument herkent en waarvoor hij bereid is op markten te betalen. We moeten die oude concepten loslaten, maar dat durven we niet. Fysieke productie kun je vasthouden en vertegenwoordigt iets materieels. Diensten worden geconsumeerd wanneer ze geleverd worden en tellen niet echt mee. In een radio-interview van de EO sprak de directeur van BASF-Nederland enige tijd geleden over de dienstensector als "... het rondpompen van geld"! Zo blijft het natuurlijk economie versus milieu. Maar als je het dominante beeld loslaat en milieu op zich al als een waarde ziet die ons ook nog allerlei diensten levert, dan lost de tegenstelling tussen economie en milieu op.

Wat ik mis in je analyse is de aandacht voor belangen van partijen. Er is toch ook een enorme lobby in de samenleving die een groot belang heeft bij de oude structuren en deze het liefst in stand wil houden? Bijvoorbeeld Rijkswaterstaat en het 'ouderwetse' denken over infrastructuur.

Die belangen zijn er natuurlijk. Maar het zijn de bestuurders die daar een andere richting aan kunnen geven. En als ik zeg dat de nota in dat opzicht te weinig overtuigend was - en dat was ze - dan neem ik daarmee geen afstand van de nota. Dit was het beste dat wij gegeven de omstandigheden, de coalitie en de departementen konden bereiken.

Waar zou dat dan moeten worden gedaan? Hebben politieke partijen daar een rol in? Hebben zij hun kans bij de afgelopen verkiezingsstrijd laten liggen?

Ja, met name rond de verkiezingsprogramma's en de verkiezingsstrijd. Er is geen programma geweest dat fundamentele keuzes maakt in het debat over infrastructuur. Schiphol, Tweede Maasvlakte, HSL, de partijprogramma's geven geen analyse die begint bij de uitgangspunten van de partij en uitkomt bij een heldere keuze. Daar waar de kiezer geïnteresseerd is in heldere uitspraken, doen politieke partijen ze niet. Terwijl er in de kabinetsformatie wel vaak heel concrete afspraken worden gemaakt over wat men wel en niet zal gaan doen. Dat betekent dat de beslissingen over de besteding van grote hoeveelheden overheidsmiddelen en over de fysieke inrichting van Nederland achter gesloten deuren plaatsvindt. Dat is niet democratisch gelegitimeerd en dat gaat vervolgens opnieuw leiden tot heftige maatschappelijke conflicten tussen kabinetten en maatschappelijke partijen. Kortom, dat is ronduit slecht. ♦

Vitaliteit en het zoeken naar samenhang

Statements naar aanleiding van de SWB-publicatie 'Naar een vitale economie'

Statements ♦ In het thematische deel van Idee wordt in ieder nummer een onderwerp vanuit verschillende invalshoeken onder de loep genomen. De zogenaamde statements 'vertalen' dit onderwerp naar de persoonlijke levenssfeer of vragen naar de persoonlijke opvattingen van betrokkenen bij het thema. Deze keer visies en uitspraken over vitale economie van Alexander Rinnooy Kan, Jan Terlouw en Joost Kuijper.

Natie-staat blijft belangrijkste actor in economisch beleid

Alexander Rinnooy Kan was jarenlang het gezicht van de werkgeversvereniging VNO-NCW. Sinds enige tijd is hij lid van de directie van het bank- en verzekeringsconcern ING. Hij zwaait het 4-D model van 'Naar een vitale economie' lof toe, maar ziet ook tekortkomingen, met name daar waar de rol van de natie-staat te zeer wordt gebagatelliseerd.

"Naar een vitale economie' is een mooi rapport, dat zijn intellectuele herkomst niet verloochent: Jan Lambooy, de eerste auteur, is hoogleraar in de regionale en ruimtelijke economie en schaamt zich daar niet voor. Het bijbehorende mesoeconomische gedachtegoed is overal herkenbaar waar de regio wordt aanbevolen als natuurlijk aangrijpingspunt voor een vitaal economisch beleid, een beleid dat volgens dit rapport vooral beoordeeld moet worden op zijn bijdrage op de vier dimensies democratie, draagvlak, dynamiek en duurzaamheid.

Zo'n uitgangspunt moet D66-ers wel aanspreken, al was het maar vanwege het pragmatisch karakter ervan: geen ideologisch zware basis, maar een analytisch

raamwerk waarbinnen beleid op zijn praktische consequenties beoordeeld kan worden vanuit vier perspectieven. Van die vier komt 'draagvlak' het minst uit de verf; het wordt op een wat ongebruikelijke wijze gehanteerd - is het woord dan toch gekozen vanwege de fraaie alliteratie? -, overlapt half met 'democratie' en lijkt vooral te verwijzen naar structuur en stevigheid van economische relaties. Bij 'democratie' zelf zou enige aandacht gewenst zijn geweest voor de spanning die kan bestaan tussen gedetailleerde inspraakprocedures enerzijds en een behoorlijk tempo van beleid, zeg maar: 'dynamiek', anderzijds. Het is op die derde dimensie van 'dynamiek' dat regio en cluster het prominentst aanwezig zijn, in een vorm van industriebeleid die onder Andriessen en Wijers ook op het Ministerie van Economische Zaken vele fans had. 'Duurzaamheid' tenslotte, verwijst naar de inmiddels alom geaccepteerde randvoorwaarde die het milieu stelt en die gelukkig steeds meer als kans en niet als belemmering wordt ervaren.

De mesoeconomische oriëntatie van Lambooy c.s. - tussen micro en macro in - is ver-

Alexander Rinnooy Kan

frissend, maar hier en daar ook wel onnodig verengend. Economisch beleid zal ook in het post-Euro Europa nog heel lang vastgesteld worden op het niveau van de natie-staat en de kunst is nu juist om op dat niveau recht te doen aan de belangen van burger en bedrijf enerzijds en de boze buitenwereld anderzijds (over alliteraties gesproken). De dynamiek in een economie vloeit niet in de laatste plaats voort uit de microbeweeglijkheid van het individu dat kansen zoekt en aangeboden wil krijgen en van de onderneming die zijn weg zoekt naar nieuwe markten. Wie daarnaast aandacht vraagt voor duurzaamheid, zal zich al evenzeer willen onttrekken aan de ruimtelijke restricties van de regio, maar nu in de andere richting, in de wetenschap dat een

milieu-inspanning vanuit Nederland wel eens zijn hoogste rendement zou kunnen halen ver buiten onze landsgrenzen.

Het zou de moeite waard zijn om de ingrediënten van het - op dit moment nog - aanstaande regeringsakkoord eens te beoordelen op de vier dimensies van dit rapport, en zo hun bruikbaarheid als politiek hulpmiddel nog eens te bezien. Economisch

Vitaliteit en het zoeken naar samenhang

beleid vanuit D66 perspectief zou in de beste traditie van Hans Wijers beleid moeten blijven dat de markt respecteert en marktmechanismen benut waar mogelijk, maar dat vertrekt vanuit het onmiskenbare prerogatief van de politiek om de marktwer-

king passend te organiseren. Zo'n beleid heeft naar partijleden en kiezers toe behoefte aan een paar kernthema's die in de tijd een gevoel van verbondenheid en herkenning gaan oproepen.

Het is nog even de vraag of de vier dimensies van de Vitale Economie daartoe voldoende onderscheidend vermogen bezitten."

Het leven is sterker dan de leer

Jan Terlouw werd in 1981 Minister van Economische Zaken in het tweede kabinet Den Uyl. Daarna was hij onder meer commissaris van de koning in Gelderland. Thans bezet hij als buitengewoon hoogleraar de Wibautleerstoel en houdt zich bezig met de economische problematiek van grote steden. In zijn statement legt hij de nadruk op de complexiteit en de interdependentie van moderne economieën.

"Een economie is succesvoller, vitaler, naar de mate waarin de keuzevrijheid van de consument groter is, zo wordt wel gezegd. Nu hoeven keuzen niet noodzakelijkerwijs tussen welvaartsproducten te gaan, daar kan ook welzijn onder vallen. Maar om bij de sector economie te horen moeten de betreffende welzijnsproducten dan wel een relatie hebben met een markt van vraag en aanbod.

Waarschijnlijk is een economie ook vitaler naar gelang de markt vrijer is. Evenwel, de overheid moet grenzen stellen aan de vrijheid van de markt. Daarom is een kernvraag van iedere economische politiek hoe je de economie zo vrij mogelijk kunt houden zonder de 'condities' uit het Cahier 'Naar een Vitale Economie' te veel te verwaarlozen.

De belangrijkste taken van de overheid zijn in mijn ogen het waarborgen van veiligheid, het garanderen van rechtvaardigheid en het bewaken van de toekomst. Deze taken, met name de tweede en de derde, stellen grenzen aan de werking van de vrije markt. Het bewaken van de toekomst heeft een relatie met duurzaamheid. Zorgen voor

rechtvaardigheid heeft te maken met democratische besluitvorming. Draagvlak kan dynamiek tenietdoen.

De schrijvers van het Cahier 'Naar een Vitale Economie' weten natuurlijk ook wel dat economische politiek zeer complex is. Iedere beschouwing kan aan flarden geschoten worden. Toch is het prijzenswaardig steeds weer te proberen samenhang tussen de vele factoren te zoeken en bruikbare modellen te ontwikkelen.

Maar het leven is sterker dan de leer. Laten we een regionale economie als die van Gelderland als voorbeeld nemen. Gelderland kwam enkele jaren geleden als eerste uit een onderzoek waarbij de vestigingsfactoren van zo'n 270 Europese regio's werden vergeleken. Sterke punten waren o.a. het arbeidsklimaat, de voorzieningeninfrastructuur en het milieu. Voeg hierbij een behoorlijk functionerende provinciale democratie en we zien dat de vier condities er niet zo slecht voorstaan in Gelderland. Als nu, op grond van deze uitkomst, flink in de genoemde provincie wordt geïnvesteerd, dan dreigt het gevaar dat het milieu verslechtert, de voorzieningen gaan relatief achterblijven, en het arbeidsklimaat zal ook wel veranderen. Je kunt ook zo weinig mogelijk ondernemen in Gelderland. Dan komen er werkgelegenheidsproblemen en neemt de welvaart af in vergelijking met de rest van de Europese regio's. Dat zou tot grote politieke spanningen leiden en daarmee tot andere beslissingen over de economische politiek. Al met al een hele toer om de vier condities recht te blijven doen. Ander voorbeeld: Schiphol. Er is veel draagvlak in de Haarlemmermeer voor uitbrei-

Jan Terlouw

ding van Schiphol. De geluidsoverlast telt minder zwaar dan de werkgelegenheid. Ik ben er ook geenszins van overtuigd dat een referendum een negatieve uitslag voor uitbreiding van Schiphol zou opleveren. Veel mensen gaan graag voor weinig geld naar Torremolinos. Er is dus mogelijk een conflict tussen draagvlak\democratie enerzijds, duurzaamheid anderzijds.

Kortom, ik geloof niet zo in de bruikbaarheid van modellen. De economie van Nederland is met duizend koorden verbonden met de economie van Europa en de rest van de wereld. Per sector, per maatregel, kunnen we proberen de condities democratie\draagvlak en duurzaamheid niet te veel in strijd te laten zijn met dynamiek. Dat zal steeds weer moeilijk blijken. Politieke maatregelen worden nu eenmaal veel effectiever beïnvloed door een korte-termijnbelang waar de bevolking aan hecht, dan door een kunstig en theoretisch correct model. Uiteindelijk zal onze economische politiek veel moeten blijven lijken op die van de EU in het algemeen. We kunnen het wegvervoer niet duurder maken als dat niet in de hele EU gebeurt. We kunnen de vleesproductie niet wezenlijk dier-vriendelijker maken als we open grenzen hebben met buurlanden waar men zo'n maatregel niet neemt.

Ik wil hiermee niet zeggen dat we niets kunnen doen. De 'politiek' kan zich proberen te beschermen tegen de waan van de dag door wettelijke verplichtingen als milieu-effectrapportages en een verplichte *technology assessment*. En er is nog iets anders. We kunnen met een zekere objectiviteit vaststellen dat de groei-economie van de laatste zeg twee eeuwen niet meer zo lang in deze vorm zal kunnen voortduren. Ik doel vooral op de groei van *materiële* goederen, niet op bijvoorbeeld muzieklessen.

Joost Kuijper is werkzaam bij de eenheid Economie, Milieu en Toerisme van de provincie Overijssel als projectleider technologie en innovatie en heeft in SWB-verband gepubliceerd over de invloed van diverse technologische ontwikkelingen op de samenleving.

"'Naar een vitale economie' sluit opmerkelijk goed aan bij recente ontwikkelingen in het provinciaal bestuur in Nederland. Die ontwikkelingen doen zich voor op alle vier dimensies democratie, draagvlak, duurzaamheid en dynamiek. Ik geef hier enkele voorbeelden van, te beginnen met de democratische dimensie.

In de huidige statenperiode hebben diverse Provinciale Staten (bijvoorbeeld die in Noord-Holland, Overijssel en Noord-Brabant) hun missie en werkwijze onder de loupe genomen om hun democratische rol te verbeteren. Deze Provinciale Staten willen veel sterker dan voorheen inhoud geven aan visie-ontwikkeling op hoe hun deel van Nederland er over pakweg 20 jaar uit zou moeten zien. Dit leidt tot verfrissende discussies in een democratisch forum dat die vernieuwing hard nodig heeft om haar imago en bekendheid bij het gemiddelde publiek te verbeteren. Want provinciaal beleid staat relatief ver af van de burger hetgeen uitmond in lage opkomsten bij statenverkiezingen. Het beleid dat provincies ontwikkelen en deels uitvoeren is vaak in indirecte zin gericht op burgers en dat vergroot de herkenbaarheid niet. Tegelijkertijd is de provincie de bestuurlijke laag, waar de basiscondities voor de 'vitale economie' worden ingevuld. Dat geldt in sterke mate voor het ruimtegebruik en voor het scheppen van een goed woon-, werk- en leefklimaat. De verdeling van de ruimte over alle claims wordt een steeds sterker thema in het provinciale debat.

De dimensie draagvlak uit het rapport is

Vitaliteit en het zoeken naar samenhang

Duurzaamheid wordt onherroepelijk een zaak van overleven, voor de hele wereld. We kunnen ons voorbereiden op het in goede banen leiden van een stabielere economie. Bijna alle economieën in de industrielanden zijn *groei-economieën*. In tijden van recessie, als de economie nauwelijks groeit, is het

land politiek instabiel en de economen dragen oplossingen aan die de groei moeten herstellen. Met groei kunnen we omgaan, van een ander type economie hebben we geen verstand. Ik denk dat als we ons ook wat meer concentreren op de mogelijkheden van een economie waar de groei selectiever en kleiner is, dat we niet alleen beter voorbereid zijn op de toekomst, maar dat er aspecten aan zullen blijken te zitten waar we nu al, in de concurrentiestrijd, ons voordeel mee kunnen doen."

Vitaliteit vanuit provinciaal perspectief

een samengesteld en daardoor verwarrend begrip. Het gaat blijkens de uitleg niet zozeer om de vereiste van consensus, maar om wat in het Engels de 'carrying capacity' wordt genoemd van een regio en de daar levende inwoners. Met andere woorden: waarop berust de in de regio voortgebrachte toegevoegde waarde (bruto regionaal product) en wie zijn daar allemaal bij betrokken? Zeker als het gaat om de toegang tot bronnen van welvaarts- en welzijnsverbetering, is de rijksoverheid veel bepalender dan de provincie. Dit geldt bijvoorbeeld in sterke mate voor onderwijs, wetenschaps- en technologiebeleid en voor werkgelegenheid. Zeker in relatie tot het bevorderen van de economische dynamiek is dit een aspect waaraan de nationale politiek wat kan doen. Duurzaamheid heeft als derde dimensie veel relaties met ruimtegebruik en is derhalve in het provinciaal beleid een belangrijk item. In het milieubeleid hebben provincies een belangrijke uitvoerende taak van het rijk toebedeeld gekregen. Hier zie je een kentering in de richting van meer samenhang tussen de condities voor een vitale economie. Veel provinciale besturen voeren nu een reorganisatie door, waarbij afdelingen 'economie' en 'milieu' dichterbij elkaar worden geplaatst. Integratie van milieu- en economisch denken blijkt bijvoorbeeld ook uit de aanpak van de reconstructie van de varkenshouderij door IPO en het ministerie van LNV gezamenlijk en uit de revitalisering van bedrijfsterreinen.

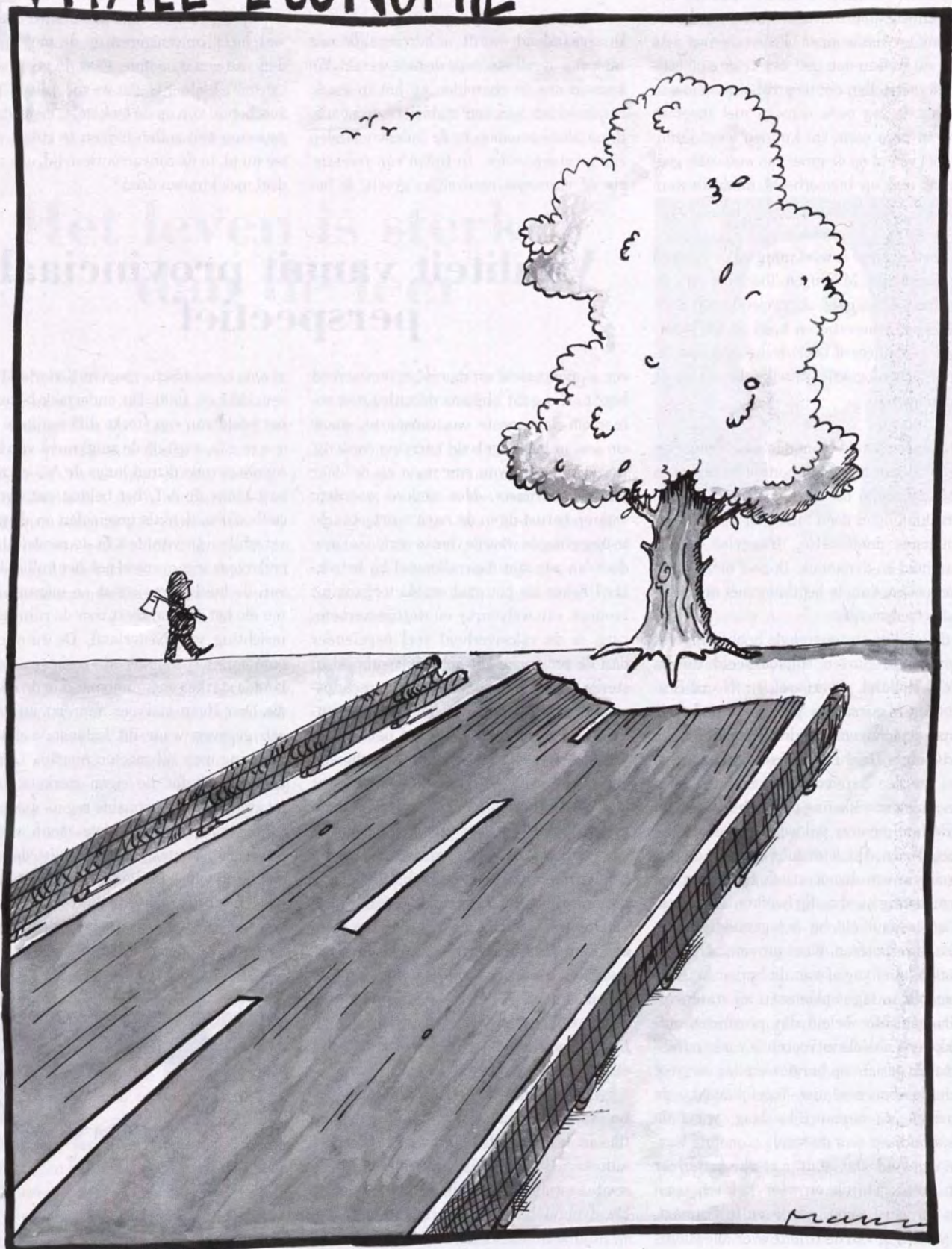
De dynamiek is tot het laatst bewaard, want juist in deze dimensie blijkt de kracht van de regionale schaal. Het weekblad *Elsevier* presenteerde deze zomer een onderzoek van TNO naar de geografische verdeling

van de economische groei in Nederland tussen 1991 en 1996. Dit onderzoek bevestigt het beeld van een sterke differentiatie tussen regio's, wijst op de zuigkracht van twee corridors (noord-zuid langs de A-2 en west-oost langs de A-1, het belang van provincie(hoofd)steden als groeipolen en de grote verschillen in vitaliteit in de randstad. Dit onderzoek legt evenwel ook het failliet bloot van de huidige projecties en uitgangspunten die het rijk hanteert voor de ruimtelijke inrichting van Nederland. De ruimtelijk-economische dynamiek van regio's in Nederland is sterker en autonomer dan de kaders die Den Haag hiervoor aanreikt en dat is een gegeven waar dit kabinet veel meer rekening mee zal moeten houden. Opmerkelijk is ook dat die 'eigen' sterkere economische groei van bepaalde regio's mede mogelijk wordt gemaakt door steun van de Europese Commissie. Het is juist deze samenhang van het regionale met het nationale en Europese niveau dat voor de vier dimensies van vitaliteit nog verder door de SWB zou kunnen worden uitgewerkt."

Joost Kuijper

VITALE ECONOMIE

Hoe duurzaam is een vitale economie?

door Jan van Dam en Wieger Fransen

De publicatie 'Naar een vitale economie' (1) van de SWB tracht een integrerend kader te bieden voor het nemen van beslissingen die economie, milieu en maatschappij beïnvloeden. Dit wordt gedaan door het presenteren van vier 'dimensies': dynamiek, democratie, duurzaamheid en draagvlak. Het doel hiervan is volgens de auteurs: "het bevorderen van een vitale economie". Het integreren van dimensies die tot op zekere hoogte met elkaar conflicteren is geen eenvoudige opgave. Of het de schrijvers gelukt is, zal hier worden besproken. De publicatie zal vooral worden beoordeeld vanuit het gezichtspunt van duurzame ontwikkeling.

Het primaat van dynamiek

Wat bij lezing onmiddellijk opvalt is de grote nadruk op de dimensie 'dynamiek'. Dynamiek wordt door de schrijvers gezien als iets wat van nature goed is. "Dynamiek is een uitdaging en stilstand betekent achteruitgang", staat er letterlijk. Dynamiek wordt geassocieerd met verandering en vernieuwing van producten en productiesystemen. In veel gevallen zal een grotere dynamiek dus betekenen dat de natuurlijke hulpbronnen sneller uitgeput raken en dat voor de komende generaties steeds minder overblijft. In zekere zin tonen de opstellers van het rapport zich bewust van deze omissie. Zij stellen onder meer dat door milieuvervuiling nieuwe schaarste ontstaat en dat hier dus kansen (en mogelijkheden) liggen. Ja, zo lusten we er nog wel één: iets is negatief, maar toch ook positief omdat het een uitdaging is om het te verbeteren! Hierbij wordt voorbijgegaan aan het feit dat bepaalde vormen van milieugebruik onomkeerbaar zijn (klimaatverandering, aantasting van ecosystemen). Het verwelkomen van nieuwe schaarste komt overeen met het verwelkomen van ziekten als bron van werkgelegenheid voor de medische stand. Natuurlijk zijn verandering en vernieuwing niet onwenselijk, maar het presenteren van dynamiek als een dimensie die een bepalende positie heeft ten opzichte van de andere dimensies gaat ten koste van de andere drie dimensies. Het zou beter zijn dynamiek niet te presenteren als doel, maar als middel en dynamiek ten dienste te laten komen aan de dimensies democratie, duurzaamheid en draagvlak. Uiteindelijk wordt de dimensie dynamiek (gelukkig) toch nog enigszins afgezwakt door naar voren te brengen dat verandering niet per definitie hoeft bij te dragen aan maatschappelijke vooruitgang.

Jan van Dam en Wieger Fransen zijn beide lid van de kerngroep Duurzame Ontwikkeling van de SWB-werkgroep Milieu.

***In het SWB-cahier
'Naar een vitale economie'
wordt een aantrekkelijk
perspectief geschetst voor het
integreren van meerdere doel-
stellingen dan alleen groei.
Van Dam en Fransen plaatsen
echter kritische kanttekening-
en bij de mogelijkheden van
integratie. Zij vragen om
nadere uitwerking, vooral als
het gaat om het belang van
duurzame ontwikkeling.***

Modernisering en duurzaamheid

Bij de behandeling van de dimensie duurzaamheid worden - in navolging van de kabinetsnota 'Milieu en Economie' van Paars I - milieu en economie niet tegenover elkaar geplaatst. De schrijvers pretenderen echter ook dat door herdefiniëring oplossingen dichterbij kunnen worden gebracht. Door niet de relatie tussen milieu en economie maar die tussen duurzaamheid en dynamiek centraal te stellen, wordt volgens de schrijvers een nieuwe dimensie aan de discussie toegevoegd. In plaats van deze herdefiniëring nader uit te werken, wordt gesteld dat het gaat om veranderingen teneinde de economische structuur te moderniseren, innovativiteit te bevorderen en concurrentiekracht te vergroten. Zo blijft echter onduidelijk wat

daaronder precies moet worden verstaan. Als het milieu werkelijk belangrijk wordt gevonden, dan zou ons inziens de nadruk dienen te worden gelegd op de volgende aspecten: met zo weinig mogelijk grondstoffen producten produceren (dematerialisatie, miniaturisatie), de uitstoot van milieubelastende stoffen zo veel mogelijk beperken, en de levensduur van de geproduceerde producten verlengen en ze recyclebaar maken. Als onder het moderniseren van de economische structuur wordt verstaan: een sectorstructuurverandering naar een groter dienstenaandeel en minder vervuilende industrie, innovativiteit naar meer duurzame manieren van produceren en het verbeteren van de concurrentiekracht voor milieuvriendelijke producten, dan zou daarmee inderdaad de dimensie duurzaamheid een goede dienst worden bewezen.

Concretisering

Wellicht is de benadering die in 'Naar een vitale economie' wordt gepresenteerd een nadere concretisering waard. Hoe werkt de benadering in de praktijk? Kan deze worden gebruikt bij de beoordeling van bijvoorbeeld de uitbreiding van Schiphol? Is deze analyse zinvol of kunnen beter bestaande instrumenten als de Milieueffectrapportage worden uitgebreid? Kan het gepresenteerde toetsingskader werkelijk een hulpmiddel zijn om de waarde van een verandering expliciet te maken of blijft het toch vooral een academische, in de praktijk niet te gebruiken benadering? Kortom, de publicatie moet gezien worden als een eerste aanzet en als zodanig tot nadere discussie en uitwerking aanleiding geven. ♦

(1) 'Naar een vitale economie', Jan Lambooy, Frits Prakke e.a., SWB, Den Haag 1997

Vorming, verwondering en veerkracht

wetenschappelijk onderwijs voor de 21ste eeuw

door Frans van Vught

Tijdens de opening van het academisch jaar is afgelopen september op veel universiteiten een pleidooi gehouden voor een versterking van het vormend aspect van wetenschappelijke opleidingen en voor een terugkeer naar de breder opgeleide academicus. Op zich is dit niet verrassend. Het huidig stelsel van universitaire opleidingen dreigt in toenemende mate te verworden tot een diploma-fabriek waarin het ultieme doel is zoveel mogelijk studenten in zo kort mogelijke tijd met een diploma de poort uit te sturen. Wat precies de toegevoegde waarde van een wetenschappelijke opleiding is en wat wij onder het wetenschappelijk karakter moeten verstaan is minder relevant dan het tempo waarin wij onze studenten door een programma jagen. Kwantiteit boven kwaliteit, althans zo kan dit in meer zwaarmoedige momenten worden geïnterpreteerd. Want ook in ons prachtig visitatiesysteem is studeerbaarheid inmiddels een kernbegrip geworden.

Wat is 'wetenschappelijk' onderwijs?

Hier kunnen kanttekeningen bij worden geplaatst en dat zal ik in het vervolg van deze bijdrage ook doen. Maar de hang naar een terugkeer van academische waarden en vorming in het universitaire onderwijs is meer dan enkel een reactie tegen snel en klakkeloos studeren. Het is ook de uitkomst van een zoektocht naar het bestaansrecht van de universiteit. Hoe kunnen wij in onze huidige, hectische maatschappij, geregeerd door vluchtigheid, prestatiedrang, snel scoren en materieel gewin, nog recht doen aan de essentie van de universiteit? Want dat een universiteit meer zou moeten zijn dan een entreebewijs voor een mooie carrière, daar zijn wij ons eigenlijk wel van bewust. Waarbij 'wij' moet worden opgevat als het gros van de wetenschappelijke staf van onze uni-

De academische vorming in het onderwijs moet worden versterkt. Het beleid van de afgelopen jaren heeft stelselmatig afbreuk gedaan aan de vorming. Maar ook de academie zelf is schuldig aan de vervlakking van het wetenschappelijk onderwijs. Een kentering in denken en beleid van zowel de politiek als de onderwijsinstellingen is noodzakelijk. Een pleidooi.

versiteiten. Binnen de muren van de academie hebben wij op dit soort momenten van bezinning – momenten die overigens in toenemende mate spaarzaam worden omdat wij weer een onderzoekscontract moeten binnenhalen dan wel ergens een betaalde cursus moeten geven om de budgetten op peil te houden – snel de neiging ons heil in het verleden te zoeken. Vroeger was alles beter! Er was rust, studenten hadden nog eerbied en respect voor de hooggeleerde, contemplatie was een waardige tijdsbesteding en van beleid had je geen last.

Vanzelfsprekend is dit een grove karikatuur, maar er zit toch een kern van waarheid in. Een kern die ik in deze bijdrage centraal wil stellen. Wat kan in dit tijdsgewricht onder wetenschappelijk onderwijs worden verstaan, welke voorwaarden zijn

hiervoor noodzakelijk en hoe verhoudt het wezen van de universiteit zich tot het huidige hoger onderwijsbeleid? Of omgekeerd: welke aanpassingen in het vigerende beleid zijn noodzakelijk om het wetenschappelijk onderwijs een voldoende basis te geven om met vertrouwen het volgend millennium in te laten gaan? In deze tweede vraag zit al een impliciet oordeel verweven over het huidige beleid. Onderstaand zal ik dit beargumenteren. Allereerst door een korte reflectie op de ontwikkelingen in het hoger onderwijs van de afgelopen jaren, waarbij ik dankbaar gebruik maak van mijn verleden. Vervolgens besteed ik aandacht aan de beperkingen die het huidige beleidskader de universiteiten opleggen bij het vervullen van hun missie. Hetgeen uitmondt in een aantal suggesties voor toekomstig beleid. Uitgangspunt hierbij is het uitdrukkelijk streven academische vorming en verwondering terug te brengen als kernelementen van een wetenschappelijke opleiding.

Hoger onderwijs: massaliteit en uniformiteit

Het hoger onderwijs in Nederland heeft de afgelopen vijftien à twintig jaar een metamorfose ondergaan. Van een relatief kleinschalige onderwijssector voor de 'happy few' is het geëvolueerd tot een grootschalige bedrijfstak. Een ontwikkeling geheel in lijn met

Frans van Vught is Rector Magnificus van de Universiteit Twente. Tot vorig jaar was hij werkzaam als hoogleraar-directeur van het Centrum voor Studies van het Hoger Onderwijsbeleid (CSHOB) van de Universiteit Twente.

die in de ons omringende landen. En een ontwikkeling die ons voor gelijksoortige problemen heeft geplaatst als elders. Unaniem wordt het belang van een toegankelijk stelsel van hoger onderwijsvoorzieningen onderschreven. Unaniem erkennen wij de belangrijke economische impuls die van een hoog opgeleide beroepsbevolking uitgaat. En unaniem komen wij tot de conclusie dat dit in wezen onbetaalbaar is. Althans, collectief besluiten wij dat toegankelijk hoger onderwijs heel belangrijk is, maar dat er andere maatschappelijke prioriteiten zijn die een nog prangerder behoefte hebben aan bekostiging. Het hoger onderwijs, zo luidt de redenering, is al sinds jaar en dag goed bedeed, overigens is het tamelijk inefficiënt, dus kan het wel een paar tandjes minder. Met dit statement loop ik met zevenmijlspassen door het beleid van de afgelopen jaren, maar de nuances daargelaten sla ik de plank niet zo ver mis.

Immers, wat valt te constateren? Het hoger onderwijs in Nederland biedt onderdak aan zo'n half miljoen studenten. Hiervoor hebben de universiteiten en hogescholen een infrastructuur ontwikkeld die internationaal aan de maat is. In termen van onderzoeksproductiviteit kunnen wij kwalitatief en kwantitatief internationaal goed mee. In kwantitatieve zin is zelfs sprake van een spectaculaire stijging gedurende de laatste tien jaar. Dit alles zijn resultaten waar menig land trots op zou zijn. Voor een deel zijn deze resultaten ondersteund door het overheidsbeleid. Belangrijke voorbeelden zijn de fusie-operatie in het HBO die begin jaren '80 door de overheid is geïnitieerd en het voornemen de autonomie van instellingen te vergroten en vanuit de overheid het stelsel op afstand te volgen. Voor een deel zijn de genoemde resultaten echter ook bereikt door instellingen die tegen de beleidsstroom in hebben moeten zwemmen. Dit geldt met name voor het beleid dat in de jaren '90 is ingezet. Ik noem enkele voorbeelden.

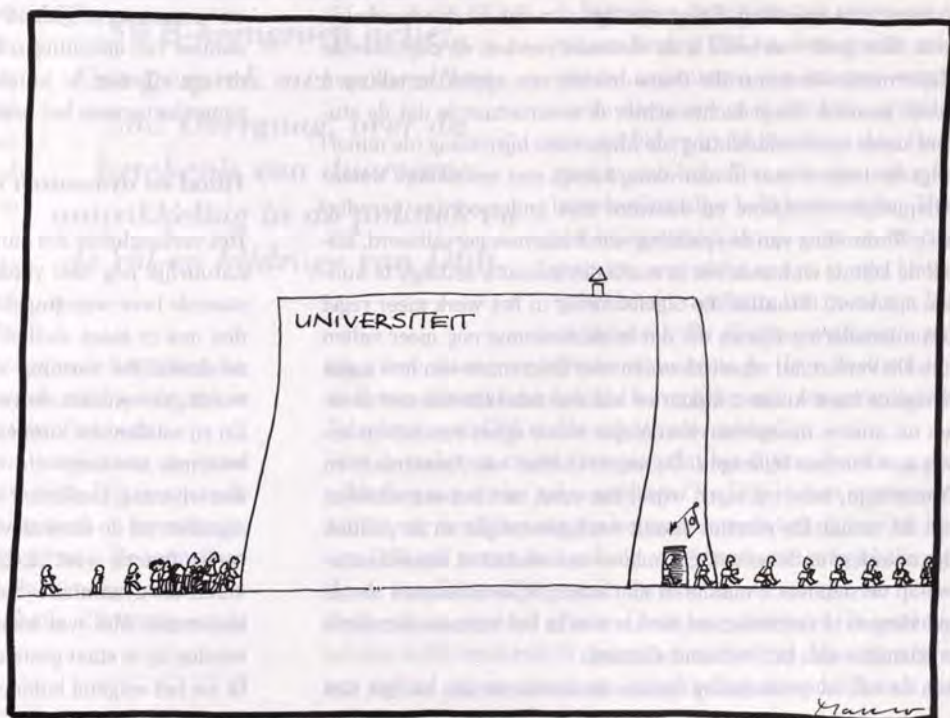
Het veel bejubelde paarse kabinet heeft het hoger onderwijs opgezadeld met een bezuiniging van anderhalf miljard gulden, waarvoor er voor de universiteiten in ieder geval nog 200 miljoen op de lat staat. We discussiëren nu nog over het overhevelen van honderden miljoenen uit de reguliere onderzoeksbekostiging naar NWO. Voor een stelsel dat in de voorgaande jaren al een forse veer heeft gelaten in termen van bezuinigingen betekent dit zwaar weer. De rek is eruit en verdere financiële aderlatingen betekenen onvermijdelijk het afstoten van taken en personeel. En dat is exact niet de bedoeling, want het hoger onderwijs moet zich in toenemende mate dienstbaar maken aan de samenleving. Onderzoek moet in toenemende mate maatschappelijke prioriteiten weerspiegelen, het onderwijs moet in toenemende mate zijn toegesneden op de niet-traditionele groepen zoals allochtonen en ouderen. En ook in de sfeer van het post-initiële

onderwijs wordt veel van het hoger onderwijs verlangd. Waarbij ik het nog niet eens heb gehad over de introductie van nieuwe technologieën in het onderwijs, de aansluiting met het voortgezet onderwijs, etc. Dit zijn allemaal uitdagingen die wij graag aanpakken, maar dan moeten ons niet de middelen uit handen worden genomen om dit te doen.

In mijn optiek zijn dit zorgelijke ontwikkelingen waarover het laatste woord nog niet is gesproken. Ik hoop dan ook van harte dat het nieuwe kabinet niet lichtvaardig over het hoger onderwijs zal oordelen, maar zich serieus rekenschap geeft van de essentiële rol van deze voorziening voor de Nederlandse samenleving en de economie. Deels verwant met het voorgaande, maar deels ook voortkomend uit de universiteit zelf, is een probleem van een andere orde, namelijk de inhoud van het universitair onderwijs. Dit baart mij zo mogelijk nog grotere zorgen.

Vervlakking en versnippering

Tijdens de opening van het academisch jaar in Twente heb ook ik een lans gebroken voor een aanzienlijke versterking van de academische vorming in het onderwijs. De redenen hiervoor zijn dat het universitaire onderwijs naar mijn mening kampt met vervlakking en versnippering. Vervlakking als gevolg van met name externe ontwikkelingen; versnippering als gevolg van wetenschaps-interne ontwikkelingen. Om met het eerste punt te beginnen, in mijn inleiding heb ik mij al enigszins negatief uitgelaten over de effecten van de invoering van tempo- en prestatiebeurs. Studenten zijn op dit moment meer bezig met het halen van studiepunten dan met het zich afvragen waarvoor ze vakken halen. Daarnaast is de hoogte van de huidige beurs dusdanig dat het overgrote deel van de studenten werkt om in hun levensonderhoud te kunnen voorzien. Op zich is er niets mis met hard werken, maar momenteel tekent zich een situatie van overspannen druk op de student af. Illustratief hiervoor zijn de problemen die studentenverenigingen ondervinden voor het vervullen van bestuurs-

en commissie-functies. Waarmee een belangrijk element van vorming vervalt. In combinatie met het eerder gememoreerde passief-consumptief gedrag tijdens de studie, wordt de academische vorming uitgehold. Voor de goede orde, onder academische vorming versta ik het bevorderen van de zelfstandigheid en nieuwsgierigheid van de student, het vermogen tot kritische reflectie, maatschappelijk bewustzijn, analytisch vermogen en een brede kijk. Gedreven door de eis van studeerbaarheid zijn wij tegenwoordig bezig de programma's zodanig voor te structureren en programmeren dat juist deze elementen onvoldoende naar voren komen. Door strakke programmering wordt zelfstandigheid niet gestimuleerd, wordt de student niet uitgedaagd de brede wereld van de wetenschap te ontdekken, wordt nieuwsgierigheid niet actief opgewekt. Snel studeren herbergt het grote gevaar van vluchtigheid, hetgeen op gespannen voet staat met analyse, kritische reflectie en maatschappelijk bewustzijn.

Echter, het is te gemakkelijk de schuld voor de ontwikkelingen die ik constateer uitsluitend elders te leggen. Ook de academie treft blaam. Wij hebben sterk de neiging ons te concentreren op specialismen. Dit is een bekende, natuurlijke tendens in het onderzoek en vindt zijn weerslag in ons aanbod van onderwijs. Diepte in het vakgebied staat centraal en zeker in de latere fasen van het universitair onderwijs stimuleren hoogleraren hun studenten deze diepte te zoeken. Vanzelfsprekend moet een academische opleiding diepgang hebben. Maar zoals ik eerder heb aangegeven moeten wij studenten meer meegeven dan hoogwaardige, specialistische kennis op een beperkt vakgebied. En dat doen wij te weinig. Onze opleidingen dreigen te veel versnipperd te raken door de nadruk op specialisatie, met alle gevolgen van dien voor de noodzakelijke brede vorming van onze studenten.

Een kentering in denken en beleid?

Indien de woorden gesproken tijdens de opening van het academisch jaar ook vertaald worden in concrete acties, kunnen wij spreken van een kentering in het denken over het wezen van de universitaire opleiding. En er zijn signalen dat dit daadwerkelijk zo is. Een goed voorbeeld is de discussie rondom de zogenaamde Major-minor structuur die thans binnen een aantal instellingen wordt gevoerd. De gedachte achter deze structuur is dat de student naast een hoofdrichting (de Major) een bijrichting (de minor) volgt die hem of haar in aanraking brengt met een andere wetenschappelijke discipline en daarmee met andersoortige paradigma's. Verbreding van de opleiding wordt hiermee gerealiseerd, als ook de kennis en kunde om in multi-disciplinaire settings te kunnen opereren. Situaties die tegenwoordig in het werk meer regel dan uitzondering zijn en die dat in de toekomst nog meer zullen zijn. Dit vereist dat afgestudeerden over de grenzen van hun eigen discipline heen kunnen kijken en kunnen interacteren met mensen uit andere disciplines. Een Major-minor opzet van het onderwijs kan hieraan bijdragen. De universiteiten van Amsterdam en Twente zijn, ieder op eigen wijze, het verst met het ontwikkelen van dit model. De reacties vanuit werkgeverszijde en de politiek zijn unaniem enthousiast. En andere universiteiten experimenteren op verschillende manieren met soortgelijke concepten om de opleidingen te verbreden en sterker dan in het verleden aandacht te schenken aan het vormend element.

Aan de wil tot verandering binnen de universiteiten zal het niet

liggen. Wat noodzakelijk is, is het creëren van een dusdanige beleidscontext dat deze vernieuwingen ook daadwerkelijk kunnen beklijven. In dit opzicht wil ik wel enkele schoten voor de boeg geven.

In de eerste plaats is het meer dan wenselijk dat het huidige regime van studiefinanciering wordt aangepast. Het belangrijkste daarbij is het vervallen van de prestatiebeurs. De reden hiervoor heb ik eerder aangegeven. Laat in plaats hiervan de instelling afspraken maken met de student in de vorm van een studiecontract waarin de wederzijdse inspanningsverplichtingen worden vastgelegd en bekostigt instellingen op diploma's. Dit biedt de mogelijkheid tot op het individu toegesneden afspraken waarbij afhankelijk van individuele omstandigheden, zoals de noodzaak of de wens om naast de studie te werken, verschillen in studieduur kunnen optreden. Een dergelijk contract bevordert ook de zelfstandigheid en verantwoordelijkheid van de student. Immers, afspraak is afspraak en daar wordt iemand aan gehouden. En het maakt duidelijk wat de student van de instelling te verwachten heeft en waar de instelling op kan worden aangesproken.

In de tweede plaats is het wenselijk dat instellingen een veel grotere vrijheid krijgen dan nu het geval is om nieuwe opleidingen en studievarianten aan te bieden. De wereld om ons heen verandert in hoog tempo en het ligt niet in de lijn der verwachting dat dit in de toekomst anders zal zijn. Instellingen moet de mogelijkheid worden geboden snel en flexibel op deze veranderingen te kunnen inspelen. Op dit moment zijn wij gehouden aan langdurige erkenningsprocedures om nieuwe opleidingen van de grond te krijgen. Een duidelijk voorbeeld in dit verband is het bedrijfsleven dat zit te springen om mensen met een informatie-technologische achtergrond. Echter, de mogelijkheid om op korte termijn een opleiding Telematica te starten, waarvoor bijvoorbeeld de Universiteit Twente klaar staat, wordt tot op heden niet geboden. Wat betekent dat wij ons in allerlei bochten moeten wringen om het als variant in een of meer van onze bestaande opleidingen op te nemen. Niet alleen komt de gewenste helderheid in het opleidingsaanbod niet ten goede, het is ook contraproductief in termen van inspanningen die door de staf moeten worden geleverd. Een grotere autonomie en verantwoordelijkheid voor de instellingen ten aanzien van het aanbod van opleidingen is mijns inziens een essentiële voorwaarde om effectief te kunnen inspelen op de eisen die vanuit de samenleving aan het hoger onderwijs worden gesteld.

Vitaal en dynamisch onderwijs

Het verlanglijstje ten aanzien van aanpassingen in het beleid kan natuurlijk nog veel verder worden uitgebreid. Maar met bovenstaande twee wijzigingen zou ik al bijzonder gelukkig zijn. Zij zouden ons in staat stellen beter vorm en inhoud te geven aan de noodzakelijke vorming van de student, waardoor een bijdrage wordt geleverd aan de kwaliteit van de Nederlandse samenleving. En zij zouden ons kunnen verlossen van het bijna eeuwige stigma waarmee met name universiteiten worden geconfronteerd als zouden wij traag, inefficiënt en ouderwets zijn en niet open staan voor signalen uit de samenleving. Op basis van zowel mijn huidige als vorige functie weet ik dat dit niet zo is. Het hoger onderwijs is vitaal en dynamisch. Sommige instellingen zijn zelfs uitermate innovatief. Met wat kleine aanpassingen in het overheidsbeleid worden zij in staat gesteld deze kwaliteiten maximaal te benutten. Ik zie het volgend kabinet met spanning tegemoet. ♦

Van milieu naar duurzame samenleving

In gesprek met Aad Overgaag, voorzitter van de kerngroep Duurzame Ontwikkeling

door Allan Varkevisser

Het thema milieu neemt van oudsher een belangrijke plaats in in het gedachtegoed van D66. D66 trok als één van de eerste politieke partijen conclusies uit het Rapport van de Club van Rome en voert sindsdien een externe en interne strijd over het belang van de bescherming van het milieu in relatie tot de economische ontwikkeling. Deze strijd heeft echter reeds een aantal malen tot gezichtsverlies voor D66 geleid, terecht of onterecht, zoals ten tijde van de discussie over het kappen van het bos bij Amelisweerd, de toelaatbaarheid van het boren in de Waddenzee en de milieugrenzen aan de groei van Schiphol. Inmiddels is het thema milieu om verschillende redenen weggezaakt. Niet in de laatste plaats doordat de kritische inhoud van het begrip is gesleten. Sinds het verschijnen van het rapport van de VN-Commissie Brundtland is deze rol overgenomen door het begrip 'duurzame ontwikkeling'.

Binnen SWB-verband is de zogenaamde kerngroep duurzame ontwikkeling actief. Deze maakt deel uit van de grotere SWB-werkgroep Milieu. Aad Overgaag, voorzitter van de kerngroep, bevestigt nog eens de sleetsheid van het begrip milieu door zich in zijn introductie onmiddellijk af te zetten tegen het begrip.

"We hebben onze kerngroep Duurzame Ontwikkeling genoemd omdat milieu een te beperkt begrip is geworden. Het is een technische term geworden die vooral betrekking heeft op kwantitatieve gegevens zoals emissies en grondstoffengebruik. De term duurzame ontwikkeling heeft veel meer raakvlakken met andere terreinen en heeft ook een kwalitatieve betekenis. Elk begrip is ech-

D66 werd en wordt vaak geafficheerd als een milieupartij. In de loop der tijd hebben de democraten echter een twijfelachtige reputatie gekregen op het gebied van het milieu. Inmiddels wordt het begrip milieu meestal vervangen door duurzame ontwikkeling. Onder deze naam is een SWB-kerngroep actief. Een gesprek met voorzitter, Aad Overgaag, over de betekenis van duurzame ontwikkeling in de politiek en de rol en bijdrage van D66.

ter onderhevig aan slijtage, dus ook duurzame ontwikkeling. Daarom spreken wij zelf tegenwoordig meestal van 'duurzame samenleving'. Dat gaat nog een stapje verder dan duurzame ontwikkeling. In het streven naar duurzaamheid gaat het uiteindelijk om een verandering van onze levenswijze. Onze discussies gaan niet alleen maar over technische milieugegevens, over het gebruik van de ruimte en de infrastructuur, maar ook over bijvoorbeeld sociaal-economische problemen en over criminaliteit."

Overgaag definieert duurzaamheid als een probleem van onze cultuur. Zelf probeert de kerngroep de cultuur - en met name de cultuur binnen D66 - te beïnvloeden middels het organiseren van lezingen, symposia en discussies of ingezonden artikelen (zie ook elders in dit nummer). Aad Overgaag is over het effect van zijn poging tot beïnvloeding alles behalve tevreden. Hoewel hij een voorzichtige man is, die zijn woorden zorgvuldig weegt, is zijn kritiek op het beleid van Paars I en de rol van D66 ongezouten: "De discussies gingen eigen-

lijk alleen maar over infrastructuur zoals de Hoge Snelheidslijn, de Betuwelijn en Schiphol. Vaak overgoten met een groen sausje. De inbreng van D66 stelde mij ook zeer teleur."

Voor de toekomst vreest Overgaag dat het thema duurzame ontwikkeling nog verder zal wegzakken. "Nu D66 kleiner is geworden zal het nog moeilijker zijn om het op de agenda te krijgen. Ook binnen D66 zelf neemt de aandacht voor duurzame ontwikkeling af. Op de kandidatenlijst voor de Tweede kamer stonden de milieudeskundigen eigenlijk allemaal zeer laag genoteerd. Ik weet niet precies welke betekenis ik daaraan moet hechten. Misschien is het een signaal dat we duurzame ontwikkeling uiteindelijk toch niet zo belangrijk vinden."

Overgaag vindt de samenwerking met andere werkgroepen binnen de SWB erg belangrijk. Hij ziet duurzaamheid als een idee dat pas concreet wordt als je het in concrete kwesties als ruimtegebruik, mobiliteit, etc. uit gaat werken. Die samenwerking tussen groepen komt lang niet altijd tot stand. Overgaag: "De infrastructuur in de partij is beperkt ontwikkeld. Er wordt teveel zelfwerkzaamheid verondersteld en er gaan teveel dingen langs elkaar heen. Hierdoor is de onderlinge wisselwerking tussen SWB-groepen en tussen SWB-werkgroepen en andere delen van de partij gering. De activiteiten klinken ook te weinig door in de discussies en de standpunten van de partij. Je kunt dan wel roepen dat je als werkgroep harder aan de weg moet timmeren, maar je hebt als vrijwilliger maar een beperkte slagkracht. Je kunt wel een grote broek aantrekken, maar je moet wel realistisch blijven in wat je aankan als groep. In ieder geval zou het voor veel werkgroepleden binnen de partij stimulerend werken als zij wat vaker iets terug zouden horen op hun producten."

Wat kan de SWB zelf doen om de wisselwerking binnen de partij te verbeteren?

Het initiatief ligt te sterk bij de werkgroepen zelf. Vanuit het SWB-bestuur in samenspraak met de partij zou men wat meer sturend kunnen optreden. Ik begrijp wel dat er een spanning bestaat tussen de vrijheid van de groepen en sturing vanuit het bestuur, maar binnen dat spanningsveld vind ik dat het initiatief wat meer naar de kant van het SWB-bestuur mag verschuiven.

Wat zijn de plannen van de kerngroep voor de komende tijd?

In eerste instantie zijn we - mede met het oog op het congres over 'Vitale economie' - bezig met het ontwikkelen van een duurzaamheidstoets. Hoe kun je het criterium 'duurzaamheid' meetbaar maken?

Daarnaast hebben we ooit een notitie gemaakt over de samenhang tussen milieu, ruimte en de sociaal-economische inrichting van de samenleving. Die willen we nu verder uit gaan werken. Na de zomer starten we met een project rond Schiphol in samenwerking

Aad Overgaag

met de SWB-werkgroep verkeer, vervoer en ruimtelijke ordening. Bovendien hebben we een initiatief genomen in de richting van de provinciale groepen. Wij hebben hen aangeboden ondersteuning te geven bij het schrijven van het verkiezingsprogramma voor de verkiezingen in '99. Misschien krijgen we het daar wel heel druk mee. Dat zou voor ons een goed teken zijn." ♦

SWB Cahier

Naar een vitale economie

'Naar een vitale economie' is een poging om het economische denken binnen de partij te vernieuwen en bij de tijd te brengen.

Verkrijgbaar bij de SWB telefoon: 070 - 356.60.41.

Commentaar

Door Jan Paul van Soest

Een vitale economie, verdomme!

De tijdgeest: verzekeraar Aegon heeft dit jaar een winststijging van 45 procent geboekt ten opzichte van vorig jaar. Dat is niet eens het bijzondere. Het opmerkelijke was dat de beleggers teleurgesteld waren; de koers van het aandeel zakte. Neem daarbij de slagzin 'Naar een vitale economie' en de vragen rijzen. Is de economie dan nog niet vitaal? Groeipercentages van rond de 4% per jaar zijn nog hoger dan wat D66-er en oud-minister Wijers in een interview in NRC-Handelsblad aan het begin van zijn ambtstermijn proclameerde: "3% economische groei, verdomme!"

Er is kennelijk naar hem geluisterd.

Maar met welk resultaat? Teleurstelling als de winstgroei geen 50% per jaar bedraagt maar 'slechts' 45%. Nee, over de vitaliteit van de Nederlandse economie maak ik me niet zo'n zorgen. De curieuze pogingen van beleidsmakers de groei te remmen via overinvesteringen in infrastructuur, geld in het water gooien door een Betuwelijn aan te leggen bijvoorbeeld, komen we ook wel te boven.

Ik maak me veel meer zorgen over de prijs van die vitaliteit, over het gebrek aan afweging tussen groei, productiegroei en andere maatschappelijke en economische doelstellingen. Over de groeiende kloof tussen arm en rijk, in Nederland en meer nog mondiaal, bijvoorbeeld. Over de schrikbarende achteruitgang van het natuurlijke areaal en de biodiversiteit, over de klimaatdreiging. Over het contrast tussen consumentisme en zorg, en tussen individuele welvaart en collectieve noden. Terwijl menigeen zwemt in het geld en de optieregelingen, zwemmen hulpbehoevende bejaarden in de eigen fecaliën. En ik maak me bovenal zorgen over de constatering dat steeds minder politici zich over dezelfde dingen zorgen maken als ik.

Biedt het concept van de vitale economie, zoals beschreven in de publicatie van het wetenschappelijk bureau van D66 enige antwoorden?

De openingszin van hoofdstuk 2 doet die hoop opleven: "In een tijd waarin economie wordt ver-eenzelvigd met voortdurende groei, toename van mobiliteit, maar ook met de vergroting van bestaansonzekerheid, alsmede de opoffering van het milieu, is het goed ons te bezinnen op de vraag waar het in de economie nu eigenlijk om draait. Het doel is daarbij om zowel de economie-beoefenaren als de politici een spiegel voor te houden".

Precies, dat is wat nodig is! Maar wie denkt dat dat ook gebeurt, en wacht op de formulering van inspirerende D66-doelen, komt bedrogen uit. Dat blijkt nu net de filosofie te zijn. Elders staat met zoveel woorden: "vitaliteit (wordt) gezien als een belangrijke meta-doelstelling. Er zal echter geen sprake zijn van het streven naar enige vorm van maximalisatie of het formuleren van een bepaalde evenwichtsdoelstelling. Verbanden en trade-offs moeten weliswaar zichtbaar worden gemaakt, maar zonder de pretentie dat er in mathematische zin sprake zou zijn van een optimalisatie".

Ik ben ouderwets in die dingen. Ik denk dat er verschillende wensen, prioriteiten en doelstellingen zijn, die helaas vaak op gespannen voet met elkaar staan. Economen moeten helpen die spanningen aan te geven en politici moeten de afwegingen maken. Ik gruw van win-winfilosofieën, zoals onder meer in de nota Milieu en Economie verwoord, waarin de spanning wordt weggemoffeld. Ik gruw dus ook van het vitale-economieconcept, waar in feite hetzelfde gebeurt. Waarin de politieke doelafwegingen worden weggestopt onder de geruite deken van de vier D's: Democratie-Duurzaamheid-Dynamiek-Draagvlak. De werkelijkheid van Paars I was dat door het maskeren van de afwegingen de dynamiek en traditionele groei veruit het primaat had, met een D66-er als grootste voorvechter. Maar op één punt is er zeker sprake van de vier D's: door het primaat voor Dynamiek boven Duurzaamheid heeft de Democratie een belangrijk stuk Draagvlak voor D66 weggehaald. Tijd voor twee extra D's: Duidelijke Doelstellingen. ♦

(Jan Paul van Soest is directeur CE, Centrum voor energiebesparing en schone technologie, Delft)

Het ei van Jeekel

Drie jaar heeft hij ermee rondgelopen, terwijl het steeds heter werd. Ongeduldig gooide hij het over van de ene hand in de andere, maar nu heeft hij het toch neer kunnen leggen. Hans Jeekel schreef een boek over zijn kamerlidmaatschap. Dat het bijzonder zou zijn, stond van tevoren vast want Jeekel is er geen man naar om zich bij voorbaat bij de heersende mores neer te leggen.

Als secretaris politiek had hij zich al laten kennen als een moedig debater, die het grote gebaar en het avontuur niet schuwde. Nu heeft hij zijn ervaringen als kamerlid in een boekje vastgelegd. Een dappere daad want niet iedereen zal staan te juichen bij het uit de school klappen van het oud-kamerlid, zoals hij voortaan zal worden aangeduid. Maar er staan niet alleen belevenissen in '1000 dagen kamer-vragen', Jeekel geeft ook zijn visie op de politiek: op de onmacht van kamerleden tegenover de grootmachten Bureaucratie en Media, op het licht schizofrene gedrag van de kamerleden onder elkaar, op de oppervlakkigheid van de berichtgeving over politiek en het gebrek aan debat over de werkelijke politieke problemen. Het valt niet mee om de inhoud samen te vatten, zeker in zo'n kort bestek, omdat het boek eigenlijk een bonte mengeling bevat van biografie, sociologisch onderzoek, en politologische en filosofische beschouwingen.

In elk geval boeit het boekje van begin tot eind, zeker door de vele voorbeelden uit zijn periode als kamerlid en zijn verleden als ambtenaar bij Landbouw, Natuurbeheer en Visserij.

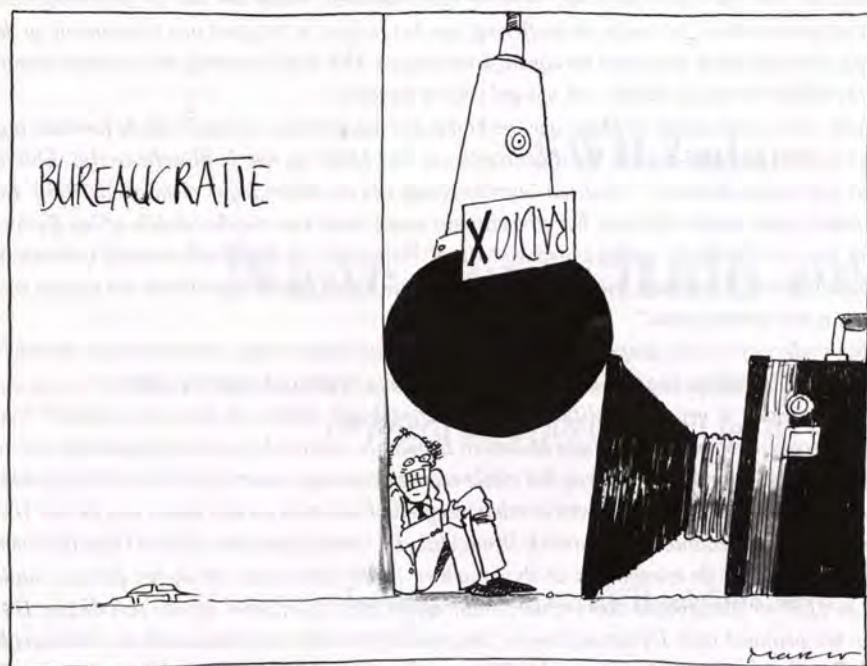
Ik heb sterk de indruk dat Jeekel van het begin af aan niet onvoorwaardelijk voor het kamerlidmaatschap heeft gekozen maar zich bewust als een participierend-observerend onderzoeker heeft opgesteld. Zijn relaas is sterk sociologisch. Zo beschrijft hij zijn initiatieritueel als kamerlid tijdens de eerste fractievergaderingen en televisieoptredens. Hij prikt ook hardnekkige mythen door zoals de zogenaamd hoge werkdruk voor kamerleden. In werkelijkheid hebben kamerleden nogal wat vakanties en maar weinig verplichte optredens. En op p. 67 zegt hij zelfs: "De Tweede Kamer is helemaal geen vergadering ..." (!) Zonder al te veel namen te noemen schetst Jeekel hoe het spel van volksvertegenwoordigers in "de Haagse binnenlanden"

wordt bepaald door geldingsdrang, scoringsdrift en mannetjesmakerij. Kamerleden houden informatie achter voor hun collega's, bezoeken een vergadering alleen als deze 'nieuws waarde' heeft en schurken tegen de media aan. Jeekel is een tussenfiguur: geen echte politicus, geen echte bestuurder, geen echte ambtenaar, en geen echte wetenschapper. Maar hij beweegt zich wel binnen deze verschillende domeinen en is derhalve in staat ze van binnen uit te beschrijven. '1000 dagen kamer-vragen' is een unieke poging om dat te doen. Zoals gezegd, hebben bureaucratie en media een desastreuze invloed op de politiek. Zijn analyse van de bureaucratische overmacht schiet mijns inziens tekort. Jeekel blijft te zeer hangen in een simpele tegenover elkaar stelling van ambtenaren en politici, van departementen en Tweede Kamer. Hierdoor blijft de culturele onderstroom onderbelicht, namelijk de manier waarop alle betrokkenen in het politieke domein problemen definiëren, de politieke dimensie uithollen en in technocratisch beleid vervallen. Gelukkig wordt dat ruimschoots goed gemaakt door de manier waarop hij de macht van de media schetst. Het belangrijkste referentiekader voor journalisten is de journalistiek zelf, volgens Jeekel, en door hun nadruk op rellen, ruzies en risico's krijgt de politiek een wedstrijd karakter. Wie wint, mag blijven.

Ik heb zelden zo'n scherpe en frontale aanval gezien op de werkwijze van de journalistiek in Nederland. In deze wereld maakt Jeekel dan ook z'n grootste vijanden en dat zal hem waarschijnlijk duur komen te staan in de besprekingen van zijn werkje. Jeekel is geen stilist of knap schrijver en dat maakt hem kwetsbaar. Maar hij stelt wel de juiste vragen. Aan het einde van het boekje, als het vragenuurtje voorbij is, komt Jeekel ook nog met enkele antwoorden. De meeste zijn voor de hand liggend, zoals andere rollen voor bureaucratie (doorzichtiger), media (meer research) en kamerlid (opener en meer lef).

Wat er precies uit dit ei zal komen - revolutie of een nuchter schouder ophalen over zoveel vermeende naïviteit - moet nog blijken. Het hangt af van de overtuigingskracht van dit verhaal en die is helaas op bepaalde punten en om begrijpelijke redenen niet zo groot als gewenst. (AV)

*'1000 dagen kamer-vragen, verslag vanuit het Binnenhof', Hans Jeekel, Sdu Uitgevers Den Haag, 1998
Zie ook blz. 30*

Verleidelijke groei

De NCDO, Nationale Commissie voor Internationale samenwerking en duurzame ontwikkeling, poogt al jarenlang de discussie over duurzame ontwikkeling op de politieke agenda te brengen en te houden. Dat lukt heel aardig, zeker met de nationale duurzaamheidsdebatten die zij elk jaar weer organiseert en waar vele wetenschappers, politici en milieuactivisten aan meedoen. Het lukt veel minder met de kronieken die zij uitgeeft.

Verleidelijke groei' is alweer de vijfde in de serie. Het recept is beproefd: onder redactie van Kees Waagmeester wordt een aantal journalisten gevraagd een bepaald aspect van duurzame ontwikkeling te belichten. Dit keer gaat het om "het spanningsveld tussen economische groei en een kwaliteit van leven die sociaal en ecologisch is vol te houden", aldus de tekst op de omslag. Eigenlijk gewoon duurzame ontwikkeling dus.

Door welke groei laten wij ons verleiden, zo vraagt Waagmeester in zijn inleiding. En zijn vraag stelt mij voor grote problemen: wie bedoelt hij met wij? En waardoor laat ik mij verleiden? Is overtuigen niet een veel beter woord in plaats van het begrip dat mede door het Genesis-verhaal een beladen betekenis heeft gekregen?

Het belangrijkste aspect blijft hierdoor onbesproken, namelijk is duurzame ontwikkeling een overtuigend perspectief? Want hoewel bijna alle bijdragen erom heen lopen is duurzame ontwikkeling uiteindelijk een morele kwestie. Hebben wij het voor de toekomstige generaties - mensen, dieren en planten - over om ons gedrag aan te passen en onze consumptiedrift te temperen? Dat is de kern van de zaak. Maar door de gekozen vorm - een bundel met inleidende artikelen van een hoog journalistiek gehalte - kunnen de politieke aspecten aan deze vraag eigenlijk niet echt goed worden onderzocht. En zo blijven de kronieken een marginaal verschijnsel in de discussie over duurzame ontwikkeling.

Met één uitzondering. Het artikel 'het eco-

logisch bedrog' van Lin Tabak over het aantonen en de bewijslast van het broeikas-effect. In deze zedenschets wordt getoond hoe wetenschappers, politici en actievoerders informatie en onderzoeksgegevens manipuleren in hun eigen belang. Dat mag natuurlijk niet. Maar mag het ook niet als het gaat om het bereiken van een nobele doelstelling als het bevorderen van duurzame ontwikkeling? Daar wordt de analyse interessant, maar na het stellen van de vraag is ook deze bijdrage alweer afgelopen. Jammer.

Verleidelijke groei, Kroniek van duurzaam Nederland, Kees Waagmeester (red.), Nationale Commissie voor internationale samenwerking en duurzame ontwikkeling, Kok Agora, 1998

Postmoderne moraliteit

De filosoof Harry Kunneman is een bevlogen en hartstochtelijke figuur. Jarenlang stond hij te boek als de Nederlandse profeet van het werk van de Duitse filosoof Jurgen Habermas. Het werk van Habermas is hoogst abstract en theoretisch en dus moeilijk toegankelijk. Het is mede aan de inleidingen van Kunneman te danken geweest dat het werk van Habermas in Nederland populair geworden is.

Habermas is een modernist tegen wil en dank. Ondanks de intelligente kritiek van postmodernisten als Foucault, Lyotard en Rorty blijft hij halsstarrig gelo-

ven in de toename van kennis en verdedigt hij de verlichting tegen de aanvallen van deze 'wilde denkers'. En daarbij vond hij Harry Kunneman steeds aan zijn zijde.

Echter, door enkele persoonlijke ervaringen is Kunneman tot het inzicht gekomen dat zijn lichtende voorbeeld het toch niet helemaal bij het rechte eind heeft. In 'Postmoderne moraliteit' geeft Kunneman een eerlijk verslag van zijn worsteling met de leer van Habermas en draagt enkele amendementen aan, geïnspireerd door het werk van Lyotard. Door met name intuïtie, lichamelijke en het 'onafgestemde' - een menselijke kwaliteit die niet in taal te vangen is en overeenkomsten vertoont met het begrip 'ziel' - een plaats geven in zijn filosofie breekt Kunneman met zijn grote leermeester. Maar Kunneman - hoogleraar praktische humanistiek in Utrecht - zou Kunneman niet zijn als er van zijn nieuwe filosofie geen grote emanciperende en bevrijdende invloed uit zou gaan. Dit keer gaat het hem om de moraal. Op p. 48 zegt hij: "Het begrip postmoderne moraliteit

verwijst niet alleen naar de ingrijpende vormverandering van de moraal die onder onze ogen plaatsgrijpt, maar ook naar de mogelijkheid en wenselijkheid van een moraal zonder innerlijke politieagent, een moraal die contact toelaat met het onafgestemde in ons, in plaats van ons onder dreiging van geweld in te voegen in de bestaande orde." Postmoderne moraliteit is niet repressief, volgens Kunneman, omdat zij contextueel is en meervoudigheid toestaat (en dus niet absoluut meer kan zijn). Maar ondanks de vele verwijzingen naar zijn eigen leven bevat het boekje geen enkel voorbeeld van de postmoderne realiteit zoals door Kunneman veronderstelt. Dat gevoegd bij het immer hoog abstracte karakter van zijn teksten, maakt 'postmoderne moraliteit' veeleer tot een voor kenners interessant egodocument dan tot een belangwekkend politiek-filosofisch essay.

'Postmoderne moraliteit', Harry Kunneman, Boom Essay, Amsterdam 1998

Dreeslezing: nationale en Europese sociale politiek

“Wij moeten de Europese vereniging zien als een proces, een proces waarbij stapsgewijs de democratische en sociale verworvenheden van de lidstaten worden ingevoerd, in een verdrag worden verankerd en door een Europese sociale wetgeving worden gewaarborgd.” Met deze woorden beëindigde Dr. U. Engelen-Kefer, plaatsvervangend voorzitter van de Deutsche Gewerkschaftsbund' vorig jaar haar Willem Dreeslezing in de oude zaal van de Tweede Kamer in Den Haag. De tekst van deze lezing is nu in boekvorm verschenen.

In feite maakt Engelen-Kefer de balans op van wat de Europese eenwording tot nu toe voor de waarborging van burger- en sociale rechten van de leden van de lidstaten heeft betekend, met name op het gebied van wetgeving en bescherming. Ze wijst onder meer op de discrepantie tussen het beleid van de Duitse regering-Kohl waar nationaal de sociale bescherming wordt afgebroken, terwijl er op Europees niveau - bijvoorbeeld onlangs tijdens de herziening van het verdrag van Amsterdam - afspraken worden gemaakt om de sociale bescherming in Europa op een hoger plan te brengen. Engelen-Kefer's uitgangspunt luidt: "het sociale beleid is het noodzakelijke politieke correctief op een kapitalistische markteconomie..." (p. 20). Ze houdt een pleidooi voor het vestigen van

een verzorgingsstaat op Europees niveau en formuleert zo een nieuwe taak voor Europese sociaal-democratische politiek. Wat dat precies voor consequenties heeft voor het staatsvormingsproces van Europa, daarover laat zij zich niet uit. Terwijl dat nou juist cruciaal zal zijn voor een mogelijke introductie van een verzorgingsstaat op Europees niveau want geen van de lidstaten zal zich willen committeren aan een ongebreidelde wildgroei van bureaucratische machtsvorming die gepaard gaat met de klassieke staatsvorming in het kader van sociale bescherming.

'De nationale en Europese sociale politiek in beweging', Dr. U. Engelen Kefer, Willem Dreeslezing 1997, Uitgeverij de Nieuwe Haagsche 1998

Duizend dagen kamervragen

Een terugblik op drie jaar kamerlidmaatschap van Hans Jeekel

Op 23 oktober a.s. organiseert Sdu Uitgevers in een vorm van samenwerking met de Stichting Wetenschappelijk Bureau D66 een seminar over het boek 'Duizend dagen kamervragen' van Hans Jeekel in Nieuwspoor, Lange Poten 10, Den Haag.

Het programma begint om 13.30 uur met introductie door de auteur, Hans Jeekel, zelf.

Jan Glastra van Loon en Adri Duijvestein zullen een korte reactie op het boek geven.

Daarna volgt een forumdiscussie met Boris Dittrich, Pieter Jan Biesheuvel, Nico van Grieken en Marja Wagenaar.

Voor meer informatie: Sdu Uitgevers, Hans Eleveld, tel. 070 - 3429700 of SWB Irene Knijnenburg 070 - 3566041

Zojuist Verschenen

- Frank Hendriks en Theo Toonen (red.): **Schikken en plooiën**; beschouwingen over de vermeende stroperigheid van de Nederlandse staat. Van Gorcum, Assen, 249 blz., f 45,-.
- William W.M. Smit & Wieger H. de Bruin: **Excelleren of creperen**; Strategische vernieuwing door gericht kennismanagement. Contact, Amsterdam, 128 blz., f 35,-.
- David S. Landes: **The wealth and poverty of nations**; onderzoek naar de oorzaken van welvaart en armoede. Little, Brown and Company, London, f 65,90.
- Michael Walzer: **Tolerantie**; Behandeling van een aantal vragen die verband houden met het begrip tolerantie. Ten Have, Baarn, 160 blz., f 24,90.
- Stichting Natuur en Milieu: **Investeren in verandering; een duurzaam alternatief voor overheidsinvesteringen**, mei 1998. Primavera, Amsterdam, 20 blz.
- Kees Waagmeester (red.): **Verleidelijke groei**; Kroniek van duurzaam Nederland. Nationale Commissie voor internationale samenwerking en duurzame ontwikkeling. (NCDO)/Kok Agora, Amsterdam.
- Rathenau Instituut: **Cultuur en mobiliteit**; mobiliteitsproblematiek bezien vanuit sociaal-cultureel perspectief, mei 1998.
- Rathenau Instituut: **Over natuur gesproken**; een discours-analytische studie van een debat, juni 1998.
- Kees Paling en Vic Veldheer (red.): **The European Challenge**, essays on culture, values and policy in a changing continent, VUGA, 1998

Fondslĳst Stichting Wetenschappelijk Bureau D66

◆ Uitgaven nieuwe stijl

SWB-boeken

Technologie in politiek perspectief, 1996, f 25,-

Cahier nieuwe stijl

De stad als culturele werkplaats, kunstenpublicatie, 1996, f 15,-

Van ideologie naar politieke verantwoordelijkheid, 1997, f 15,-

Naar een vitale economie, 1997, f 15,-

◆ Uitgaven oude stijl

Brochures

De veranderende rol van de politieke partijen, 1991, f 15,-

Duurzame ontwikkeling, 1992, f 19,50

Referenda en Politiek, 1993, f 19,50

De ruimte waarin wij leven, Jan Glastra van Loon, 1994, f 19,50

Bestuurlijke Dilemma's, 1994, f 19,50

Cahiers

Relatie en Huwelijk, 1991, f 8,-

Denken over democratie, van forum naar partnerschap, 1993, f 10,-

In Goede Banen, een analyse van het verschĳnsel migratie, 1993, f 10,-

Ingrijpen in menselijk leven, 1994, f 12,50

Denkend over een nieuw stelsel van gezondheidszorg, 1994, f 10,-

Nieuwe prioriteiten in het buitenlandse beleid, 1995, f 12,50

Op weg naar een pluriforme gezondheidszorg, 1995, f 10,00

De mythe van de ruimte, Een politiek-culturele benadering van de ruimte, 1996, f 10,-

Nota's

Op zoek naar publiek, medianota, 1993, f 5,-

Inzet voor vrede, 1994, f 12,50

De PBO, Bestuurlijke vernieuwing in de agrarische sector, 1995, f 5,00

De waarde van de democratie, 1994 f 2,50

In de basis voorzien, 1996, f 12,50

Inburgering en integratie in Nederland, 1996, f 7,50

Speciale uitgave

De open samenleving en haar vrienden, 13 auteurs over politiek en bestuur, red.

Kees Schuyt en Christiaan de Vries, Boom, Amsterdam 1995, f 29,50

Het tijdschrift Idee

Een jaarabonnement op Idee (6 nummers, verschĳnt tweemaandelĳks) kost

f 74,-. Studenten betalen slechts f 34,- (afhankelijk van acceptatie; vraag naar de regeling). Bestellen kan schriftelijk of telefonisch. Los: f12,50.

Geef 's een abonnement

C a d e a u !

Idee is de moeite waard. Denk daarom bij een verjaardag of andere gelegenheid eens aan 'n jaarabonnement op Idee. Nuttig om te geven, nog leuker om te ontvangen. Want zo'n cadeau komt zes keer per jaar terug.

Bel even 070-356.60.66

C O L O F O N

Idee tijdschrift van het
wetenschappelijk bureau van D66

19e Jaargang - Nummer 4 - September 1998

VERSCHEIJNT 6 x PER JAAR

ISSN nr. 0927-2518

REDACTIE

Pien van der Hoeven,
Jeroen van den Hoven, Marco van Lierop,
Kees Verhaar, Ib Waterreus.

EINDREDACTIE

Allan Varkevisser

REDACTIESECRETARIAAT

Irene Knijnenburg

UITGAVE EN ADMINISTRATIE

Stichting Wetenschappelijk
Bureau D66, Noordwal 10,
Postbus 660, 2501 CR Den Haag
Tel. 070-356.60.66
e-mail: swb@d66.nl

Idee verwelkomt bijdragen van lezers.

Inlichtingen over de voorwaarden voor in te zenden artikelen en het redactiebeleid kunt u opvragen bij de redactie.

Een abonnement geldt voor een kalenderjaar en kan niet tussentĳds worden opgezegd.

Opzeggen kan uitsluitend schriftelijk tot 1 december van de lopende jaargang. Indien de opzegging voor die datum niet bekend is, wordt het abonnement automatisch voor een jaar verlengd.

Een jaarabonnement kost f74,-.

Studenten f34,-. Losse nummers f12,50.

©1998 SWB D66. Overname van artikelen en/of illustraties uitsluitend na schriftelijke toestemming van de uitgever.

Fotografie (tenzij anders vermeld):

Wim van der Ende e.a.

Illustraties: Marco van Lierop

VORMGEVING & REALISATIE

Creative Communications BV,

Prins Mauritslaan 116,

2051 KE Overveen

Telefoon: 023-526.58.20

Fax: 023-526.45.19

Inlichtingen omtrent adverteren in dit blad worden verstrekt door
Creative Communications BV

M i j n I D E E

D66 een vitale partij?

Het is midden augustus. Komkommertijd. Het journaal en de kranten worden gevuld met 'boeiende nieuwsfeiten'. Moet er nu wel of geen parlementaire enquête komen rondom de gebeurtenissen in Srebrenica en de wijze waarop het ministerie van Defensie daarmee omgegaan is? Heeft Clinton nu wel of niet een seksuele relatie gehad met een stagiaire en hebben deze escapades gevolgen voor zijn presidentschap? Vragen waarop ik het antwoord niet wil weten. Ook binnen de partij is de komkommertijd merkbaar. Na de drukke, hectische periode van campagnes en de formatie kan de partij zich nu in rust bezinnen op de gevolgen van deze periode.

Ook de laatst verschenen Democraat, met slechts het katern, getuigt van de komkommertijd.

In deze Democraat verscheen het komende congresdocument 'Naar een vitale duurzame economie'. Ik zal hier niet verder op de inhoud van dit document ingaan, maar heb me wel afgevraagd of D66 zelf vitaal is. Vitaliteit is de mogelijkheid veerkracht te tonen en als organisatie de bestaande positie te verbeteren. In deze zin heeft D66 de afgelopen jaren geen vitaliteit laten zien. De situatie van vier jaar geleden is niet gecontinueerd, laat staan verbeterd. Kan een partij die zelf geen vitaliteit heeft getoond, toch een vitale samenleving nastreven? Over de oorzaken van het verlies van de laatste verkiezingen is genoeg geschreven. De vraag is wat te doen om tot een vitale partij te komen.

De partij ontbeert samenhang. De D66-punten in het regeerakkoord zijn: een gekozen burgemeester, meer geld voor de gezondheidszorg en meer aandacht voor het milieu in de ontwikkelingssamenwerking. Waarschijnlijk zijn er meer punten, maar deze onderwerpen hebben via de media de kiezer bereikt. Het lijken losse items. Punten waarmee gescoord kan worden, maar er is geen samenhang tussen deze onderwerpen. Ook organisatorisch lijkt de samenhang niet even sterk. Hierbij valt te denken aan de moeizame communicatie tussen afdelingen en de landelijke organisatie en tussen Fractie, Hoofd Bestuur en SWB.

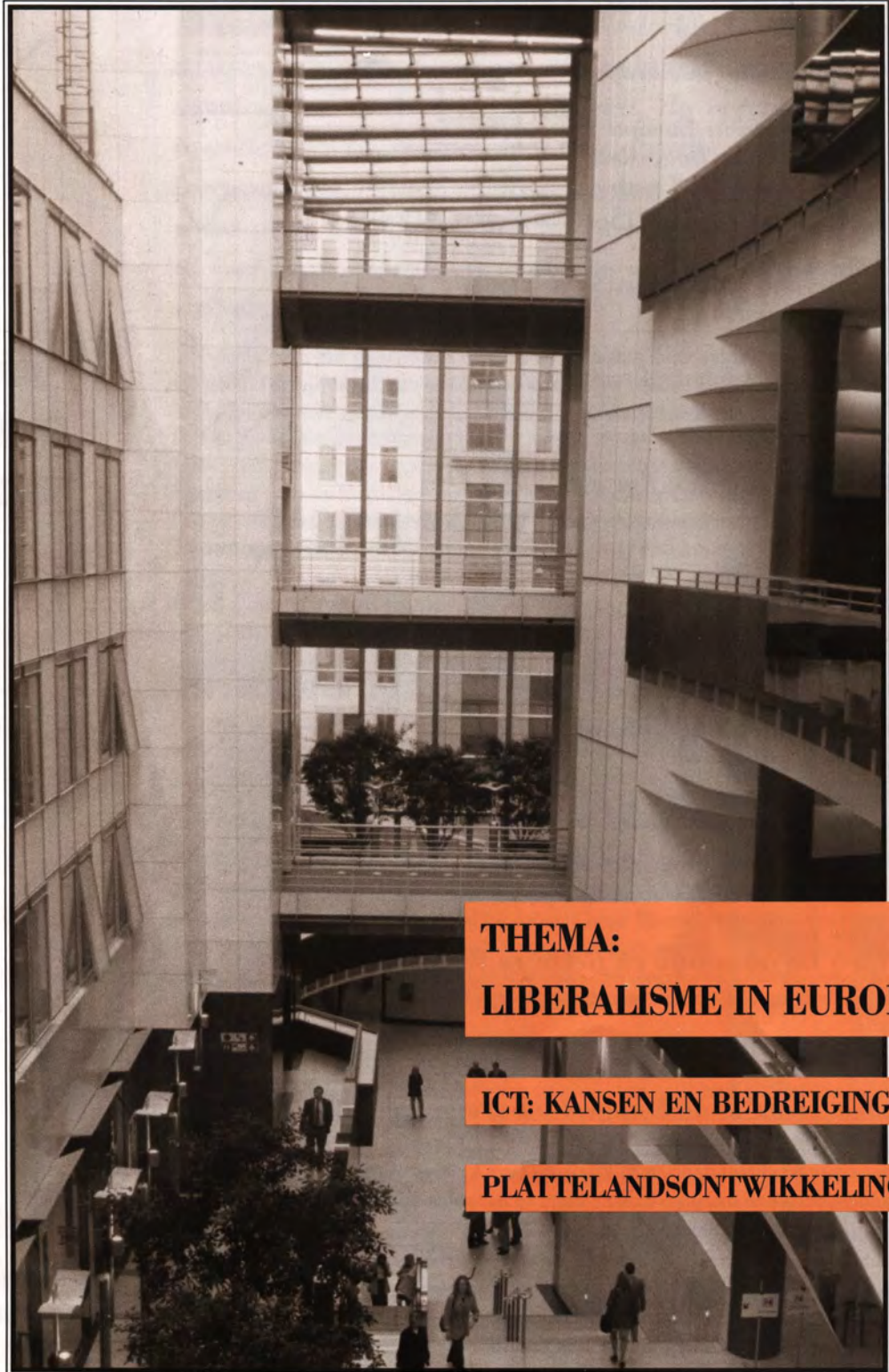
Om samenhang te krijgen is een consequente visie, zowel van bestuur als van politici van belang. Uitgangspunt voor het tot stand brengen en in stand houden van die visie moet, mijn inziens, zijn het hanteren van duidelijke criteria bij het bepalen van beleid. Een voorstel dient uitvoerbaar te zijn, moet draagvlak hebben. Beleid moet democratisch zijn, dat wil zeggen door een meerderheid gedragen. Er dient gestreefd te worden naar duurzaamheid op de lange termijn. Tot slot, beleid dient gericht te zijn op verandering, op de dynamiek. Deze criteria zijn door de SWB gepubliceerd in 'Naar een vitale economie'. Elk voorstel, of deze nu afkomstig is van een bestuur gericht op de partijorganisatie of van politieke vertegenwoordigers gericht op een probleem in de samenleving, dient aan deze criteria te voldoen. Doordat deze criteria telkens terugkomen, geeft dit een bepaalde samenhang tussen voorstellen. Deze samenhang schept helderheid, die door de burger nu gemist wordt en geeft vitaliteit aan D66.

Gerhard Brunsveld

I D E E

TIJDSCHRIFT VAN HET WETENSCHAPPELIJK BUREAU VAN D66

THEMA:

LIBERALISME IN EUROPA

ICT: KANSEN EN BEDREIGINGEN

PLATTELANDSONTWIKKELING

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN

19^e JAARGANG NUMMER 5, OKTOBER 1998

Liberalisme in Europa

Thema: Liberalisme in Europa

Liberalistische gidspartij in Europa In gesprek met Frits Bolkestein

Frits Bolkestein is niet alleen kamerlid maar ook voorzitter van de Liberale Internationale. Een gesprek over het lot van de liberalen in een Verenigd Europa.

Engelse liberale politiek: een geval apart door Floor Kaspers

De Liberal Democrats worden vaak gezien als de Engelse zusterpartij van D66. Floor Kaspers schetst een beeld van de werkwijze en de organisatie van de partij, die binnen het traditionele Engelse districtenstelsel nooit een serieuze kans zou hebben gekregen.

Het liberale gehalte van Europa

Statements over het programma van de liberale-democratische fractie in het Europees Parlement, over de bijdrage van D66 en de actualiteit van het Schotse liberalisme door Pat Cox, Doeke Eisma en Ingmar Westerman.

En verder:

Platteland vernieuwing: idee of fictie? door Johanna Boogerd

Hervorming van de Europese landbouw is noodzakelijk. De Europese Commissie is met voorstellen gekomen. Europarlementariër Johanna Boogerd evalueert en geeft haar eigen visie.

De nieuwe revolutie door Theo Hooghiemstra en Helga de Valk

Kansen en bedreigingen op de elektronische snelweg in Europees Perspectief.

Behouden 'vaart' in de Europese integratie door Bernard Bot

De discussie over de uitbreiding van de Europese Unie komt in moeilijk vaarwater. Bot probeert duidelijkheid te scheppen over de koers en de bestemming.

Een hartveroverend liberalisme door Allan Varkevisser

Na zeven jaar denkwerk voor het wetenschappelijk bureau van D66 neemt Allan Varkevisser afscheid met een, naar eigen zeggen, testamentair essay.

Vaste rubrieken:

Van Lierop	6
Signalementen	28

De inrichting van Nederland

Hoe krijgt de politiek zijn stem terug als het gaat om de toekomstige inrichting van Nederland? Aannemersbelangen, die van bouwers, de belangen van planners en ontwerpers, ambtelijke belangen, de vervoers- en luchtvaartlobby: bevreedt het nog dat die twee andere 'belangen' dan in het gedrang raken? Burger en politiek, want daar hebben we het hier over, dreigen weg te raken in het bureaucratisch gedrang en het kapitaalkrachtig wapengekletter.

De laatste jaren zijn hier nog eens de publieksdebatten bijgekomen. Voor de goede orde, hier gaat het niet over publiek debat. Publieksdebatten zijn discussies die in velerlei vorm en tegenwoordig met name door overheden worden georganiseerd ten behoeve van een gewenste meningsvorming. In plaats van politiek, zijn deze technocratisch van aard. Meestentijds bieden zij door de status der deelnemers (tegenwoordig naast de specialisten ook 'gewone mensen!') een rechtvaardiging voor hetgeen later als beleidsvoorstellen of beleidsalternatieven wordt gepresenteerd.

Wat kan hier in politieke zin nog tegenover worden geplaatst? Zou de volksvertegenwoordiging niet alles in het werk moeten stellen om zelf de toekomst van Nederland te kunnen gaan verkennen? De lobbies verzorgen een beeldvertekening die zijn weerga niet kent, zie alleen al de kwestie van de groeicijfers rond Schiphol. Kan de politiek dan zijn eigen toekomstverkenning niet regelen? In nummer drie van deze jaargang bepleitte ik in deze column een strategische verkenning ten overstaan van Schiphol. Maar als het verkeer op de luchthaven al het onderwerp zou moeten vormen voor een onderzoek van de Tweede Kamer, dan mogen we dat toch zeker vragen als het gaat om de toekomstige inrichting van Nederland!

Hierbij gaat het om strategische vragen naar de verhouding tussen stedelijke en open ruimte en überhaupt naar de status van de stad en van het land in het verstedelijkt gebied in het westen en in het oosten en het zuiden van ons land. We zullen ons opnieuw moeten buigen over het belang van de natuur in het verstedelijkt en in het natuurgebied. Vraagstukken van planning, ontwerp en van aanbesteding dienen zich aan. En wat dachten we van de waterhuishouding?

Moeten we in een klein land als het onze niet veel sterker de norm hanteren dat wat voor de een de plaats van vertrek, voor de ander de plaats van aankomst is? Dat zou betekenen dat naast de ruimtelijk-economische en de ecologische, ook de esthetische discussie zou moeten worden aangespannen. Het is een invalshoek die tot nog toe genegeerd kon worden onder de aanname dat het hier een privé-zaak, namelijk de persoonlijke smaak betrof. Langzamerhand daagt echter het inzicht dat bij zoveel ordening, zoveel bebouwing en bij zoveel infrastructuur, de dingen niet meer als een persoonlijke, maar als een zaak van de gemeenschap dienen te worden opgevat. Natuurlijk gaat het in laatste instantie en in dit geval dus voor de individuen om een kwestie van persoonlijke smaak. De vraag echter onder welke voorwaarden deze zich kan uitdrukken in een betekenisvolle verhouding tot de omgeving is een publieke zaak. En dus een van de volksvertegenwoordiging. ♦

Christiaan de Vries

Plattelandsvernieuwing: idee of fictie?

door Johanna Boogerd

Afgelopen maart publiceerde de Europese Commissie landbouwvoorstellen naar aanleiding van Agenda 2000. De achtergrond van de voorstellen is de noodzaak tot landbouwherformaties in verband met de uitbreiding naar Oost Europa en de volgende WTO-onderhandelingen. Vooral vanwege de afnemende prijssteun hebben deze plannen grote consequenties voor de inkomenspositie van de Europese boeren. In combinatie met teruglopende werkgelegenheid in landelijke gebieden alsmede het feit dat er nog maar mondjesmaat sprake is van een integrale aanpak van economisch beleid op het platteland (dit in tegenstelling tot steden) maakt een economisch duurzame benadering van het platteland met nieuwe impulsen en structuren absoluut noodzakelijk.

Daarnaast wordt de maatschappelijke druk op de EU steeds groter inzake dierenwelzijn, milieu, natuurontwikkeling en het doelmatiger aanwenden van subsidies. Ook is er steeds minder bereidheid onder de bevolking om 50% van de jaarlijkse EU begroting aan te wenden voor één beroepsgroep, namelijk de boeren. Veranderingen zijn daarom onvermijdelijk.

Kernpunt van plattelandsontwikkeling is gelegen in het stimuleren van nieuwe functies in de landelijke gebieden naast de landbouw, mede via de creatie van een vernieuwde diensten-infrastructuur. Het toekomstige plattelandsbeleid moet tot een geïntegreerde ontwikkeling van economie, samenleving, natuur en cultuur komen. Tussen deze elementen bestaat een wisselwerking en alleen wanneer deze benut wordt, is het mogelijk de economische en sociale levensvatbaarheid van het platteland te behouden en te vergroten.

Nieuwe initiatieven uit Europa

In het kader van Agenda 2000 tracht de Europese Commissie het beleid inzake plattelandsontwikkeling te vereenvoudigen en te decentraliseren. Er ligt een voorstel voor een budgetlijn inzake plattelandsontwikkeling, die geldt voor alle landelijke gebieden in Europa. Maatregelen die in aanmerking komen voor steun zijn

Johanna Boogerd is lid van het Europees Parlement. Een verslag van de miniconferentie is aan te vragen via Johanna Boogerd, Europees Parlement, Rue Wiertz, 1047 Brussel, België (tel + 32.2.284.5795, fax + 32.2.284.9795). Bovendien is het verslag te vinden op haar website: www.boogerd.demon.nl.

Velen zijn van mening dat hervorming van de Europese landbouw noodzakelijk is, zeker nu de uitbreiding van de Europese Unie voor de deur staat. Onlosmakelijk daarmee verbonden is het vergroten van een duurzame ontwikkeling van het platteland, oftewel plattelandsvernieuwing. Op Europees niveau heeft de Europese Commissie hier inmiddels voorstellen over ingediend. Europarlementariër Johanna Boogerd organiseerde over dit thema een miniconferentie en schreef naar aanleiding van de discussie dit artikel.

onder andere kwaliteitsverbetering van producten, vestiging van jonge landbouwers, vervroegde uittreding, bosbouw, dorpsvernieuwing - en ontwikkeling, bevordering toeristische en ambachtelijke activiteiten, milieubehoud en herstel van door natuurrampen veroorzaakte schade. Vanaf het jaar 2000 komt er jaarlijks vier miljard gulden beschikbaar voor plattelandsontwikkeling. Alhoewel dit verhoudingsgewijs een gering bedrag is, geeft de Europese Commissie aan dat het plattelandsbeleid in de toekomst moet uitgroeien tot de tweede steunpilaar van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid. Europese steun voor plattelandsontwikkeling is straks dus mogelijk voor alle landelijke gebieden in Europa. Het toegang krijgen tot fondsen voor alle landelijke gebieden was één van de hoofdpunten van de Cork-Conferentie in 1996, het begin van een nieuwe Europese benadering van plattelandsontwikkeling.

Het voorstel gaat ook in op een ander hoofdpunt van de Cork-Conferentie, namelijk een geïntegreerd programma per regio. In de nu voorgestelde hervormingen hebben regio's en lidstaten de mogelijkheid alle mogelijke maatregelen die met plattelandsbeleid te maken hebben in één raamwerk te stoppen. Lidstaten krijgen de

mogelijkheid zelf hun prioriteiten te bepalen uit de maatregelen die in de verordening worden genoemd.

Afstemming particulier initiatief en beleid overheden

In het voorstel van de Europese Commissie wordt een geplande aanpak voor de lange termijn voor elk afgebakend gebied benadrukt. Voor ieder gebied moet door de lokale instellingen een ontwikkelingsplan gemaakt worden, dat een periode van zeven jaar bestrijkt. Hoe plausibel dit ook klinkt, het is toch de vraag of deze aanpak niet te top-down, te veel vanuit een ivoren toren is.

Vandaar dat ik in mijn werk als Europarlementariër pleit voor het zandlopermodel van Buckwell: een benadering waarin ook sterk aandacht wordt besteed aan initiatieven vanuit de plaatselijke bevolking zelf. Top-down en bottom-up elementen worden gecombineerd en komen samen op het nationaal niveau, waar de overheid de gelden distribueert na de initiatieven te hebben geselecteerd. Door het bottom-up element wordt de betrokkenheid en de eigen verantwoordelijkheid van mensen bevorderd. Mensen in de landelijke gebieden zijn verantwoordelijk voor hun eigen wensen,

Commissiezaal in het Europees Parlement

doelstellingen en projecten.

Een dergelijke benadering zal ook de dialoog tussen initiatiefnemers en overheid bevorderen, hetgeen zeer noodzakelijk is vanwege de vaak tegengestelde belangen tussen deze actoren. Net als voor andere beroepsgroepen speelt bij boeren vooral de inkomenspositie, een overigens heel legitiem standpunt. Het gezichtspunt van de overheid is echter vooral de leefbaarheid van het landelijk gebied, zoals genoeg werkgelegenheid en een aantrekkelijk landschap. Deze tegengestelde belangen belemmeren het denken over een vitaal platteland. Alleen door continu overleg kan wederzijds begrip en een geïntegreerde aanpak van het platteland ontstaan.

Een groot aantal ondernemers op het platteland, vooral MKB, kampt met een omvangrijke kennisbehoefte. Waar de overheid altijd onderzoek, voorlichting en onderwijs op zich heeft genomen, staan ondernemers er nu in veel gevallen alleen voor. Ontwikkeling van een aantal criteria waarmee ondernemers kunnen afmeten en beoordelen of zij bepaalde stappen kunnen nemen, zou de omslag naar plattlandsvernieuwing vergemakkelijken.

Enkele bouwstenen voor plattlandsontwikkeling

Er doet een aantal suggesties de ronde met betrekking tot plattlandsvernieuwing. Zo wordt de integratie bepleit tussen landbouw en ruimte. Bestemmings- en streekplannen kunnen zodanig worden aangepast dat de scherpe scheiding tussen landbouw en andere functies verdwijnt.

Landbouwers leveren een uiterst belangrijke bijdrage aan de instandhouding van het cultuurlandschap en de bescherming van natuurlijke hulpbronnen. Dit biedt mogelijkheden op het gebied van ontspanning- en vrijetijdsbesteding. In Nederland zorgt recreatie en toerisme reeds voor 100.000 banen op het platteland met een besteding van 15 miljard gulden. Maar ook de informatietechnologie biedt kansen door diensten vanuit plattlandsgebieden aan te bieden die voorheen enkel in stedelijke gebieden konden worden verleend.

Daarnaast vragen consumenten in toenemende mate om hoogwaardige producten en regionale specialiteiten. Landbouwers kunnen hun economische kansen verbeteren door het aanbod van regionale producten van hoge kwaliteit. De verwerking en com-

mercialisatie op regionale basis is daarbij van groot belang. Op deze wijze blijft de toegevoegde waarde binnen de regio en wordt de landbouw in regionale economische relaties geïntegreerd.

Zelf ben ik altijd voorstander geweest van het beter benutten van stedelijke behoeften. Aangezien 80% van de mensen in Europa in steden woont ligt het voor de hand dat het platteland zich bij de ontwikkeling van nieuwe functies op deze steden richt. Plattlandsgebieden hebben een eigen waarde, zoals natuur, groene ruimte en rust. Deze waarden bieden niet alleen een aanvulling op, maar in veel gevallen zelfs een compensatie voor de waarden die in grootstedelijke gebieden bestaan. Waarom zou aan natuurontwikkeling, waar vanuit de steden vraag naar is, geen prijskaartje mogen hangen?

Terughoudendheid Nederland

Nederland is terughoudend over een uitbreiding van het plattlandsbeleid op Europees niveau. Te terughoudend, naar mijn mening. Nederland vindt dat de doelstellingen van een plattlandsbeleid veelal beter kunnen worden verwezenlijkt met een door de nationale overheid vormgegeven beleid. De vrees voor minder inkomsten uit het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid speelt hier vooral een rol. Mede hierdoor heeft Nederland de instelling om niet sterk in te schieten bij criteriabepaling over Europese plattlandsvernieuwing. Dat is jammer, Nederland laat op deze manier kansen liggen om meer uit Europa te halen.

Plattlandsvernieuwing: idee of fictie ?

Het voornemen van de Europese Commissie om plattlandsontwikkeling tot tweede pijler van het gemeenschappelijke landbouwbeleid te maken is (nog) fictie. De plannen die nu gepresenteerd zijn, moeten niet mooier worden voorgesteld dan ze in werkelijkheid zijn. Het relatief lage budget dat voor plattlandsontwikkeling wordt uitgetrokken, wijst er op dat plattlandsvernieuwing op Europees niveau niet meer is dan een compensatie voor het geleidelijk verdwijnen van inkomenssteun. Europese steun moet dan ook vooral als tijdelijk steuntje in de rug beschouwd worden om de overstap naar alternatieven in de inkomensvorming van de landbouwsector te vergemakkelijken.

Plattlandsvernieuwing is echter ook een noodzakelijkheid. Vernieuwing van de landelijke gebieden in Europa is onafwendbaar, met of zonder EU-steun. Dit impliceert ook dat plattlandsvernieuwing marktconform plaats moet vinden, waarbij de overheid slechts een faciliterende functie heeft: zij zorgt voor de randvoorwaarden. Vooral die activiteiten moeten gestimuleerd worden die in de toekomst via marktwerking tot stand kunnen komen. Het zou absurd zijn om het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid, dat de marktwerking verstoort en mensen afhankelijk maakt van overheidsmiddelen, af te bouwen en vervolgens te vervangen door een regeling die de facto hetzelfde effect bewerkstelligt. Het doel van plattlandsvernieuwing moet altijd een zelfstandige en onafhankelijke rurale sector zijn. Juist vanwege dit standpunt is D66 beter dan andere partijen in staat een vernieuwend, consistent, en in samenspraak met de sector tot stand komend, plattlandsbeleid te ontwikkelen. ♦

EROP UIT.....

Liberalisme in Europa

Een redactionele inleiding op het thema

door Allan Varkevisser

Het liberalisme in Europa heeft vele gezichten. Alleen al in Nederland zijn Van Mierlo en Bolkestein exponenten van het liberalisme die qua gedachtegang en opvattingen over politiek mijlenver uiteen liggen. Bolkestein - de conservatieve machtspoliticus met moralistische trekjes - en van Mierlo - de moreel bevlogen progressieve pragmaticus - hebben de Nederlandse context van liberalisme de afgelopen decennia vormgegeven. Het is de vraag hoe hun opvolgers zich in ideologisch opzicht tot elkaar zullen verhouden. Maar een ieder die beide partijen wat beter kent, zal bovenstaande verschillen in mentaliteit en cultuur in het algemeen kunnen beamen.

Als je deze nationale verschillen in ogenschouw neemt, dan is het niet verwonderlijk dat de verschillen in Europees verband nog veel groter zijn. Het liberale spectrum van Oporto tot Kopenhagen en van Dublin tot Berlijn is veelkleurig. Toch werken deze verschillen partijen nauw samen binnen de Europese Liberale Democratische Fractie in het Europarlement, de ELDR.

In dit themanummer van Idee staan enkele impressies van het liberalisme in Europa en van de samenwerking binnen de ELDR. Frits Bolkestein, voorzitter van de Liberale Internationale, geeft in een interview zijn visie op de toekomst van het liberalisme in Europa. De VVD is wat hem betreft daarbij gidspartij voor de anderen, als het gaat om electoraal succes en politieke opstelling.

Floor Kaspers liep voor haar studie Cultuur en Wetenschapsstudies aan de Universiteit van Maastricht enkele maanden stage bij de Liberal Democrats in Engeland. Zij spiegelt de cultuur van de LD en hun plaats in het Britse politieke systeem aan het Nederlandse politieke systeem.

In het statements-gedeelte geeft de voorzitter van de ELDR, de Ier Pat Cox, zijn visie op de liberale diversiteit en het programma van zijn fractie. Hetgeen de liberalen samenbindt is naar zijn mening de openheid van zowel markten als van culturen. Vervolgens laat Doeke Eisma zich uit over de bijdrage van D66 in de ELDR. Tenslotte is er een toegift van Ingmar Westerman, onderzoeker aan de Universiteit van Amsterdam. Zijn bijdrage gaat over de erfenis van de Schotse Verlichting, waar menige liberaal zich op beroept. Maar wat is de werkelijke historische bijdrage geweest aan het liberale gedachtegoed?

Volgens Pat Cox zijn de verschillen in elke politieke familie groot en dat is zeker waar. Toch staan de liberalen voor een moeilijke opdracht, waarbij meer eenheid van belang zal zijn. In het overwegend sociaal-democratische Europa van nu zullen zij hun politieke relevantie opnieuw moeten bewijzen. Na een korte periode van triomf na de val van de muur staan nieuwe historische uitdagingen voor de deur, zoals de verdere Europese politieke integratie, het beteugelen van de turbulente politieke en economische ontwikkelingen in Europa en het waarborgen van de vitaliteit van de Europese samenlevingen. Een consistente politieke visie op deze ontwikkelingen zal tevens bepalend zijn voor de ontwikkeling van het liberalisme in Europa. ♦

De liberale gidspartij van Europa

In gesprek met Frits Bolkestein

door Marco van Lierop

De liberalen delen in welgeteld twee van de vijftien lidstaten van de EU regeringsmacht: Nederland en Duitsland. In tegenstelling tot wat sommigen in Nederland denken, lijkt het niet goed te gaan met het Europese liberalisme. In twaalf van de vijftien EU-staten zitten de sociaal-democraten in de regering. Zelfs in het enige land waar een liberale partij stevig in de regering zit, Nederland, moet zij de macht met de sociaal-democraten delen. Uitgezonderd in Portugal en Catalonië heeft het liberale gedachtegoed in het katholieke Zuid-Europa sowieso nooit voet aan de grond gekregen.

Toch zijn de liberalen niet geheel zonder succes gebleven. Meer en meer sociaal democraten bekeren zich onder leiding van de charismatische Britse regeringsleider Tony Blair tot het 'Derde weg-socialisme'. Een variant op het socialisme waarvoor de rechtgeaarde socialist uit vroeger tijden zich in zijn graf zou omdraaien. Het recept is simpel: meer markt, meer positieve vrijheid voor zelfontplooiing, met een snuffe normen en waarden. Ziedaar *the invisible hand* weliswaar met een fluwelen handschoen. Worden de liberalen onverwacht ook uit deze ideologische hoek bedreigd?

Een gesprek met de voorzitter van de Liberale Internationale, Frits Bolkestein, over de kansen en bedreigingen van het liberalisme in Europa.

Hoe beziet u de situatie van de verschillende liberale partijen in Europa?

In Europa zijn de liberale partijen groot in de Benelux, Denemarken, Finland en Engeland. De Liberal Democrats in Groot-Brittannië hebben ongeveer achttien procent van de kiezers achter zich, maar krijgen desondanks onvoldoende zetels door het Britse districtenstelsel. Ze kruipen tegen New Labour aan. Paddy Ashdown wil wel samen regeren met Blair, maar ik heb zijn partijgenoten gezegd *you need a long spoon to sup with the devil*.

Zuid-Europa is hopeloos. Italië is *überhaupt* hopeloos. In Frankrijk stelde het liberalisme ook nooit veel voor, behalve misschien de Giscardien (naar de liberale oud-president en politicus Valérie Giscard d'Estaing, MvL).

Voor Duitsland houd ik mijn hart vast. Tijdens de voorverkiezin-

***In gesprek met
Frits Bolkestein,
voorzitter van de Liberale
Internationale, over
de toekomst van het
liberalisme in Nederland,
de concurrentie van het
derde weg-socialisme en het
Europese ideaal.***

gen in Beieren kreeg de FDP maar 1,7 procent van de stemmen. Dat is natuurlijk verschrikkelijk weinig.

Wat is uw verklaring voor de kritieke toestand waarin de FDP zich bevindt?

De FDP wordt in Duitsland gezien als de *UmfallPartei*. Lange tijd hebben ze geregeerd met de christen-democraten, maar daarvoor enige tijd met de socialisten (In de jaren zeventig regeerde de FDP met de SPD onder Brand en Schmidt waarna ze in 1982 resoluut van richting veranderden door vrij onverwacht voor een coalitie met

de CDU van Helmut Kohl te kiezen, MvL.). De FDP heeft altijd tussen de twee grote volkspartijen, de CDU en SPD gezeten en daardoor worstelden ze met hun identiteit. De laatste twee jaren is hun identiteit weer sterker geworden. Ze hebben natuurlijk ook goed naar de VVD gekeken.

In 1990 was de FDP onder Hans Dittich Genscher nog razend populair. Die populariteit is in een periode van acht jaar zo goed als verdwenen.

Hoewel ik Otto Graf Lambsdorff, Minister van Economische Zaken van 1977 tot 1984 en huidig Bondsdaglid, hoger aansla, was Hans Dittich Genscher zeker een populair politicus. De FDP kreeg na zijn aftreden leiderschapsproblemen. Ze benoemden iemand tot partijleider die nog geen twee jaar lid was van die partij, Klaus Kinkel. Die kon het leiderschap niet aan en hem is enige tijd later dan ook het leiderschap weer ontnomen.

Er zijn drie essentiële voorwaarden voor het succes van een politieke partij: eenheid, identiteit en presentatie. Doordat verschillende personen het niet eens waren met de politieke lijn en dus als stoorzender fungeerden, was de eenheid binnen de FDP een tijd lang ver te zoeken. De identiteit, de tweede succesfactor, was onduidelijk en de presentatie van Kinkel, de derde factor, was weinig overtuigend. Hij was bijvoorbeeld geen begenadigd spreker. Gerhardt en Westerwelle, de huidige voorzitter en secretaris, hebben meer visie. *They have their act together* maar pas sinds een jaar of twee. Vooralsnog kijken ze electoraal gezien in de afgrond. Toch denk ik dat ze vijfprocentseguis net met de hakken over de sloot zullen halen omdat voldoende mensen hun *Zweitstimme* (In Duitsland mogen kiezers op hun stembiljet een 'tweede keuze' aangeven) aan de FDP zullen geven om aldus de CDU en FDP de meerderheid te geven. De hoop van de FDP is gevestigd op die

Zweitstimme van de kiezer. Door de internationale onzekerheid, zie de crises in Rusland en Azië zullen veel kiezers voor de zekerheid kiezen.

Hoe bezorgd bent u over het oprukkende zogenaamde Derde weg-socialisme van Blair en Schröder?

Ach, dat is vleesch noch visch.

Maar electoraal wel populaire 'vleesch noch visch'.

Die populariteit hangt natuurlijk samen met de aard van de leider. De Britse Labourparty zou natuurlijk nooit zo populair zijn geworden zonder Tony Blair als leider. Volgens mij is wat hij predikt gewoon liberalisme.

Het spraakmakende deel van de sociaal-democraten neemt het liberale gedachtegoed op belangrijke punten over. Het gras wordt u voor de voeten weggemaaid?

Imitation is the sincerest form of flattery. Ik voel mij geveleid door diegenen die zich nog sociaal-democraat noemen, maar het liberalisme overnemen. Ik maak mij daar absoluut geen zorgen over.

Electoraal kunnen liberale partijen daar flink aan verliezen.

Voor de VVD vind ik het geen probleem dat Wim Kok het midden zoekt. Voor elders is het moeilijk een algemeen antwoord te geven. Blair is eigenlijk het kind van het negentiende-eeuwse liberalisme. Hij is afgestapt van de *equality of result* en heeft zich bekend tot de *equality of opportunity*. Dat laatste is een liberale gedachtegang. Zowel Blair als Schröder zijn in hun eigen partij niet bij iedereen even graag gezien. Ze trekken stemmen, maar we moeten nog zien of *the wild men in the wings* van die partijen zich in de toekomst rustig houden. Zo bezien zou de bekering tot het liberalisme wel eens lastig voor die partijen zelf kunnen worden.

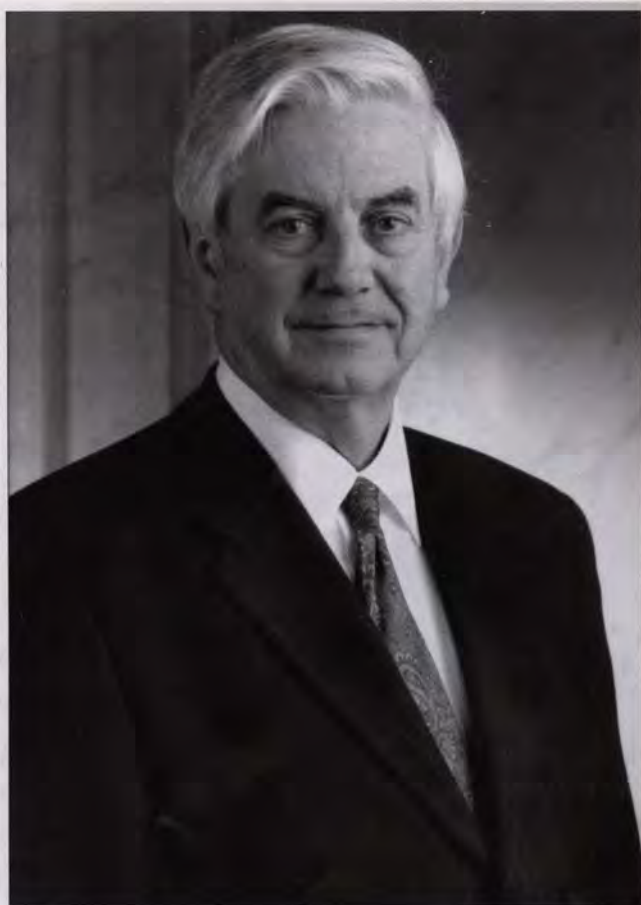
Wat zal in 2015 de liberalen nog onderscheiden van de sociaal-democraten?

De VVD zal de grootste partij worden. De demografische opbouw, ontzuiling, secularisatie en het toenemende huizenbezit wijzen in die richting.

Het ideale Europa

Tijdens Paars I gaf u als liberale voorman niet de indruk van enthousiasme over te lopen voor de Europese Unie. Regelmatig kwam u met overige partijen en Kamerleden in aanvaring over punten als bijvoorbeeld de financiële afdracht aan de EU.

Ondanks sommige doemscenario's over de EMU en de euro lijkt de EU economisch vooralsnog een succes te worden. 'Europa' kent echter ook haar politieke keerzijden: het democratisch tekort in Straatsburg en de bureaucratische moloch in Brussel. Hoe kijkt u daar tegenaan?

Frits Bolkestein

Dat zijn reële tekorten en ik vind dat zeer zorgelijk. De liberale partijen, en ook de ELDR, moeten daarover meer een grote mond opzetten.

Veel van de Brusselse regelgeving wordt bekostigd op lager niveau in de commissie. Dat gebeurt dan door voorbereidende comités waar de Duitsers, de Fransen en de Engelsen met hun neus bovenop zitten. Ik ben er niet van overtuigd dat het altijd zo gaat zoals Nederland wil.

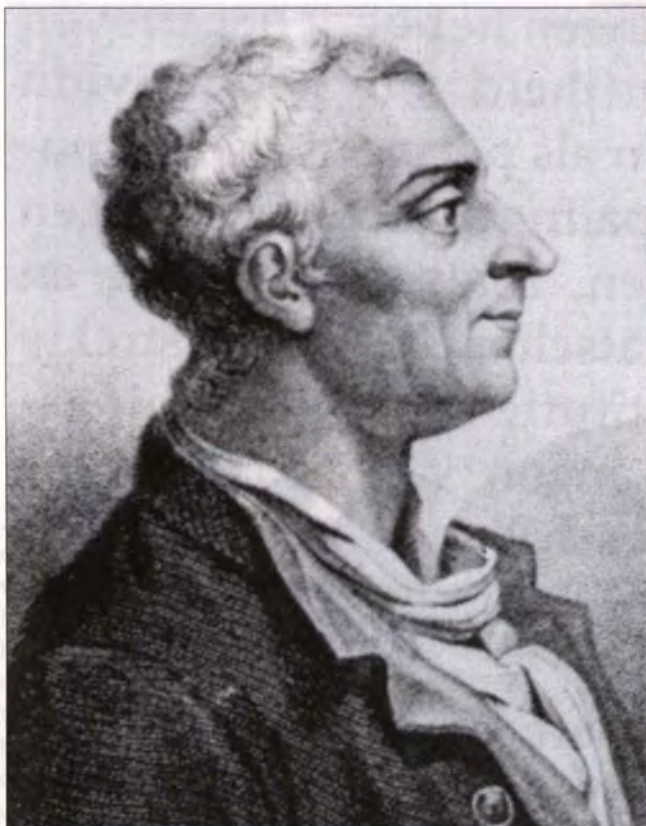
Het is op zichzelf een zaak van nationale regeringen. Nationale regeringen zijn veel te gemakkelijk in het toestaan van zaken die strijdig zijn met het subsidiariteitsbeginsel. Een mooi voorbeeld daarvan is het verbod op de tabaksreclame. Dat hadden we landelijk heel goed zelf kunnen uitvoeren.

Dat is juist een punt waar liberalen hun strijd voor moeten voeren. Waarom doen ze dat niet?

Ook de Eurofractie van ééneveertig leden zit weer tussen die twee grote kolossen van fracties: de socialisten en christen-democraten. Zij kunnen weinig uitrichten. Het heeft ook te maken met de aard van het liberalisme dat zij zich nogal eens bevindt tussen deze twee grote formaties. Het liberalisme is in zekere zin een tegennatuurlijke politieke filosofie.

Hoe bedoelt u dat?

Het liberalisme heeft te maken met het afstoten van macht, met decentraliseren. Terwijl socialisten en christen-democraten proberen macht te verzamelen. Zij centraliseren de macht omdat zij

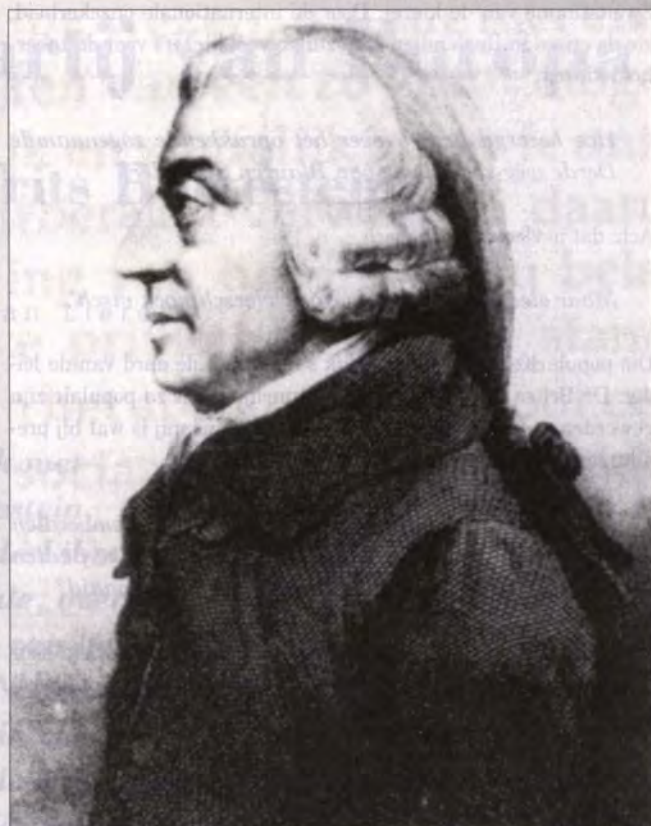

Montesquieu

denken het beste te weten voor de burger wat goed voor hem is. Het is moeilijk precies de aard van het liberalisme te vatten. Liberalen hebben een andere filosofie, die in zekere zin onnatuurlijk is voor politici. Het is de filosofie van de eigen verantwoordelijkheid van de individuele mens. Dat is bijzonder moeilijk over het voetlicht te brengen omdat zeer velen - zeker in de zuidelijke lidstaten - toch steeds alle heil blijven verwachten van de overheid. Liberalisme is weinig populistisch, misschien zelfs te weinig, en dat staat haar eigen succes in de weg. Liberale politici zijn bijvoorbeeld zeer terughoudend met het doen van beloften.

In uw boek 'Het heft in handen' uit 1995 bent u niet bijster enthousiast over 'Europa'. U heeft het bijvoorbeeld over 'een rondreizend ambtenarencircus'.

U zegt dat ik een Eurokritische houding heb aangenomen. Met alle respect, dat was niet helemaal het geval. Wij hadden in Nederland tot voor kort een overdreven internationalisme, ook in de VVD. De instelling was: hoe federaler hoe beter. Ik heb daar in

Adam Smith

1991 al vraagtekens bij gezet omdat ik geen voorstander van een federaal Europa ben. In tegenstelling tot Hans van Mierlo vind ik het niet nodig noch wenselijk. Mijn visie op Europa is in een wijde Europese context gezien totaal normaal. Het valt volledig binnen het normale kader van meningen. Alleen in Nederland niet omdat wij hier lijden aan een overdreven idealistisch internationalisme.

Maar hoe ziet volgens u het ideale Europa eruit?

Bepaalde taken worden nu federaal uitgevoerd. Dat vind ik op zich juist, maar een federaal Europa is niet mijn ideaal. Ik ben dan ook niet voor een federale Europese buitenlandse politiek die wordt vastgesteld bij meerderheid van stemmen.

Wat is uw ideaal dan wel?

Nou, zoals het nu gaat, maar dan beter. Efficiënter en democratischer. ♦

Engelse Liberale Politiek; een geval apart

door Floor Kaspers

Met nevenstaande uitspraak van Andrew Morgan, onderzoeker van de Liberal Democrats, het politieke systeem van Engeland en de positie daarbinnen van de Liberal Democrats kernachtig samen. Het Nederlandse D66 en de Engelse Liberal Democrats vertonen sterke overeenkomsten. De partijen, iets links van het politieke midden, maken zich sterk voor onder meer het milieu en politieke vernieuwing. Beide partijen kunnen rekenen op een substantieel aandeel van de stemmen bij verkiezingen, maar zullen ook niet snel de grootste partij van het land worden. Ondanks deze overeenkomsten, zijn de verschillen in de politieke praktijk van deze partijen levensgroot. D66 is een serieuze coalitiepartner van de regering, en staat daarmee midden in het centrum van de politieke macht. De Liberal Democrats, de op twee na grootste partij van Engeland, hebben daarentegen weinig in te brengen in de Engelse politiek. De Liberal Democrats zijn een betrekkelijk nieuwe partij, ontstaan in 1988. Het ontstaan van deze nieuwe partij was het gevolg van het samengaan van de Liberal Party en een afsplitsing van de Labour Party, de Social Democratic Party. De nieuwe partij werd met veel enthousiasme verwelkomd door de kiezers. Bij de verkiezingen van 1992 werd bijna 18 % van de stemmen behaald, en werd de leider van de Liberal Democrats, Paddy Ashdown, verkozen tot meest populaire partijleider. Op lokaal niveau heeft de partij sinds 1996 op Labour na de meeste gemeenteraadzetels. Bij de verkiezingen van 1997 konden de Liberal Democrats rekenen op 17 % van de stemmen. Het succes van de partij, die zich stand weet te houden binnen een traditioneel twee-partijen stelsel, vertaalt zich echter niet in een groot aantal parlementszetels. Met 17 % van de stemmen behaalde de Liberal Democrats 46 parlementszetels, wat 7 % van het aantal zetels is. In 1992 was de situatie nog vreemder; met 17,8 % van de stemmen behaalden zij 20 zetels. In dat jaar kregen ze dus meer stemmen dan in 1997, maar minder dan de helft van het

“The system of British politics is a system of the past. It is a play between two parties, in which the Labour Party and the Conservatives play the leading parts. The public however calls for a third party, The Liberal Democrats, to be given an important role. The need for changing the system has never been greater than today. British politics can no longer be regarded as a two-party system.”

aantal zetels. Ondanks het niet geringe deel van de stemmen, slagen de Liberal Democrats er niet in om een duidelijke machtspositie in Westminster in te nemen. Een situatie als deze zou in Nederland ondenkbaar zijn.

Kiesstelsel

Het Nederlandse kiesstelsel wordt gekenmerkt door het principe van evenredige vertegenwoordiging, waar sterk aan vastgehouden wordt. Dit betekent kort gezegd dat er een direct verband bestaat tussen het percentage stemmen en het percentage zetels dat een partij krijgt. Dit verband is in Engeland afwezig. In Groot-Brittannië wordt, met uitzondering van Noord-Ierland, gebruik gemaakt van een districtenstelsel waarbij elk van de meer dan 600 districten vertegenwoordigd wordt door één parlements lid. Bij de verkiezingen gaat de zetel van het district naar de kandidaat die de meeste stemmen krijgt. Een absolute meerderheid is hier niet voor nodig. Het resultaat van dit kiesstelsel, dat *First-Past-the Post* wordt

genoemd, is dat de grootste partij sterk wordt bevoordeeld. De grootste partij is in Engeland vrijwel verzekerd van een absolute meerderheid in het parlement. Zo behaalde Labour bij de laatste verkiezingen 44 % van de stemmen, wat hen een meerderheid van 64 % van de parlements zetels opleverde.

Dit kiesstelsel kent zowel voor- als nadelen, en daarmee ook sterke voor- en tegenstanders. De directe nadelen liggen voornamelijk in de oneerlijke verdeling van zetels en de geringe keuze die de kiezers werkelijk hebben. Het kiesstelsel zet kleine partijen zoals 'The Green Party' geheel buitenspel, waardoor politieke minderheden geen stem hebben in het parlement. Kiezers lijken binnen het huidige systeem zowel weinig keus als invloed te hebben. Het grootste deel van de districten in Engeland vallen onder de zogenaamde 'safe seats', waarbij in principe voor de verkiezingen al vaststaat naar welke partij de zetel zal gaan. Dit is met name het geval voor grote stedelijke gebieden, die naar Labour gaan, en de wat rijkere plattelandsgebieden, waar de Conservatieven op kunnen rekenen. Veel stemmen gaan in deze districten 'verloren'. Iedere stem die niet uitgebracht is op de uiteindelijke winnende

kandidaat, telt niet meer mee. Daarnaast heeft de kiezer weinig keuze, aangezien er per partij maar één persoon kandidaat staat. Dit is met name een probleem omdat de verscheidenheid binnen een partij in Engeland heel groot is. Door de massaliteit van de twee grootste partijen, vertegenwoordigen deze kandidaten met een breed scala van politieke meningen. Om een voorbeeld te geven; een kiezer die eigenlijk op de Conservatieven wil stemmen, maar zelf een groot voorstander is van een verenigd Europa, terwijl de kandidaat van de Conservatieven in zijn district een fervent Euro-scepticus is, zal niet meer weten hoe hij moet stemmen.

Directe band kiezer - gekozenen

Naast deze nadelen zitten er ook duidelijk voordelen aan een districtenstelsel. Twee aspecten zijn hierbij belangrijk, de regionale vertegenwoordiging en de directe band tussen kiezer en gekozenen. Een gekozen parlements lid wordt geacht zijn district en de inwoners daarvan te vertegenwoordigen in het parlement. Dit betekent dat de belangen van het betreffende gebied voorop staan, en dat iedere regio vertegenwoordigd wordt. Er wordt echter van een parlements lid wel verwacht dat hij met de lijn van de partij in stemt, ook al is de partijlijn niet bevorderlijk voor het desbetreffende district. De vertegenwoordiging moet dan met name worden gezien als een betrokkenheid met een gebied welke zich uit in bijvoorbeeld het stellen van kamervragen die het district aangaan. Daarnaast onderhouden de parlementsleden persoonlijk contact met het district. De meeste politici houden wekelijks een zogenaamd spreekuur voor de inwoners van hun district. Hier kunnen mensen naar toe komen die bijvoorbeeld problemen hebben met de lokale autoriteiten, of die vragen hebben aan het parlements lid. Vaak kunnen de parlementariërs weinig doen aan de problemen van de mensen die op het spreekuur komen, maar ze kunnen in ieder geval luisteren. Op deze manier zijn de parlementsleden beter op de hoogte van de problemen zoals die in een district spelen, en laten ze zien geïnteresseerd te zijn in wat 'de burger' bezighoudt. Uit de verbondenheid van een politicus met een district (waarvan hij afhankelijk is voor zijn herverkiezing) komt een vorm van directe verantwoordelijkheid voort van politici tegenover de burgers.

Voorstellen community

Voor de Liberal Democrats in Engeland zijn de nadelen van het systeem erg groot, en zij zijn dan ook voorstanders van kieshervormingen. Tegelijkertijd sluit het lokaal gerichte aspect van het stelsel direct aan bij één van de uitgangspunten van de Liberal Democrats, namelijk het voorstellen van het belang van de gemeenschap. De Liberal Democrats zien de 'community' als een essentieel onderdeel van sociale en politieke organisatie en stemmen hun beleid hierop af. De politici van de partij stellen het belang van de gemeenschap voorop en besteden veel tijd en aandacht aan de problemen zoals die in een stad of wijk spelen. Aangezien de LD als partij niet direct vanuit één ideologie haar beleid bepaalt, kan zij dit beleid direct afstemmen op de bestaande problemen. Met name in de lokale politiek wordt dit aspect heel duidelijk. De partij profileert zich bijvoorbeeld bij verkiezingen niet op partijpolitieke punten, maar door direct in te gaan op de problemen binnen de wijken, en wat zij daaraan hebben gedaan, of willen doen. Binnen gemeenten wordt ook gebruik gemaakt van een districtenstelsel bij de verkiezingen. Dit betekent dat de verschillende wij-

ken hun eigen gemeenteraadsleden hebben. De Liberal Democrats weten heel goed om te gaan met deze directe vorm van democratie en organiseren veel inspraakavonden en spreekuren, waardoor het contact tussen de inwoners en de gemeenteraadsleden wordt gestimuleerd. De organisatie van de lokale verkiezingscampagne, zoals ik deze zelf tijdens een stageperiode bij de LD heb meegemaakt, maakt duidelijk hoe direct dit contact is. Enkele weken voor de verkiezingen werden alle mensen die geregistreerd stonden als kiezer opgebeld door gemeenteraadsleden of vrijwilligers. Hun werd de vraag gesteld of het betreffende gemeenteraads lid 'op hun steun kon rekenen'. Als het antwoord hierop 'ja' was, dan konden zij het volgende verwachten: ze kregen een poster toegestuurd, waarvan gevraagd werd deze voor het raam te hangen, iemand ging de dag voor de verkiezingen alle straten langs om te kijken wie de poster opgehangen had (deze mensen krijgen bij de volgende verkiezing automatisch een grotere poster toegestuurd), ze kregen op de ochtend van 'election day' een telefoontje om hen eraan te herinneren te gaan stemmen, tot slot kregen de mensen die per telefoon niet waren bereikt 's middags een bezoekje aan huis om te verzekeren dat ze echt gingen stemmen. Ondanks deze krachtsinspanning lag de opkomst niet hoger dan 30 %, wat vergelijkbaar is met het nationaal gemiddelde bij lokale verkiezingen. Interessant hierbij is dat de opkomst in de wijken waar een Liberaal Democraat gekozen wordt doorgaans 5 à 10 % hoger ligt dan het landelijk gemiddelde. Liberal Democrats weten wat er in hun wijk, of in hun district speelt, en de kiezers weten wat ze aan het gemeenteraads lid of parlements lid hebben. Het districtenstelsel wat dus zulke grote nadelen voor de partij meebrengt op landelijk niveau, is tevens hun grootste kracht.

Single Transferable Vote

Uiteindelijk streven de Liberal Democrats toch naar een verandering van het kiesstelsel. Ze zijn sterk voorstander van een systeem dat uitgaat van grotere districten, die vertegenwoordigd worden door drie tot vijf parlementsleden. De Liberal Democrats geloven dat hiermee de voordelen van evenredige vertegenwoordiging met een districtenstelsel gecombineerd worden. Het stelsel, dat STV (Single Transferable Vote) wordt genoemd, houdt namelijk vast aan een kiesstelsel waarvan de basis bij de districten ligt, maar zorgt ook voor een sterke(re) mate van evenredige vertegenwoordiging. STV wordt al sinds het begin van deze eeuw in Ierland gebruikt voor de verkiezingen.

Op dit moment zijn kieshervormingen erg actueel in Engeland. In het Verkiezingsprogramma van Labour werd aangegeven dat er onderzoek moest worden gedaan naar mogelijke alternatieven voor het *First-Past-the-Post* systeem. Dit onderdeel van het programma wordt wel gezien als een toenaderingspoging van Labour naar de Liberal Democrats. Na de verkiezingszege van Labour is een commissie ingesteld onder leiding van Lord Jenkins, een Liberaal Democraat, die moet onderzoeken welk kiesstelsel een goed alternatief vormt. Kenmerken van dit kiesstelsel moeten zijn dat het zorgt voor een meer proportionele zetelverdeling, stabiele regeringen, meer keuzemogelijkheden voor de kiezers en dat het een vorm van link behoudt tussen een district en een parlements lid. In het afgelopen jaar heeft deze commissie het land rondgereisd om in verschillende bijeenkomsten mensen te 'horen' over hun voorkeuren voor een bepaald kiesstelsel. Eind oktober zal de commissie met een voorstel komen, waarover het kabinet en het parlement dan een uitspraak zullen doen. Daarna wordt het voor-

stel in een referendum aan het volk voorgelegd.

De verwachtingen over de veranderingen die doorgevoerd kunnen worden, liggen bij de meeste Liberal Democrats niet erg hoog. Zo hebben enkelen het idee dat nu Labour (weer) aan de macht heeft geroken (die gepaard gaat met een absolute meerderheid in het parlement), zij niet bereid zal zijn deze weer op te geven. Het is namelijk zeer waarschijnlijk dat een kiesstelsel van evenredige vertegenwoordiging een coalitieregering in Engeland noodzakelijk zal maken. Over de wenselijkheid hiervan lopen de meningen uiteen. Met name premier Blair lijkt geen voorstander te zijn van té ingrijpende veranderingen. Dit maakt het niet erg waarschijnlijk dat men zich in een referendum voor een geheel nieuw kiesstelsel uitsprekt. Een andere mogelijkheid is dat de Jenkins-commissie met een weinig ingrijpend voorstel komt, dat wel meer kans heeft om aangenomen te worden, maar dat weinig zoden aan de dijk zet wat betreft het veranderen van de oneerlijke politieke verhoudingen.

Engeland, coalitieland?

Engeland is een conservatief land, waarbinnen de progressieve Liberal Democrats proberen iets te veranderen. Toch is het zeker denkbaar dat deze veranderingen er zullen komen, en dat het huidige kiesstelsel op de tocht gaat. Deze veranderingen zullen de partij zeker ten goede komen, maar dit is niet direct de beweegreden voor kieshervormingen. De Liberal Democrats nemen als leidraad het streven naar een eerlijke en open democratie, waarin iedere stem telt, maar politici niet het contact verliezen met de burger. Het kan zijn, dat ze hier op dit moment werkelijk heel dicht bij staan, maar ergens durven ze de mogelijke implicaties hiervan voor zichzelf nog niet te bevatten. Het zou betekenen dat ze ineens het aantal zetels krijgen dat in verhouding staat met het aantal stemmen dat ze krijgen. Het zou zelfs kunnen betekenen

Floor Kaspers en Paddy Ashdown, leider van de Liberal Democrats

dat de Liberal Democrats over vier jaar deel uitmaken van een nieuwe regering. Onafhankelijk van de uitkomst van de commissie en het referendum, worden kieshervormingen in Engeland voor het eerst in een lange tijd weer serieus genomen.

In Nederland is in het regeerakkoord opgenomen dat er onderzoek moet worden gedaan naar mogelijke hervormingen van het kiesstelsel, maar de terughoudendheid die erin doorklinkt is een stuk groter dan in Engeland. Het valt te betwijfelen of hervormingen van het Nederlandse kiesstelsel werkelijk al serieus worden genomen. Interessant hierbij is dat Engeland en Nederland qua kiesstelsel elkaars tegenovergestelden zijn. Engeland heeft een extreem districtenstelsel, dat de verdeling van zetels willekeurig lijkt te maken. Terwijl Nederland een stelsel van zeer ver doorgevoerde evenredige vertegenwoordiging heeft, waarbij het verband tussen burgers en politiek is geminimaliseerd. De hervormers in beide landen kiezen voor een kiesstelsel dat de eerlijkheid van evenredige vertegenwoordiging combineert met een politiek, die burgers serieus neemt en dicht bij hen staat. ♦

Einde eeuw, einde bont!

Onder het motto 'bont is bij de beesten af' ontwierpen 14 beroemde kunstenaars de einde eeuw, einde bont-collectie van zeefdrukken op T-shirts voor Bont voor Dieren. Elk shirt kost maar f 30,-. Vul dus vandaag nog de bon in voor de gratis bestelcatalogus.

BONT
VOOR DIENEN

Ja, ik wil graag de gratis bestelcatalogus ontvangen met het complete overzicht van de Bont voor Dieren T-shirtcollectie.

Naam _____

Adres _____

Postcode _____

Woonpl. _____

----- ✂
Stuur de bon in een gefrankeerde envelop naar Bont voor Dieren, Postbus 51353, 1007 EJ Amsterdam. Bellen kan ook (020) 6766600

Het liberale gehalte van Europa

Statements ♦ In het thematische deel van Idee wordt in ieder nummer een onderwerp vanuit verschillende invalshoeken onder de loep genomen. De zogenaamde statements 'vertalen' dit onderwerp naar de persoonlijke levenssfeer of vragen naar de persoonlijke opvattingen van betrokkenen bij het thema. Deze keer visies en uitspraken over het liberalisme in Europa van Pat Cox, Doeke Eisma en Ingmar Westerman.

Diversiteit liberale fractie is verrijkend en inspirerend

Pat Cox is Gijs de Vries opgevolgd als voorzitter van de ELDR. Cox is tevens voorzitter van de programmacommissie van de ELDR die het verkiezingsprogramma voor de Europese Verkiezingen voorbereidt. In zijn statement relateert hij de grote verschillen binnen zijn fractie en schetst de contouren van een liberale Europese politiek.

"De liberale-democratische fractie in het Europese Parlement, de ELDR, telt 41 leden. De diversiteit binnen de liberale-democratische fractie is groot, maar dat is op zich niet buitengewoon. Integendeel, het is zeer voorspelbaar: alle Europese politieke families zijn complex en divers. We zijn allemaal afkomstig uit verschillende nationale contexten van de onderscheiden lidstaten. Er zijn ook grote verschillen in emotionele intensiteit. Ik zie dat niet als een probleem, maar veeleer als verrijking en een inspirerende situatie om in te werken.

De samenstelling van de ELDR is tot de Europese Verkiezingen (juni 1999) een test. Voor daarna moeten we met name naar twee dingen kijken: de vertegenwoordiging van politieke partijen uit de grote lidstaten en de vertegenwoordiging uit zuidelijke lidstaten. Beide zijn nu helaas ondervertegenwoordigd en een meer evenwichtige samenstelling van de fractie zou de slagkracht binnen het EP danig vergroten.

De hoop is natuurlijk dat de Liberal Demo-

crats met veel meer leden terugkomen nu het kiesstelsel in Groot-Brittannië wijzigt. Ook binnen het EP moeten we naar uitbreiding van de fractie kijken, bijvoorbeeld door de mogelijkheden van samenwerking met de progressief-liberale fractie ARE, Alliance Radicaux de Gauche, te onderzoeken.

Het bindende element tussen alle partijen die deel uitmaken van de ELDR, de toetssteen die als het ware het liberale-democratische gehalte bepaalt, is de nadruk op openheid. Niet alleen de mate waarin economische systemen open staan voor handel, maar ook de mate waarin verenigingen open staan voor lidmaatschap en maatschappelijke instituties open staan voor deelname. Die openheid is belangrijk voor het creëren van gelijke kansen voor elk individu om zich binnen de maatschappelijke context te ontplooiën. De maatschappelijke context wordt dan gekenmerkt door sterke instituties gegrondvest op basis van de rechtsstaat en respect voor de wet, in tegenstelling tot een samenlevingscontext met zwakke instituties en sterke leiders. Een situatie waarnaar de socialisten over het algemeen tenderen.

Voor mij zijn de belangrijkste punten van het ELDR-programma de volgende. Allereerst het creëren van een stabiele Europese economie. De economische integratie vormt de hoeksteen van de Unie. Voorts moet de nadruk liggen op sociale so-

Pat Cox

lidariteit. Alle Europese burgers die op een of andere manier zijn uitgesloten of een gemarginaliseerd bestaan leiden moeten kansen krijgen om als volwaardige burgers binnen de Unie te participeren. Dat betekent dat we de toegang tot onze instituties moeten verruimen en deze burgers nadrukkelijker moeten uitnodigen te participeren. Het Europese buitenlands beleid moet krachtiger. Wij, als leden van het Europees Parlement, lopen nu allemaal met een schuldgevoel rond over wat er in Bosnië en Kosovo is gebeurd en nog gebeurt. Zulke situaties schreeuwen om adequate actie en mogen in de toekomst niet meer voorkomen en hoeven ook niet meer te voor te komen op Europees grondgebied als we de politieke wil kunnen mobiliseren om in zulk soort situaties als Europese eenheid in te grijpen. Ook het vraagstuk van de asielzoekers is alleen afdoende aan te pakken op Europees niveau. We moeten erkennen dat één enke-

le lidstaat de problemen of vermeende problemen niet kan oplossen en dus proberen daar samen politieke oplossingen voor te bedenken". (Arthur van Buitenen)

Het liberale gehalte van Europa

De ELDR en de sociaal-liberale bijdrage van D66

Europarlementariër Doeke Eisma maakt zich sterk voor onder meer het milieu in Europees verband. Hij beklemtoont de verschillen met die andere Nederlandse liberale partij, de VVD.

"D66 zet zich in voor de keuzevrijheid van het individu. Dit is in principe de kern van het liberale gedachtegoed. D66 wil echter, meer dan de VVD, goede garanties dat deze individuele vrijheid niet ten koste gaat van het collectief. D66 is voor marktwerking. Zij gelooft echter dat er pas sprake is van reële marktwerking als alle externe, sociale zowel als milieukosten, worden inbegrepen in de economie. Het kan niet zo zijn dat het individu wel vaart ten koste van de maatschappij. D66 zorgt binnen de ELDR dat er in het streven naar liberalisatie ook aandacht wordt besteed aan de nodige garanties voor het collectief. Daarom is D66 radicaler met het milieubeleid en een groot voorstander van de invoering van ecotaks,

ondanks de (tijdelijke) afremmende werking van de economie. Zodoende moet de vervuiler ook echt betalen. Omdat het invoeren van ecotaks op landelijk niveau een te groot concurrentienadeel zou betekenen voor de Nederlandse industrie wil D66 dit onderwerp juist op Europees niveau regelen. Europa moet en kan juist nu, in de tijd waar in de economie hard groeit, een voortrekkersrol spelen in de wereld. Ecotaksen zijn in feite onontbeerlijk willen de diverse deelnemende landen de afgesproken doelstellingen voor de CO2 uitstoot halen.

Omdat de ELDR vanuit het liberale gedachtegoed tegen ge- en verboden is, zoekt zij de oplossing vooral in fiscale en sociale instrumenten. De ecotaks is daarbij een belangrijk discussiepunt tussen de conservatief liberalen, zoals de VVD, en de sociaal liberalen, zoals D66. De VVD is huiverig voor de verslechtering van de mondiale concurrentiepositie. Volgens D66 kunnen we echter niet blijven consumeren op rekening

Doeke Eisma

van het collectief en is de snelle invoering van een ecotaks nodig. D66 wil dit het liefst op mondiale schaal, maar zonder een eerste stap van Europa zal dit niet gaan.

De meerwaarde van D66 in Europa is dat ze over een politieke visie beschikt die verder gaat dan alleen de euro, door constant te pleiten voor intensievere samenwerking op andere gebieden dan belastingen, zoals milieu en sociale zekerheid. D66 gaat daarin verder dan sommige andere partijen in de Liberale en Democratische Fractie (ELDR), waaronder de VVD. Om randvoorwaarden te geven waaronder beleidsconcurrentie kan plaatsvinden is D66 bijvoorbeeld niet tegen minimumafspraken over sociaal beleid op Europees niveau, zoals arbeidsvoorwaarden en arbeidsomstandigheden."

Europese baat bij Schots gedachtegoed

Ingmar Westerman is onderzoeker aan de Universiteit van Amsterdam en bestudeerde de historische ontwikkeling van het schotse liberalisme met denkers als David Hume en Adam Smith. Het stereotypische beeld verdient bijstelling, volgens Westerman.

"Uitgesproken liberalen laten zich niet alleen graag kennen als de wegbereiders van een veelbelovende toekomst maar ook als de beheerders van een eerbiedwaardig erfgoed. Erflaters verschaffen politieke nakomelingen behalve de tijdens en na hun le-

ven vergaarde roem vooral ook het gemak van een doordachte en omvattende leer. Het noemen van een enkele naam kan genoeg zijn om een uitgebreide uitleg van de eigen houding ten opzichte van een veelheid aan ingewikkelde kwesties tot een andere gelegenheid te bewaren, zonder daarmee discussie uit de weg te gaan. Anderzijds is het ook niet zo moeilijk een roemruchte naam te bedenken waarvan het in herinnering roepen voldoende lijkt om een groep geëngageerden in de hoek te zetten. Voor sommigen schuilt aanzien en zelfs triomf in de vergane glorie van een ander.

Een keur van liberale overdenkingen en doctrines wordt traditiegetrouw ontleend aan de Schotse Verlichting, de Noord-Britse variant op de achttiende-eeuwse combinatie van systematische twijfel, encyclopedische kennis, wetenschappelijke bravoure en politieke vernieuwing. Veruit de bekendste naam verbonden aan de Schotse Verlichting is die van Adam Smith (1723-1790). Ondanks zijn alledaagse achternaam en saaie bestaan sprak Smith al bij zijn leven sterk tot de verbeelding. Smith 'reputatie is in de loop der tijd nog veel groter gegroeid, en zijn afbeelding is een icoon geworden.

Medewerkers van de regering Reagan droegen stropdassen met de beeltenis van Smith, en het onder Thatcher tot bloei gekomen Adam Smith Institute verkoopt frisbees met zijn silhouet. Hetzelfde instituut stelt daarnaast de verkoop in het vooruitzicht van bustes van Smith vervaardigd in een Russische fabriek waar ooit beelden voor 'het hele pantheon van communistische idolen' werden geproduceerd. Het onverholven leedvermaak maakt duidelijk wat hier eigenlijk aan de man wordt gebracht. In de nasleep van de Koude Oorlog is Adam Smith een teken van triomf dat in een fabriek van de voormalige vijand tastbare vorm aanneemt.

Lang voordat deze oorlog was beslecht diende Smith met een aantal Schotse geestverwanten als voorbeeld voor een liberale ijzervreter als Friedrich Hayek (1899-1992). Naast Smith werden David Hume (1711-1776) en Adam Ferguson (1723-1816) aangehaald, maar ook Bernard Mandeville (1670-1733). Deze van oorsprong Nederlandse zenuwarts gaf zo niet de eerste dan toch zeker de puntigste formulering van datgene wat volgens Hayek het belangrijkste erfstuk was van de Schotse Verlichting, 'de theorie van spontane orde'. Volgens deze theorie gehoorzaamt de maatschappelijke ordening aan het economische inzicht dat individuele strevingen als vanzelf op elkaar worden afgestemd tot een wenselijk resultaat. Hayek en de zijnen zetten deze theorie in tegen de vijanden van de zogenaamde 'open samenleving'. De onzichtbare hand, een beeldspraak van Smith, werd in de strijd geworpen tegen het met betonnen vuist verstikken en in slavernij voeren van hele volken.

Met deze Smith wordt nog steeds goede sier gemaakt, net als met de met decoraties getooide Hayek, in het geval van bovengenoemd instituut om aan te zetten tot grenzeloos privatiseren. Het bezigen van liberaal geachte gemeenplaatsen is in de geschiedenis vaker samengegaan met het doen van een, laten we zeggen, eenzijdig beroep op het werk van Smith. Rond de eeuwwisseling werd in geleerde Duitse kringe 'het Adam Smith probleem' aan de orde gesteld. Smith' overbekende nadruk op

Het liberale gehalte van Europa

eigenbelang leek strijdig met het mensbeeld dat opdoemde uit zijn, vaak veronachtzaamde, moraal filosofische werk. De bekendheid van zijn 'psychologisch egoïsme', alsmede de gewoonte kennis te nemen

Ingmar Westerman

van slechts een beperkt gedeelte van Smith' oeuvre, stamde uit het begin van de negentiende eeuw. Met het verzelfstandigen van politieke economie tot een academische branche werd de erfenis van Smith uitgehouden. Van de ambitieuze projecten van de verlichting bleef de notie van verlicht eigenbelang over.

Hoewel 'het Adam Smith probleem' op een gebrekkig begrip van Smith' werk berustte is het gedurende de afgelopen eeuw vele malen gheredefinieerd of op zijn Hayekiaans weggedefinieerd in een moreel imperatief voor staatsonthouding. De laatste jaren echter weet men in liberale kring deze problematiek van eigen makelij te ontstijgen. In plaats van het repeteren van enkele klassiek geworden passages en zinsneden waaruit het primaat van het eigenbelang lijkt te volgen, gaat de aandacht uit naar de

intellectuele en ideologische uitdagingen die door Smith werden aangegaan. Dat maakt niet alleen een beter begrip van zijn teksten mogelijk, maar laat ook zien dat deze een typisch product waren van de Schotse Verlichting. Een belangrijk kenmerk van het Schotse denken was de nieuwe invulling die aan het begrip burgerschap werd gegeven in het licht van het zich in de achttiende eeuw aankondigende kapitalisme. Geïnspireerd door deze overpeinzingen betreffende burgerschap en deugzaamheid keert men zich nu tegen het vrijblijvende liberalisme zoals dat in het recente verleden werd verkondigd door inmiddels uit de gratie geraakte kopstukken. Ook hoopt men af te rekenen met de calculerende burger, de vleesgeworden homo economicus. Zo wordt een op meerdere manieren belast nalatenschap ingeruild voor een respectabel erfgoed.

De burger die de Schotse Verlichting voor ogen stond was kosmopoliet. In de vroege achttiende eeuw was Schotland opgegaan in Groot-Brittannië. Zonder hun identiteit te verliezen toonden de Schotten zich middels hun intellectuele en culturele elite bedrijvige bondgenoten. Niet alleen werd de eigen identiteit bewaard en verrijkt, maar ook werd de integriteit van andere landen ontzien. De eigen ontwikkeling werd opgevat als het resultaat van een gemeenschappelijk Europese geschiedenis. Het Schotse pleidooi voor het zich inzetten voor de natie ging niet, zoals vaak wordt gedacht, ten koste van bijvoorbeeld Frankrijk maar veronderstelde internationale samenwerking. Waar eerder en elders nogal eens werd betoogd dat de winst van de één het verlies van de ander betekende, lag de nadruk in zowel politieke als economische argumenten van de Schotse Verlichting op de voordelen voor beide samenwerkende partijen. Hoewel dit achttiende-eeuwse kosmopolitisme feitelijk eurocentrisch was kan een dergelijke politieke ruimhartigheid ons tot voordeel strekken. Een tijd waarin achterhaald nationalisme en rabiataat regionalisme de hoop op Europese eenwording doorkruisen is niet gediend bij eenzijdige beeldvorming en rancune, maar des te meer bij een liberalisme dat zijn naam en afkomst eer aandoet."

De nieuwe revolutie

Kansen en bedreigingen op de elektronische snelweg in Europees perspectief

door Theo Hooghiemstra en Helga de Valk

Met de totstandkoming van de elektronische snelweg voltrekt zich een nieuwe revolutie die niet onder doet voor de industriële revolutie van de vorige eeuw. De elektronische snelweg is een metafoor voor het internationale computernetwerk. Hieronder valt Internet, maar ook andere (toekomstige) wijzen van elektronisch gegevensverkeer. De elektronische snelweg is geen specifiek Nederlandse ontwikkeling en beperkt zich ook niet tot de Nederlandse landsgrenzen. Juist daarom is het van belang dat het denken niet bij de grens ophoudt. Het is daarom van belang om te komen tot Europese kaders en doelstellingen op het gebied van informatie- en communicatietechnologie.

De elektronische snelweg biedt mensen vele kansen, zoals: telewinkelen; telewerken; teleorganiseren en tele-eco-activiteiten. Tegelijkertijd zijn die kansen niet gelijk verdeeld. Kennis, vaardigheden, psychologische barrières en kosten spelen voor vele mensen nog een belemmering. Velen, met name ouderen, hebben een psychologische barrière te overwinnen alvorens zich op de elektronische snelweg te gaan bewegen. Met het oog op de toegankelijkheid van de elektronische snelweg zijn de recente initiatieven om Internet op TV mogelijk te maken van harte toe te juichen. Daarmee wordt de drempel om gebruik te maken van de elektronische snelweg enorm verlaagd.

Het is van groot belang dat de ontwikkelingen die het gevolg zijn van de elektronische snelweg gedragen worden door de maatschappij. Daarom zijn onderwijs en scholing noodzakelijk.

De maatschappelijke gevolgen van de informatie- en communicatietechnologie (ICT) worden nog vaak benaderd met opvattingen uit het stoomtijdperk. D66 is bij uitstek de partij die het vermogen heeft om met een nieuwe visie deze ontwikkelingen te benaderen, daar zij niet uitgaat van vaststaande blauwdrukken voor de toekomst.(1) Een pragmatische aanpak is vereist om de verworvenheden van de democratische rechtsstaat ook in de virtuele wereld te behouden en te voorkomen dat er grote groepen 'information have-nots' ontstaan.

Daarnaast worden mensen op het terrein van werk en werkgelegenheid ook dagelijks geconfronteerd met de gevolgen van de ICT. Burgers moeten toegang hebben tot de elektronische snelweg en leren daadwerkelijk gebruik te maken van de nieuwe mogelijkheden.

Dit artikel maakt de kansen en bedreigingen van de elektronische snelweg in Europees perspectief zichtbaar aan de hand van twee punten: ten aanzien van de bescherming van persoonsgegevens en ten aanzien van werkgelegenheid en scholing.

Bescherming van persoonsgegevens op de elektronische snelweg

Eén van de mogelijke schaduwzijden op de elektronische snelweg is de inbreuk op de persoonlijke levenssfeer die het gevolg kan zijn van een ongebreidelde vergaring, bewerking en verspreiding van persoonsgegevens. (2) Met behulp van geautomatiseerde zoeksystemen kan nu of in de naaste toekomst op nagenoeg elke werkplek en in elke huiskamer in de westerse wereld een vrijwel onbegrensde hoeveelheid informatie snel worden geraadpleegd.

Bescherming van persoonsgegevens is van groot belang om bijvoorbeeld telewerken en telewinkelen tot een succes te maken. Op dit moment is er, terecht, onder andere nog veel wantrouwen over de veiligheid van werken en winkelen op de elektroni-

sche snelweg. Om goed te kunnen anticiperen op mogelijke bedreigingen voor de persoonlijke levenssfeer van burgers en bedrijven is inzicht nodig in recente technologische ontwikkelingen, zoals datawarehousing (gegevenspakhuizen) en datamining (schatgra-

Theo Hooghiemstra is beleidsmedewerker bij de Registratiekamer. Helga de Valk is werkzaam voor de Randstadgroep. Beide maken deel uit van het talentenproject van het Scholingsinstituut van D66.

1) Zie ook Ruffes van de Kerk, *Democraat*, nr.2-1998, p.17.

2) Zie ook de *Memorie van Toelichting bij de Wet bescherming persoonsgegevens*, Tweede Kamer, vergaderjaar 1997-1998, 25 892, nr.3, p.3.

ven in databestanden) en intelligent agents.

Met behulp van ICT is het (bij onvoldoende beveiliging) eenvoudig om een zeer gedetailleerd beeld te krijgen van de activiteiten, handel en wandel, voorkeuren en gewoonten van de burger. Dit kan gebeuren zonder dat deze daarmee heeft ingestemd.

Daartegenover staat dat diezelfde technologie de burger ook de kans biedt zich onzichtbaar te maken voor de overheid, bedrijven en andere partijen. Tegenover de technisch geavanceerde zoek- en koppelingmethoden staan namelijk technieken die gegevens versluieren zodat het anoniem optreden van de burger in de elektronische omgeving verzekerd wordt. Voorbeelden hiervan zijn de anonymous re-mailers, anonymous servers en call-cards voor mobiele telefoons. Bovendien zijn er technieken die gegevens ontoegankelijk maken, zoals encryptie (versleuteling).

Bescherming van (persoonlijke) informatie mag daarbij niet slechts bereikbaar zijn voor de rijken of de goed geïnformeerden. We dienen er voor te waken dat er geen tweedeling, met andere woorden geen informatieapartheid, ontstaat. Om informatieapartheid zoveel mogelijk te voorkomen zijn er verschillende mogelijkheden, waar D66 zich sterk voor zou moeten maken. Twee mogelijkheden worden in het navolgende uitgewerkt: het bevorderen van anonimiteit op de elektronische snelweg en het bevorderen van privacytechnologie.

Anonimiteit op de elektronische snelweg

Anonimiteit op de elektronische snelweg via encryptie (versleuteling) is een heet hangijzer in de handelsbetrekkingen tussen de Verenigde Staten en de Europese Unie. Het Witte Huis en de FBI zijn bang dat criminelen misbruik zullen maken van sterke encryptieprogramma's om onontcijferbare berichten uit te wissen. Een meerderheid in de Europese Unie wil het gebruik van encryptie juist in heel Europa legaliseren om onder meer de elektronische handel te bevorderen. De gangbare gedachte in Europa is dat de elektronische snelweg, met name Internet, zoveel beveiligingslekken kent, dat iedereen in staat moet worden gesteld emails en financiële transacties te beveiligen. Niet alleen vanwege economische motieven, maar ook om meer principiële redenen is D66 bij uitstek de partij om te pleiten voor een fundamenteel recht op anonimiteit op de elektronische snelweg. D66 streeft immers zelfbeschikkingsrecht van het individu na en daarmee ook zelfbeschikkingsrecht van het individu over zijn of haar persoonlijke gegevens.

Zonder de mogelijkheid van anonimiteit op de elektronische snelweg liggen er voor de burger grote bedreigingen op de loer. Ter illustratie twee scenario's. In het eerste geval bedreigt de overheid de burger. In het tweede geval bedreigt de commercie de burger. (3) In het eerste geval is het risico dat overheden binnen de Europese Unie hun geavanceerde netwerken intensief gebruiken om informatie over burgers doeltreffend uit te wisselen. De kans is aanwezig dat de overheid in een dergelijke samenleving sterk gericht zal zijn op het afdwingen van conformiteit. Om dit te bereiken kan bijvoorbeeld internationale Internetpolitie ingezet worden. Dit

kan leiden tot de afwezigheid van (informatie) privacy voor de burger, of nog erger: tot het oplossen van de burger als individu.

In het tweede geval is het risico dat de coherentie van de samenleving verdwijnt mede doordat er diepgaande psychografische profielen worden gemaakt waarmee bedrijven precies weten wat de voorkeuren en behoeften van de mensen zijn. Op een subtiele manier kunnen dan via 'narrow casting' en 'micro-marketing' individuen als consumentenrobot worden gemanipuleerd.

Privacytechnologie

Bepaalde technieken maken het mogelijk persoonsregistraties, waarvoor het niet vereist is dat de identiteit van de geregistreerde bekend is, zoveel mogelijk te anonimiseren. Deze technieken worden ook wel aangeduid als 'privacy enhancing technologies' (PET) (4).

Met PET worden de zachte juridische privacy-normen vertaald in de informatietechnologische infrastructuur. PET vormt een belangrijke impuls om zo min mogelijk persoonsidentificerende gegevens te verwerken. De Europese Commissie ondersteunt het gebruik van privacytechnologie in het kader van het vijfde technologische kaderprogramma met subsidies. Uiteraard mag de introductie van die technieken er echter niet toe leiden dat afbreuk wordt gedaan aan de taak en mogelijkheden van opsporende en toezichhoudende overheidsinstanties, of aan het belang van de veiligheid van de staat. Daarom zal er bij toepassing van PET een mogelijkheid dienen te zijn dat in noodsituaties gegevens naar personen terug te herleiden zijn. De bevoegdheid om de identiteit te achterhalen in de virtuele wereld dient, evenals dat in de werkelijke wereld het geval is, wettelijk geregeld te worden.

Werken op de elektronische snelweg

De elektronische snelweg heeft belangrijke gevolgen voor de werkgelegenheid en de manier van werken. Ook hier zijn nieuwe kansen, maar eveneens bedreigingen te vinden.

Dankzij de elektronische snelweg zijn nieuwe vormen van arbeid, zoals telewerken, mogelijk geworden. Door de elektronische snelweg komt arbeid in een ander kader te staan. Zo kwamen mensen voorheen bij elkaar om samen op één en dezelfde plek te werken. Met de introductie van telewerken is dit niet langer noodzakelijk en kan de werknemer individueel zijn werkplek kiezen. Dankzij de elektronische snelweg kunnen veel werknemers nu vanaf vrijwel iedere willekeurige plek met elkaar communiceren. Door deze technologie worden landsgrenzen nog veel eenvoudiger overschreden. Dit geeft des te meer de noodzaak van internationale/Europese actie aan. Het rapport 'Europa in de voorhoede van de wereldwijde informatiemaatschappij: een permanent actieprogramma' (5) is een duidelijk voorbeeld van een goede stap op deze weg.

In de Europese ontwikkeling met betrekking tot arbeid op de elektronische snelweg vormt telewerken een speerpunt (6). Zo is vanuit de Europese fora op dit terrein aangegeven dat experimenten

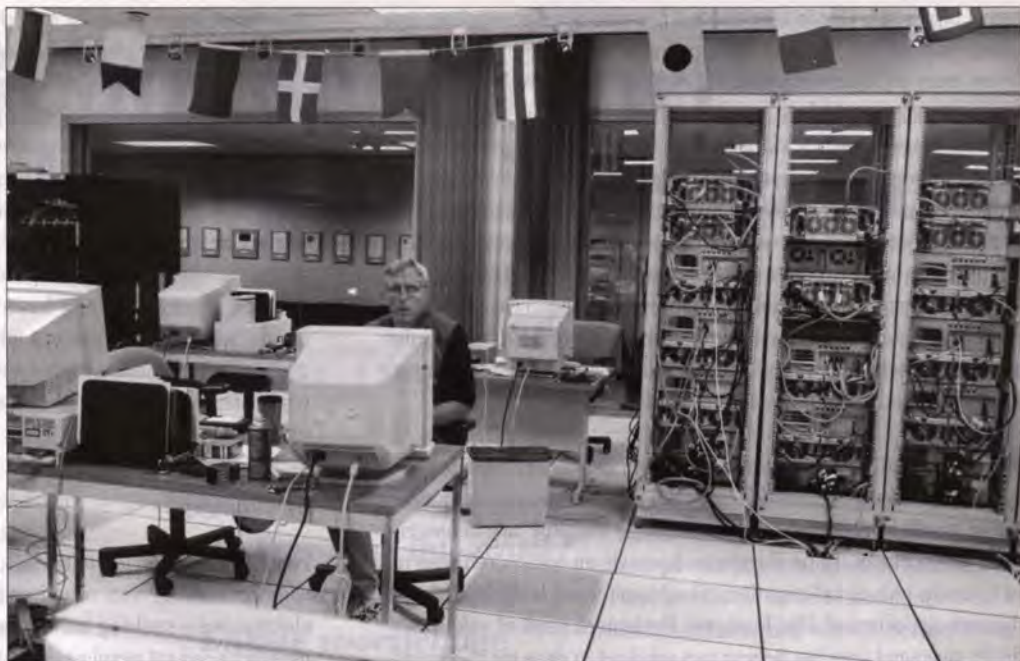
3) Zie 'Tussen Skylla en Charybdis' van het Telematica Research Centrum, gelieerd aan de Universiteit Twente; Van der Vlist en Noordam 'Trends in IT en toekomststudies van Shell.

4) Zie H. van Rossum e.a., *privacy-enhancing technologies: the path to anonymity*, volume I and II, A&V-5, August 1995, ISBN 90 346 3202 4.

5) Rapporteur van dit actieprogramma bij het Europese parlement is de D66 Europarlementariër Johanna Boogerd-Quaak, juni 1997

6) Zo bestaat er bijvoorbeeld een "Europees Charter voor telewerk" van de Europese Commissie, mei 1997.

met telewerk noodzakelijk zijn om tot een bredere toepassing te komen. Daarbij zou op Europees niveau een (juridisch en sociaal) framework ontwikkeld moeten worden voor telewerk. Daarnaast wordt in documenten van Commissie en Parlement wel een aantal knelpunten met betrekking tot telewerk aangegeven. Voorbeelden hiervan zijn issues rond gezondheid, sociale zekerheid, arbo-wetgeving en scholingsmogelijkheden voor telewerkers. Omzetting van deze ideeën en overwegingen in daadwerkelijke actie op Europees niveau blijft echter nog veelal uit.

Tandem computers, Siliconvalley, USA.

Telewerk wordt door veel mensen gezien als een mogelijkheid om zorgtaken thuis te

combineren met werken. Dit geeft een nieuwe dimensie aan de vrijheid van de werknemer. Bovendien is telewerken voor veel bedrijven een toegankelijke optie. Zowel de grote als kleine zelfstandige ondernemingen kunnen in principe profiteren van de mogelijkheden van telewerken. Toch blijkt uit de bestaande experimenten dat de werknemer behoefte heeft aan contact met zijn collega's. Werken is toch ook een sociale activiteit. De kans bestaat dat de telewerker zich weinig gebonden voelt met de werkvloer en zich buiten de onderneming voelt staan. De kans is daarmee aanwezig dat deze grotere flexibiliteit van de werknemer ook meer desintegratie in het bedrijf tot gevolg heeft. De experimenten met telewerken in diverse vormen zullen hierover meer duidelijkheid geven.

Daarnaast wordt vaak aangegeven dat de werkgever waarschijnlijk de behoefte heeft om de werknemer te controleren. Wanneer de werknemer niet meer in het kantoor aanwezig is, zal de behoefte bestaan om de controle op een andere manier te gaan organiseren. Daarbij bestaat de kans dat de werknemer in extreme mate moet gaan presteren of dat door de controle van de werkgever de privacy van de werknemer in gevaar komt. Voorkomen moet worden dat telewerkers een soort tweederangs werkers worden binnen een organisatie.

Werkgelegenheid

De informatisering biedt nieuwe, tot nu toe nog onbekende mogelijkheden voor de werkgelegenheid. Door de elektronische snelweg ontstaan andere problemen op het gebied van de werkgelegenheid (en de maatschappij in het algemeen) die vragen om een niet-traditioneel antwoord. Dit zal gevolgen hebben voor de samenleving waar een aantal (traditionele) banen in bijvoorbeeld de industrie, zal verdwijnen. Dit lijkt bij een revolutie van deze omvang onvermijdelijk. Er bestaan verschillende scenario's voor wat betreft het ontstaan en verloren gaan van werk. De invloed van ICT is echter niet meer terug te draaien. Er zal dus realistisch gekeken moeten worden naar de vormgeving van werk in deze nieuwe situatie.

Nieuwe werkgelegenheid ontstaat vanzelfsprekend ook in een aantal sectoren van de maatschappij die direct of indirect het gevolg zijn van de informatisering. Deze is bijvoorbeeld te vinden op het gebied van software productie, media vormgeving en het ontwikkelen van onderwijsmaterialen. Het is dan ook van belang om de nieuwe kansen te grijpen en door middel van (om-)scholing zoveel mogelijk mensen hierbij te betrekken.

De invloed van de elektronische snelweg op arbeid omvat veel meer dan alleen telewerken en dient dus ook veel breder bekeken te worden. De flexibilisering van de arbeidsmarkt heeft niet alleen te maken met andere vormen van arbeid, maar meer nog met een andere mentaliteit ten aanzien van arbeid door alle betrokken partijen. Hieraan zijn bijvoorbeeld de arbeidstijden en het arbeids-ethos gerelateerd. De arbeidscontracten zullen wat betreft inhoud en vorm eveneens veranderen. Ook de sociale partners kunnen in bijvoorbeeld de CAO-afspraken deze nieuwe ontwikkelingen stimuleren en hier op inspelen. Gezocht zal worden naar een nieuwe balans in flexibiliteit en zekerheid voor de werknemer. De maatschappij verandert als gevolg van de elektronische snelweg dusdanig dat het begrip arbeid dus anders ingevuld gaat worden.

Zoals gezegd ontstaan door de elektronische snelweg nieuwe soorten van werkgelegenheid die tot op heden onbekend waren. Doordat mensen zeer snel en op grote afstand met elkaar kunnen communiceren, verandert de arbeidsrelatie eveneens. Van deze kansen profiteren hoofdzakelijk de burgers die toegang hebben tot de elektronische snelweg. Omgang met de elektronische snelweg vereist uiteraard de nodige kennis en vaardigheden. Het is van belang voortdurend bij te blijven en te scholen aangezien de ontwikkelingen zeer snel verlopen.

Levenslang leren

Arbeidsorganisaties veranderen door de groter wordende invloed van de elektronische snelweg. Daarbij moeten een aantal oude principes met betrekking tot arbeid en onderwijs worden losgela-

ten of bijgesteld. Goede voorbeelden hiervan zijn dat scholing niet alleen van belang is voor zij die jong zijn en dat de baan voor het leven meer en meer verdwijnt. De nationale en Europese overheid kunnen voor een deel de nieuwe ontwikkeling bevorderen en de kaders aangeven. Toch zal vooral de individuele burger gestimuleerd moeten worden, zonder dat deze daarbij bedolven wordt onder een warme deken van voorzieningen. Daarbinnen zal nog bepaald moeten worden welke arrangementen de overheid moet en wil bieden als vangnet voor alle burgers. Vanuit D66 oogpunt zal vooral de individuele zelfbeschikking van de burger een plaats moeten krijgen. Niet de nationale/ Europese overheid, maar juist de mensen zelf zullen deze nieuwe samenleving moeten dragen. Burgers zullen kansen moeten (kunnen) grijpen.

Er staat bij dit alles heel wat op het spel. De kansen van de elektronische snelweg stellen tegelijkertijd zware eisen aan de burger. Leren wordt in deze nieuwe maatschappij mogelijk nog belangrijker dan voorheen. In de Europese discussie en ontwikkelingen op het terrein van de informatiemaatschappij staat levenslang leren daarom ook centraal. Het Europese Parlement heeft al vaker aandacht gevraagd voor het belang van scholing in deze nieuwe maatschappij. De elektronische snelweg kan namelijk een grotere tweedeling van de maatschappij tot gevolg hebben: een groep van zij die kennis bezitten en profiteren van de technologie en zij die onmogelijk toegang hebben tot de nieuwe ontwikkelingen. Juist om die tweedeling, zo veel mogelijk, te voorkomen is het van belang om voortdurende scholing te stimuleren. Daarbij zal de burger zelf ook zijn kansen moeten aangrijpen. Het Europese Parlement heeft dan ook voorstellen gedaan voor het invoeren van een opleidingspas, zodat opleidingen toegankelijk worden en de drempel tot deelname laag blijft. Het Europese Parlement heeft daarbij het 'Europees leerling-schap' voor ogen. Gezocht zal moeten worden naar een invulling die werken en leren in de informatiemaatschappij voor velen mogelijk maakt.

Zowel de school als de werkplek zullen moeten worden ontwikkeld zodat deze meer effectief kunnen bijdragen aan het levenslang leren. Onderwijssystemen en materialen moeten worden aangepast aan deze nieuwe eisen om de gewenste effecten te bereiken. In Europees kader wordt dan ook gepleit voor het in het middelpunt zetten van de leerling. In Europees verband zal met de promotie van levenslang leren, rekening gehouden en aansluiting gezocht moeten worden met de verschillende onderwijssystemen in de Europese landen. Opleidingen zullen overigens wel veel breder worden ingezet. Niet alleen de jongeren zullen geschoold worden, ook werknemers zullen steeds bijgeschoold moeten worden. Mensen moeten leren bijblijven met de nieuwste technologie en

daarnaast leren omgaan met de golf aan informatie. Deze voortdurende scholing maakt eveneens dat werknemers flexibeler inzetbaar worden en daarmee nieuwe mogelijkheden krijgen.

Er staat bij dit alles heel wat op het spel. De kansen van de elektronische snelweg stellen zware eisen aan de burger. Leren wordt in deze nieuwe maatschappij mogelijk nog belangrijker dan voorheen. Niet alleen de jongeren zullen geschoold worden, ook werknemers zullen zich steeds meer bijscholen. In de Europese discussie en de ontwikkelingen op het terrein van de informatiemaatschappij staat levenslang leren daarom centraal. Zowel de school als de werkplek zullen ontwikkeld moeten worden zodat deze meer effectief kunnen bijdragen aan het levenslang leren. Onderwijssystemen en materialen moeten worden aangepast aan deze nieuwe eisen.

Opleidingspas

Het Europese Parlement heeft al meermaals aandacht gevraagd voor het belang van scholing in deze nieuwe maatschappij. De elektronische snelweg kan namelijk een grotere tweedeling van de maatschappij tot gevolg hebben: een groep van zij die kennis bezit-

Apple hoofdkantoor, Silicon Valley, USA.

ten en profiteren van de technologie en zij die onmogelijk toegang hebben tot de nieuwe ontwikkelingen. Juist om deze tweedeling zo veel mogelijk te voorkomen, is het van belang om voortdurende scholing te stimuleren. Het Europese Parlement heeft voorstellen gedaan voor het invoeren van een opleidingspas. Daarmee moeten opleidingen toegankelijk worden en de drempel tot deelname laag blijven. Daarbij zal de burger zelf ook zijn kansen moeten aangrijpen. Gezocht zal moeten worden naar een invulling die werken en leren in de informatiemaatschappij voor velen mogelijk maakt. Mensen moeten leren bijblijven met de nieuwste technologie en daarnaast leren omgaan met de stroom aan informatie. Deze voortdurende scholing maakt eveneens dat werknemers flexibeler inzetbaar worden en daarmee ook nieuwe mogelijkheden krijgen. ♦

Behouden 'vaart' in de Europese integratie

door Bernard Bot

An Ingmar Bergman wordt de uitspraak toegeschreven dat voor geluk drie zaken nodig zijn: een goede gezondheid, een goede eetlust en een kort geheugen. Als dat juist is, moet het geluk van de Europese burger wel groot zijn. De Unie heeft immers voor een ongekende welvaart gezorgd, waarvan meer Europese burgers dan ooit tevoren profiteren. Toch blijkt diezelfde burger een kort geheugen te hebben waar het de verworvenheden van de EU betreft. Commentaren in de media op de Europese integratie zijn doorgaans doordrenkt van negatieve kritiek. Het elan zou eruit zijn, er zouden geen duidelijke doelstellingen meer bestaan, de Commissie zou geen leiding geven, Europa-parlementarissen worden afgeschilderd als een stelletje zakkenvullers, de Raad van Ministers als een groep kortzichtige nationalistes, en de Europese bureaucratie als verstikkend.

Is er wellicht sprake van een midlife crisis bij de ruim veertigjarige? Ik geloof dat allerminst. We worden mijns inziens eerder geconfronteerd met de problemen van ons voortdurend succes, dan van een deprimerende mislukking.

De titel van dit artikel, "Behouden 'vaart' in de Europese integratie: Agenda 2000", behoeft misschien enige toelichting. Temeer omdat woorden als 'behouden vaart' al snel associaties kunnen oproepen met conservatief, behoudend beleid. Daarvoor hoeft u echter niet bevreesd te zijn. Er zit nog heel veel 'vaart' in de Europese integratie. Daarnaast is het natuurlijk zaak goed op het 'behoud' van de verworvenheden van 40 jaar integratie te letten.

Het is allerminst eenvoudig aan te geven wat de EU de komende periode te bieden heeft. Voorspellen is nu eenmaal een hachelijke aangelegenheid. Toch waag ik het er maar op.

De ontwikkeling van de Unie

Allereerst dan iets over de EU op de drempel van de 21e eeuw. Ik spreek met name over 'Agenda 2000', een blauwdruk van de EU in de komende jaren. Het is het antwoord van de Commissie op het verzoek van de Europese Raad adviezen uit te brengen over de uit-

***Hoe zal het verder gaan
met de Europese integratie?
En vooral 'hoe snel'?
Enkele voorzichtige
voorspellingen over
uitbreiding van de Unie in
de breedte en de diepte.***

breiding en het toekomstige financiële kader van de Unie dat de voorwaarden schept voor het beleid van de komende zeven jaar. Ik zal op de uitbreiding en dat financiële kader nog wat uitvoeriger terugkomen.

De 'Finalité Politique'

Waar willen we eigenlijk naar toe met de Unie? In het EU-jargon spreekt men in dit verband wel van de 'finalité politique'.

Zelf geloof ik niet zo in de mogelijkheid daarvan een heldere definitie te geven. Er schuilt trouwens een zekere tegenstrijdigheid in. De politiek behoort geen 'finalité' te kennen. Dit zou immers het einde betekenen van alle politiek. Politiek is per definitie een 'ongoing process' dat maar ten dele afgeronde einddoelen kent.

Toch blijven heel wat politici en wetenschappers vasthouden aan deze terminologie. Sommigen zien in een federaal Europa het einddoel, maar zijn niet in staat 'federaal' te definiëren. Anderen wensen zich juist een Europa met een tamelijk vrijblijvende, gedeeltelijk intergouvernementele, samenwerking tussen de lidstaten, alsof daarmee het einddoel zou zijn bereikt. Weer anderen geloven in het bevorderen van een 'familiegevoel' tussen de lidstaten, zoals de vroegere voorzitter van de Commissie, Delors.

Ik geloof dat we bescheidener moeten zijn. Het voorlopig doel van een EU, zeker indien deze wordt uitgebreid tot 25 of zelfs 30 leden, zou erop gericht moeten zijn de zone van economische welvaart en groei, stabiliteit en vrede, te consolideren en uit te bouwen. Derhalve een verdere integratie van beleid op allerlei terrein, maar met de mogelijkheid van ontwikkeling van allerlei nieuwe vormen van samenwerking, al naar gelang de omstandigheden dat vereisen. Ik zeg dat mede tegen de achtergrond van wat ik het nieuwe 'F' woord zou willen noemen, dat nu eens niet op Federalisme, maar op Flexibiliteit slaat.

Deze benadering is misschien niet zo ambitieus, maar wel realistisch. Voor mij gaat het dus niet zozeer om een duidelijk afgebakend einddoel, maar om het opbouwen en instandhouden van een systeem dat voortdurende creatieve ontwikkelingen mogelijk maakt en zelfs stimuleert. Als de wereld rondom Europa onveranderlijk zou zijn, met stabiele politieke en economische structuren, zouden we ons misschien een 'finalité politique', een eindpunt voor

Dr. R.B. Bot is permanent vertegenwoordiger van Nederland bij de Europese Unie in Brussel.

ons integratie-streven kunnen veroorloven. Maar gezien de grote verscheidenheid van culturen, politieke en historische ontwikkelingen in de lidstaten zelf, én gezien de vele en snelle veranderingen buiten Europa, denkt u maar eens aan de huidige schokken in de wereldeconomie, dient de Unie qua structuur en instelling voorbereid te zijn op tijdige en vooral snelle aanpassingen. Het gaat er dus om een organisatie in stand te houden die flexibel op nieuwe gebeurtenissen kan reageren, zonder de bestaande uitgangspunten en de essentie van de institutionele structuur geweld aan te doen. De verworvenheden binnen de eerste pijler, de afronding van de interne markt zijn successen die er mogen zijn. De Europese burger profiteert er dagelijks van al realiseert hij zich dat niet altijd. Creatief inspelen op veranderingen in de wereld die wordt gekenmerkt door globalisering, snelle communicatiemiddelen en technologische ontwikkelingen dient daarom hoofddoel te zijn.

1989

Om te illustreren hoe belangrijk die flexibiliteit is wil ik slechts wijzen op de gebeurtenissen van 1989. Wie had vijftien jaar geleden de ineenstorting van het communistisch imperium voorzien? Of de consequentie daarvan, namelijk dat de EU thans met tien voormalige zogenaamde 'oostbloklanden' over toetreding onderhandelt? Of om een ander voorbeeld te geven: wie had in 1989 de totstandkoming van de EMU voorzien?

Nu zijn er altijd zwartkijkers die op negatieve kritiek terugvallen omdat hun verzet tegen de introductie van de EMU geen effect heeft gesorteerd.

Ik zal hier niet op de details ingaan, maar alleen naar voren brengen dat de disciplinerende werking van de Europese Centrale Bank, de Euro-X-Raad en het stabiliteitspact met zijn niet mis te verstane sancties een stevige garantie bieden voor financiële stabiliteit. Ik denk ook dat er van de EMU een krachtige groeiimpuls zal uitgaan omdat het vertrouwen van de investeerders in markten en economische mogelijkheden van de deelnemende landen alleen maar zal toenemen. Natuurlijk wil ik hierbij de gebruikelijke ups en downs, de kinderziekten, die ook de Euro zal doormaken niet bagatelliseren. Maar dat doet niets af aan mijn positieve eindoordeel over deze gedurfde stap op weg naar verdere integratie.

Zal deelname aan de EMU ook leiden tot grotere integratie op sociaal-economische en fiscale en werkgelegenheidsbeleidsterrein? Want die onderwerpen blijven, zoals bekend, voorshands tot de nationale competentie van de lidstaten behoren. Ik ben ervan overtuigd dat we ook op deze gebieden geleidelijk naar elkaar zullen toegroeien, ook al is dit niet verdragmatig vastgelegd. Er zijn genoeg dwingende redenen om te geloven dat een dergelijke congruentie op termijn zal plaatsvinden. Misschien niet zo snel en diepgaand als de integratie-voorstanders wenselijk achten, maar voldoende om het EMU-experiment niet te laten mislukken.

Toch zijn er gebieden waar de 'vaart' wat minder evident is en waar de flexibiliteit wel erg ver, misschien te ver, wordt opgerekt.

Buitenlands en Veiligheidsbeleid

We zien dat duidelijk in de tweede pijler, die het Gemeenschappelijk Buitenlands en Veiligheidsbeleid (GBVB) regelt. Daar heerst de intergouvernementele samenwerkingscultuur als nooit tevoren. Natuurlijk zou het wenselijk zijn met gekwalificeerde

meerderheid over buitenlands politieke en defensieonderwerpen te besluiten, maar duidelijk is dat de geesten daarvoor nog niet rijp zijn. Sommige lidstaten hebben een duidelijke voorkeur om hun eigen traditionele weg te gaan, liever dan samen te werken met hun EU-partners.

Als duidelijk is dat de nabije toekomst weinig alternatieven biedt om onder de bestaande unanimiteitsregel uit te komen, dat een overtuigend leiderschap binnen de EU voorshands ontbreekt en dat op een effectieve militaire component niet hoeft te worden gerekend, rijst de vraag wat er dan overblijft. Ik denk dat we ons tevreden moeten stellen met een politiek van kleine stappen, waarbij het vaak meer vallen dan opstaan zal blijven. Toch zijn we sinds 1973, het begin van een aarzelende buitenlands politieke samenwerking, al een eind in de goede richting gevorderd. De Verdragen van Maastricht en Amsterdam hebben langzaam gegroeide samenwerkings- en overlegpraktijken gecodificeerd. Inmiddels bestaat er op een aantal terreinen al een hechte samenwerking die veelal onderbelicht blijft.

Het gaat er nu om het Verdrag van Amsterdam na ratificatie ook constructief en inventief toe te passen. Daarin zijn, althans op papier, nieuwe mogelijkheden voor samenwerking vastgelegd. Ik denk aan de vorming van beperkte formaties, zogenaamde kopgroepen van lidstaten die op deelreinen actief willen samenwerken; aan de mogelijkheid tot het zenden van speciale afgezanten naar crisisgebieden of aan het aanstellen van een Hoge Vertegenwoordiger voor dat buitenlandse beleid die tevens leiding zal geven aan de nieuw te vormen 'Eenheid voor Beleidsontwikkeling en Vroegtijdige Waarschuwing'. Maar ik moet tegelijkertijd toegeven dat, zoals zo vaak in de EU, waarschijnlijk alleen een echte dreiging van buitenaf de bereidheid zal creëren om communautair op te treden en een vuist te maken die internationaal ook effect sorteert.

Justitie en Binnenlandse Zaken

Ook de derde pijler, waar het gaat om de samenwerking op justitie- en politierein, is nauwelijks rijp voor een volledige communautaire benadering. We moeten daarom eerlijk zijn en toegeven dat de Unie op bepaalde terreinen nog steeds een Unie is van nationale staten. En die zijn slechts bereid tot samenwerking naar eigen inzicht en goeddunken.

Toch is, naar mijn mening, de kans op een bevredigende Europese regelgeving en een nauwere samenwerking groter in deze pijler dan in de GBVB-pijler. Waarom? Omdat hier de theorie van 'grotere externe druk leidt tot hechtere interne samenwerking' van toepassing is. Deze externe druk wordt veroorzaakt door allerlei invloeden, met name vanuit Oost-Europa. Denkt u maar aan de migratie en drugsproblematiek. Maar ook het wegvallen van de binnengrenzen speelt een rol. De daaruit voortvloeiende problemen dragen steeds meer bij tot de noodzaak in EU-verband orde te scheppen in de positie van onder meer de justitiële-, de politieke en de douanesamenwerking. En daarbij hoeven niet steeds alle 15 lidstaten betrokken te zijn. Ik denk dat wij ook hier meer en meer voortgang zullen zien via kleinere samenwerkingsverbanden. Kopgroepen derhalve, op pragmatische basis gevormd, om een specifiek probleem te lijf te gaan.

Aangezien in deze pijler, zoals in de tweede pijler, de nationale staat in de komende jaren richtingbepalend zal blijven, zal nationaal recht ook de basis blijven voor dergelijke ordeningspogingen. Maar dit substraat zal wel in toenemende mate voedingsbodemp

kunnen worden voor Europese rechtsregels.

Een echt nieuw overkoepelend Europees systeem zal dus nog wel even op zich laten wachten. Dit hangt nauw samen met het voorlopig hardnekkig voortbestaan van de unanimiteitsregel. Pragmatische samenwerking tussen kleinere groepen landen om concrete problemen te regelen, lijkt daarom voorlopig een goed recept voor de toekomst. Daarnaast gaat het in de JUBI-pijler niet alleen om het gelijk trekken van nationale systemen. Bij een ontwikkeling van een pragmatische en beperkte ad hoc harmonisatie van rechtsregels zal het ook steeds noodzakelijker worden om een echte Europese uitvoerende macht te ontwikkelen. Als zodanig verdient de uitbouw en versterking van een instelling als Europol, de Europese politieorganisatie, gevestigd in Den Haag, al onze aandacht.

Uitbreiding

De komende uitbreiding is één van de meest ambitieuze doelen die de Unie zich voor de komende jaren heeft gesteld. Het enthousiasme voor een snelle toetreding lijkt echter wat bekoeld. Met name de zuidelijke lidstaten zien de uitbreiding meer als een onvermijdelijkheid dan als een wenselijkheid. Naarmate de harde realiteit van de vaak deplorabele economische en financiële situatie van de kandidaat-leden meer zichtbaar wordt, bekoelt binnen de EU het enthousiasme voor een snelle uitbreiding. Daarbij spelen natuurlijk ook additionele kosten en de risico's van het vrije personenverkeer een niet te verwaarlozen rol.

Het toetredingsproces zal daarom langere tijd in beslag nemen dan aanvankelijk werd voorspeld. Optimistische scenario's die uitgingen van het jaar 2000 of 2001 zijn allang bijgesteld. Het is een beetje als de horizon, krijg ik de indruk, naarmate je er naar toe gaat, wijkt hij. De prognoses liggen nu eerder bij de jaren 2004-2005. En dan spreken we nog maar van de meest ontwikkelde kandidaten. De aanmerkelijke verschillen in economische structuur en bereidheid daarin verandering te brengen zorgen voor een verdere differentiatie tussen de kandidaten.

Daarbij komt dat de kandidaten verplicht zijn het 'acquis', tienduizenden pagina's EU wet- en regelgeving, in zijn totaliteit over te nemen. En de overname van het acquis op papier is één ding, de toepassing ervan in de praktijk een ander. Ik denk daarbij aan politie- justitie- en douanediensten, een goed functionerend belasting- en bankensysteem of een betrouwbaar kadaster. Dit hele complex van problemen komt in de onderhandelingen ter sprake.

Het is daarom moeilijk te voorspellen hoe snel de onderhandelingen zullen verlopen. Een ding is duidelijk: het is een veel ingewikkelder proces dan bij vorige uitbreidingen. Dat hangt zowel samen met de grote complexiteit van de problemen als met het groot aantal kandidaten: voorlo-

pig nog tien. En dan denk ik nog maar niet aan landen als Turkije, Zwitserland, Noorwegen en IJsland, ex-Joegoslavische republieken en Albanië, die ook van hun belangstelling voor de EU hebben blijk gegeven.

De wil en de bereidheid is zeker aan EU-zijde aanwezig om het proces tot een goed einde te brengen. Maar er zal, ook van de kant van de kandidaat-landen, een hoge mate aan begrip en tolerantie opgebracht moeten worden. Nogmaals, een snelle toetreding zit er in ieder geval niet in zolang we met heel andere formules gaan werken, zoals een geassocieerd of B-lidmaatschap. Maar dat is op dit moment geen optie.

Financiële perspectieven

Er is al heel wat gezegd en geschreven over de Financiële Perspectieven (FP). Vooral in Nederland. Onze steeds toenemende netto-betalerspositie is ons daarbij een doorn in het oog. Wat stelt de Commissie op financieel terrein nu eigenlijk voor en waar zit precies de pijn voor Nederland?

Allereerst iets over de nieuwe FP die een periode van zeven jaar zullen bestrijken. Waarom zo'n lange periode? Het antwoord is dat financiële plannen van de EU alleen effectief kunnen zijn als ze van een langer tijdsbestek uitgaan. Alleen dan kan de ontwikkeling van het communautaire beleid en de gevolgen van de uitbreiding op continue basis worden opgevangen.

Denkt u maar eens aan wetenschappelijke kaderprogramma's met hun meerjarige looptijd waarvan ook de universiteiten profiteren. Of aan de structuurfondsen die de ontvangende lidstaten zekerheid over vele jaren moeten verschaffen. Of aan de planning voor het interne en externe beleid waaronder de steunprogramma's aan derde landen vallen.

Op de keper beschouwd, borduren de voorstellen van de Commissie voor de periode 2000-2006 voort op het huidige patroon van inkomsten en uitgaven. Er is dus geen sprake van aardverschuivingen of grote veranderingen. Waarom dan toch al die ophef over deze voorstellen? Het probleem is dat door de Commissie-voorstellen

Vergaderzaal van het Europees Parlement

de netto-bijdragepositie van Nederland nog verder dreigt te verslechteren. Nederland moet nu al veel meer bijdragen aan de gemeenschapskas dan het eruit ontvangt. Dat hangt enerzijds samen met onze hoge afdrachten aan de EU, anderzijds met de relatief lage ontvangsten uit de twee hoofdcategorieën van de begroting, namelijk de landbouwcompensaties en de structuurfondsen. Als de huidige situatie niet wordt gecorrigeerd, stijgt de Nederlandse netto-contributie van ruim 5 miljard gulden nu tot meer dan 10 miljard gulden in 2006, en dat is politiek in ons land moeilijk te verkopen.

Voor alle duidelijkheid wil ik eraan toevoegen dat het Nederlands beleid allerminst gericht is op een 'juste retour', of een "I want my money back" (Margareth Thatcher) politiek. Maar het streeft wel naar een redelijke oplossing die rekening houdt met zijn relatieve welvaartspositie binnen de EU. Daartoe zijn voorstellen in voorbereiding die voorzien in:

- een verlaging van de totale EU-uitgaven, waardoor de Nederlandse bijdrage ook vermindert;
- een verhoging van de ontvangsten uit de EU-kas;
- tenslotte pleit Nederland voor een financieel correctiemechanisme als de andere maatregelen ons niet voldoende soelaas bieden.

Sommige lidstaten kunnen Nederland dwarsbomen in zijn plannen forse reducties in de uitgaven aan te brengen, maar Nederland kan de totstandkoming van een totaalpakket, dat unanimité vereist, evenzeer blokkeren door zijn veto. Toch blijft het natuurlijk wenselijk dat Nederland zijn standpunt vanuit een Europese invalshoek bepaalt, dat wil zeggen door overtuiging en redelijkheid. In eerste instantie zullen we dus een beroep moeten doen op de solidariteit en op het algemeen nut van begrotingsdiscipline. We zullen ons ook moeten inspannen om coalities met gelijkgezinden te vormen. Ik ben namelijk van mening dat een geïsoleerde positie voor een land als Nederland om velerlei redenen onwenselijk is. Maar als de overige lidstaten niet bereid blijken een minimum aan begrip voor onze moeilijkheden op te brengen, denk ik toch dat Nederland ditmaal niet zal schromen een hardere lijn dan gebruikelijk te volgen.

Subsidiariteit

Wat betreft de Europese integratie zal het de komende jaren zeker niet saai worden, wel lastig. Niet saai omdat onderwerpen als de uitbreiding, het bepalen van de financiële ruimte tot het jaar 2007, de vaststelling van de structuurfondsen en de hervorming van de landbouw en de institutionele structuur, en niet te vergeten de invoering van de euro, veel inventiviteit en taaie vasthoudendheid vereisen. Tezelfdertijd zal het waarachtig niet meevallen om al die ambities ook tijdig te verwezenlijken.

We zullen een goed compromis moeten vinden tussen verdergaande integratie en het veilig stellen van bevoegdheden die de burger kennelijk essentieel acht voor het behoud van zijn nationale identiteit. We raken hiermee direct aan het onderwerp 'subsidiariteit'. De centrale vraag is daarbij hoe de lidstaten aan nationale identiteitsstemmen tegemoet kunnen komen zonder de integratie in gevaar te brengen. Derhalve 'behoud' enerzijds, een zeker 'voorbehoud' anderzijds. Want verdergaande integratie is geen vanzelfsprekende zaak. Soms heb ik wel eens het gevoel dat onze integratie nog maar een dunne laag fineer is over het ruwe hout van eeuwenlange nationale twisten en meningsverschillen. Voor je het weet, laat het fineer los en krijgen oude gewoonten weer de overhand. Goed onderhoud van onze integratie-verworvenheden is dus een belangrijke opdracht voor de komende jaren, zeker in het licht van de uitbreiding. Het is daarom zaak niet in zelfgenoegzaamheid te vervallen maar de bestaande communautaire opzet in stand te houden en te versterken.

Politici kunnen een grotere rol spelen bij het beïnvloeden van de publieke opinie over Europese aangelegenheden. In plaats van steeds weer tekortkomingen in elke hoek en elk gaatje van het Europese gebouw te signaleren, zou het misschien meer zinvol zijn van tijd tot tijd te wijzen op de successen en de ambitieuze toekomstplannen van de EU. Bouwen aan Europa is immers een voortdurend avontuur. Een nimmer eindigende 'finalité politique'. ♦

Een hartveroverend liberalisme

*“Je moet de mensheid nemen zoals ze is,
maar er is toch iets kolossals mee aan de hand.”*

Hans Castorp in: *De Toverberg* van Thomas Mann

door Allan Varkevisser

In feite is de praktijk van de politiek en zeker die van politieke partijen in hoge mate een rituele dans. En dan bedoel ik niet alleen de congressen, verkiezingscampagnes, symposia en vergaderingen. Ik heb het ook over de keuze van onderwerpen en de inhoudelijke benadering. Zo ben ik in 1992 en 1993 als secretaris betrokken geweest bij de projecten sociale zekerheid en migratie. Al werkende bleek mij dat andere wetenschappelijke bureaus met precies dezelfde onderwerpen bezig waren en iedereen wist dat ook van elkaar. Het project sociale zekerheid viel officieel wel onder de vlag van de SWB maar in werkelijkheid werd het sterk gedomineerd en gecontroleerd door fractie en hoofdbestuur. Na enkele nogal chaotische vergaderingen wierp Bert Bakker zich op als auteur voor de rapporttekst. Bakker, oud-fractiemedewerker en destijds voorlichter van de SER, kwam met een concepttekst die aan alle kanten politiek reeds was dichtgetimmerd. Het was gericht op de politieke besluitvorming op de korte termijn, een lange termijnvisie ontbrak, en de politieke uitgangspunten bleven vaag en werden nergens op scherp gezet. De tekst had zo kunnen worden opgenomen in het verkiezingsprogramma. En wie schetst onze verbazing; Bakker werd even later aangewezen als coördinator voor het schrijven van het verkiezingsprogramma voor het jubeljaar 1994. Een eclatant succes voor de SWB? Geenszins, eerder een succes voor Bert Bakker c.s. Anno 1998 is iedereen het rapport vergeten en heeft het nog maar nauwelijks actualiteitswaarde.

Vergelijkbare verhalen kan ik houden voor andere projecten en publicaties van de SWB. Welke conclusies kun je hieruit trekken? Wat is feitelijk het belang van wetenschappelijke activiteiten binnen een politieke partij? Ik kom daar aan het eind van dit artikel op terug. Ik wil echter eerst nog dieper ingaan op het voor de partij zo belangrijke democratievraagstuk, immers één van de steunberen van het D66-gedachtegoed. En aan de hand daarvan komt vanzelf het vraagstuk van nut en functie van wetenschappelijke reflexie aan de orde.

Een testamentair essay over de betekenis en de rol van wetenschappelijke reflexie in een politieke partij.

Democratievraagstuk

Reeds vanaf zijn allereerste optreden als directeur heeft Christiaan de Vries begin jaren '90 het denken over democratie tot speerpunt van de ideeënonwikkeling binnen de SWB gemaakt. De kroonjuwelen van staatsrechtelijke vernieuwing ontbeerden volgens hem een coherente maatschappelijke analyse. Althans een geactualiseerde analyse want de door D66 gepredikte vernieuwingen waren gebaseerd op het doorbreken van het regentendom zoals dat in de politiek tot in de jaren '60 had bestaan. Over het algemeen werd de noodzaak tot verdere democratisering gezocht in emancipatie en voltooide individualisering. De burger zou mans genoeg zijn om zich met het openbaar bestuur te bemoeien en wil dat ook graag, zo luidde de aanname. Een nogal naïeve en - schrik niet - ideologische opvatting.

Christiaan de Vries heeft in zijn analyses geprobeerd te tonen hoe de processen van bureaucratisering en individualisering aan elkaar verwant en met elkaar verbonden zijn (1). De Vries heeft steeds gezocht naar een 'materiële' onderbouwing voor het democratievraagstuk en definieerde het als een cultureel vraagstuk dat vooral te maken had met de levenswijze van burgers. De Vries: "Bij een dergelijk uitgebreid begrip van democratie gaat het elke keer om de vraag of wij als individuele burgers voldoende reële invloed kunnen uitoefenen op de wijze waarop onze publieke omgeving gestalte krijgt. Om op deze manier het gevoel te kunnen hebben te delen in de macht die de voorwaarden bepaalt waaronder wij leven." (2)

Helaas vond hij voor zijn interpretatie van het democratiebegrip binnen de partij weinig aanhang. D66 zat begin jaren '90 electoraal in de lift, beschikte over een aansprekende en charmante politiek leider en niemand in de top van de partij bekommerde zich in feite om dit soort van inhoudelijke vraagstukken. D66 groeide sterk en heeft vanaf 1994 geprobeerd een 'catch-all' partij te worden in plaats van de kritische liberale club van weldenkende men-

Allan Varkevisser was medewerker van de SWB van D66 van 1991 tot 1998, waarvan de laatste drie jaar als eindredacteur van *Idee*. Dit is zijn afscheidartikel.

1) Zie vooral: 'De waarde van de democratie', Christiaan de Vries, SWB, Den Haag 1994

2) zie noot 1, p. 5

sen die het vanaf 1966 representeerde. Echter, het (te) lang uitbaten van de persoonlijkheid van een politiek leider en het verwaarlozen van de inhoud wreekt zich mettertijd en daarvan zijn we heden ten dage allemaal getuige.

Een belangrijke vraag is natuurlijk wanneer en waardoor de partij haar karakter van intellectueel aansprekende en uitdagende progressieve partij heeft verloren. Naar mijn opvatting moet de oorzaak hiervoor gevonden worden in de sociologische achtergronden van het ontstaan van de partij en de generatiewisseling die zij sindsdien heeft ondergaan.

Sociologische basis van D66

Vanaf het ontstaan van D66 werd het gedachtegoed van D66 bepaald door twee groepen die elkaar goed in evenwicht hielden. Aan de ene kant stonden de hemelbestormers met hun romantische opvattingen over het veroveren van de macht en het laten ontploffen van het politieke bestel. Daartegenover vond je de ingenieurs en technenuten die een technocratische opvatting van politiek op nahielden, veelal geïnspireerd door het rationele falsificationisme en het voorzichtige piece-meal-social engineering van de filosoof Karl Popper. Een representant van de eerste stroming is natuurlijk Hans van Mierlo en van de tweede Jan Terlouw. Zij staan ook model voor de sociologische groepen die in de jaren zestig opkwamen: enerzijds de vrije beroepsbeoefenaren als journalisten, schrijvers en kunstenaars met een inherent maatschappijkritische instelling en anderzijds de ingenieurs en technenuten die sterk overtuigd waren van de evolutionaire vooruitgang van mens en maatschappij op basis van de uitgangspunten van de Verlichting. Zoals gezegd hielden deze twee groepen elkaar lang in evenwicht en beheerden zij gezamenlijk een interessant gedachtegoed van pragmatisme, rechtsstatelijke opvattingen, ontplooiingsliberalisme en democratische vernieuwing. En dit gedachtegoed werd gevoed en ontwikkeld door aansprekende intellectuelen als Jan Glastra van Loon, Walter Zegveld, Jan Vis en Philip Idenburg. Let wel, het gedachtegoed werd niet door de partij zelf ontwikkeld, want die was daarvoor veel te zwak en te klein. De partij als vereniging heeft binnen D66 nooit veel voorgesteld. Dat is ook niet zo vreemd gegeven de sociaal-economische samenstelling: leden van de midden- en hogere klasse die zich hadden losgemaakt uit de verzuiling, individualisten die de nadruk legden op individuele ontwikkeling en de macht wilden veroveren langs parlementaire weg via aansprekende voorlieden. Personalisering van de politiek, in plaats van partijideologieën en programma's. De partij is nooit een instrument geweest, zoals in de sociaal-democratische traditie.

Verlichte bureaucraten

Op een gegeven moment, zo eind jaren '80, kwam een nieuwe generatie binnen de partij tot wasdom, laten we zeggen de generatie van Bert Bakker en Thom de Graaf, de verlichte bureaucraten. Deze generatie wordt in sociologisch opzicht gekenmerkt door een universitaire opleiding (specialisten!) en een veelal ambtelijke carrière. Vandaar, de verlichte bureaucraten. Door deze ambtelijke achtergrond kreeg het politiek-bestuurlijke handwerk steeds meer nadruk, en in het verlengde daarvan ontstond het vraagstuk van de professionalisering (lees: verambtelijking) van de partij. De meer culturele opvatting van politiek werd langzaam maar zeker ingeruild voor een smallere, bestuurlijke visie. Politiek vóór burgers in plaats van van burgers. Door de zwak ontwikkelde partijvereniging ging deze overgang vrij geruisloos. Op het oog bleef D66 dezelfde partij, het ging nog steeds om democratisering, om leuke dingen doen met de macht, maar enkel nog binnen het bestaande bestel, langs de weg van de bestaande verbureaucratiseerde maatschappij en door een 'professionele' bestuurlijke elite. Kortom, deze nieuwe generatie miste - en, helaas, mist nog steeds - een maatschappijkritische inslag, ontbeerde een visie op de ontwikkelingen in de samenleving en een politiek-normatieve intuïtie zich daartegen te verzetten.

Zingeving en politiek

Eén van de grootste tekortkomingen van een zakelijke, technocratische visie op en invulling van politiek is dat het zingevingaspect uit de politiek verdwijnt. Burgers kunnen zich niet meer oriënteren op en het eigen handelen spiegelen aan een wereldbeschouwing. En dit laatste is wat anders dan het binnen D66-kringen vervloekte begrip ideologie of zingeving in de religieuze betekenis. Het gaat om een visie op de moderne samenleving en hoe de ver-

3) Zie: 'Van ideologie tot politieke verantwoordelijkheid', Jan Glastra van Loon e.a., Den Haag SWB 1997, p. 9

schillende domeinen daarbinnen - economie, politiek en cultuur - samenhangen en zich ontwikkelen.

Verschillende liberale denkers als Daniël Bell, Francis Fukuyama, Richard Rorty en Leszek Kolakowski hebben op dit aspect van politiek gewezen. Vanuit het wetenschappelijk bureau is getracht om onder leiding van Jan Glastra van Loon ook een kritiek op de moderne samenleving te ontwikkelen die richtinggevend zou kunnen zijn voor het politieke handelen. Dit project mondde uit in de SWB-publicatie 'Van ideologie tot politieke verantwoordelijkheid'.

De eerste zin luidt reeds de nieuwe politieke benadering in: "We staan voor een overlevingsprobleem dat niet, zoals vorige, door gebeurtenissen buiten ons is ontstaan maar wordt veroorzaakt door ons eigen gedrag en dat niet alleen geldt voor een deel van de mensen, maar de hele mensheid betreft. (...) We zullen ons moeten heroriënteren in het veld van onze activiteiten." (3)

De rol van de politieke partij

De nieuwe richting werd door de partij niet gevolgd. Sterker nog, mede door de eerdergenoemde generatiewisseling werd ook de rol van de politieke partij op een andere manier ingevuld. De partij moest worden geprofessionaliseerd en worden toegesneden op dienstverlening, rekrutering en scholing. De politieke partij als reservoir van culturele ervaringen, zoals vaak beklemtoond door De Vries, is nooit op die manier geïnterpreteerd. De partij was geen vereniging meer, maar moest een goed gemanaged bedrijf worden waar 'diensten' aan leden worden verleend. Deze beweging heeft zich echter niet alleen in de politiek voorgedaan, maar ook binnen de vakbeweging en semi-overheidsinstanties als zorginstellingen en onderwijs. Op zich een maatschappelijke ontwikkeling die samenhangt met de immer toenemende maatschappelijke integratie en verbureaucratisering. Bureaucratie is niet langer een probleem van trage dienstverlening en gebrekkige communicatie tussen burger en overheid, maar een culturele ontwikkeling die zich in alle maatschappelijke sectoren voordoet.

Het einde van de vrijplaats

Uiteindelijk is de rol van het wetenschappelijk bureau van een politieke partij een afgeleide van de rol en functie die door de partij voor zichzelf wordt gezien en ontworpen. Als een politieke partij zich meer en meer profileert als een servicegerichte organisatie, zoals bijvoorbeeld de FNV, en vooral diensten wil leveren aan de eigen clientèle, wordt de ruimte voor kritische wetenschappelijke reflectie steeds kleiner.

Een wetenschappelijk bureau biedt aan politici en leden een buitenplaats voor reflexie. Zo'n bureau kan worden gezien als een bezinningsruimte waar men zich kan buigen over het inhoudelijke en morele gehalte van het eigen politieke handelen. Dit wordt ook wel, met een verwijzing naar de filosoof antropoloog Plessner, extra-positionaliteit genoemd. Volgens Plessner is deze kwaliteit van 'buiten zichzelf kunnen treden' bij uitstek een menselijke eigenschap, die de mens ook verantwoordelijk maakt voor het

eigen handelen en daarmee sowieso het antropologische begin vormt van politiek handelen. Integratie van een wetenschappelijk bureau in de service-organisatie van de partij betekent het einde van de extrapositionaliteit en dus van de meest wezenlijke functie van een wetenschappelijk bureau. En daar zitten we gegeven de ontwikkelingen binnen en buiten de partij angstwekkend dichtbij (4).

Ironisch activisme

De vraag dringt zich op wat D66 dan wel zou moeten doen? 'Je moet de politiek nemen zoals ze is, maar er is wel iets kolossaals mee aan de hand', is mijn stelling met een parafrase van Hans Castorp. Ik bedoel daarmee dat ik niet terug wil naar een naïef romantische opvatting van politiek, van leuke dingen doen met de macht. De filosoof Richard Rorty zegt het op zijn manier: de filosofie is kort en de politiek is lang. Daarmee bedoelt hij dat de politiek als middel tot vermindering van de wreedheid tussen mensen een lange weg heeft afgelegd en tevens nog een lange weg heeft te gaan. D66 zou de eigen verlichtingspositie moeten laten varen en aansluiting moeten zoeken bij dit 'post moderne' denken. Ik zal kort proberen aan te geven wat ik hiermee bedoel.

Het project van de Verlichting is filosofisch gezien op een fiasco uitgelopen. De uitgangspunten van de Verlichting, dat we op basis van steeds betere kennis, steeds meer beheersing over de wereld zouden krijgen en zo de mens gelukkiger zouden kunnen maken, bleken onwaar. Volgens Rorty is er wel sprake van vooruitgang, maar alleen als we terugkijken (5). Hij trekt een parallel met de wetenschapstheoretische opvatting van Thomas Kuhn: "Zo bestaat er ook politieke vooruitgang wanneer instituties die meer vrijheid en een vermindering van de wreedheden hebben gebracht, vervangen worden door instituties die nog meer vrijheid en nog grotere vermindering van wreedheid brengen." (6) Het politieke project van de Verlichting blijft zo de moeite waard. D66 moet de eigen rationalistische, technocratische koers omgooien en aansluiting zoeken bij het 'post moderne' pragmatisme van denkers als Rorty. Hij laat zien dat het heel goed mogelijk is om het filosofische project van de verlichting af te breken, zonder te vervallen in nihilisme. Maar zijn opstelling vereist wel een kritische en normatief geïnspireerde wereldbeschouwing zoals die ook te vinden is bij liberale denkers als Daniël Bell en Neil Postman. Kortom, een hartveroverend liberalisme dat ruimte laat voor intuïtie, passie, emotie, zingeving, identiteit en moraal. Daarbij past een houding van ironisch activisme: een opvatting van politiek handelen waarbij burgers hun eigen handelen toetsen aan politieke uitgangspunten en doen wat zij kunnen doen voor het bereiken van een politieke oplossing. Zo'n houding is niet strijdig met pragmatisme en het anti-ideologische karakter van D66, het is juist een logische voortzetting daarvan, namelijk in de zin dat mensen hun eigen verantwoordelijkheid nemen voor het eigen handelen voor zover dat binnen hun bereik ligt. Het is een vorm van ironisch activisme, omdat de bevlogenheid en het idealisme worden gecombineerd met een tragisch besef van het menselijke tekort dat we moeten nemen zoals het is. ♦

4) Deze angst is vooral gebaseerd op het veranderen van de subsidiestromen. Vanaf 1999 ontzagen de WB's niet langer direct subsidie van het Ministerie van Binnenlandse Zaken, maar zal het als een geoordeelde som aan de partij worden uitgekeerd. En een geoordeelde subsidie biedt een te geringe garantie voor het veilig stellen van de kritische positie ten opzichte van de eigen partij.

5) Zie: 'Politiek is lang en filosofie is kort', Spinoza-lezing van Richard Rorty in Trouw, zaterdag 24 mei, 1997

6) zie noot 5.

Gevonden en uitgevonden generatie

Ik heb het nooit goed begrepen dat mensen zichzelf tot een bepaalde generatie rekenen. Onlangs nog maakte ik deel uit van een groep critici van Paars die zich wilde uitroepen tot Branie-generatie. Toegegeven zo'n benaming doet het goed in de publiciteit. Kijk maar naar de aandacht die de Generatie Nix en 'Alles begint met niks' heeft weten te verwerven terwijl het om nietige splintergroeperingen gaat. Waar hebben we het eigenlijk over als we spreken van een generatie en wat of wie rechtvaardigt zo'n 'genera'-lisatie?

In het zojuist verschenen 'Generatiemix' - een bundel wetenschappelijke artikelen - wordt een poging tot opheldering gedaan. De opzet van is echter een tikkeltje villein. Allereerst mag de socioloog Henk Becker, generatiedeskundige bij uitstek, nog weer eens zijn verhaal doen en hij doet dat met verve. Becker legt helder en genuanceerd

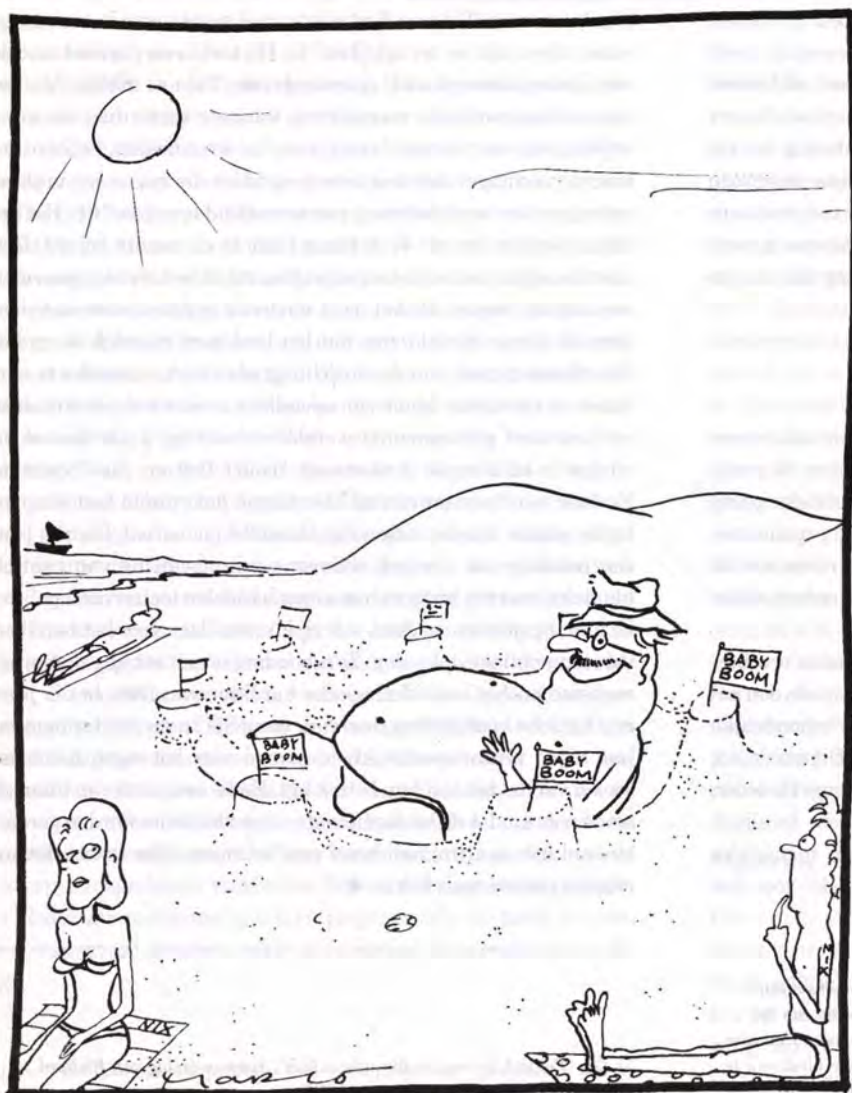
uit dat generaties hun ontstaan danken aan zogenaamde discontinuë macroveranderingen. Hij doelt daarmee met name op sociaal-economische omstandigheden en veranderingen. Met name veranderingen ten tijde van de formatieve periode, zo ongeveer tussen hun vijfde en twintigste levensjaar, zijn bepalend voor het karakter

van een generatie. De kenmerken van een generatie doen zich op vier niveaus voor: de historische context, individuele en biografische kenmerken, kenmerken op systeemniveau, en generationele organisaties. Een goed voorbeeld van de laatste is Provo in de jaren zestig. Veel aandacht is er ook weer voor de zogenaamde babyboom generatie van vlak na de oorlog, de demografische onregelmatigheid die onze samenleving voor zoveel problemen stelt en het generatiecontract onder druk zet.

De bundel heeft een multidisciplinaire opzet waardoor een mix aan inzichten over de bruikbaarheid van het generatiebegrip wordt geboden. Generationele ontwikkelingen in de letterkunde, geschiedenis, sociologie, kunstgeschiedenis en popmuziek komen aan bod. Vooral laatstgenoemde bijdrage van Lutgard Mutsaers is zeer boeiend en intrigerend omdat nergens zo snel generaties worden uitgeroepen en uitgevonden als in de populaire muziek (rock, disco, punk, hip hop, grunge, etc.).

Uiteindelijk plaatsen de samenstellers Righart en Luykx nogal wat vraagtekens bij het generatiebegrip. En terecht. Generaties zijn vaak theoretische constructies of strategische manoeuvres om aandacht te krijgen. Kortom, er worden nogal wat nuances aangebracht in het sociologische verhaal van Becker. Generatiemix is een interessant en wetenschappelijk verantwoord boek en een welkome nuancerende van de generatiehype van de laatste jaren. (AV)

Generatiemix; leeftijdsgroepen en cultuur, Hans Righart en Paul Luykx (red), Uitgeverij de Arbeiderspers 1998

Oude en nieuwe republikeinen

Het was te verwachten. Na de televisieserie 'Het jaar van de opvolging' waarin de acteur Porgy Franssen een schlemielige kroonprins neerzette, staat het koningshuis weer eens ter discussie. Oftewel: "de principiële vraag over de aanvaardbaarheid van het constitutionele model" zoals Tom Rooduyn het in de inleiding van 'De Republiek der Nederlanden' noemt. De ondertitel luidt: 'Pleidooien tegen de monarchie' en 'een nuchtere inventarisatie van anti-monarchistische pleidooien'.

Het is een mooie uitgave, oranje-blauwe kaft met leeuw en al. Maar de bundel mist overtuiging en intellectuele uitdaging. De verschillende auteurs getroosten zich veel moeite om ons als lezer ervan te overtuigen dat het koningsschap uit de tijd is, waaronder Jaap van Heerden, Ad Dunning en Hans van den Berg. Het is echter een ongelijke strijd en met name Hans van den Bergh realiseert zich dat terdege. Het koningsschap is een my-

the en vechten tegen een mythe is zo ongeveer het moeilijkste dat er is. Het is dan ook jammer dat de meeste auteurs zolang stilstaan bij het feit dat het koningsschap een fictie is, dat de huidige Oranjes geen directe afstammelingen zijn van Willem van Oranje en dat de levenswandel van Onze Hoogheden niet bepaald onomstreden is. Natuurlijk is het koningsschap een fictie, net als de 'wil van het volk' of de 'ministeriële verantwoordelijkheid' of het 'millemium-feest'. De centrale vraag is of het een nuttige fictie is. En daar is geen eenduidig antwoord op mogelijk, dat hangt af van de maatschappelijke context.

Een andere kwestie is de ergernis van de auteurs over de mystificatie van de koninklijke invloed en macht. Macht en mystificatie gaan echter altijd samen, denk maar eens aan het begrip 'de lege plek van de macht' in het denken van de Franse filosoof Claude Lefort. Lefort wil daarmee juist op de fundamenteel democratische karakteristiek duiden van het ontbreken van een verantwoordelijke leider die de beslissingen neemt. Is mystificatie erg? Nee dus, niet altijd.

Tenslotte schuilt er ergens een tegenstrijdigheid in het betoog van de republikeinen. Vaak wordt door de schrijvers gerefereerd aan de in hun ogen onbegrijpelijke idiotie dat een mens door geboorte is aangewezen om staatshoofd te worden. Maar zij gaan dan te gemakkelijk voorbij aan het feit dat onze kroonprins op het koningschap wordt voorbereid en langzamerhand wordt gevormd tot een geschikt staats-hoofd. Een beter bewijs voor maakbaarheid is nauwelijks denkbaar. (AV)

'Republiek der Nederlanden', Tom Rooduyn red., De Bezige Bij, Amsterdam 1998

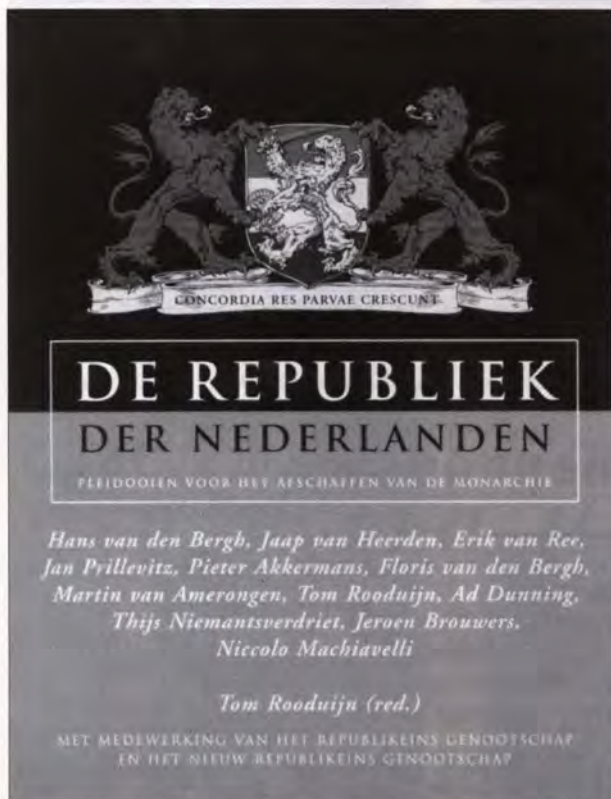
Het verhaal van geld

In onze Westerse beschaving lijkt het soms om nog maar één ding te gaan. Nee, ik bedoel niet 'sex' (u had vijftig procent kans) maar 'geld'.

Zeker met de invoering van de euro in het vooruitzicht is 'geld' een even ongrijpbaar als alom aanwezig verschijnsel in de politieke discussies.

Tot voor kort had niemand ooit een euro gezien en toch spraken regeringsleiders en hun ministers al jarenlang over niets anders. Harde valuta met een vaak lange historische achtergrond als de mark, de gulden en het pond werden en worden ingeruild voor een fictieve, nieuwe geldeenheid.

Een ander eigenaardig aspect van geld is dat als de president van de Verenigde Staten op een slecht getimed moment zijn broek laat zakken, de waarde van de dollar keldert. Een ieder die deze feiten wat langer op zich in laat werken, moet zich toch

gaan verbazen om ... Ja, om wat eigenlijk? Er is verassend weinig wetenschappelijke literatuur over geld als maatschappelijk verschijnsel in plaats van een louter economisch verschijnsel. Onlangs hebben Arjo Klamer en Harry van Dalen aan deze bescheiden lijst een interessant en zeer genietbaar werkje toegevoegd. 'Het verhaal van geld' is een lezenswaardig boekje over de betekenis van geld van vroeger tot nu. De auteurs beginnen hun betoog met de vaststelling dat het geld zelf ook een verhaal vertelt door de symbolen die erop staan afgebeeld.

De publicatie van 'Het verhaal van geld' is niet toeval. Klamer, hoogleraar Economie der Kunst en Cultuur aan de Erasmus Universiteit te Rotterdam, staat bekend als een van de grote criticasters van de Europese Munt Unie (EMU). Met deze publicatie probeert hij onge-

twijfeld het publiek gevoeliger te maken voor zijn culturele argumenten tegen de euro. Op p. 10 staat reeds te lezen: "In de zakelijke wereld speelt geld een glansrol maar wanneer normen en waarden preva-

leren dient de rol van het geld bescheiden te zijn."

Maar Klamer en Van Dalen voeren ook economische argumenten aan waarom voorzichtigheid ten aanzien van de invoering van een Europese munteenheid geboden is. "Maar met de euro verdwijnt ook de mogelijkheid om valutarisico's te spreiden binnen de EMU, en dat is een kostenpost die politici vaak over het hoofd zien." (p. 75) Verder belichten zij onder meer de rol van centrale banken en de gevolgen van het elektronisch betalen. Europa is volgens

hen geen optimaal valutagebied, er zijn teveel verschillende talen en culturen.

Hun conclusie is tenslotte dat achter de EMU eigenlijk vooral politieke in plaats van economische argumenten schuilgaan.

Echter, hetzelfde kan gezegd worden van hun publicatie. (AV)

'Het verhaal van geld', Arjo Klamer en Harry van Dalen, serie Weten, Amsterdam University Press, Amsterdam 1998

Paars II en de inbreng van D66

De redactie van Idee bereidt een speciaal nummer voor over 'Paars II en de inbreng van D66'.

In dit zogenaamde kerstnummer staan interviews met de verschillende bewindslieden van D66 in Paars II; Rogier van Bortel, Els Borst, Hayo Apotheker, Annelies Verstand en Gerrit Ybeman.

Hun is gevraagd wat de inbreng van D66 zal zijn op hun specifieke beleidsterrein. Daarnaast zullen enkele hoogleraren hun

visie daartegenover stellen. En, last but not least, krijgen enkele ervaringsdeskundigen de gelegenheid om hun verhaal te doen. Idee neemt daarmee een voorschat op de inbreng van D66 in Paars II.

Reserveer alvast een los nummer:
070 - 356.60.41.

Op zaterdag 19 december houdt de SWB haar jaarlijkse wetenschapsconferentie in het Polman's Huis in Utrecht. Noteert u de datum alvast in uw agenda. Nadere aankondiging volgt in de Democraat, Voor de Draad en op Digitaal.

Zojuist Verschenen

- René Cuperus en Johannes Kandel (red.): **European Social Democracy: Transformation in progress.** Wiardi Beckman Stichting/Friedrich Ebert Stiftung, Amsterdam, 302 blz., f 37,50.
- Hans Righart en Paul Luykx (red.): **Generatiemix.** De Arbeiderspers, Amsterdam, 226 blz., f 34,90.
- Antoine Mooij: **Psychiatrie en de menselijke maat; over verantwoordelijkheid.** Uitg. Boom, Amsterdam, 256 blz., f 49,50.
- V. Poels (red.): **Het milieu als offerplaats; over milieuproblematiek, levensbeschouwing en duurzame ontwikkeling.** Uitg. Damon, Best, 296 blz., f 39,50.
- Johan de Tavernier en Didier Pollefeyt (red.): **Heeft de traditie van mensenrechten toekomst?** Uitg. Acco, Leuven, 253 blz., f 51,50.
- Simon Rozendaal: **De mens, een dier; denkers aan het front van de wetenschap.** Uitg. Bezige Bij, Amsterdam, 198 blz., f 38,50.
- Paul van Tongeren en Martien Pijnenburg (red.): **Zorg om maat; kritische kanttekeningen bij 'zorg op maat'.** Uitg. Damon i.s.m. KVZ, Best, 128 blz., f 32,50.
- A.J. Baart e.a.: **Sociale overbodigheid.** Uitg. Katholiek Studiecentrum Geestelijke Volksgezondheid, Nijmegen, 123 blz., f 24,50.
- Th.N.M. Schuyt en M. Steketee (red.): **Zorgethiek: ruimte binnen regels.** Uitg. SWP, Utrecht. Het boek is een Liber Amicorum voor Prof.dr.mr. J. de Savornin Lohman, die op 18 september j.l. haar afscheidscollege gaf getiteld 'Kind in het geding, kinderbescherming tussen traditie en vernieuwing', in de Aula van de Universiteit van Amsterdam. Jacqueline de Savornin Lohman is gedurende een aantal jaren lid geweest van de redactie van *Idee*.

Fondslĳst Stichting Wetenschappelijk Bureau D66

◆ Uitgaven nieuwe stijl

SWB-boeken

Technologie in politiek perspectief, 1996, f 25,-

Cahier nieuwe stijl

De stad als culturele werkplaats, kunstenpublicatie, 1996, f 15,-

Van ideologie naar politieke verantwoordelijkheid, 1997, f 15,-

Naar een vitale economie, 1997, f 15,-

◆ Uitgaven oude stijl

Brochures

De veranderende rol van de politieke partijen, 1991, f 15,-

Duurzame ontwikkeling, 1992, f 19,50

Referenda en Politiek, 1993, f 19,50

De ruimte waarin wij leven, Jan Glastra van Loon, 1994, f 19,50

Bestuurlijke Dilemma's, 1994, f 19,50

Cahiers

Relatie en Huwelijk, 1991, f 8,-

Denken over democratie, van forum naar partnerschap, 1993, f 10,-

In Goede Banen, een analyse van het verschĳnsel migratie, 1993, f 10,-

Ingrijpen in menselijk leven, 1994, f 12,50

Denkend over een nieuw stelsel van gezondheidszorg, 1994, f 10,-

Nieuwe prioriteiten in het buitenlands beleid, 1995, f 12,50

Op weg naar een pluriforme gezondheidszorg, 1995, f 10,00

De mythe van de ruimte, Een politiek-culturele benadering van de ruimte, 1996, f 10,-

Nota's

Op zoek naar publiek, medianota, 1993, f 5,-

Inzet voor vrede, 1994, f 12,50

De PBO, Bestuurlijke vernieuwing in de agrarische sector, 1995, f 5,00

De waarde van de democratie, 1994 f 2,50

In de basis voorzien, 1996, f 12,50

Inburgering en integratie in Nederland, 1996, f 7,50

Speciale uitgave

De open samenleving en haar vrienden, 13 auteurs over politiek en bestuur, red. Kees Schuyt en Christiaan de Vries, Boom, Amsterdam 1995, f 29,50

Het tijdschrift Idee

Een jaarabonnement op Idee (6 nummers, verschĳnt tweemaandelĳks) kost f 74,-. Studenten betalen slechts f 34,- (afhankelijk van acceptatie; vraag naar de regeling). Bestellen kan schriftelijk of telefonisch. Los: f 12,50.

Geef 's een abonnement C a d e a u !

Idee is de moeite waard. Denk daarom bij een verjaardag of andere gelegenheid eens aan 'n jaarabonnement op Idee. Nuttig om te geven, nog leuker om te ontvangen. Want zo'n cadeau komt zes keer per jaar terug.

Bel even 070-356.60.66

C O L O F O N

Idee tijdschrift van het
wetenschappelijk bureau van D66

19e Jaargang - Nummer 5 - Oktober 1998

VERSCHEIJNT 6 x PER JAAR

ISSN nr. 0927-2518

REDACTIE

Pien van der Hoeven, Theo Hooghiemstra,
Jeroen van den Hoven, Marco van Lierop,
Kees Verhaar, Ib Waterreus.

EINDREDACTIE

Allan Varkevisser

REDACTIESECRETARIAAT

Irene Knijnenburg

UITGAVE EN ADMINISTRATIE

Stichting Wetenschappelijk
Bureau D66, Noordwal 10,
Postbus 660, 2501 CR Den Haag
Tel. 070-356.60.66
e-mail: swb@d66.nl

Idee verwelkomt bijdragen van lezers.
Inlichtingen over de voorwaarden voor in te
zenden artikelen en het redactiebeleid kunt u
opvragen bij de redactie.

Een abonnement geldt voor een kalenderjaar
en kan niet tussentĳds worden opgezegd.

Opzeggen kan uitsluitend schriftelijk tot
1 december van de lopende jaargang. Indien
de opzegging voor die datum niet bekend is,
wordt het abonnement automatisch
voor een jaar verlengd.

Een jaarabonnement kost f74,-.
Studenten f34,-. Losse nummers f12,50.

©1998 SWB D66. Overname van artikelen en/of
illustraties uitsluitend na schriftelijke toestem-
ming van de uitgever.

Fotografie (tenzij anders vermeld):

Wim van der Ende e.a.

Illustraties: Marco van Lierop

VORMGEVING & REALISATIE

Creative Communications BV,
Prins Mauritslaan 116,
2051 KE Overveen
Telefoon: 023-526.58.20
Fax: 023-526.45.19

*Inlichtingen omtrent adverteren in
dit blad worden verstrekt door
Creative Communications BV*

M i j n I D E E

En nu de rest van Europa!

In alle bescheidenheid ben ik best trots als ik door de vleesafdeling van de supermarkt loop. Steeds meer vlees is voorzien van het 'scharrel'-keurmerk (voorheen ISC). Dat wil zeggen dat het vlees afkomstig is van scharrelvlees en is geproduceerd met respect voor dier, mens en milieu.

Toen ik in de jaren '80 bij het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij werkte, werden we benaderd door o.a. de Dierenbescherming, Stichting Natuur en Milieu, Lekker Dier, de Consumentenbond en Milieudefensie die streefden naar een gegarandeerd en door de overheid erkend keurmerk van scharrelvlees. Samen met anderen en met deze organisaties heb ik vervolgens de ISC-keur gerealiseerd. En ik kan u verzekeren dat het overtuigen van de consument dat scharrelvlees in alle opzichten beter is een tijdrovende zaak is, maar het roer omgooien bij de vleessector en het (groot)winkelbedrijf is helemaal een tour de force. Temeer, omdat in die tijd de stokken achter de deur (varkenspest, gekke koeienziekte) ontbraken.

Het ISC-kenmerk heeft in Nederland inmiddels een publieksrechtelijke status. Nu de rest van Europa nog!

Tijdens het realiseren van het keurmerk voor scharrelvlees zijn vanuit Nederland samenwerkingsverbanden gelegd met branche- en bedrijfsorganisaties in de vleessector in bijna heel Europa. In het Europees parlement moet, mede op basis daarvan, een krachtig begin worden gemaakt met een Europees keurmerk (of met een integratie in het bestaande EU-milieukeur), zodat in alle EU-landen de consument zeker weet wat voor vlees hij in de kuip heeft. Goed vlees, dat niet onnodig ten koste gaat van het welzijn van het dier, van het milieu en - laten we wel wezen - uiteindelijk ook van de mens.

Mijn idee is een 'schone' vleesbranche in geheel Europa met de consumentenvoorkeur voor scharrelvlees, dat van z'n geitenwollensokken-imago af moet, als economische hefboom.

Inmiddels heeft minister Apotheker van de Tweede Kamer een aansporing gekregen om meer aan het varkensprobleem in Nederland te doen.

Hij krijgt het 'slechte vlees' van zijn voorgangers op z'n bord. De nieuwe Eurofractie zal deze minister krachtig moeten ondersteunen.

Hans Roos, kandidaat Europees Parlement

D E E

TIJDSCHRIFT VAN HET WETENSCHAPPELIJK BUREAU VAN D66

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN

D66 IN PAARS II

19^e JAARGANG NUMMER 6, DECEMBER 1998

D66 in Paars II

Luis in de pels

Een gesprek met Roger van Boxtel

Herstel van een dialoog

Aanbevelingen voor het Grote-stedenbeleid
van Paul van Schilfgaarde

*D66 heeft ook te maken met een markt,
namelijk een kiezersmarkt*
Een gesprek met Gerrit Ybema

Buitenlands beleid is een typisch D66-staatssecretariaat
De mening van econoom Henk Folmer

Grijze zones verkennen

Wim Dik formuleert een opdracht voor D66

De patiënt moet het weer voor het zeggen krijgen

Een gesprek met Els Borst

D66 en de volksgezondheid

Henk Leenen over de broodnodige
aanpassing van het stelsel

Een dringende oproep aan minister Borst
van verpleegkundige Paula Luijckx

De dubbelgroene inzet van Hayo Apotheker
Een gesprek met de nieuwe minister van Landbouw

Moeilijk maar uitdagend

Jan Douwe van der Ploeg over
taak en positie van de minister van Landbouw

Wat doet D66 met Landbouw?
Varkenshouder Jos Roemaat over
de hedonistische visie van D66

De geest is uit de fles

Een gesprek met Annelies Verstand

Een verstandig advies aan Annelies?

Door Hettie Pott-Buter

Wiens zorg zijn arbeid en zorg?

Mieke van Baalen adviseert vanaf de werkvloer

Vaste rubrieken:

<i>Redactioneel</i>	3
<i>Van Lierop</i>	30
<i>SWB -werkgroepen over wat de inzet van D66 in Paars II moet zijn</i>	31

'D66-bewindslieden moeten herkenbaar zijn als D66'er'

Met die uitspraak brengt Gerrit Ybema de rode draad van dit nummer van Idee onder woorden. Ook al is de kiezersmarkt tegenwoordig sterk persoonsgericht, die herkenbaarheid schuilt niet in Borst, Verstand, Apotheker, Van Boxtel en Ybema als personen, maar in hun beleid. In dit nummer van Idee wordt aan hen alle vijf gevraagd wat de meerwaarde van D66 in het tweede paarse kabinet zal zijn op hun beleidsterrein.

Is het bijvoorbeeld mogelijk D66-karakteristieken te onderscheiden aan buitenlandse handel? Het ligt voor de hand dat de D66-politici in Den Haag die vraag positief zullen beantwoorden. Daarin staan ze echter niet alleen: ook de diverse hoogleraren die als getuigen-deskundigen aan het woord komen in dit nummer, geven aan dat er ruimte is voor een D66-inkleuring van wat binnen Paars II onze beleidsterreinen zijn. Ruimte die ook met wensen en verwachtingen geclaimd wordt door de ervaringsdeskundigen die vanaf de werkvloer het woord tot D66 richten in dit nummer van *Idee*.

Daarmee komt een opdracht aan D66 in beeld. Grote-stedendeskundige Van Schilfgaarde wijst erop dat je lang moet zoeken voordat je in de regeringsverklaring 'de mens' tegenkomt. Bij een partij die de nadruk legt op individualisering hoort de mens centraal te staan. Roger van Boxtel wil dat de stedelingen zelf hun stad kunnen ontwikkelen. Hij is vast van plan deze kabinetsperiode de zelfredzaamheid te bevorderen. Het zijn immers de mensen die het moeten doen. Mensen blijken ook bereid hun verantwoordelijkheid te nemen, zoals wijkverpleegkundige Paula Luijckx in een open brief aan Els Borst duidelijk maakt. De overheid heeft daarbij de belangrijke taak te motiveren en te faciliteren. Het particuliere initiatief mag niet in regelingen worden gesmoord. Varkensboer Jos Roemaat laat zien dat dan het vertrouwen in de overheid verloren dreigt te gaan.

Met de 'D' van D66 toont de partij vanouds dat zij zich dit risico terdege bewust is. Wellicht bestaat hier en daar het beeld dat het wapen van D66 tegen die dreiging beperkt blijft tot referendum en gekozen burgemeester. Ten onrechte, want het zoeken naar nieuwe vormen van betrokkenheid vinden we terug op alle beleidsterreinen. Zo kondigt Hayo Apotheker aan dat hij op regionaal niveau met alle belanghebbenden de vernieuwing van het landelijke gebied vorm wil geven. Annelies Verstand streeft ernaar iedereen op een gelijkwaardige wijze bij werk en zorg te betrekken.

Van D66 valt natuurlijk meer te verwachten dan democratisering. Aandacht voor 'groen' bijvoorbeeld. Landbouw kan dan wel eens een typisch D66-ministerie worden, al staan we voor de uitdaging om groen goed te definiëren. Maar groen gaat verder. De econoom Folmer beweert in dit nummer dat juist vanwege het milieu buitenlandse handel een typisch D66-staatssecretariaat is. Gerrit Ybema krijgt dus ruimschoots de kans om zich als D66'er te laten herkennen. Net als de andere vier bewindslieden van D66 is hij bereid die uitdaging aan te gaan. Maar, zoals Hayo Apotheker zegt, dan moeten we wel gevoed worden. In dit nummer wordt die voeding aangedragen door professoren, boeren, verpleegkundigen, ondernemers en - last but not least - SWB-werkgroepen. Als D66'ers werkelijk een partij willen waarin mensen centraal staan, dan dienen ze te zorgen dat de vijf in Den Haag niet droog komen te staan. Kortom, wij rekenen op uw recepten voor de komende nummers van *Idee*! ♦

Pien van der Hoeven

Kees Verhaar

Luis in de pels

door Pien van der Hoeven en Ib Waterreus

De vijftiende minister was het sluitstuk van de formatie. Het zou een minister voor spek en bonen zijn. Inmiddels zijn de schampere commentaren verstomd. Roger van Boxtel is met veel energie aan zijn taak begonnen. Hij gaat over het overheidsinformatiebeleid, de millenniumproblematiek en de paspoorten. Maar bovenal is hij minister voor de grote steden en de allochtonen. Hij heeft geen portefeuille, maar hij heeft wel geld en duidelijke bevoegdheden.

'Ik ben de coördinerende minister van de onderraad die de opmaat vormt voor de besluitvorming in de ministerraad rondom het grote-stedenbeleid. Driekwart van het kabinet zit in die onderraad, want behalve met Defensie, Buitenlandse Zaken en Ontwikkelingssamenwerking heb ik met alle departementen te maken. Bovendien ben ik formeel budgettair medeverantwoordelijk voor vele domeinen. Zo kan Remkes, de staatssecretaris van VROM, in principe geen gulden uitgeven aan stedelijke vernieuwing zonder overleg met mij. Die formele afspraken zijn waarborgen, maar ik was ze eigenlijk na twee weken al vergeten. Want het is de kracht van de argumenten en de ervaring die je opdoet tijdens werkbezoeken in de steden en in het contact met de bewoners, stadsbestuurders en maatschappelijke organisaties, die je de legitimatie verschaffen om je met al die onderwerpen te bemoeien.'

Wat is de meerwaarde van de D66-visie voor het grote-stedenbeleid?

'D66 is groot geworden als anti-bestel partij: wij zijn ontstaan uit verzet tegen het heersende politieke stelsel en de regentencultuur. Mijn portefeuille past in die traditie, omdat het in zekere zin een anti-bestel-portefeuille is. Toen ik aantrad, schamperde iedereen 'ach hij is minister zonder portefeuille'. Maar ik vind het juist een voordeel dat ik als een luis in de pels haaks kan gaan staan op allerlei traditioneel ontwikkelde beleidlijnen van departementen

Fatsoensrakker wordt hij wel genoemd, omdat hij mensen oproept hun verantwoordelijkheid te nemen, niet alleen thuis, maar ook voor alles wat er in de buurt gebeurt. Problemen oplossen in de grote steden vergt een onorthodoxe werkwijze die een D66-minister past. Roger van Boxtel ziet zichzelf als een luis in de pels van het politieke bestel. In het grote-stedenbeleid stelt hij de stedeling zelf centraal. Hij wil de zelfredzaamheid bevorderen, want mensen hebben volgens hem meer aan een springplank dan aan een wipkip.

naar gemeenten en instellingen. De problematiek in de steden vraagt om een onorthodoxe aanpak. Ik ben niet minister van iets, maar minister voor het Grote-Stedenbeleid. Minister van iets, dat heeft iets behoudends en daarmee soms ook iets beperkends - los van de slagkracht die een individuele bestuurder kan hebben om te vernieuwen. Ik kijk niet naar het enkele domein van een departement, maar ik bundel alle perspectieven om tot de beste oplossingen te komen.

Zo bekijk ik het Meerjarenprogramma Infrastructuur (MIT) van de minister van Verkeer en Waterstaat door een 'grote-steden-bril'. Worden de steden in de toekomst goed ontsloten? Creëren we geen geïsoleerde wooncomplexen door te bouwen op VINEX-lokaties, terwijl we voorlopig geen geld hebben om er een weg naar toe aan te leggen of openbaar vervoer te regelen? Hoe zorgen we ervoor dat niet alle koopkrachtigen wegtrekken uit de binnensteden naar de VINEX-lokaties waardoor we de steden nog verder uithollen in sociaal-economische zin?

Stuit u in het zoeken naar nieuwe oplossingen voor de grote-stedenproblematiek niet op de verkokering van de ministeries?

'Natuurlijk is het niet altijd eenvoudig. Ik kan mij goed voorstellen dat mensen dachten, wat krijgen we nu? Een minister die de problematiek ook nog eens zijdelings,

door een grote-steden-bril bekijkt. Het is even wennen, maar de relevante vraag is niet of er irritatie is. De relevante vraag is of het toegevoegde waarde heeft voor de kwaliteit van de samenleving. Als je dat belang bovenaan zet, krijg je vanzelf mensen mee. Ik zit op Binnenlandse Zaken, wat logisch is omdat steden onderdeel zijn van het openbaar bestuur. Maar ik beschouw de ambtenaren van VROM, OC&W, V&W, Justitie en al die anderen die ook bezig zijn met grote steden als mijn kompanen waar het gaat om het oplossen van de problemen die daar leven.

Aan het begin van dit jaar is, nog onder staatssecretaris Kohnstamm, het grote-stedenbeleid geëvalueerd. De conclusie was: de langdurige werkloosheid is gedaald, de veiligheid is verbeterd, maar nog niet in de probleemwijken. Maar om die probleemwijken gaat het toch juist bij het grote-stedenbeleid?

Pien van der Hoeven is eindredacteur van Idee.
Ib Waterreus is redacteur van Idee.

Foto: PvdH.

'Verbetering van de situatie in de probleemwijken is de legitimatie van het grote-stedenbeleid. Daar is de afgelopen vier jaar nog te weinig tot stand gebracht. Jacob Kohnstamm is de pionier geweest van het integrale grote-stedenbeleid. Maar hij had nauwelijks bevoegdheden en alleen een paar projectpotjes. Met het nieuwe regeerakkoord is de slag gemaakt naar een structureel integraal beleid. De geldstromen worden nu gebundeld. Zo moeten we echt iets kunnen betekenen voor de probleemwijken.'

Hoe zijn in die wijken de problemen ontstaan?

'Na de oorlog is er geweldig geïnvesteerd in de wederopbouw, ook in de sociale structuur. Clubhuizen en buurthuizen schoten als paddestoelen uit de grond. Nederland had het economische tij mee. Eind jaren zestig raakten de steden overvol. Als overloop werden de slaapsteden ontwikkeld. Daar gingen alle koopkrachtigen naar toe. De jonge gezinnen met kinderen trokken massaal de stad uit. Zo ontstonden in de grote en middelgrote steden enorme bestanden sociale woningbouw waar de economisch zwakkeren achterbleven. Die wijken kregen vervolgens een enorme instroom van allochtonen te verwerken. Daar kwam eind jaren zeventig de economische recessie nog eens overheen. Industrieel werk verdween uit de stad. Daarvoor in de plaats kwam hoogwaardig, dienstverlenend werk terug, maar de mensen in de probleemwijken zijn voor zulk werk niet opgeleid. In zo'n wijk waar generaties langdurig werkloos zijn, zie je de criminaliteit toeslaan. De jeugd duikt het drugscircuit in. Allerlei sociale voorzieningen zijn uit die buurten verdwenen: er is geen bibliotheek meer of bioscoop. Er zijn geïsoleerde woonblokken ontstaan, vaak van slechte kwaliteit. In de tijd van de stadsvernieuwing was het devies 'niet lullen, gaten vullen' en 'bouwen voor de buurt'. Maar daarmee haal je die

wijken niet uit hun isolement. Ik heb de formule van de complete stad bedacht. Die formule is gericht op differentiatie: gezinnen met kinderen in de stad houden, koopwoningen naast sociale woningbouw.'

Bestaat er niet een spanning tussen het streven naar differentiatie en het streven naar sociale cohesie? Moet je vanuit het oogpunt van sociale cohesie niet tolereren dat bepaalde groepen allochtonen bij elkaar wonen?

'De geschiedenis van de Amerikaanse steden toont aan dat dat goed kan. New York is beroemd om zijn *Little Italy* en San Francisco heeft de grootste *Chinatown*. Die wijken zijn een attractie geworden. Zo zou je in Nederland in bepaalde wijken ook zo'n groep bij elkaar kunnen laten wonen en er bijvoorbeeld de sterkste Marokkaanse wijk van Nederland van maken waar je allerlei Marokkaanse producten kunt krijgen. Dan maak je van een zwak punt een sterk punt. Maar in Almelo heb je bijvoorbeeld een treurige wijk, Kerkelanden, die helemaal geïsoleerd aan de 'verkeerde' kant van het spoor ligt. De connectie met het andere deel van de stad is helemaal weg. Tachtig procent van de bewoners is Turks, twintig procent autochtoon waarvan de helft woonwageneigeners. Daar is een situatie ontstaan waar ook die Turkse gemeenschap niet blij mee is. De eerste generatie Turken sprak geen Nederlands, maar de tweede generatie wel, want die ging naar school in Nederland. Inmiddels zitten er op de scholen in Kerkelanden bijna geen autochtone kinderen meer, zodat de leerlingen geen woord Nederlands meer met elkaar wisselen. Toen ik er op werkbezoek was, zeiden allochtonen van de tweede generatie tegen mij dat ze het zelf ook zeer zorgelijk vonden dat de Turkse kinderen niet meer vanzelf Nederlands leerden in de klas en op het school-

plein. Dat heeft tot een terugval in de integratie geleid. Zulke patronen moeten doorbroken worden.'

Maar hoe pak je dat aan?

'Misschien kun je een multicultureel centrum op een hoek van die wijk bouwen en doorgangen onder het spoor maken zodat de aansluiting met het centrum weer beter wordt. Of misschien moet je daar waar een aantal woningen toe zijn aan renovatie weer wat hoogwaardiger woningen bouwen. Je moet ook de bedrijvigheid en winkels die verdwenen zijn weer terug laten komen.'

Betekent dat ook dat in stadswijken waar weinig ruimte is voor nieuwbouw gesloopt moet worden?

'Het zou best kunnen dat je soms vrij fors moet ingrijpen om een daadwerkelijke verandering op gang te brengen. Maar ik ga niet op de stoel van stadsbestuurders zitten. Het stadsbestuur moet dat soort dingen in dialoog met de bevolking bedenken. Je ziet nu ook steeds vaker dat bestuurders het bedrijfsleven erbij betrekken.'

Met name in de grote steden blijkt het basisonderwijs moeite te hebben om voldoende leraren aan te trekken.

'In de nieuwe *Integratienota* wordt heel zakelijk uiteengezet dat een groot gedeelte van de jeugd, ook van de allochtone, helemaal niet problematisch is, maar dat in een aantal geconcentreerde gebieden grote problemen bestaan. Dat vraagt geweldige inspanningen van onderwijs-, zorg- en welzijnsinstellingen, die daarvoor overbelast raken. Daar komt de immigratieproblematiek, het asielvraagstuk nog bij, want het water loopt altijd naar het laagste putje. En dan roepen wij maar: de scholen moeten dit en die instellingen moeten dat... maar het is een onvoorstelbaar zwaar karwei dat van die mensen gevraagd wordt. Om toch voldoende leerkrachten aan te trekken, moeten de arbeidsomstandigheden verbeteren. Voor huisartsen in achterstandsgebieden worden extra financiële middelen uitgetrokken, omdat ze extra zware praktijken hebben. Misschien moet je wat het onderwijs betreft ook aan dat soort maatregelen denken. Die leerkrachten zijn heel hard nodig voor een succesvol integratiebeleid. Zij moeten de energie en de interesse houden om er in te blijven investeren. Het gaat er om dat de mensen zelf de ruimte krijgen om hun stad te ontwikkelen. Dat sluit aan bij het democratisch gedachtegoed van D66. Maak mensen zelf weerbaar. Bevorder de zelfredzaamheid. Geef mensen een springplank in plaats van een wipkip.'

Net als Paul van Schilfgaarde in zijn artikel in dit nummer van Idee bepleit, wilt u de mens centraal stellen.

'Precies. Ik ben het ook eens met het pleidooi van Van Schilfgaarde voor een grote-stedenbeleid dat vitaliteit en optimisme uitstraalt en barrières doorbreekt. Ik ga niet zielig doen over die wijken; ik wil de kracht organiseren. Zo heeft het stadsbestuur in Tilburg het geluk dat in bepaalde oude industriële wijken gebruik kan worden gemaakt van nog bestaande netwerken, terwijl in wijken in sommige andere steden de sociale samenhang volstrekt verdwenen is. Toen ik jaren geleden in Amsterdam in de Rivierenbuurt kwam wonen, was het eerste dat mijn buurvrouw tegen me zei: 'Hoor eens, we zijn hier allemaal gewend onze deurknop te poetsen.' Aan

dat soort kleine dingen kun je merken dat mensen zich verantwoordelijk voelen.'

Denkt u dat u met uw portefeuille kunt laten zien dat D66 een partij is van normen en waarden?

'D66 gaat uit van de kracht van het individu. Naarmate het individu sterker is, kan het ook beter de verantwoordelijkheid voor de samenleving dragen. Individualisering staat dus niet voor egoïsme of egocentrisme, maar voor individuele ontplooiing die maakt dat je je medeverantwoordelijk weet voor je medeburger.

Wat ik in de *Integratienota* centraal wil stellen, is het begrip burgerschap. Je moet mensen in staat stellen om een volwaardige burger te zijn. Dat kan alleen door mensen de waarden en normen van onze democratische rechtsorde te laten verinnerlijken. Die normen gaan verder dan alleen 'eert uw vader en uw moeder'. Men moet verantwoordelijkheid willen dragen, niet alleen voor de eigen huiskamer, maar voor al datgene wat er in de wijk gebeurt.'

Begint dat op de basisschool of in de crèche?

'Dat begint als mensen nog heel jong zijn, thuis in de opvoeding en dat wordt gecomplementeerd op school. We doen wel eens lacherig over de Amerikanen die op de kleuterschool al beginnen met het zingen van het volkslied en het repeteren van het *Fifth amendment*. Toch draagt dat bij aan de verinnerlijking van normen. Tegelijkertijd mogen we natuurlijk niet de verworvenheden van de jaren zestig te niet doen. Die verworvenheden zoals openheid en transparantie moeten we koesteren. Iedereen mag zeggen wat hij wil, maar moet daarbij wel een aantal waarden en normen in acht nemen.' ♦

Grote-stedenbeleid: herstel van een dialoog

door Paul van Schilfgaarde

Grote-stedendeskundige Paul van Schilfgaarde doet Roger van Boxtel drie aanbevelingen. Stel mensen centraal in het grote-stedenbeleid. Regel daarom meer via contracten en minder via de wet. Kies voor de projectgewijze aanpak. Dat is de beste manier om de barrières tussen de departementen te doorbreken.

Een stad is niet dood, maar leeft en herleeft onder de handen van de mensen die eraan bouwen, haar onderhouden, er wonen en werken, die de stad ervaren als 'hun stad'. De dialoog tussen mensen en stad is er een waar beiden wel bij varen. De stad is een kans en biedt perspectief voor de burger die zich er vestigt. Wanneer de dialoog ophoudt omdat die burger dat perspectief niet meer ervaart, de stad geen echte kansen meer biedt en de mensen die stad niet meer als 'hun stad' ervaren, dan sterft de stad af en komt in problemen. Grote-stedenproblematiek is gevolg van een verbroken dialoog. Grote-stedenbeleid is werken aan herstel van die dialoog. In de regeringsverklaring vinden wij de uitgangspunten van het grote-stedenbeleid. Wordt met dit beleid inderdaad de dialoog hersteld? Krijgen mensen de kansen en het perspectief dat nodig is? Of is er méér nodig? En vooral anders? Ik denk van wel en zal dat verduidelijken aan de hand van drie steekwoorden: mensen, projectgericht, contracten. De drie steekwoorden hangen met elkaar samen en zijn gebaseerd op een visie op stad en stedeling. Een visie op mensen als zelfstandige en verantwoordelijkheid nemende personen. Een visie op de stad als leef- en werkomgeving van die personen maar ook een stad die voortdurende aandacht van mensen nodig heeft.

Mensen centraal

Wie de regeringsverklaring leest moet lang zoeken voor hij het woord 'mens' treft. Overheid, bestuur, regelingen en maatregelen staan centraal. Geen bevoogdende overheid wordt gesteld, maar toch wel een erg overrompelende, alles naar zich toetrekken overheid. Pas op bladzijde 7 komen wij dan 'mensen op een te grote afstand van de arbeidsmarkt' tegen. Die moeten een helpende hand krijgen, temidden van overheidsinvesteringen, overheidszorg, een beter toegerust politieapparaat en een nieuw fiscaal stelsel....

Grote-stedenbeleid is in de eerste plaats een zaak van mensen:

Prof.dr. P. van Schilfgaarde is hoogleraar geodesie aan de Universiteit van Delft en oprichter van Seinpost Adviesbureau BV, een bureau dat zich richt op de revitalisering van de stedelijke economie.

ondernemers en bewoners, schoolgaande jeugd en bejaarden, tweeverdieners en werkzoekenden, allochtonen en autochtonen. Zij leven in de stad, nemen initiatieven en houden de stad leefbaar. De overheid helpt daarbij, zowel steun als correcties zijn onontbeerlijk. Maar het zijn de mensen die het moeten doen.

Projectgerichte aanpak

Wie zoals ik jarenlang in de stadsvernieuwing heeft gewerkt, weet hoe belangrijk de projectgerichte aanpak was. En dat was nog relatief simpel: immers stadsvernieuwing ging in de eerste plaats uit van de problemen met het vastgoed. Er is wel rekening gehouden met de mensen, maar zelden stonden die centraal.

In een grote-stedenbeleid dat mensen centraal stelt zal nog sterker dan bij de stadsvernieuwing met verschillen tussen steden, wijken en mensen rekening gehouden moeten worden. Differentiatie is essentieel.

Hoedt u voor de sluitende aanpak zou ik de ministers willen toeroepen. Deze eist regeling op regeling, controle in plaats van motivatie, leidt tot afwachten in plaats van initiatief.

Een voorbeeld uit de regeringsverklaring:

'De onmiskenbaar veranderende werkgelegenheidsproblematiek ..... vereisen intensief overleg tussen overheid en sociale partners. Daarbij zijn veel onderwerpen aan de orde. ....de combinatie van arbeid en zorg, de arbeidsdeelname door ouders, het realiseren van de ambitie van een sluitende aanpak.....' (blz. 10).

Hier hebben we haar dan, de ambitie van de sluitende aanpak. De initiatief dodende, regulerende, alles institutionaliserende .... etc. De projectgerichte aanpak houdt in dat als je een probleem onderkent, dat probleem direct samen met de betrokkenen wordt aangepakt of, nog liever, dat betrokkenen zelf de kans krijgen het op te lossen.

'Bij de opvang van asielzoekers zal nadrukkelijker dan voorheen een beroep gedaan worden op de eigen verantwoordelijkheid van asielzoekers zelf. Zo zal aan bepaalde groepen asielzoekers de mogelijkheid worden gebo-

den om zelf onderdak te zoeken en zal zo spoedig mogelijk het verrichten van bepaalde vormen van betaalde arbeid door asielzoekers mogelijk gemaakt worden' (blz. 15).

Eindelijk! ben ik geneigd te roepen. Maar goed lezend kom ik tot de wat wrange constatering dat een probleem niet opgelost wordt maar alleen bij een ander wordt gedeponereerd. Hoe anders zou het kunnen klinken:

'Bij de opvang van asielzoekers zal veel meer dan voorheen asielzoekers de kans geboden worden het complex van problemen waarmee zij worstelen op te lossen. Op korte termijn zullen enkele projecten starten waarbij woningcorporaties, werkgevers en onderwijsinstellingen gezamenlijk aan asielzoekers woning, werk en onderwijs kunnen aanbieden.'

Het is duidelijk dat een project zoals dit laatste uitgaat van een contract tussen de betrokken organisaties en de asielzoeker. En daarmee kom ik aan het laatste en moeilijkste steekwoord.

Contracten; minder regelingen

Als we mensen centraal stellen dan eist dat een aparte methodiek. De projectgewijze aanpak biedt handvatten. De combinatie van: 'mensen centraal' en 'project-aanpak' leidt tot een aanpak waarin niet de regeling (voor allen gelijk) maar het contract (elk contract kan anders zijn) uitgangspunt wordt.

Dit individuele contract zal uiteraard zijn grond moeten vinden in het 'sociale contract' dat mensen in een samenleving bindt. Wie zich hieraan onttrekt is ook niet aanspreekbaar op een individueel contract. Maar ook het omgekeerde geldt: het sluiten van een individueel contract brengt iemand weer terug in de samenleving en in het verband van het sociaal contract.

Met wie wordt een contract gesloten?

Het grote-stedenbeleid richt zich op de vitale stad die stedelingen kansen en perspectief biedt. Uitgaande van deze doelstelling, noem ik vier groepen die in ieder geval benaderd kunnen worden voor een individueel contract: ondernemers, jongeren, werkwzoekenden, nieuwe alloctonen en asielzoekers.

Ik spreek over een individueel contract omdat iedereen individueel moet besluiten wel of niet mee te doen. Maar natuurlijk kunnen contracten gesloten worden met groepen. Een groep ondernemers, een klas in een school, een coöperatie van werkwzoekenden.

Wie is contractpartner?

Lang niet altijd de overheid! De overheid kan in problemen komen bij het sluiten van contracten. Soms is de overheid direct partij (bij gezamenlijke investeringen), soms op afstand (bij een garantstelling) soms als stimulator of waarnemer (bij leerwerkcontracten). Degenen die belang hebben, en die instrumenten kunnen verschaffen die bijdragen aan de oplossing, moeten partij zijn. De overheid schept een omgeving waarin die contracten gesloten kunnen worden. Enkele voorbeelden:

Het leerwerkcontract bindt school, werkgever en leerling/werknemer. Niet de regeling (diploma) staat centraal maar het doel om de leerling een perspectief en de werkgever een goede arbeidskracht te geven.

Het activeringscontract van de asielzoeker bindt de asielzoeker,

een woningeigenaar, een onderwijsinstelling, en zo mogelijk een werkgever. Het starterscontract bindt de starter aan verplichtingen tegenover bijvoorbeeld de verhuurder van bedrijfsruimte, een klantengroep, of een scholingstituut.

Vaak zal de overheid wel contractpartner zijn. Bijvoorbeeld als werkgever van een Melkertbaan of JWG-er. Dan wordt het contract bij voorkeur aangegaan vanuit de privaatrechtelijke positie van de overheid. Slechts in een beperkt aantal gevallen is de overheid als zodanig contractpartner.

Welke inhoud heeft het contract?

Doelstelling van het contract is om een perspectief te creëren voor de betrokkenen, maar tevens om daar een verantwoordelijkheid neer te leggen zelf aan dat perspectief te werken. In de meeste gevallen gaat het dan ook om een inspanningsverplichting.

Het contract kan zich richten op de individuele ontwikkeling van een persoon (werken, leren), of de economische activiteit van een persoon (starter, bedrijf), of op het beheer en de ontwikkeling van vastgoed.

De gezamenlijke inspanning van vele betrokkenen is soms nodig om een wijk (drugsverziekte buurten of verpauperde winkelgebieden) weer gezond te maken. Het verbindende contract kan de oprichting van een participatiemaatschappij zijn die ook de ontwikkeling en het beheer van vastgoed tot doel heeft. Een samenspel van woningcorporatie, eigenaren, ondernemers en huurders is daarbij nodig.

En weer: of de gemeente zelf participeert dan wel de omgevingsvoorwaarden schept kan van geval tot geval verschillen.

De waarborgen voor naleving

De belangrijkste waarborg voor naleving van een contract is dat het een oplossing biedt waar hij of zij 'om gevraagd heeft' en zich daar dus ook voor wil inzetten.

De tweede waarborg ligt in de effectiviteit en instrumentatie, deze moet vlekkeloos zijn! Een contract om zich in te zetten voor een baan eist vacatures, sollicitatiegesprekken, cursussen etc. Het gaat om effectieve instrumenten die naar een doel leiden.

Natuurlijk liggen er uiteindelijk ook sancties voor iemand die zich niet aan zijn verplichtingen houdt. Maar dat komt in laatste instantie. De doelgerichtheid en effectiviteit zijn belangrijker.

Optimisme

Grote-stedenbeleid hoort vitaliteit en optimisme uit te stralen, en moet barrières doorbreken. Het is niet allemaal kommer en kwel. Onze steden zijn rijk en bieden veel kansen.

Maar onze steden doorleven wel een geweldige cultuuromslag, en dat brengt spanningen mee en problemen. Die problemen vinden hun oorsprong bij mensen. Het omzetten van problemen in kansen, van afhankelijkheid in zelfstandigheid, van lethargie in dynamiek: daar ligt de uitdaging voor het grote-stedenbeleid.

Heel praktisch blijkt ook een projectgewijze aanpak de beste manier om de barrières tussen ministeries met hun eigen begrotingen, regels en procedures te doorbreken.

En dat de mondige burger een contract, een voor wat hoort wat wil, dat behoeft nauwelijks betoog.

Daarom! Een uitdaging voor de minister van het grote-stedenbeleid. ♦

'D66 heeft ook te maken met een markt, namelijk de kiezersmarkt'

door Jasper Wesseling

De portefeuille van de staatssecretaris van Economische Zaken bestaat namelijk niet alleen maar uit buitenlandse handel maar kent ook een forse binnenlandse component. Behalve over het regionaal-economische beleid gaat de staatssecretaris bijvoorbeeld ook over het consumentenbeleid, het stimuleren van ondernemerschap (starters), toerisme en het stimuleren van buitenlandse investeringen in Nederland. Verder, vertelt Ybema enthousiast, 'zit ik ook in de sociaal-economisch Zeshoek, waar alle belangrijke beslissingen over het sociaal-economische beleid worden genomen.' De Zeshoek bestaat uit de ministers van Algemene Zaken, Financiën, Economische Zaken, Sociale Zaken, Binnenlandse Zaken en Volksgezondheid. Om partijpolitieke redenen - door de verdeling van ministersposten zou er slechts één minister van D66 in de Zeshoek komen, namelijk minister Borst- is besloten om ook de staatssecretaris van EZ in de Zeshoek op te nemen.

In de Zeshoek worden macro-economische onderwerpen besproken. Wat is daarbij de toegevoegde waarde van D66? Komt het niet gewoon neer op het gemiddelde van de PvdA en VVD?

'De toegevoegde waarde van D66 ligt in het combineren van het marktdenken met sociale en ecologische doelstellingen. De VVD heeft een eenzijdige fixatie op het marktdenken. De PvdA daarentegen hangt te sterk op het sociale denken en blijft huiverig voor de markt. Dat bleek vorige kabinetsperiode: toen Wijers nog geen twee jaar bezig was met het bevorderen van een betere werking van de markt, vond de PvdA het al welletjes en begon op de rem te trappen.'

Extra dimensie

'De toegevoegde waarde van een derde partij als D66 is dat onderhandelingen minder eendimensionaal worden. Bij twee partijen heb je altijd een winnaar en een verliezer. Dat maakt onderhan-

In de week van dit interview heeft staatssecretaris Ybema net zijn eerste grote project afgerond. Het ging hierbij om de onderhandelingen met Noord-Nederland over de verdeling van de extra gelden voor de ruimtelijke-economische structuur. Ybema is zichtbaar tevreden met het resultaat. Niet alleen omdat hij zelf uit het Noorden komt en er van overtuigd is dat hiermee een voor Noord-Nederland zeer mooi pakket uit de bus is gekomen, maar ook omdat hij als staatssecretaris van Economische Zaken verantwoordelijk is voor het regionaal-economische beleid.

delen zeer moeizaam. Met een extra partij met duidelijk eigen accenten, zoals bijvoorbeeld het milieu, komt er een dimensie bij. Zo kom je ook los van de onbeveiligelijkheid die er bij een twee-partijen-kabinet kan ontstaan.

Ik denk dat de vorige kabinetsperiode duidelijk heeft laten zien dat D66 ook op dit departement iets toevoegt. Onder minister De Korte is er bijvoorbeeld nooit veel gedaan aan een betere werking van de markt, terwijl hij toch uit een partij komt die daar voor staat en als vice-premier een sterke positie had. Onder Wijers is er voortvarend gewerkt aan een betere werking van markten en vernieuwing van de economie. In een relatief korte tijd heeft hij vrij forse wijzigingen in de economische structuur weten door te voeren. Denk aan de geheel nieuwe wet voor de economische mededinging die dit jaar in werking is getreden. Vaak duurt het wel twee kabinetsperiodes voordat zo'n wetsvoorstel uiteindelijk is omgezet in een nieuwe wet. Wijers heeft dat in één periode gedaan. Het milieu is een ander voorbeeld. Ook daar was onder vorige ministers van Economische Zaken niet veel mee gedaan. Wijers heeft het milieu veel sterker in het beleid van Economische Zaken weten te verankeren.'

Waarom is meer mededinging een D66-punt?

'Door het stimuleren van de mededinging gaat de markt beter werken. Daardoor wordt het productieproces efficiënter. Dat leidt niet alleen tot een hogere kwaliteit van producten en diensten tegen een lagere prijs maar meestal ook tot een groter aanbod van nieuwe producten en diensten. Dat is allemaal gunstig voor de consument. Het uiteindelijke doel van economische mededinging is een versterking van de positie van de consument. Dat vind ik een typische D66-invalshoek. De VVD heeft in de praktijk nogal eens moeite met het stimuleren van mededinging. De VVD is meer gebonden aan bepaalde economische belangengroepen die helemaal geen belang hebben bij meer mededinging omdat daardoor hun positie onder druk kan komen te staan. Denk aan de notarissen of de medisch-specialisten. Het is veel lastiger voor de VVD om tegen die groepen in te gaan dan voor D66.'

Jasper Wesseling is econoom en werkzaam als hoofd beleidsinteractie bij Senter.

Foto: J. van der Meyde

Staatssecretaris Ybema: 'De VVD heeft in de praktijk nogal eens moeite met het stimuleren van mededinging'

Consumer concerns

'De consument als mondige burger hoort voor D66 centraal te staan. Die moeten we niet betuttelen maar wel instrumenten in handen geven. Bijvoorbeeld door de transparantie van de markt te vergroten. Niet alleen nationaal door meer marktwerking maar ook internationaal door de introductie van de Euro.

Consumenten gaan zich steeds meer druk maken om andere zaken dan alleen de prijs en kwaliteit van producten. De vraag hoe een product tot stand komt, wordt steeds belangrijker. Consumenten vragen zich af welke grondstoffen worden gebruikt en onder welke omstandigheden het wordt geproduceerd. Denk aan zaken als kinderarbeid en dierenwelzijn. Ik probeer nu in de onderhandelingen over een nieuw akkoord over de wereldhandel meer aandacht te krijgen voor dit soort *consumer concerns*.

Een geheel ander voorbeeld waar het belang van de consument een grotere plaats moet krijgen, is de gezondheidszorg. Ook daar moet de consument, de patiënt in dat geval, volgens mij veel centraler komen te staan.'

Wat zijn uw andere prioriteiten?

'Zeer hoge prioriteit de komende jaren heeft het stimuleren van ondernemerschap. Ik wil het aantal mensen dat een bedrijf begint, de zogenaamde starters, vergroten. De afgelopen 10 jaar is het aantal starters gestegen van circa 25.000 tot 40.000. Mijn ambitie is om dat aantal deze kabinetsperiode op zo'n 50.000 te krijgen. Om dat te realiseren moet het makkelijker worden om financiering te krijgen. Ook moeten we voorkomen dat regelgeving het

starten van een bedrijf onnodig belemmert; daarom zal de vestigingwet ook kritisch worden bekeken.

Verder moeten we, om starten te stimuleren, gek genoeg, ook kijken naar de beëindiging van bedrijven. Mensen die al een keer geprobeerd hebben een bedrijf op te richten maar mislukt zijn, moeten ook een nieuwe kans krijgen. Met het oog op dit soort herstarters wordt ook gekeken naar de faillissementswet. Ik weet nu nog niet waar dat toe gaat leiden, maar in ieder geval moeten we af van het idee dat als iemand een keer failliet is gegaan, hij nooit meer zou kunnen beginnen. Dat brengt mij op het laatste punt. Meer ondernemers is ook een kwestie van cultuurverandering. De huidige samenleving is te veel gericht op werknemerschap en te weinig op ondernemerschap. Daarom moeten bijvoorbeeld ondernemers betrokken worden bij het onderwijs. In het onderwijs moeten meer ondernemersvaardigheden aan bod komen; zo moeten studenten aan het eind van hun studie bijvoorbeeld vertrouwd zijn met het maken met een business plan.'

's Avonds thuis

'Een tweede prioriteit ligt bij het bevorderen van de export, vooral binnen de Europese Unie. Ik wil daarbij een belangrijk accent leggen op het midden- en kleinbedrijf (MKB), de bedrijven met minder dan 100 werknemers. Van de 450.000 MKB-bedrijven exporteren er maar 50.000. De commerciële mogelijkheden voor die sector zijn vele malen groter. De Euro zal daar, denk ik, een bijdrage aan kunnen leveren. Door de introductie van de Euro verdwijnt namelijk het valutarisico. Vooral voor kleinere bedrijven is dat psycho-

logisch van groot belang; het is toch net iets minder buitenland als je dezelfde munt hebt. Toch denk ik dat kleine bedrijven net even de drempel over geholpen moeten worden. Ruim driekwart van onze export blijft binnen een straal van 500 kilometer; dat zijn afstanden waarbij je, als je wilt, 's avonds gewoon weer thuis kunt zijn. Daarom ben ik op dit moment bezig de mogelijkheden voor beginnende exporteurs te vergroten. Bedrijven moeten actief worden benaderd door exportconsulenten met vragen als waarom exporteert u niet? Natuurlijk moeten de bedrijven die eigenlijk best willen exporteren dan ook goed advies krijgen. Dat kunnen de exportconsulenten doen, maar die moeten ook zoveel mogelijk gebruik maken van de kennis van anderen. Je hebt nu verschillende instanties die allemaal optreden als adviseur voor het MKB. Denk aan de bank of de administratieve accountants. Al die adviseurs weten vaak maar een heel klein beetje over export. Door de krachten te bundelen, kunnen ze veel meer voor die kleine bedrijven betekenen. Zo wil ik op een praktische manier bedrijven helpen bij hun eerste exportervaringen.'

Waarom is een exporterend MKB voor D66 van belang?

'Omdat het geweldig kan bijdragen aan het stimuleren van de economie. Uitvoer vergroot de bedrijvigheid en versterkt de economie. Dat leidt tot meer werkgelegenheid en een groter draagvlak voor sociale voorzieningen. Al met al draagt een exporterend MKB een belangrijk steentje bij aan een in sociaal-economisch opzicht, gezonder Nederland.'

Koopman versus dominee

'In de derde plaats zal ik de komende jaren ook veel aandacht blijven besteden aan nieuwe en opkomende economieën. Veel aandacht zal daarbij uitgaan naar het versterken van economieën in Midden en Oost-Europa. We moeten doorgaan met het helpen van die jonge democratieën bij het opbouwen van een markteconomie en ze zo snel mogelijk klaarstomen voor toetreding tot de Europese Unie.

Maar we moeten ons niet beperken tot Midden- en Oost-Europa. Er zijn ook markten die iets verder van huis liggen maar commercieel wel interessant zijn. Daar liggen echter wel vaak politieke complicaties. Dan ontstaat een afweging tussen de koopman en de dominee. Neem bijvoorbeeld Iran. De afgelopen tijd is het Iraanse regime een iets betere koers gaan varen. De vraag is wat doe je dan: wachten tot de situatie echt helemaal verbeterd is of juist proberen die gunstige ontwikkelingen te stimuleren door meer handelscontacten. De ervaring leert namelijk dat een uitbreiding van de handel een regering ook kan helpen de hervormingen door te zetten.

Bij dit soort afwegingen speelt natuurlijk ook wat andere landen doen een rol. Als andere landen al actief zijn, ben je in sommige opzichten eigenlijk al weer te laat. Tegelijkertijd wil je ook weer niet te vroeg zijn.'

Hoe kijkt u aan tegen de relatie tussen handel en milieu? En tegen handel en mensenrechten?

'Bij de nieuwe onderhandelingsronde binnen de Wereldhandelsorganisatie (WHO) wil ik een heel duidelijk accent leggen bij die aspecten, wat ik eerder al noemde consumer concerns. Milieu is bij uitstek een mondiaal probleem. Dat moet mijns inziens ook in de handelscontacten tot uitdrukking komen. Ik zal aan het milieu dan ook heel consequent aandacht blijven besteden. Denk bijvoor-

beeld aan tropisch hout; daarbij kan best een verplichting tot herbeplanting gelden. In mijn visie zijn handel en milieu te zeer met elkaar verweven om ze los te koppelen.'

Geldt dat ook voor de mensenrechten?

'Ook mensenrechten mogen niet onbesproken blijven in de handelscontacten. In ieder geval moeten we landen onder druk blijven zetten om te zorgen dat er iets verbetert. Ik moet daar wel bij zeggen dat je niet overal de normen uit Nederland kan toepassen. Een deel van de normen wordt ook bepaald door het ontwikkelingsniveau en door de cultuur, maar dat mag nooit ten koste gaan van elementaire mensenrechten.'

Kunt u ook iets meer vertellen over andere elementen uit uw portefeuille? Zoals bijvoorbeeld het regionaal-economische beleid?

'De komende jaren wil ik het regionaal-economisch beleid op een wat nieuwe leest schoeien. Regio's moeten meer kunnen concurreren op kwaliteit, bijvoorbeeld door ze meer budget te geven dat ze zelf kunnen besteden. Het beleid moet decentraler worden. Regio's moeten zelf kunnen bepalen hoe ze met bedrijventerreinen omgaan en ook zo veel mogelijk zelf de infrastructuur invullen. Het beleid moet zo veel mogelijk bottom-up tot stand komen. Regio's die goede projecten indienen, maken een grotere kans op geld. In het verlengde van het regionaal-economisch beleid is het van belang om ook de Europese structuurfondsen goed te benutten. Ik wil proberen in ieder geval uit de beschikbare middelen ook voor Nederland een redelijk deel binnen te halen en dat geld vervolgens ook binnen Nederland zo goed mogelijk aan te wenden. Die gelden moeten deels in de regio, deels in de stad en deels voor het platteland gebruikt worden. Op dit vlak trek ik veel op met Hayo Apotheker, de D66-minister van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij en de D66-minister van Grote-Steden- en Integratiebeleid, Roger van Boxtel.'

In hoeverre gaan D66-bewindslieden het deze periode anders doen dan vorige keer? Er is toch nogal wat kritiek geweest dat D66-bewindslieden in de vorige kabinetsperiode te weinig voor de partij stonden en te veel vakminister waren. Wat voor lering is er uit het vorige kabinet getrokken?

'We zijn in ieder geval een ervaring rijker. Dat heeft er onder andere toe geleid dat alle D66 bewindspersonen een politiek assistent hebben gekregen. Die assistenten hebben onder andere als taak de partijpolitieke contacten naar fractie, partijbestuur en de regio's goed in de gaten te houden. Het betekent ook dat er een intensiever contact is tussen de D66-bewindslieden onderling. Bijvoorbeeld over de zaken die op de agenda van de ministerraad staan. Het komt nu veel vaker voor dat politieke assistenten elkaar er op attenderen dat er agendapunten zijn die voor de portefeuilles van andere D66-bewindslieden van belang zijn. Ook het contact tussen bewindslieden en fractie proberen wij te intensiveren.

Verder zijn we van plan om te komen tot een effectievere inschakeling van D66-bewindslieden in politieke campagnes. Het rendement van D66-bewindslieden voor de partij moet groter worden. In het verleden waren D66-ministers vooral dienaren van de kroon. Dat deden ze verder heel goed, maar de partij had daar minder aan. D66 heeft ook te maken met een markt, namelijk de kiezersmarkt. D66-bewindslieden moeten dus wel herkenbaar zijn als D66'er. Kiezers moeten je kennen en ook weten wat voor beleid je voert. ♦

Typisch D66-staatssecretariaat

door Henk Folmer

Volgens econoom Henk Folmer kan D66 zich herkenbaar maken in Paars II door twee speerpunten van de partij, milieu en economie, met elkaar te combineren. Staatssecretaris Ybema moet zorgen dat milieu-overwegingen een rol gaan spelen in het internationale goederenverkeer.

Op het eerste gezicht lijkt het dat de 'vierde minister' van D66, de 'minister van buitenlandse handel' Gerrit Ybema, wat betreft de profilering van D66 een wat bescheidener rol is toebedeeld dan zijn vier Democratische collega's in het kabinet. Dit staatssecretariaat wordt immers meestal beschouwd als belangenbehartiger van het Nederlandse bedrijfsleven. Velen zien deze staatssecretaris vooral als hoofd van een delegatie van ondernemers om het Nederlandse product in het buitenland te slijten. Het lijkt bovendien een ondankbare taak. Immers, wanneer een delegatie met vette orders thuiskomt, zullen weinigen dit op de eerste plaats op het conto van de staatssecretaris willen plaatsen. Men zal eerder geneigd zijn het succes toe te schrijven aan de captains of industry of de kwaliteit van het Nederlandse product. Bij tegenvallende resultaten daarentegen zal al gauw de beschuldigende vinger in de richting van de staatssecretaris gaan.

Zelfs een vluchtige en oppervlakkige beschouwing leert dat het bovenstaande een grove karikatuur is en dat buitenlandse handel een typische post is waarop D66 zich kan profileren. Dit staatssecretariaat biedt namelijk de unieke mogelijkheid om twee typische D66-speerpunten met elkaar te combineren, te weten milieu en economie. De economische kant zal duidelijk zijn, maar wat heeft buitenlandse handel met milieu te maken? Tot op heden, ten onrechte, erg weinig. De regelgeving rond het internationale handelsverkeer staat voornamelijk in het teken van het waarborgen van vrijhandel en het voorkomen van bevoorrchting van het eigen bedrijfsleven. Zonder het belang van vrijhandel en voorkoming van discriminatie ook maar enigszins in twijfel te trekken, wil ik de stelling verdedigen dat de huidige spelregels tekortschieten en dat in de diverse internationale handelsverdragen plaats ingeruimd moet worden voor het milieu. Immers, zolang milieu-overwegingen bij internationale handel een ondergeschikte rol spelen zal het uitermate moeilijk, zo niet onmogelijk, zijn een halt toe te roepen aan productieprocessen die een bedreiging vormen voor het lokale of het internationale milieu.

Tot op heden staat het ieder land vrij zijn eigen productietechnieken te kiezen, ongeacht de gevolgen voor het milieu. Bovendien wordt door de globalisatie de concurrentie tussen landen steeds feller, hetgeen betekent dat landen er alles aan doen de prijs van hun producten zo laag mogelijk te houden, ook al is dat schadelijk

voor het milieu. Prijsconcurrentie vormt derhalve een belangrijk obstakel voor de invoering van milieuvriendelijke, maar daardoor vaak dure technieken in een land dat een verbetering van het milieu nastreeft. Bovendien kan een importerend land een product volgens de regels van onder meer de Wereldhandelsorganisatie niet weigeren op grond van de wijze waarop het geproduceerd is. Ook voor de milieubewuste consument is het doorgaans onmogelijk producten die op een milieubelastende wijze geproduceerd zijn links te laten liggen om de eenvoudige reden dat hij niet over de juiste informatie beschikt. Het voorgaande betekent dat milieu-overwegingen in het huidige internationale goederenverkeer geen rol van betekenis vervullen. Om hier verandering in aan te brengen is ingrijpen van overheidswege noodzakelijk. Het is hier waar voor een D66'er als Gerrit Ybema kansen liggen. Mocht hij er in slagen op dit terrein zelfs maar enige voortgang te boeken dan heeft hij een prestatie van formaat geleverd die zowel in binnen- als buitenland niet onopgemerkt zal blijven.

Uiteraard is de invoering van beperkingen van internationale handel ter bescherming van het milieu uiterst ingewikkeld. Een eerste complicerende factor is dat nieuwe en schonere productietechnieken doorgaans kostbaar zijn en voor het bedrijfsleven in met name ontwikkelingslanden onbereikbaar zijn. Bovendien zijn deze landen voor hun ontwikkeling vaak in sterke mate afhankelijk van de export van één of enkele producten. Beperking van dergelijke exporten om wat voor reden dan ook kan derhalve hoogst ongewenste sociale en economische gevolgen hebben. Ook de geïndustrialiseerde landen zijn niet zonder meer bereid offers te brengen ten behoeve van de bescherming van het milieu, zeker wanneer dit gepaard zal gaan met grote en economische sociale offers. Ook deze landen zullen zich daarom verzetten tegen handelsbeperkingen wanneer dit hun te pas komt.

Vanwege het ontbreken van een wereldregering die landen dwingend maatregelen kan opleggen zal verandering in de regelgeving slechts op basis van vrijwilligheid kunnen plaats vinden. Bovendien, ook wanneer er eenmaal overeenstemming bereikt is, is correcte uitvoering van de overeenkomsten niet zonder meer gegarandeerd. Ook hier heerst weer de vrijheid van autonome landen. Samenvattend kunnen we stellen dat bescherming van het milieu via het stellen van milieu-eisen aan internationale handel een noodzakelijke, doch uiterst gecompliceerde zaak is. Zowel ontwikkelde als ontwikkelingslanden zullen vele aanleidingen zoeken en vinden om obstakels op te werpen. Kortom, Gerrit Ybema staat voor een van de grootste uitdagingen in dit kabinet. Een post D66 waardig. ♦

Henk Folmer is hoogleraar milieu-economie aan de Katholieke Universiteit Brabant en hoogleraar Algemene Economie aan de Landbouwuniversiteit van Wageningen.

Grijze zones verkennen

Een opdracht voor D66

door Wim Dik

Het is het lot van elke Democraat dat bij hem of haar op gezette tijden geïnformeerd wordt naar de toegevoegde waarde van D66. In reactie daarop plachten we te wijzen op het belang van een pragmatische en ondogmatische aanpak van actuele kwesties en ik vind dat we daar ook gewoon mee door moeten gaan. Daarmee laden we dan natuurlijk wel de verplichting op ons om die inhoudelijke bijdrage zo goed mogelijk uit te werken. Gerrit Ybema werkt al jaren vanuit dit 'plichtbesef' en heeft reeds vele steentjes bijgedragen. Een van de thema's die hij aankaart in het vraaggesprek in dit nummer van Idee, is de relatie tussen handel en mensenrechten. In het bestek van het interview kan hij daar niet al te diep op ingaan, maar hij werpt wel de juiste vragen op. Daar hij ook nog blijkt geeft van een doelgerichte instelling, zou ik hem willen aanmoedigen om die relatie verder te onderzoeken.

In Nederland wordt de toon gezet door de spreekwoordelijke dominee en de al even spreekwoordelijke koopman, die ook door Ybema gememoreerd worden. Die dominee vindt handel drijven met 'een fout land' al snel verkeerd ('we moeten onze principes hooghouden') en die koopman is, op zijn beurt, niet bijster geïnteresseerd in de problematiek ('zaken zijn zaken'). De belangrijkste vraag raakt zo op de achtergrond. Die luidt: wat zijn nu precies de gevolgen van het voortzetten, uitbreiden dan wel stopzetten van de handel met land x? Ybema noemt als voorbeeld Iran. 'De afgelopen tijd is dat regime toch een iets betere koers gaan varen. De vraag is wat doe je dan: wacht je tot de situatie echt helemaal verbeterd is of probeer je juist die gunstige ontwikkelingen te stimuleren door meer handelscontacten. Een uitbreiding van de handel kan dat regime ook helpen de hervormingen door te zetten.'

Dat zijn - inderdaad - de vragen waar het om gaat. Al is het thema moreel beladen, de relatie tussen (bevordering van) handel en (het opkomen voor) mensenrechten, leent zich bij uitstek voor een pragmatische benadering. Van geval tot geval moet bekeken worden wat het beste is. Wat zijn de effecten van minder of juist meer handel en samenwerking. Wordt alleen het zittende regime er beter van? Of wordt juist de ontwikkeling van de civiele samenleving er door gestimuleerd? Zal via de uitbreiding van de handelscontacten ook de kwestie van de mensenrechten beter bespreekbaar worden? Op zulke vragen is geen universeel en altijd geldig antwoord te geven. Zeker is wel dat het opkomen voor materiële zaken (handel) goed samen kan gaan met het opkomen voor immateriële zaken (mensenrechten). Niet altijd, maar vaak wel.

Om bij het voorbeeld van Iran te blijven: zodra het bijvoorbeeld

mogelijk zou zijn om schotelantennes te exporteren naar dat land, zouden die zo spoedig mogelijk geleverd moeten kunnen worden. Het zou immers goed zijn als de mensen daar ook eens een ander station kunnen ontvangen dan TV Teheran. En zelfs als daar dan ook nog eens veel geld mee wordt verdiend, is dat geen reden om de deal in een kwaad daglicht te stellen.

Er zijn natuurlijk nog meer van zulke eenvoudige voorbeelden te verzinnen. Zo moeten we geen wapens leveren aan een megalomane dictator, terwijl we met een zuiver geweten Max Havelaar-koffie mogen drinken. Maar tussen deze uitersten ligt een grote grijze zone, een groot gebied dat nog maar gedeeltelijk in kaart is gebracht. Hier ligt een taak voor mensen die pragmatisch te werk durven gaan en het doel centraal willen stellen. Zij moeten dat gebied verkennen, want die koopman en die dominee komen er niet aan toe. Die blijven thuis. ♦

Ir. W. Dik is voorzitter van de Raad van Bestuur van KPN

De patiënt moet het weer voor het zeggen krijgen

In gesprek met Els Borst

door Simon Groen en Theo Hooghiemstra

Wat doet u als D66-minister om de patiënt centraal te stellen en medeverantwoordelijkheid te geven bij de inrichting van de gezondheidszorg?

Volksgezondheid is een typische D66-portefeuille. Democraten willen de machtsverhoudingen democratiseren. In de gezondheidszorg betekent dat dat de patiënt het weer voor het zeggen krijgt. Net als Henk Leenen in zijn artikel betoogt, ben ik van mening dat de patiënt de eerste partij dient te zijn tussen zorgaanbieders, verzekeraars en overheid. Ik heb drie middelen om de zeggenschap van de patiënt te vergroten: door goede voorlichting, met financiële middelen en via wet- en regelgeving. In de afgelopen periode zijn bijvoorbeeld de Wet klachtrecht cliëntenzorgsector, de Wet geneeskundige behandelingsovereenkomst en de Wet medezeggenschap cliëntenzorg instellingen gerealiseerd.

Hoe verhoudt zich de wijze waarop u de patiënt meer bij de inrichting van de gezondheidszorg wilt betrekken met de passages in het regeerakkoord waarin de zorgverzekeraars een centrale positie krijgen toebedeeld?

Oud-staatssecretaris Hendriks wilde gezondheidszorg geheel door de overheid laten sturen en oud-staatssecretaris Dees wilde alles door de markt laten bepalen. Er is ook nog een derde weg: die van het maatschappelijk ondernemerschap. Dat is typisch D66: ondernemers realiseren publieke doelstellingen met publieke middelen. Ondernemers in de zorg brengen nieuw elan, maar omdat ze met publiek geld werken, moet je wel een aantal waarborgen hebben: transparantie, toezicht en vertrouwen.

Dat klinkt mooi, maar in het regeerakkoord lees je alleen over marktwerking. Zo wordt het verbod op eigen zorginstellingen voor verzekeraars gefaseerd opgeheven en concurrentie gestimuleerd. In een recent interview in NRC Handelsblad gaf uw staatssecretaris echter aan dat zowel zij als u niet in de richting van marktwerking

Els Borst kent inmiddels de kneepjes van het vak, nu zij voor de tweede keer minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is.

De herziening van het verzekeringsstelsel bewaart zij voor het laatst.

De komende twee jaar wil zij de wachtlijsten aanpakken en meer handen aan het bed krijgen.

in de gezondheidszorg willen gaan. Wilt u wel of geen marktwerking?

Het is niet de bedoeling dat ondernemers in de zorg winst gaan maken. Je mag als ziekenhuis van je budget best geld overhouden, maar er zijn geen aandeelhouders, het geld wordt niet uitgekeerd. Het dient te worden gebruikt om betere zorg te leveren. Het kan ook volop gebruikt worden, want er is altijd sprake van schaarste. Het is een markt zonder winst. Ik heb altijd gevonden dat als je ondernemers tegenkomt, je een frisse wind tegemoet waait die je vaak wat mist in een bureaucratische omgeving, de wereld van de overheid. Maar we gaan geen winst maken. Wat we wel gaan doen is: gebruikmaken van de ondernemerszin bij zorgaanbieders en zorgverzekeraars. Dat leidt tot zaken die we in de zorg uitstekend kunnen gebruiken: innovatief gedrag, klantgerichtheid en kostenbewustzijn.

Er is in de gezondheidszorg dus een spanningsveld tussen publiek en privaat?

Ja, we hebben een gezondheidszorg die publiek gefinancierd is, maar eigenlijk helemaal privaat georganiseerd. Het idee leeft 'de overheid gaat er over'. Men denkt dat de overheid collecteert en daarna beslist waar het geld allemaal naar toe gaat. Maar dat laatste is niet zo. Je hebt elkaar allemaal nodig, je bent steeds op zoek naar nieuwe allianties, nieuwe afspraken.

U heeft in de media gezegd dat u in deze periode een begin wilt maken met de basisverzekering. Wat staat u daarbij voor ogen?

In de gezondheidszorg zie je steeds meer zorgaanbieders die in een regio met elkaar samenwerken. Ze worden echter verschillend gefinancierd. De *cure*- en *care*-sector zijn gescheiden. Simpel gesteld wordt de *care* door de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ) gefinancierd, en de *cure* op basis van de Ziekenfondswet. En dat begint in toenemende mate te hinderen nu we van de ziekenfonds- en AWBZ-aanbieders vragen met elkaar samen te werken en één zorgketen aan te bieden. Ook Leenen noemt het probleem van dit gescheiden stelsel in zijn artikel. Logisch redenerend kom je dan tot de conclusie dat je de hele *cure* en *care* op den duur in één verzekering moet laten samenvloeien.

Simon Groen is voorzitter van de SWB-werkgroep Volksgezondheid en Theo Hooghiemstra is lid van de werkgroep.

Wat is de eigen verantwoordelijkheid van de burger, ook in de toekomst?

Het is niet de bedoeling dat verkerd zijn ertoe leidt dat de mensen geen eigen verantwoordelijkheid hoeven te nemen in de preventieve sfeer voor hun eigen gezondheid. Er mag ook best een vrijwillig eigen risico zijn. Mensen die het zich kunnen veroorloven, kunnen zich aanvullend verzekeren voor allerlei extra zaken. Ik geloof echter wel dat het de Nederlandse volksaard is om voor alle essentiële gezondheidszorg samen de lasten te dragen. Ik hecht aan het rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) waarin de solidariteitsgedachte sterk naar voren komt.

Kiest u voor een smalle of een brede definitie van de gezondheidszorg? In het regeerakkoord en het Jaaroverzicht Zorg van uw ministerie worden buiten de medische behandeling nog vele andere doeleinden genoemd in lijn met de brede doelstelling van de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO), terwijl het genoemde WRR-rapport en de rapportage van de Raad voor de Volksgezondheid en Zorg uitgaan van gezondheid als de afwezigheid van aantoonbare ziekte.

Deze portefeuille staat bol van de spanningsvelden. Dit is weer zo één. Ik ben zelf niet zo gecharmeerd van de brede WHO-definitie. Het gaat daarin om een algeheel welbevinden, lichamelijk, psychisch en sociaal. Pas als je dat hebt, ben je volgens die definitie gezond. De WHO propageert ook een *health for all in the year 2000*, maar dat is niet realistisch. Ik ben voorstander van een smalle definitie waarbij het begrip gezondheid zodanig wordt ingeperkt dat het goed verzekeraar is. Dan kun je ook een beroep blij-

ven doen op de solidariteit van de premiebetalers. Hoe wijder je de definitie maakt, hoe meer solidariteit er ogenschijnlijk lijkt te zijn. Maar dan wordt de zorg op een gegeven moment onbetaalbaar. Dus ben ik toch voorstander van een wat smallere definitie. Waar de grens precies moet worden getrokken, blijft een discussiepunt. In de laatste twee jaar van deze kabinetsperiode wil ik mij bezig gaan houden met de vernieuwing van ons verzekeringsstelsel. De centrale vraag die daarbij aan de orde komt, is: als je toe wilt naar één verzekering, wat ga je dan precies verzekeren? Maar op de kortere termijn heb ik andere prioriteiten.

Wat zijn vanuit D66-perspectief uw belangrijkste prioriteiten?

Als D66'er is het voor mij erg belangrijk dat er een gelijke toegang blijft tot de gezondheidszorg; dat er geen tweedeling ontstaat. Daarom heeft het aanpakken van de wachttijden hoge prioriteit. Als de wachttijden zo lang blijven als ze nu zijn, dan gaan werkgevers toch langs allerlei slinkse wegen proberen om voorrang voor hun werknemer te bewerkstelligen. Het terugdringen van de wachttijden heeft de hoogste prioriteit om dat te voorkomen, want D66 wil absoluut niet dat er een tweedeling komt die de toegang tot de gezondheidszorg in gevaar brengt. Van Boxtel heeft daar in de vorige kabinetsperiode steeds de trom over geslagen. Als je de wachttijden niet vermindert, ontstaat er een tweedeling in de zorg. Hoge prioriteit heeft voor mij ook het aanpakken van de hoge werkdruk van het personeel: meer handen aan het bed. Dat zijn de problemen die zich voor je neus opstapelen. Ik vind dat je daar eerst aan moet werken als minister voordat je in je studeerkamer wijdlopende beschouwingen gaat opschrijven over de toekomst van ons verzekeringsstelsel. ♦

D66 en de volksgezondheid

door Henk Leenen

De patiënt moet weer voorop komen te staan in de gezondheidszorg. Artsen moeten minder belast worden met managementtaken zodat ze zich aan hun patiënten kunnen wijden. Henk Leenen analyseert de problematiek in de organisatie van de gezondheidszorg. Hij doet Els Borst een aantal aanbevelingen hoe de gezondheidszorg patiëntgericht en efficiënt georganiseerd kan worden. Met het verruimde budget alleen komen we er niet; het stelsel moet worden aangepast om de problemen te kunnen overwinnen.

Volksgezondheidsbeleid bestaat onvermijdelijk uit een complex geheel van talloze beslissingen. Dat maakt het vasthouden van de grote beleidslijnen moeilijk. Daar komt nog bij dat in Nederland van oudsher de volksgezondheid door overheid en particuliere organisaties, tegenwoordig wel modieus maatschappelijk ondernemers genoemd, wordt bestuurd, hetgeen eveneens een coherent beleid belemmert. Bovendien is er geen eenheid in het stelsel waardoor de sturingsmogelijkheden beperkt zijn. Deze en andere factoren leiden er gemakkelijk toe dat bij beslissingen incidentenpolitiek en belangenbehartiging de overhand hebben en volksgezondheid en de mensen, het centrale doel, te veel uit het oog worden verloren. Zo gaat de literatuur over het volksgezondheidsbeleid momenteel veel meer over beleidsposities en management dan over volksgezondheid en over mensen in de gezondheidszorg.

Volksgezondheidsbeleid heeft twee doelen: het bevorderen van de menselijke gezondheid en het behandelen, verplegen en verzorgen van zieken en de rechtvaardige verdeling van de beperkt beschikbare middelen. Op die doelen moeten alle beleidsmaatregelen zijn afgestemd. Wat houdt dat naar mijn mening in grote lijnen in? Ik beperk me daarbij tot de zorg.

Demotivering

Beslissingen en regelingen moeten expliciet op de volksgezondheid zijn gericht, niet op de belangen van instellingen, verzekeraars of overheidsorganen. Daartoe is een volksgezondheidseffectonderzoek geëigend. Een dergelijk onderzoek is ook nodig bij relevante beslissingen van andere departementen, respectievelijk van instellingen die onder andere departementen ressorteren, omdat die beslissingen vaak gezondheidseffecten hebben waarmee de gezondheidszorg wordt geconfronteerd.

De gezondheidszorg moet worden gekanteld naar het perspectief van de patiënt, zij is nu teveel beleids- en aanbodgericht. Men kan zich niet aan de indruk onttrekken dat het met de patiëntgerichtheid van de zorg hollend achteruit gaat en bijvoorbeeld de zieken-

huiszorg zich steeds meer ontwikkelt tot een industrieel product. Met name de hulpverlening in instituties dreigt zijn oriëntatie op de eerste partij in de gezondheidszorg - de patiënt is geen derde partij maar eerste - te verliezen. Om het perspectief van de patiënt centraal te krijgen, is het wenselijk alle beslissingen en regelingen aan een patiënteneffect-onderzoek te onderwerpen.

Daarnaast is het van belang om gezond gedrag en verantwoordelijkheid van de individuele patiënt te bevorderen en patiënten te leren hoe goed samen te werken met de hulpverleners. Patiëntenbeleid moet zich dus niet beperken tot het faciliteren en inschakelen van patiëntenorganisaties, hoe belangrijk dat ook is.

De hulpverleners in de gezondheidszorg zijn de tweede partij. Evenals de patiënt, dreigen zij in de fuik te raken van het systeem. Er dreigt een groot risico in de gezondheidszorg, namelijk demotivering van de hulpverleners. Vooral door de last van beleid, organisatie en management, die zwaar drukken op de motivering maar ook op de tijd van de hulpverlener die daardoor van de patiëntenzorg wordt afgehouden. Vergaderen en secundaire activiteiten kosten de hulpverlener veel te veel tijd.

In de gezondheidszorg dient, uiteraard binnen een algemeen (financieel) kader, de gerichtheid op de patiënt en op de eigen professionele rol van de hulpverleners weer voorop te komen staan. De zorg moet zo worden georganiseerd dat hulpverleners en patiënten samen een alliantie kunnen vormen. Ook om die reden moet de gezondheidszorg worden gekanteld.

In dit verband is het van belang een halt toe te roepen aan de tendens om de besluitvorming over de hulpverlening steeds meer aan hulpverlener en patiënt te onttrekken en naar centralere niveaus over te brengen. De enige taak van bestuur en financiering is faciliterend en ondersteunend te zijn aan volksgezondheid, patiënten en hulpverleners. Maar zij dreigen zichzelf een steeds meer preponderante plaats toe te eigenen. Bovendien dreigen zij los te raken van de werkelijke problemen.

Nodig is dan ook een aanmerkelijke reductie van de beheersapparaten en administratie en van secundaire functies en management. Activiteiten, die niet aan de eis van facilitering en ondersteuning van het primaire werk voldoen, dienen te worden gestopt. Effectrapportage van het handelen van bestuur en beheersapparaten en een systeem van kwaliteitsbewaking van manage-

ment en beheer kunnen aan betere sturing van de gezondheidszorg bijdragen.

Honderden stuurwielen

Goede besluitvorming met het oog op de hierboven genoemde doeleinden vereist een op de primaire doelstelling gericht samenhangend stelsel van organisatie en financiering.

Samenhang in organisatie is in een duaal stelsel (overheid-particulier) moeilijk te realiseren. De meeste kans maakt een systeem waarin de overheid de belangrijke beslissingen neemt en de uitvoering gedecentraliseerd is. Helaas is de trend eerder verzwakking van de overheid en overlaten van vitale beslissingen aan het veld. De gezondheidszorg in Nederland wordt meer en meer een voertuig met honderden stuurwielen, bediend bestuurders die allemaal verschillende richtingen uit willen. Met zo'n vehikel kom je niet ver.

In dit verband is het naar mijn oordeel te betreuren dat het veld niet meer in de adviesstructuur is vertegenwoordigd, ook al was de vroegere vertegenwoordiging wel wat te zwaar. De nieuwe situatie heeft de cohesie in het stelsel niet bevorderd en de meningen van het bestaande beleidsadviescollege hebben in het algemeen weinig representativiteit en weinig effect meer in het veld.

Gemakkelijker is de financiering tot een eenheid te brengen. Eenheid van financieringssysteem bevordert bovendien eenheid in organisatorisch opzicht. Vanuit volksgezondheidsoogpunt en patiëntenperspectief verdient één basisverzekering verreweg de voorkeur. Waarschijnlijk zijn ook de hulpverleners er het meeste mee gediend. Een gecompartmentaliseerd stelsel zoals we dat nu hebben, levert een reeks van belemmeringen voor een inhoudelijk afgestemde en meer doelmatige zorgverlening op.

In de gezondheidszorgsector is de mode van de marktwerking, overigens door weinig volksgezondheidsdeskundigen ooit onderschreven, over zijn hoogtepunt heen. Het grootste bezwaar tegen de markt is dat zij niet is gericht op volksgezondheidsdoelen en op de rechtvaardige verdeling van de beschikbare middelen. Dat blijkt ook telkens weer bij de discussies over deze problematiek. Bovendien heeft marktwerking niet tot doelmatigheidsverbetering en kostenvermindering geleid; zij heeft integendeel het stelsel onnodig verder gecompliceerd en verbureaucratiseerd.

Al met al moet men vrezen dat, ondanks de bij het regeerakkoord totstandgekomen budgetverruiming, de bestaande problemen dan ook zullen blijven bestaan. Zonder doelgericht stelsel is sturing buitengewoon moeilijk.

Vanwege de beperkte ruimte kunnen allerlei andere problemen hier niet aan de orde komen. Maar ik kan niet nalaten er op aan te dringen dat de euthanasie nu spoedig wettelijk wordt geregeld. Dat moet binnen twee jaar kunnen. ♦

Geachte mevrouw Borst,

'Het leven van een wijkzuster gaat niet over rozen'. Daarom deze brief. Waarom ik dan wijkverpleegkundige blijf? Gewoon omdat het werken met mensen leuk is. En wie ontmoet er meer echt geluk, warmte en tevredenheid dan ik die thuis bij de mensen kom en een band kan opbouwen?

Naast de leuke kanten van ons werk hebben we altijd te maken met zieken, ernstig zieken en de dood. Zieken, die er niets aan kunnen doen dat ze ziek zijn. Zieken, die omdat ze ziek zijn moeten betalen voor hulpmiddelen, dieetkosten, medicijnen, gezinsverzorging en wijkverpleging. Twee voorbeelden voor u.

Een MS-patiënte van 45 jaar, getrouwd met een geschoolde arbeider, twee inwonende studerende kinderen. Dagelijks is zorg nodig van de wijkverpleging, die ze per uur moeten betalen. Ook voor gezinszorg moet de familie betalen. Deze wordt weinig ingezet omdat men van de echtgenoot en de kinderen verwacht dat ze veel huishoudelijke taken op zich nemen en dat jaar in, jaar uit. Omdat mevrouw ziek is, moeten de kinderen hun studie zelf betalen. Op vakantie gaan is niet mogelijk in verband met het geregeld die dat met zich meebrengt. Meneer en mevrouw willen graag met ons praten over hun problemen en dit doen ze ook. Maar iedere minuut praten kost geld.

Een ander voorbeeld. Patiënte overlijdt na langdurige, pijnlijke ziekte. Na het overlijden ga ik condoleren en het logboek (zorgplan) ophalen. Voor dit bezoek moeten de nabestaanden betalen. Als nabestaanden graag door ons begeleid worden, moeten we sinds u in de regering zit zeggen: 'Dit kan wel, maar u moet er wel voor betalen, afhankelijk van uw inkomen.' Vreselijk, mevrouw Borst. Ik begrijp dat ik aan de maatschappij moet verantwoorden dat ik mijn tijd nuttig besteed, maar mensen laten betalen voor hun ellende, dat moet toch anders kunnen.

Een ander groot probleem is dat mensen in de thuiszorg (wijkziekenverzorgenden, gezinsverzorgenden, wijkverpleegkundigen) niet voor zichzelf opkomen. Dat is erg gemakkelijk voor de politiek, de vakbonden en thuiszorgorganisaties. Ik leg u mijn probleem voor, omdat het tekenend is voor veel mensen die dit werk doen. Ik ben 49 jaar, heb een HBO-opleiding en zit aan de top van mijn salaris, te weten f 2140,- voor 119 uur per vier weken. Meer uren werken mag ik niet, omdat een full time baan van hogerhand als te zwaar wordt gezien. Mijn werk ziet er als volgt uit. Lichamelijke verzorging bij ernstig zieken en mensen die moeten revalideren. Wondbehandelingen. Medisch-technische handelingen waaronder injecteren, catheteriseren, verzorging pijnpompen en infuzen. Begeleiden van nabestaanden, incontinentie patiënten, ernstig zieken en chronisch zieken. Coördineren van zorg voor de individuele cliënt (bij ernstig zieken, dementerenden moet de zorg van familie en hulpverleners goed op elkaar zijn afgestemd). Semafondienst voor oproepen. Zorgplan maken en up to date houden. Overleg met huisartsen, maatschappelijk werkers, gezinsverzorgenden, fysiotherapeuten, en pastores. Planning patiëntenzorg. Planning inzet wijkziekenverzorgenden en wijkverpleegkundigen. Voorlichtingshuisbezoeken. Vergaderingen en kantoorwerk. Cursussen geven.

Heel graag zou ik willen dat u mijn werk eens vergelijkt met andere beroepen en ik zou het fijn vinden als u de salarissen van mijn mijn collega's eens aanpast. Als ik naar bijscholingen wil omdat ik goed op de hoogte wil zijn van nieuwe ontwikkelingen dan is het niet zoals bij het bedrijfsleven of bij de overheid 'fijn dat je gaat', maar 'eigen tijd, eigen geld' en brood mee in een trommeltje. Ons jaarlijkse uitstapje met de collega's is in eigen tijd en moeten we zelf betalen.

U wilt het werk aantrekkelijk maken. Als u met het bovenstaande een begin maakt, dan zullen er zeker meer mensen geïnteresseerd raken in een baan in de gezondheidszorg.

*Met vriendelijke groet,
Paula Luijckx,
wijkverpleegkundige in de thuiszorg*

De dubbelgroene inzet van Hayo Apotheker

door Kees Verhaar

Onlangs verscheen het concept van de nieuwe beleidsagenda van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (LNV) voor 1998-2002. Centraal in dat stuk staat de ambitie de vitaliteit van het platteland in al zijn dimensies te versterken: economische concurrentiekracht, sociale cohesie, ecologische duurzaamheid en culturele identiteit. Dat er tussen die doelstellingen spanningen bestaan, is Apotheker zich goed bewust. *'Kracht en kwaliteit'* - dat wordt de titel en de uitdaging van de nieuwe nota. Het combineren van economische concurrentiekracht en ecologische duurzaamheid is daarin typisch D66.

Die doelstelling wordt toch door iedereen nagestreefd?

'Jawel, maar waarom zou een democratische partij iets anders willen binnen onze hoogontwikkelde West-Europese civilisatie. Het gaat er om dat je daarbinnen verder gaat. De politiek dient over algemene noties te gaan - zolang iets algemeen is, is er nog geen reden om te zeggen dat het te weinig D66-gehalte heeft. Maar daarbinnen moet je accenten leggen. Ik vind het een gemiste kans, er vanuit gaande dat

tweederde van het platteland in handen van de producerende sector blijft, als je de kwaliteit van ruimtelijk Nederland verenigt tot de smalle kwaliteit van natuurgebied, overgangsgebieden en agrarisch natuurgebied. Ik wil de kwaliteitsdiscussie van ruimtelijk Nederland betrekken op het hele landelijke gebied, dus ook op het cultuurlandschap. Ook dat is algemeen, maar het zijn wel de belangrijke thema's: economie en ecologie, ruimtedruk en ruimtekwaliteit. Daar moeten we goed over nadenken. Ik voeg daar meteen nog een dilemma aan toe, typisch voor D66: als het gesprek gaat over de toekomst van de land- en tuinbouw en het landelijk gebied, dan is er voor de gewone burger bijna sprake van een soort vervreemding. 'Europa', 'Brussel', 'nitratenrichtlijn', 'intensivering', 'extensivering', 'handelskolom' - kunnen wij het nog uitlegen in een paar compacte zinnen met elkaar, waar het over zou

'De kracht en de kwaliteit van het platteland moet je zien als een perfecte afspiegeling van de uitgangspunten van D66.'
Deze stelling licht Hayo Apotheker toe als hij vertelt over zijn streven met de vernieuwing van het landelijk gebied economie en duurzaamheid te combineren en het democratisch gat te dichten. Een gesprek met een minister die beslist geen vertegenwoordiger van een Randstadpartij wil zijn, al is het maar 'omdat iedere weldenkende Nederlander een krachtig platteland wil.'

kunnen gaan? Nu, dat is mijn opdracht: ik wil dat democratische gat dichten. Of het is de stedeling die zegt: het is een smerige troep, en er moet zo veel mogelijk natuur komen. Of het zijn de boeren die, heel begrijpelijk, zeggen: dit land is èn twee keer dichtbevolkt (met dieren en mensen), èn Minas-eisen, èn *Agenda 2000* (de vernieuwing van het Europese landbouwbeleid) èn prijsverlagingen, hoe moet dat allemaal, zien ze ons nog wel staan? Het zijn bijna antagonistische posities geworden, dus we moeten dwarsverbanden creëren zodat we kunnen zeggen: 'dit kan het landelijk gebied zijn'. *Inclusief* de producerende sector, dat noem ik twee keer een groene kaart van Nederland maken: kwaliteit van natuurgebieden, maar óók kwaliteit van producerende gebieden. Nota bene, het economische belang van de agrarische sector is enorm. *Inclusief* de verwerkende industrie gaat het om zo'n 550.000 mensen - die werkgelegenheid groeit zelfs licht - die samen voor 84 miljard gulden produceren.'

Tijdens de kabinetsformatie speelde de vraag of er wel behoefte was aan een apart ministerie van Landbouw. Zijn die impo-

nerende cijfers bedoeld om de noodzaak van zo'n sectoraal gericht ministerie te onderstrepen?

'Nee, de relevantie zit hem voor mij in de slag naar groene kwaliteit. Daar ligt de *raison d'être* van dit departement. Dit is dus geen sectoraal departement. Het gaat om die integratie, om de verwevenheden op het platteland. Wij zijn een stedenland, maar de tijd en ruimte die je treft als je van de ene stad naar de andere reist - dat is dat landelijke gebied, met al z'n verwevenheden en diverse afgeleide economische activiteiten, zorgsystemen en voorzieningen.'

Nog even en u maakt van LNV het Ministerie van Alles?

'Nee, dan zou je in de valkuil van een holistische horizontale coördinatie vallen. De stelling is nu juist dat dat niet zo zeer hoeft. Dit departement moet al een aantal belangrijke hoofdzaken van integratie zelf regelen, daar is het voor. Maar mijn nadruk zal liggen op de verticale coördinatie om daarmee dat democratische gat te

Foto: C. Salverius

dichten. Het provinciale middenbestuur als gelegitimeerde gebiedsautoriteit in de discussie over het landelijke gebied. Het gaat erom, dat de algemeen gedeelde uitgangspunten over alle sectoren, naar de specifieke regionale situatie worden uitgewerkt - de varkenshouderij in Salland is een heel ander verhaal dan als je kijkt naar het zuidoosten van Brabant.'

Dat betekent dus bijvoorbeeld dat u er rekening mee wilt houden, dat de structurele situatie in Brabant, waar vanuit de meeste deelsectoren veel zeer grote bedrijven zitten, heel anders is dan in Friesland waar alleen voor de melkveehouderij van die hele grote bedrijven voorkomen en weer verschilt van zeg Zeeland waar dergelijke grote bedrijven nauwelijks voorkomen?

'Het hele beeld dat Duitsland had: 'Nederland is één land- en tuinbouwbio-industrie' is dwaas. De regionale spreiding en aanwezigheid van topbedrijven in omvang is veel kleiner dan wat er tegenover staat: de verwevenheid en de tweede-tak-bedrijven. Dat zijn bedrijven die een tweede bron van inkomsten, zoals agrotourisme, aanboren.'

Maar het kennelijk eenzijdige beeld van de landbouw, dat u zojuist onder woorden bracht, is dat niet de kern van de spanning stad-platteland in ons land? Waarmee de discussie toch weer naar dat democratische gat toegaat: wie zal het platteland, en met name de boeren en tuinders, vertellen hoe 'het' moet?

'Van alle dilemma's waar ik mee te maken heb, zoals economie-ecologie, vind ik stad-platteland de minst scherpe. Dat suggereert immers dat die stedelingen heel andere kwaliteitseisen zouden

stellen. Dat geloof ik niet: iedere weldenkende burger uit Nederland wil graag een krachtig ruimtelijk gebied. Maar beperk dat niet tot stadsrandzones en de Ecologische Hoofdstructuur (waarin landbouwgebieden een natuurfunctie krijgen, red.). Dan ben ik nog steeds niet toe aan waar ik óók naar toe wil de komende vier jaar: de kwaliteit van de gebieden die nog geen kleur hebben. Niet dat het nu al groen zou zijn - er is een milieuprobleem - maar we moeten geen kansen missen in dit land als het gaat om de interactie stad-platteland. Naast de parels van de EHS, omvatten de basislandbouwgebieden tweederde van het areaal dat niet natuurgebied is. Dat moeten we goed en vitaal houden, daar moeten we óók ontwikkelingen stimuleren.'

Wat u dus kennelijk als typerend D66 ziet, de rode draad van dit gesprek, is dat er een groot deel van Nederland is waar aardappels worden geteeld of koeien geweid en dat we dat deel moeten respecteren en waarderen?

'Ja, en dat kan ook omdat we de structuur moeten verbeteren en de bedrijfsvoering moeten aanpassen. Als dat hand-in-hand gaat met moderne landinrichting en met reconstructie, dan maak je een dubbelslag. Dan kan ik ook processen plaatsen als herstructurering glastuinbouw, uitdunnen Westland met dertig procent, goede projectlokaties, bijdrage leveren aan milieu en energie via warmtekrachtkoppeling. Dan kan ik via gerichte projecten de reconstructie van zandgrondgebieden aanpakken. Mensen moeten niet denken als we nou maar de natuur goed regelen en de stadsrandzones en de rest een beetje schoon houden, want dan mis je een kans!'

Maar de vraag blijft, en zeker voor D66 als schijnbare stadspartij, hoe krijg je die mensen mee?

'Dan heb ik toch die term vernieuwing van het landelijk gebied nodig, want die zegt vanuit de vele functies (waaronder land- en tuinbouw voorop, zeker qua ruimtebeslag) iets over hoe wij tegen het landelijk gebied aankijken. Land- en tuinbouw moeten ook zekerheid hebben. Dus wij zetten de landelijke kaders. Maar daar moet het niet bij blijven. Tot 2010 is er zo'n drie miljard beschikbaar voor herstructurering, agrarisch natuurbeheer, maar ook voor versterking van de concurrentiekracht ter ondersteuning van de producerende sectoren. En als D66'er maak ik dan de slag door de provincies en de sectoren op te zoeken. Door hen wil ik gevoed worden wat de modaliteiten zijn, niet alleen om het doel te bereiken maar ook over de doelstellingen zelf.'

Kom je dan bij het stimuleren van het ondernemerschap, waar Kracht en Kwaliteit ook over spreekt, ondernemers moeten een eigen weg vinden binnen die kaders?

'Maar dan moet je wel de druk er op houden! Wat mij opvalt, als je praat met het bedrijfsleven is dat er al veel meer kennis dóór-ontwikkeld is dan we daadwerkelijk gebruiken. Grote voedselverkopers en -producenten hoef je ook helemaal niets duidelijk te maken over kwaliteitsstandaardisering en verhoging. Die zijn zelfs al zó ver, dat ze zeggen: als Nederland het niet doet, en andere landen wél dan liggen er straks hoog-gecertificeerde producten uit andere landen in het schap. Als de varkens de vrachtwagen ingaan, dan is dat niet einde verhaal: het gaat om de hele keten. Dat dwingt in een aantal gevallen tot grootschaligheid, tot een kritische massa. Een land als Argentinië heeft wat dat betreft meer kansen dan wij. Als je zo'n land qua ruimte en dus mogelijkheden eens vergelijkt met het onze.... - het is historisch wel verklaarbaar, maar tegelijkertijd heel bijzonder dat de landbouw hier zo groot en belangrijk geworden is.'

Misschien moeten we ons dan niet richten op de grootschalige bulk, maar juist op die kennis waar u het over had, het schoonste product van de landbouw?

'Het is in ieder geval zo, dat we moeten proberen die kennisvoorsprong vast te houden. Dan biedt de toetreding van nieuwe landen een extra kans. Daar zit natuurlijk een dilemma. In Wereld Handels Organisatie-verband gaat het om *consumer certainty & consumer concerns* - dat is een kwaliteitsdiscussie, een kans voor ons en geen protectionisme, maar eerlijk vooruit denken. En tegelijkertijd kennis verkopen en niet bang zijn om bijvoorbeeld die kaasfabriek in China te zetten. We hebben maar een klein areaal, we moeten keuzes maken en niet alleen kijken vanuit de hectares waarop we hier produceren - het gaat immers om de wereldwijde voedselvoorziening en de kansen van handels- en verwerkingskolom daarboven.'

Nu is de doorsnee boer wel op de hoogte van die ontwikkelingen en ook bereid om als ondernemer de uitdagingen aan te gaan. Maar dan is er toch nog een probleem, dat door u zelf onder woorden wordt gebracht als in Kracht en Kwaliteit wordt gezegd dat het streven van de overheid om een betrouwbare partner te zijn een nieuw uitgangspunt is?

'Voor D66 ligt daar ook kans voor politieke profilering; ambachtelijke aandacht voor de kwaliteit van de uitvoering van het beleid. En dat is weer een reden om de boer op te gaan: die uitvoering gebeurt niet aan de Bezuidenhoutseweg in Den Haag.'

Terugdenkend aan dat democratische gat, bedoelt u daarmee dan dat de boer gesprekspartner is of gaat het om bestuurders en belangenbehartigers?

'Wij moeten op landelijk niveau krachtige sectoren hebben, die weten hoe zij het politiek-maatschappelijk debat moeten voeren. Er is de sectordemocratie en de gebiedsdemocratie - dat bedoelde ik met verticale integratie. Landelijke aansturing en stimulering door politieke doelstellingen, maar uiteindelijk matching van sector- en gebiedsdemocratie. Ik wil de minister zijn van de kracht van het landelijk gebied. Waar de producerende sector altijd de dominante gebruiker zal zijn, dat is gewoon zo - maar dat zich ontwikkelt in het licht van de internationale verhoudingen. Gebeurt dat allemaal, dan is dat imagovergrotend - de boeren als een belangrijke leverancier van consumer certainty en van een kwalitatief aantrekkelijke open ruimte. Dat mag dan ook erkend worden. Dus voor mij als D66'er gaat het niet alleen om de nieuwe nitraatrichtlijn die ik nu, samen met Jan Pronk, aan het voorbereiden ben. Het gaat om dat democratische gat. Ik wil de sector stimuleren om tot verandering te komen. Stimuleren van de gebiedsautoriteit (met de provincie als schakel, want die is democratisch gelegitimeerd) om op hun niveau ook stevige afspraken en gebiedsinkleuring te vinden - als aansporing naar de sector om positie te kiezen. Maar de mooiste vernieuwing van het landelijk gebied zou dan zijn als er twaalf fora komen waar die gebieds- en sectordemocratie elkaar treffen. En ik ben ook nadrukkelijk bereid dat te stimuleren. Dan overstijgt je ook die stad-platteland tegenstelling, geen onderscheid meer tussen boeren en burgers, maar dan zijn er alleen nog betrokken burgers. Burgers die samen het landelijk gebied delen. Dáár moet dat democratische gat worden gedicht, de keuze voor verbrede landbouw, zoals agrarisch natuurbeheer, of voor andere topkwaliteit worden gemaakt. En dan kom ik terug op twee keer groene kwaliteit. Topkwaliteit kan ook zijn dat je vijftien kilometer fietst door het cultuurlandschap van Hallum naar Metslawier zonder één kroeg tegen te komen - wie is er bang voor de leegte?' ♦

Moeilijk maar uitdagend

over taak en positie van de nieuwe minister van Landbouw

door Jan Douwe van der Ploeg

Een D66-minister op Landbouw. Het laat zich licht reduceren tot één van de toevalligheden die inherent zijn aan een complex proces als de kabinetsformatie in Nederland. Politieke eer zou er nauwelijks mee zijn te behalen: Landbouw is wisselgeld. Wisselgeld waarmee je aan het einde van de avond wel eens flink tekort kunt schieten. In onderstaande bijdrage betoogt Jan Douwe van der Ploeg dat een dergelijke kijk fundamenteel fout is. Landbouw is moeilijk. Maar Landbouw is ook uitzonderlijk. Een uitzonderlijke kans, juist voor D66 om de potentiële meerwaarde van het eigen gedachtengoed te illustreren en te doen beklijven.

Voor een ieder die de discussies rond het 'Noorden des Lands' heeft gevolgd, vormde de personele samenstelling van het nieuwe kabinet een merkwaardige, zo niet veelzeggende boodschap. De Commissie Langman had, op verzoek van het kabinet, voorstellen ontwikkeld om voor eens en altijd af te rekenen met de chronische achterstand van het Noorden. Een achterstand die qua oorzaken dan wel onbegrepen moge zijn, maar qua uitkomst hardnekkig persisteert in de vorm van veel te hoge werkloosheidscijfers. Tien miljard extra had de Commissie Langman gevraagd. Voor een periode van 10 jaar. In de daarna volgende onderhandelingen tussen de drie noordelijke provincies en de rijksoverheid bleek dat een taaie, zo niet ondoenlijke taakstelling te zijn. Bij het aantreden van het nieuwe kabinet was, zo leek het, de zaak weer terug bij af. Het Noorden is een wingewest. Het Noorden levert, behalve aardgas, de knappe koppen die de natie als geheel behoeft. Loek Hermans en Hayo Apotheker zijn goede voorbeelden van deze braindrain. Maar daarmee waren de verdubbeling van de *waldwei* en de creatie van een noordelijk centrum voor product- en procesinnovatie ten behoeve van de noordelijke landbouw - ik doe maar een greep -, nog geen stap dichterbij. Soms lijkt het één wisselgeld voor het ander.

Januskop

Wie kennisneemt van het taakveld waarin de nieuwe minister van Landbouw, Hayo Apotheker, moet opereren, kan in eerste instan-

tie niet dan verzuchten dat het gaat om, zoals men in het Noorden zegt, een *bjusterbaarlik* karwei. Hoewel het duidelijk is dat onze snel urbaniserende samenleving hoe dan ook niet zonder het rurale kan, doen zich vooralsnog scherpe spanningsvelden en niet te miskennen misverstanden voor op het raakvlak tussen beiden. In beginsel is daar wel over heen te springen, ware het niet dat er sprake is van een loden erfenis. Een erfenis die onder meer is geïnstitutionaliseerd in het Ministerie van LNV zoals we dat vandaag de dag kennen.

Vrijwel elke afdeling van het ministerie van LNV vertegenwoordigt een 'januskop'. Vandaag is het dit, morgen is het dat. Kortom, verwarring alom. Op de tweede plaats houden de verschillende afdelingen, hoe verscheurd intern dan ook, elkaar op hun beurt weer in een houdgreep. Een onmachtig ministerie dus. Gevoegd bij een landbouwsector die intern verdeeld is, zo niet in een heftige onderlinge strijd is verwickeld, betekent dit dat er van een vruchtbare consensus en een daaruit voortvloeiende weg voorwaarts geen sprake is. "Er moet toch iemand zijn die doorzet", aldus de vorige minister, Jozias van Aartsen, in zijn afscheidsinterview in het *Agrarisch Dagblad* van 4 juli 1998. Het is tekenend voor de diepgaande crisis in de land- en tuinbouw (niet zozeer in economische zin als wel in termen van gedachtengoed en toekomstvisies). De praktijk vraagt, schreeuwt zelfs om nieuwe lijnen, doch het apparaat waar een minister op terug zou moeten kunnen vallen is onthand. Ziedaar de moeilijke en ook eenzame positie van een minister van Landbouw.

Mythes

In feite zijn de problemen nog ernstiger dan ik ze hiervoor heb kunnen schetsen. Binnen het ministerie van LNV is er een afde-

Prof. dr ir. J.D. van der Ploeg is hoogleraar Rurale Sociologie aan de Landbouwniversiteit van Wageningen. Hij was de afgelopen jaren op verschillende manieren betrokken bij beleidsvormingsprocessen op Europees en Nederlands niveau.

ling die de kennisontwikkeling op langere termijn moet sturen. Dat is Dienst Wetenschap en Kennis (DWK). In tegenstelling tot de officiële naam, is deze dienst al decennia lang tegelijkertijd de dood in de pot en de vleesgeworden arrogantie. Vrijwel elke bijna-crisis waar vorige ministers van LNV over struikelden is op deze dienst terug te voeren. Kenners spreken in dit verband van het laatste 'stalinistische bolwerk'. Vanuit deze dienst wordt, direct en indirect een 'expert-system' gecreëerd dat de minister voedt met hardnekkige en levensgevaarlijke mythes omtrent landbouw en platteland. Benenbrekerij lijkt dus welhaast gegarandeerd. Temeer daar ook de relaties tussen praktijk en beleidsvorming om allerlei redenen zijn doorgesneden. Corporatistische structuren verkrumelden, doch hetgeen er voor in de plaats kwam bleek evenmin adequaat. Het trieste hoogtepunt is voornamelijk de Commissie van der Zwan, die het Stimuleringskader moet aansturen. Terwijl het in de praktijk gonst van de daadwerkelijke vernieuwingen, weet deze commissie daar geen enkele aansluiting bij te vinden. Gevolg is dat boeren niet meer met vernieuwingsvoorstellen komen en dat tegelijkertijd de geormerkte fondsen niet kunnen worden besteed. In een notendop wordt hier de vermeende overbodigheid van het Ministerie van LNV 'bewezen'.

Er zijn, kortom, op dit moment weinig dingen zo moeilijk als minister van Landbouw zijn. Is daarmee gezegd dat D66 een kat in de zak heeft gekocht, zoals sommige commentatoren wel hebben gesuggereerd? Nee. Ik denk daar geen sprake van behoefte te zijn. Land- en tuinbouw én ook het ministerie van LNV staan voor de uitdaging van een drastische ombuiging. Er moet een nieuw plattelandsbeleid komen. Wellicht is de 'benjamin' in de wereld van platteland en landbouw, D66, als enige in staat om die ombuiging te realiseren.

Integraal plattelandsbeleid

Landbouw en natuur vormen gevestigde werkterreinen van LNV. Het gevaar is dat ze als zodanig onvoldoende legitimatie bieden voor een rechtvaardiging van dit ministerie op de lange termijn. De prestaties op elk van beide terreinen afzonderlijk zijn veelal teleurstellend. Maar wat bovenal ontbreekt is de integratie, waarbij ik wil aantekenen dat van een integratie pas sprake kan zijn als ze dubbel van aard is. Dat wil zeggen dat tegelijkertijd de relaties tussen sector en samenleving als geheel worden hersteld. Wat de landbouw betreft heeft dat nauwelijks nog toelichting. Wat de natuur betreft impliceert dit dat afgestapt wordt van het tot nu toe sterk gemystificeerde natuurbegrip en antwoord wordt gegeven op de volgende vragen: waarom natuur, voor wie, op welke wijze en hoe is natuur toegankelijk te maken?

Wat, kortom, nodig is, is een integraal plattelandsbeleid, waarin landbouw en natuur in hun relatie tot de samenleving als geheel worden geduid en gerechtvaardigd.

De notie van een integraal plattelandsbeleid roept een reeks van niet te onderschatten vraagstukken op. Ik stip enkele kwesties aan. Om te beginnen is er de *democratische kwestie*: hoe nieuwe bestuursarrangementen te creëren waarmee kan worden vermeden dat urbaan gedomineerde gremia als Provinciale Staten beslissingen nemen die botsen met belangen en perspectieven van rurale deelgebieden? Minimaal tachtig procent van de electorale basis van, bijvoorbeeld Provinciale Staten in Noord-Holland, kent

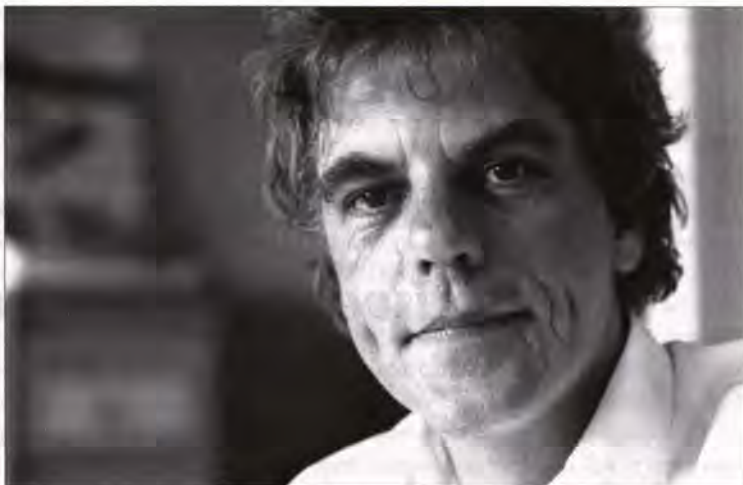

Foto: Guy Ackemaans

een urbane achtergrond. Maar is het daarmee ook gewettigd dat daaruit eenzijdig de bestemming van, bijvoorbeeld de Wieringermeer, wordt bepaald? Een tweede kwestie die in het geding is betreft de vereiste *visie* - een visie die niet partieel kan zijn, maar alle samenstellende delen van het platteland betreft en die tegelijkertijd de brug legt naar de rest van de samenleving, en wel door het rurale als een algemeen maatschappelijke behoefte te preciseren. De derde kwestie die zich daarmee aftekent betreft de *verhoudingen tussen lange en korte termijn*. Dergelijke verhoudingen zijn in de landbouwsector bijna van nature complex en veelal tegenstrijdig. Een coherente en overtuigende visie omtrent de toekomst is in dezen een essentieel ingrediënt, vooral als een dergelijke lange-termijn visie wordt geschraagd door instrumenten die nu al overtuigend en wervend zijn. Bestuurlijke vernieuwing wordt daarbij een sleutelwoord. Precies hier lijkt de sequentie die gaat van Van Aartsen naar Apotheker een minder toevallige en meer hoopvolle, dan wel eens wordt gedacht. Voor de plattelandsontwikkeling die zo zeer noodzakelijk is, wordt flankerende bestuurlijke vernieuwing een *conditio-sine-qua-non*. Daarmee is en passant een vierde kwestie aangestipt: dat is die van de *bestuurlijke beeldingskracht*, het kunnen initiëren en consolideren van een nieuw bestuurlijk instrumentarium.

Een vijfde kwestie, die hoe dan ook gaat zwaluwstaarten met de voorgaande, is die van de vereiste coördinatiemechanismen, meer in het bijzonder die van de *verhouding tussen staat en markt*. Waar in de gangbare kampen inmiddels sleetse posities worden betrokken (meer markt is minder staat, en omgekeerd), daar is het wellicht D66 die het dichtst bij de specifieke problematiek van de landbouw staat: markten werken beter naarmate er sprake is van een betere inbedding in regels die mede door de staat worden gedragen en geëffectueerd.

Als ik het panorama als geheel overzie dan denk ik dat juist de benjamin, de nieuwkomer die niet wordt gehinderd door een verlamme ideologische bagage van de éne of de andere kant, in staat zal zijn om de hierboven genoemde kwesties op te lossen. In de complexe landbouw-arena vertegenwoordigt D66 eer een voor dan een nadeel. Als de bewindsvoerder daarbij de lijn van Van Aartsen ('iemand moet toch doorzetten') weet te continueren, dan zou het wel eens zo kunnen zijn dat juist een D66-minister dat kan realiseren wat vanuit andere partijen niet of zoveel moeilijker zal gaan: een wervend perspectief bieden voor landbouw en platteland. Ik wens Hayo Apotheker veel succes. Ik verwacht veel van zijn ministerschap. ♦

Wat moet D66 met landbouw?

door Jos Roemaat

Met het aantreden van Hayo Apotheker als Minister van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (LNV) komt voor D66 de vraag levensgroot naar voren: wat wil D66 eigenlijk met de agrarische sector (in Nederland)?

In de partij is geen agrarisch hart te vinden, laat staan dat er veel leden uit de agrarische sector komen. De hedonistische D66-visie worstelt tussen nostalgie en liberalisme. Zie daar de bagage waarmee de verse Apotheker van start kan. De basis wordt gevormd door het regeerakkoord en de erfenis van Paars I. Naar mijn opvatting vormen de volgende punten de hoofdzaken waarover de minister de komende vier jaar zijn licht zal moeten laten schijnen.

Ten eerste moet de verstandhouding en de communicatie met de land- en tuinbouw genormaliseerd worden. Beleidsuitvoering moet in overleg met de sector worden opgezet. In de afgelopen vier jaar is het ministerie juist geslotener geworden.

Ten tweede. In de discussie over het Landelijk Gebied zou Apotheker in deze kabinetsperiode moeten zorgen voor vijf experimenten in de geest van het VROM-project 'Stad en Milieu', waarin de regio zelf uitwerkt hoe (nieuwe) functies naast elkaar kunnen bestaan. Het huidige ruimtelijke beleid en de milieuwetgeving zijn gebaseerd op het principe van scheiding van functies en zijn verouderd. Nu hebben mensen en functies vaak last van elkaar omdat dat in de wet staat, niet omdat ze in werkelijkheid last van elkaar hebben. Het landinrichtingsinstrument, dat vroeger ruilverkaveling genoemd werd, vormt, mits op moderne snelle wijze te gebruiken, een wezenlijk onderdeel van het ruimtelijke beleid.

Ten derde. Zelfs als de liberaliseringsgolf in de onderhandelingen van de Wereldhandelsorganisatie en in de *Agenda 2000*, het discussiestuk voor het Europese gemeenschappelijke landbouwbeleid, maar enigszins doorzet (waarin Apotheker zich uiterst terughoudend zou moeten opstellen) hebben de Nederlandse land- en tuinbouwbedrijven bijna alleen overlevingskansen als zij de lagekostenstrategie kunnen volgen: grootschalig, ecologisch en economisch efficiënt. Als de maatschappelijk gewenste ruimtelijke omgevingskwaliteit die mogelijkheid niet laat, zal een collectief systeem (wellicht in Beheerschapsvorm) de ruimtelijke functie van de landbouw moeten betalen. Daarnaast zijn nieuwe financieringsvormen onontbeerlijk. LNV zou bij het opzetten hiervan een voortrekkersrol kunnen spelen.

Ten vierde. De centrale vraag bij het natuurbeleid is welke de rol voor de individuele burger, het particulier initiatief is weggelegd

voor het realiseren van de gezamenlijke doelstellingen. Het particulier beheer komt maar moeizaam uit de politieke wurggreep. Natuurgebieden moeten beter toegankelijk worden en kunnen dan uitstekend door agrariërs worden beheerd. En flexibele invulling moet ruimte geven aan de regionale inzichten. Snelle invoering van het Programma Beheer, het inschakelen van particulieren bij natuurbeheer, is een taak voor Apotheker.

Ten slotte. In de herstructurering van de varkenshouderij moet Apotheker in de uitvoering veel meer aansluiten bij de plannen in de sector. Bovendien zal hij zich de vraag moeten stellen wat hij kan doen nu de samenloop van het ingezette beleid en de extreem lage prijsvorming de mensen in de sector sociaal en structureel verlamt. Juist bedrijven, die klaar zijn voor de toekomstige structuur leggen het loodje.

Zal het Hayo Apotheker lukken om bij de zes miljoen bewoners van het landelijke gebied, inclusief de land- en tuinbouw, het beeld neer te zetten, dat D66 niet alleen Randstedelijk is georiënteerd, maar ook gevoel heeft voor en rekening houdt met hun belangen? ♦

Jos Roemaat is varkenshouder en bestuurslid van de Gewestelijke Land- en Tuinbouworganisatie.

De geest is uit de fles

door Allan Varkevisser

De staatssecretaris maakt een ontspannen indruk. Ze geeft me een kopie van artikelen in *Libelle* en *Elsevier* over de moeilijkheden die mannen ervaren met het combineren van werk en zorgtaken. De aandacht van deze media voor dit probleem vergroot het draagvlak, zal ze even later beweren. 'Het onderwerp emancipatie en het combineren van arbeid en zorg gaan steeds meer leven.'

Een oppervlakkige vergelijking tussen het verkiezingsprogramma van D66 en het regeerakkoord op het punt van arbeidszorg en emancipatie leert dat er niet veel verschil tussen die twee bestaat.

'Ik denk ook dat de onderhandelaars van D66 daar veel aandacht aan hebben besteed, zowel aan het emancipatiehoofdstuk als aan het onderwerp arbeid en zorg.'

Het is dus geen toeval dat D66 nu een staatssecretaris op emancipatiezaken heeft?

'Er is van oudsher een grote betrokkenheid van de partij bij dit onderwerp. Het past ook goed bij de traditie van de partij. In de zin dat het emancipatiebeleid altijd op vrouwen en mannen gericht moet zijn. Wij hadden niet voor niets een PEAC, Politiek Emancipatie- Activerings-Centrum, in plaats van een vrouwenraad of een platform voor vrouwenemancipatie. Van meet af aan is emancipatie binnen D66 breder geweest dan alleen het activisme vanuit de vrouwen zelf. Die oriëntatie zie je in het beleid nu heel duidelijk terugkomen.'

Je zou kunnen zeggen dat een staatssecretaris Arbeid, Zorg en Emancipatie het nu eigenlijk vrij makkelijk heeft. Je moet het emancipatiebeleid op het gebied van arbeid en zorg gaan vormgeven. Dat betekent dat je een aantal dingen moet uitwerken die al vrij lang in discussie zijn en waar al lang en veel aandacht voor is geweest, bijvoorbeeld wettelijk regelen van het recht op verlof en deeltijdwerk.

'Je bedoelt: je maakt een wetje en je bent klaar en je kan leuke din-

Annelies Verstand is staatssecretaris voor Arbeid, Zorg en Emancipatie.

Ze is de nieuwe coördinator van het emancipatiebeleid van de Rijksoverheid.

Na tien jaar burgemeesterschap, eerst van Heteren en later van Zutphen, is ze ingegaan op de uitdaging van het tweede paarse kabinet: vormgeven aan een integraal emancipatiebeleid.

In dit gesprek gaat ze in op de betekenis van het begrip emancipatie binnen D66, op de cultuuromslag die nodig is en de valkuilen voor haar beleid.

gen gaan doen. Zo is het natuurlijk niet. Het is een overzichtelijke portefeuille met emancipatie, kinderopvang, arbeid en zorg, maar het is tegelijkertijd een behoorlijk gecompliceerde portefeuille. Ik ben nu bijvoorbeeld bezig met een beleidsnotitie over hoe je vorm moet geven aan werk en zorg en tijdsindeling. Men denkt bij dit onderwerp altijd dat het gaat om de zorg voor kleine kinderen, maar dat is te beperkt. Het kan ook gaan om zorg voor ouders of je naasten, of om 'sabbatical leaves' of om verlof voor scholing. Het is dus breder en dat maakt het ook al gecompliceerder. Je hebt ook te maken met tegenstrijdige belangen. Denk maar aan de directe economische belangen van het bedrijfsleven en de organisatorische problemen die zulke verlofregelingen kunnen veroorzaken. Deze problemen zijn vergelijkbaar met die bij de invoering van de 36-urige werkweek.

Er ontstaat langzamerhand een mentaliteit dat er meer in het leven is dan alleen maar hard werken en carrière maken. En dankzij onze welvaart kan dat ook. De gunstige economische ontwikkeling maakt het mogelijk dat er meer aandacht komt voor de kwaliteit van het bestaan. Ik denk wel dat dit zich nu vooral voordoet bij een

bovenlaag van de bevolking, maar daar beginnen bepaalde ontwikkelingen nu eenmaal. Aan de andere kant, denk ik dat er voor alle inkomensgroepen voordelen te behalen zijn. Wat je nu ziet is een strikte scheiding: de een is fulltime in een baan actief en de ander is thuis of heeft een kleine deeltijd baan. Je zou dat beter kunnen verdelen, zodat er voor allebei tijd vrijkomt om andere dingen te gaan doen: vrijwilligerswerk, scholing, culturele activiteiten, etc. Ik zie het dus breder dan alleen de zorg voor kleine kinderen.'

Maar daar zit voor de meeste mensen met opgroeiende kinderen wel het grootste probleem, namelijk de buitenschoolse opvang. Er zijn enorme wachtlijsten want de capaciteit is gering.

'Daar mankeert het nodige aan. Er komt structureel vierhonderd miljoen beschikbaar voor kinderopvang, voorschoolse opvang, tussenschoolse opvang, en buitenschoolse opvang. Ook het overblijven op scholen is nog steeds niet goed geregeld en dat is buitengewoon lastig. In de hele maatschappij zie je verruiming van werktijden en flexibilisering, maar als je naar de kinderopvang kijkt en

naar de scholen, dan worden de uniforme schooltijden nog steeds zeer strak gehandhaafd. Er wordt niet goed ingespeeld op wat er in de rest van de maatschappij gebeurt. Ook daar zou je wat mij betreft iets aan moeten doen. Die tijden zouden flexibeler moeten worden gehanteerd, analoog aan de winkeltijden.'

Wat zijn in dit geval de tegenstrijdige belangen? Waarom kunnen scholen en kinderdagverblijven zich niet gewoon aanpassen?

'Op het moment dat je met nieuwe dingen en nieuwe wensen komt, ontstaat er altijd verzet. De algemene houding is vaak: "We moeten al zo verschrikkelijk veel en nu moeten we ook dit nog eens een keer." Bij tegenstrijdige belangen denk ik aan de directe economische belangen versus de belangen van de werknemers die kinderen op school hebben. Daartussen bestaat nu een strikte scheiding. Tussen dan en dan werk je en de rest is privé, en privéproblemen los je zelf maar op.

Voor scholen geldt precies hetzelfde. Er zijn scholen die op een bepaalde dag sluiten vanwege cursussen of vergaderingen. Ze kondigen dat gewoon aan en ouders moeten dan maar opvang regelen. Dat kan in mijn ogen niet meer in deze maatschappij. Als je werk en zorgen wilt combineren, moet er ook sprake zijn van enige continuïteit. Dat vergt echter een omslag in het denken en je komt er niet door daar alleen maar een aardige wet voor te bedenken en die in de samenleving te droppen. Je moet ook draagvlak voor je beleid creëren. Daarom ben ik zo verheugd over artikelen in populaire media als *Libelle*, *Elsevier* en *Intermediair* over dit soort van vraagstukken.'

Als we dit aspect terugkoppelen naar de vraag naar de inbreng van D66 en de D66-stijl in Paars II, vind je het hameren op draagvlak en het creëren ervan een typisch D66-element?

'Het is een wijze van politiek opstellen en bestuurlijk handelen die ik ook in Zutphen had en die mij bij mijn afscheid in positieve zin is nagedragen. Men vond typerend aan mijn stijl het communiceren, het interactieve en het draagvlak creëren. Ik denk inderdaad dat dat typisch D66 is. Waarmee ik niet wil zeggen dat de anderen het niet doen, maar wij zitten er bovenop. Bij deze maatschappij past geen topdown wetgeving meer, daarvoor is deze maatschappij veel te geëmancipeerd.

Als ik nu naar mijn eigen portefeuille kijk, dan kun je zeggen dat we als overheid vinden dat we het combineren van werk en zorg moeten stimuleren. Dat zie ik ook als achtergrond van de kaderwet, er moet heel nadrukkelijk een stimulerend karakter inzitten. Ik vind het dan de kunst om een mix te vinden tussen enerzijds als politiek een duidelijke zet in de goede richting geven door iets dwingend op te leggen en anderzijds het uitwerken van het beleid aan de betrokken partijen zelf over te laten. Per onderwerp moet je goed kijken hoe je vorm kunt geven aan zo'n proces. En dat hangt heel erg af van de partijen met wie je te maken hebt. Een standaardrecept is er niet en dat zou ook strijdig zijn met het eerdere uitgangspunt dat de maatschappij mondig en geëmancipeerd is geworden.'

De keerzijde van het laten van een behoorlijke discretionaire ruim-

te bij de uitvoering van het beleid is dat je grote plaatselijke verschillen kunt krijgen.

'Dat vind ik niet zo erg, als maar aan de doelstelling is voldaan. Ik denk dat je dan een hoger rendement kunt krijgen. Ik kan me voorstellen dat de behoefte aan kinderopvang in een agrarische gemeente anders ligt dan in een achterstandswijk in de stad. Daar kun je niet met een en dezelfde regeling in voorzien. Je zult een zekere vrijheidsmarge in moeten bouwen om effectiviteit te bereiken.

Je ziet in het algemeen bij wetgeving dat men de neiging heeft om in de casuïstiek en daardoor in gedetailleerde regelgeving terecht te komen. Om, met de beste bedoelingen overigens, gevallen voor het voetlicht te brengen: hoe werkt de wet voor deze groepen uit en willen we dat effect wel? Je kunt dat enigszins voorkomen door te toetsen op het doel en niet zozeer op de weg waarlangs dat doel wordt bereikt.'

Welke valkuilen zie jij met betrekking tot jouw portefeuille? Ik denk dan aan weerstand vanuit het veld, te weinig financiële middelen, schattingen die niet realistisch zijn, etc.

'Ik denk dat er een fors bedrag is uitgetrokken voor de kinderopvang. Op basis van de huidige cijfers kunnen we daar een redelijk eind mee uit de voeten. Het zou kunnen gebeuren dat de arbeidsparticipatie van vrouwen enerzijds en de zorgparticipatie van

Archieffoto

'Er is een fors bedrag uitgetrokken voor kinderopvang'

mannen anderzijds toeneemt en dat kan consequenties hebben voor de behoefte aan kinderopvang.

Het lijkt nu alsof mijn portefeuille beperkt is tot de kaderwetgeving arbeid en zorg, maar ik heb ook de coördinatie om voor alle departementen drie actieplannen voor emancipatie in te dienen en ze in deze kabinetsperiode ook uit te voeren. En daar liggen hele interessante mogelijkheden want je hebt het dan over raakvlakken met alle beleidsterreinen. Als ik kijk naar het beleidsterrein van Verkeer en Waterstaat en je zou verder nadenken over het verruimen van arbeidstijden, gecombineerd met een andere dagindeling, dan ben ik benieuwd welke invloed dat zal hebben op ons mobiliteitsvraagstuk. Dat zijn hele interessante noties.

Een ander punt is de doorstroming van vrouwen, het doorbreken van het glazen plafond. Heel veel bedrijven gaan er nog steeds van uit dat bepaalde leidinggevende functies niet combineerbaar zijn met zorgtaken. Dat is helemaal gebaseerd op de ouderwetse gedachte van het aanwezigheidsscenario: de baas hoort er altijd te zijn. Maar directeuren en managers hebben er ook commissarissen bij, of zijn soms op reis of zijn voorzitter van een politieke partij. Gegeven de ontwikkeling van moderne communicatie- en informatietechnieken vind ik dat men beter in termen van gedeeltelijke bereikbaarheidsscenario's kan denken dan in aanwezigheidsscenario's. Daar liggen ook mogelijkheden, maar dat vereist een andere manier van denken.'

Zo gaat u voorbij aan de vraag naar eventuele problemen die u op uw terrein kunt tegenkomen.

'Goed, een valkuil vind ik dat je je beperkt tot puur het emancipatiebeleid voor vrouwen en niet de verbindingen legt met andere beleidsterreinen. Daarmee wordt het natuurlijk wel complexer. We moeten proberen emancipatiebeleid onder te brengen in bestaand beleid. Dat betekent dat voor de departementen niet altijd extra geld en energie nodig is om de actieplannen te realiseren. Ze moeten proberen binnen bestaand beleid het emancipatie-effect voor vrouwen en mannen een plek te geven.'

Oud-minister de Boer had ook zo'n coördinatiefunctie en moest het milieubelang steeds 'voor de poorten van de hel wegslepen', zoals ze het zelf noemde. Moet u dat de komende jaren ook gaan doen, bijvoorbeeld als het economisch tegen gaat zitten?

'We hebben nu nog het economisch bij mee. Het risico is inderdaad dat als het echt veel slechter gaat, het meer een kwestie wordt van hoe blijven we aan het werk. Toch vraag ik me af of de geest die nu uit de fles is, namelijk een andere manier van denken en omgaan met je bestaan, of je die ooit weer in de fles krijgt. Dan moet het echt drastisch veel slechter gaan. Onze maatschappij ontwikkelt zich gewoonweg zodanig dat we ook om andere redenen verder zullen moeten gaan met het anders organiseren van werk en zorg tussen mensen.' ♦

Een verstandig advies aan Annelies?

door Hettie Pott-Buter

Volgens Hettie Pott zijn alle ideeën over vrouwenemancipatie zolangzamerhand wel verzonnen, alle adviezen geschreven. Het komt nu aan op de realisatie. Wat dat betreft biedt een nieuwe staatssecretaris voor Arbeid, Zorg en Emancipatie nieuwe hoop.

Honderd jaar geleden vonden twee belangrijke gebeurtenissen plaats die de ondergeschikte en rechteloze positie van vrouwen duidelijk belichtten: de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid en de inhuldiging van koningin Wilhelmina. De felle discussies over de voor- en nadelen van een vrouwelijke troonopvolgster tijdens het regentschap van koningin Emma tussen 1890 en 1898 benadrukte de ondergeschikte positie van vrouwen. Hoewel Emma te verstandig was om openlijk feministische sympathieën te ventileren, bewees zij de vrouwenbeweging een geweldige dienst. Door bij Wilhelmina's opvoeding de nadruk te leggen op arbeidsethos, plichtbesef, soberheid en deugzaamheid, bewezen de beide vorstinnen Emma en Wilhelmina dat karaktereigenschappen van groter belang zijn dan sekse en dat het onderscheid tussen vrouwenwerk en mannenwerk er niet toe doet. Door de tentoonstelling kwam arbeid van vrouwen op de politieke agenda te staan. Voor het eerst werd hardop verkondigd dat vrouwen hetzelfde werk konden doen als mannen en dat betaalde arbeid niet de moederliefde, de huiselijkheid en de zedelijke reputatie van vrouwen hoefde te ondermijnen. Voor het eerst werd openlijk benadrukt dat vrouwen naast dienstbare kwaliteiten over nog vele andere eigenschappen en talenten beschikken die best tot ontplooiing zouden mogen worden gebracht.

Sindsdien zijn vele waardevolle analyses met schitterende adviezen en stapels mooie rapporten met aanbevelingen verschenen om de positie van vrouwen te verbeteren. Welk advies aan Annelies Verstand valt daar nog aan toe te voegen? Eigenlijk maar één: selecteer zo spoedig mogelijk enkele belangrijke aanbevelingen, beslis welke moeten worden uitgevoerd en formuleer binnen welke termijn de doelen moeten worden bereikt. Een deskundig ambtenaren-apparaat op het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, emancipatiedeskundigen op vrijwel alle andere ministeries en binnen de partij staan garant voor expertise en ondersteuning. Aan Annelies Verstand de eer daadwerkelijk een stempel op de verbetering van de positie van vrouwen te drukken. Afgaande op de eerste interviews van haar moet dat kunnen lukken.

Taakverdeling

Gedurende de hele eerste helft van deze eeuw werd veel heil verwacht van het nastreven van het ideaal van een voltijdse huis-

vrouw en moeder die een gezellig thuis wist te creëren. Met het positief saldo van de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid werd het Nationaal Bureau voor Vrouwenarbeid opgericht, onder andere resulterend in pleidooien van Anna Polak en Marie Heinen aan het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) om huisvrouw als beroep te beschouwen en de waarde van de huishoudelijke productie in het Bruto Binnenlands Product op te nemen. Deze aanbevelingen hadden geen succes, maar ze illustreerden wel de vanzelfsprekendheid en maatschappelijke verwachting dat iedere gehuwde vrouw voltijdse huisvrouw werd. Het huishouden was in die tijd zwaar en veelomvattend. Mannen maakten lange werkdagen. Als de vrouw dan de verzorging van het gezin op zich kon nemen, was dat bevorderlijk voor gezonde gezinsverhoudingen en was betaalde arbeid door gehuwde arbeidersvrouwen en weduwen niet langer een noodzakelijk kwaad.

Deze zo ideaal geachte arbeidsverdeling tussen vrouwen en mannen werd in de jaren zestig van deze eeuw bereikt. Dat wil zeggen dat voor het eerst in de geschiedenis gehuwde mannen er massaal in slaagden een inkomen binnen te brengen dat hoog genoeg was om een gezin van te onderhouden. Nooit was de deelname van moeders met kinderen op de arbeidsmarkt zo laag als in de jaren zestig. Langzamerhand werd echter steeds duidelijker dat die verdeling niet zo ideaal was. Vrijwel iedereen is het erover eens dat onbetaalde verzorgende arbeid thuis een belangrijke welvaartverhogende activiteit is. Het feit dat voornamelijk vrouwen die taak op zich nemen, maakt dat arbeid, kennis, macht, aanzien en inkomen nog steeds zo ongelijk zijn verdeeld over vrouwen en mannen. Omdat de beloning voor de arbeid thuis afhangt van hetgeen de kostwinner afdraagt, vormt het wegvallen van dat inkomen de voornaamste oorzaak dat het nog steeds vooral vrouwen zijn die langdurig in armoede moeten leven.

Economische en technologische vooruitgang, de toename in het gemiddeld inkomen per persoon en niet te vergeten de werktijdverkorting - per week, per jaar en per leven - hebben tot grote verbetering geleid in de sociaal-economische positie van vrouwen ten opzichte van een eeuw geleden. Formeel is op het terrein van de betaalde arbeid sinds 1995 de gelijkberechtiging van vrouwen en mannen in wetgeving vastgelegd en moet een ingewikkeld en omvangrijk stelsel van sociale zekerheid bestaanszekerheid en een minimuminkomen garanderen aan iedereen. Maar dit blijkt niet genoeg. Op het terrein van de ongelijke verdeling tussen vrouwen en mannen van de onbetaalde verzorgende en schoonmaaktaken thuis moet nog veel gebeuren. Ten dele zijn die taken overgenomen door de marktsector, zoals kant-en-klaar maaltijden, ten

dele zijn ze omgezet in professionele, betaalde dienstverlening, zoals kinderopvang, verpleging en onderwijs en door werksters. Verdere professionalisering ligt voor de hand, maar snelle invoering via de overheid wordt belemmerd door beperkte financiële middelen. De nieuwe staatssecretaris zal ongetwijfeld verder gaan met de uitvoering van de aanbevelingen voor een andere taakverdeling tussen mannen en vrouwen, zoals bijvoorbeeld die uit de laatste adviezen van de Emancipatieraad en de rapporten van de Commissie Toekomstscenario's herverdeling onbetaalde arbeid uit 1997 en van de Commissie Dagindeling: *Dagindeling; Tijd voor Arbeid en Zorg* (1998).

Kwetsbaar

Voor twee grote groepen vrouwen zijn deze aanbevelingen echter niet toepasbaar of komen ze te laat: de alleenstaande vrouwen met zorgtaken en de oudere alleenstaande vrouwen die vroeger zorgtaken hebben verricht. Ze hebben niemand om de taken mee te verdelen en zij kunnen het zich financieel niet permitteren om de taken uit te besteden. Deze twee groepen vrouwen behoren tot de kwetsbaarsten in onze samenleving. Debet hieraan is het oude maatschappelijke verwachtingspatroon van onbetaalde zorgverlening dat nog steeds een belangrijke rol speelt in de dagelijkse belevingswereld van de betrokkenen. Ook in het belastingsysteem, de franchise van de AOW en de aanvullende pensioenvoorzieningen zijn nog steeds restanten van dat patroon aanwezig.

De eerste groep bestaat uit vrouwen die van een uitkering moeten rondkomen en vanwege zorgtaken niet of heel moeilijk in staat zijn betaalde arbeid te verrichten, zoals alleenstaande moeders met een uitkering Algemene bijstandswet. De tweede groep is die van de oudere alleenstaande vrouwen met weinig perspectief op

betaalde arbeid, zoals weduwen van wie de kinderen de deur uit zijn, maar ook vrouwen met (vroegere) beroepsactiviteiten als echtgenote van een kleine zelfstandige, vrouwen met een WAO-uitkering of met een banenpoolplaats. Om te voorkomen dat de betrokkenen met langdurige armoede worden geconfronteerd en in een sociaal isolement geraken, vereisen beide groepen een totaal andere aanpak.

Moeder hoort thuis

De eerste groep is relatief het eenvoudigst te bereiken, maar de maatregelen die kunnen worden uitgevoerd, stuiten op maatschappelijke weerstand en op weerstand van de betrokkenen zelf. Voornamelijk berust die weerstand op de 'moeder hoort thuis' ideologie. De uitdaging ligt in het overtuigen van de moeder en andere zorgverleners van een ander lange-termijnperspectief dan langdurige armoede. Concreet valt voor deze groep te denken aan de volgende maatregelen. (1)

- Een uitgebreide versie van de Kaderwet Arbeid en Zorg. Deze kaderwet zal alle verlofregelingen bundelen van zwangerschapsverlof tot zorgverlof. Het gaat daarbij om alle verlofregelingen voor personen die aan de arbeidsmarkt deelnemen.

- Naast of als apart onderdeel van de kaderwet kan worden gedacht aan een kader waarin alle faciliteiten en voorzieningen worden ondergebracht voor mensen die zorgtaken met andere onbetaalde arbeid combineren, zoals vrijwilligerswerk en mantelzorg. Te denken valt aan het aan scholings- en opleidingsmogelijkheden voor die personen voor wie betaalde arbeid geen alternatief meer lijkt te bieden, aan het verstrekken van premies voor onbetaalde, vooraf gedefinieerde en goedgekeurde werkzaamheden. Gemeenten zouden bijvoorbeeld een lijst met dergelijke werkzaamheden kunnen maken, variërend van sport, cultuur tot eenvoudige boodschappendiensten.

- Via een checklist zou van personen die zorgtaken verrichten en een uitkering Algemene bijstandswet hebben, moeten worden vastgesteld hoe groot de omvang van die zorgtaken is. Op basis daarvan kan in samenspraak met betrokkene een maatschappelijk integratieplan worden opgesteld. Dat plan is gericht op toetreding tot de arbeidsmarkt zodra de zorgtaken verminderen. Zolang de zorg thuis niet met andere personen kan worden gedeeld, is zelfs met goede kinderopvang of andere professionele ondersteuning, alleen een deeltijdbaas haalbaar. De financiële beloning zal dan in de regel te laag zijn om uit de uitkerings situatie te kunnen komen. Om de betrokkenen aan te moedigen betaald werk te gaan verrichten, kan - alleen voor deze doelgroep - worden gedacht aan het verdelen van de bijstandsuitkering in een zorgdeel en een (bij voorkeur betaald) arbeidsdeel. Als in overleg met betrokkene wordt beoordeeld dat hooguit een baan van negentien uur per week haalbaar is, zou de helft van de standaardbijstandsuitkering als 'zorguitkering' kunnen worden gegeven en zou men de andere helft - de beloning voor de betaalde arbeid - volledig mogen behouden zolang deze bijvoorbeeld niet meer bedraagt dan tweemaal het minimumuurloon.

- Om gemeenten te stimuleren extra aandacht aan deze groep vrouwen te besteden, zou kunnen worden gedacht aan een beloning voor die gemeenten die er in slagen de omvang van deze groep te reduceren met bijvoorbeeld tien of twintig procent per jaar.

- Toestemming aan bepaalde gemeenten om te experimenteren met de voorstellen, behoren evenals de toekomstige wet Wettelijk

1) Zie ook de aanbevelingen in: *Geen armoede door zorg*, (november 1998) notitie van de taakgroep *Zorg en arbeid*, samengesteld ter voorbereiding van de *Derde Sociale Conferentie over Armoede*.

recht op deeltijd-arbeid (binnen het jaar in te voeren) en de Wet basisvoorziening kinderopvang tot twaalf jaar (binnen vier jaar te realiseren) en bijvoorbeeld nieuwe impulsen voor de mantelzorg en de professionele (thuis)zorg tot de belangrijke randvoorwaarden.

Vijftig plus

Veel moeilijker te bereiken dan de cliënten van de sociale dienst zijn de oudere alleenstaande vrouwen. Alleen indien zij een beroep hebben gedaan op gemeentelijke regelingen (fonds voor verstrekking duurzame goederen, kwijschelding gemeentelijke heffingen, beroep op individuele huursubsidie) of hulpverleningsinstanties zoals maatschappelijk werk, of indien zij lid zijn van een kerk, Tesselschade / Arbeid Adelt of van een vrouwenorganisaties aangesloten bij de Nederlandse Vrouwen Raad (NVR), zijn deze vrouwen bij gemeente of een andere instantie bekend. Veel van deze vijftig-plus-vrouwen zullen hetzij uit trots, hetzij omdat ze gewend zijn geweest altijd de handen uit de mouwen te steken, hetzij omdat ze al in een sociaal isolement zijn geraakt, juist behoren tot de minima die geen gebruik maken van bestaande regelingen of geen lid zijn van een organisatie.

Om specifiek iets voor deze vrouwen te doen kan aan het volgende worden gedacht.

- Oprichting van een speciaal fonds waaruit vijftig-plus-vrouwen met een laag inkomen jaarlijks een 'dertiende maand' uitkering kunnen krijgen. Als het fonds is gerealiseerd, zou de doelgroep via televisie-spotjes opmerkelijk kunnen worden gemaakt op het feit dat ze alsnog worden beloofd voor de door hen verrichte onbetaalde arbeid.

- De vrouwen uit de doelgroep proberen in te schakelen in de mantelzorg en het vrijwilligerswerk met in ruil daarvoor recht op bijvoorbeeld scholing (cursus boekhouden per computer voor de vrouwen- of voetbalvereniging, cursus e-mailen, Engels of iets dergelijks) en eventuele premie.

- Op het terrein van het inkomens- en prijsbeleid zijn vele ondersteunende maatregelen te bedenken die niet altijd tot verhoging van de collectieve lastendruk hoeven te leiden. Een maatregel die hoog op mijn privé-verlanglijstje staat - en die helaas wel de collectieve lastendruk verhoogt - is vergoeding van de directe kosten van kinderen op minimumniveau. Zou dat voor het eerste kind binnen de vier jaar kunnen worden ingevoerd, zodat de opvoeding en verzorging van kinderen niet meer zo onevenredig zwaar op de gezinnen met minimuminkomens rust? Via geleidelijke afschaffing van inkomensafhankelijke regelingen kan compensatie voor de extra uitgaven worden verkregen. Die regelingen houden mensen in het algemeen te lang in een armoedesituatie.

Ideeën en adviezen zijn er genoeg. Het is aan de staatssecretaris om de keuze te maken en een uitdaging om de aanbevelingen uitgevoerd te krijgen. ♦

Wiens zorg zijn arbeid en zorg?

Mieke van Baalen is trainer van ondernemingsraden. Zij signaleert vanuit haar werk een aantal ontwikkelingen waar D66 en de staatssecretaris de komende kabinetsperiode op zouden moeten reageren.

Ten eerste moeten arbeidsorganisaties zo ingericht worden dat ze (snel) in kunnen spelen op veranderingen van bijvoorbeeld werktijden of op hogere kwaliteitseisen.

Een tweede punt is dat de individuele werknemer steeds meer om een vorm van werken vraagt die het mogelijk maakt om aan allerlei 'zorgverplichtingen' te kunnen voldoen.

Ten derde kun je vaststellen dat het beeld van 'de Nederlandse werknemer als kostwinner' wordt vervangen door 'de Nederlandse werknemer die rekening wil houden met persoonlijke omstandigheden'.

Het is bepaald niet makkelijk om deze verschillende ontwikkelingen allemaal recht te doen. Wie moet dat organiseren? Werknemers en werkgevers (zowel individueel als via hun organisaties), maar ook de overheid. En op dat gebied verwacht ik veel van de inbreng van D66 binnen Paars II.

Wat ik mij concreet voorstel van die D66-inbreng? Het volgende. Wetgeving op het gebied van fiscale maatregelen, arbeidstijdenwet, flexibilisering, maar ook de mogelijkheid om via convenanten afspraken te maken in bedrijven met de uitdrukkelijke betrokkenheid van ondernemingsraden. Verbreding van het begrip 'emancipatie' tot de emancipatie van ieder mens binnen de samenleving (dus niet alleen gericht op vrouwen). Oog houden voor de gevolgen van alle wetgeving voor arbeidsorganisaties en daarmee de arbeidsmarkt.

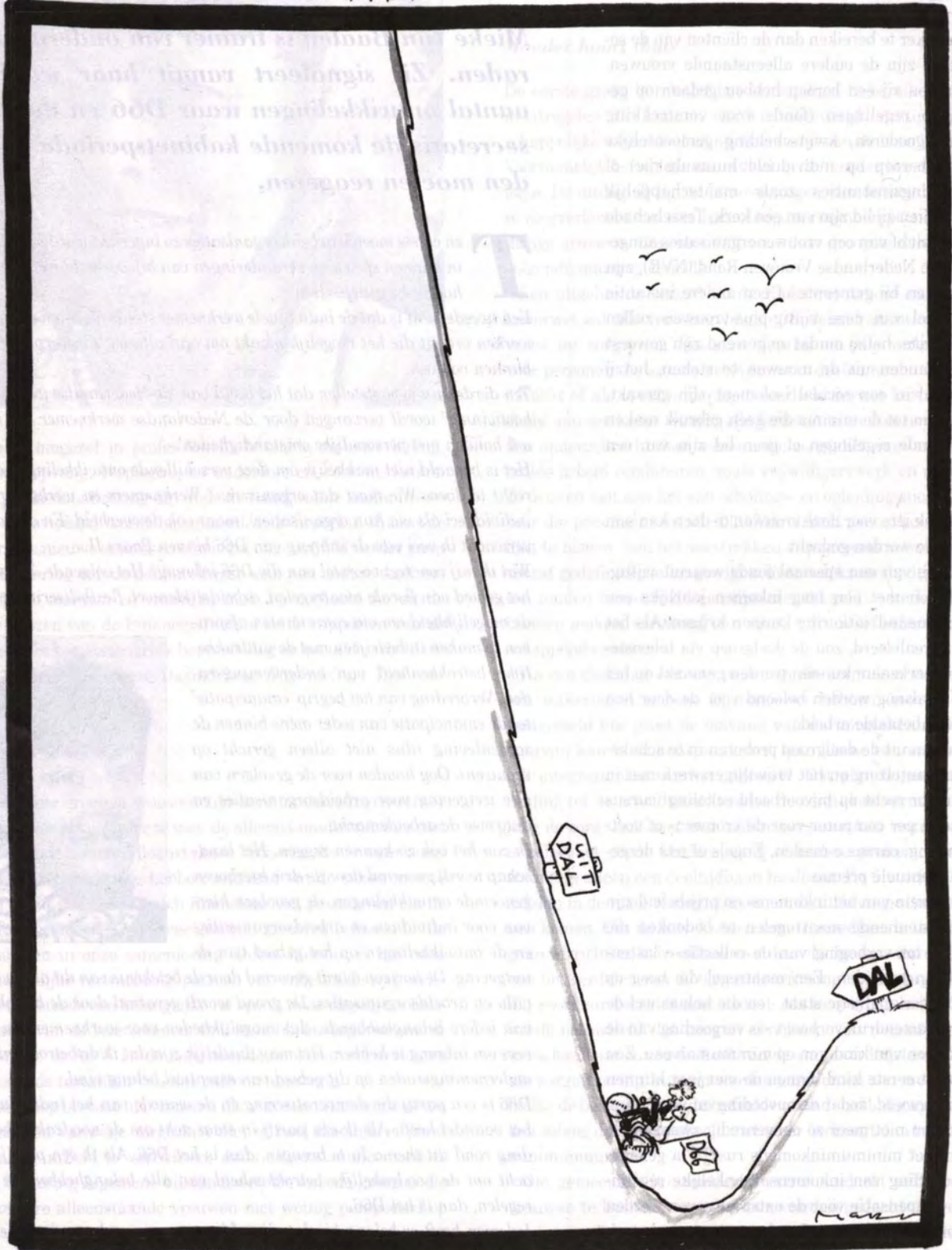
Ik zou het ook zo kunnen zeggen. Het landschap wordt gevormd door de drie hierboven genoemde ontwikkelingen, de gevolgen hiervan voor individuen en arbeidsorganisaties én de ontwikkelingen op het gebied van de wetgeving. De horizon wordt gevormd door de betekenis van dit alles voor individu en arbeidsorganisaties. De grond wordt gevormd door de betrokkenheid van iedere belanghebbende, dus mogelijkheden voor werknemers en werkgevers om inbreng te hebben. Het mag duidelijk zijn dat ik de betrokkenheid van ondernemingsraden op dit gebied van essentieel belang vind.

D66 is een partij die democratisering én de waarde van het individu hoog in het vaandel heeft. Als ik één partij in staat acht om de noodzakelijke verbreding rond dit thema in te brengen, dan is het D66. Als ik één partij in staat acht om de noodzakelijke betrokkenheid van alle belanghebbenden beter te regelen, dan is het D66.

Iedereen heeft er belang bij dat zijn of haar wensen gehoor vinden en dat er voorwaarden geschapen zijn om dit te realiseren. Laat alle betrokkenen vanuit eigen kracht inbreng leveren en houd dit als D66 als houvast om die (schijnbaar onmogelijke) combinatie van individuele wensen en wensen van de arbeidsorganisatie mogelijk te maken. ♦

RECHT ZO DIE GAAT!

Paars buitenlands beleid

door Michel Groothuizen

Even afgezien van de vraag of iedereen binnen D66 dat op voorhand ook zo had bedacht en voorzien, was in het vorige kabinet buitenlands beleid voor D66 een speerpunt. Het kale feit dat onze lijsttrekker minister van Buitenlandse Zaken werd, gaf het beleid op dit terrein een partijpolitieke dimensie die het anders niet zou hebben gehad. Met name de VVD-fractie betoonde zich buitengewoon kritisch en volgde elke stap van de D66-minister met argusogen en elke kamervraag uit die hoek diende bij te dragen aan het beschadigen van de D66-voorman. Consequentie was dat onze kamerfractie automatisch in een gouvernementele rol terecht kwam en de vaste verdediger van het beleid van de minister werd.

Het ministerschap van Van Mierlo schiep hoge verwachtingen. Ook al scoorde de minister uiteindelijk per saldo een voldoende, afgezet tegen de hooggespannen verwachtingen binnen en buiten D66 stelde zijn ministerschap toch wat teleur. Hoogtepunt op buitenlands politiek terrein van Paars II was de totstandkoming van het Verdrag van Amsterdam. Ofschoon de inhoud hiervan niet volstrekt overeenkwam met onze idealen en ambities als partij, was het in elk geval een vakkundig uitonderhandeld document dat, gegeven het kenterende tij voor Europa als lichtende toekomst, de maximaal haalbare consensus weergaf. Van Mierlo wist ook te voorkomen dat de uitbreiding van NAVO zich definitief zou beperken tot de paar Oost-Europese landen die nu zijn toegelaten. Hij bleef zich sterk maken voor de toetreding op termijn van andere landen zoals Roemenië. De NAVO, de VS inclusief, volgde hem hierin uiteindelijk. De aanwezigheid van Van Mierlo op BZ leidde tot een aantal nieuwe accenten in ons bilaterale beleid, zoals het in Nederland gevoelig liggende contact met Poncke Princen. Het Suriname-beleid van de minister leek de eerste twee jaar veelbelovend, maar werd na de regeringswissel in Paramaribo buitengewoon moeizaam. Incidenten rond Bouterse overschaduwden uiteindelijk elk ander initiatief en de balans van het Suriname-beleid lijkt daardoor niet in positieve richting door te slaan. Per saldo heeft vier jaar D66 op BZ niet veel meer dan wat andere accenten en nuances opgeleverd. Van de ambitieuze herijking van het buitenlands beleid is tijdens Paars I uiteindelijk niet veel terecht gekomen, al dan niet als gevolg van ambtelijke onwil op de betrokken departementen en een sterke, op competentie gerichte minister op OS. Twee fenomenen die buiten de scope van de intellectuele Van Mierlo vielen, maar die in de Haagse bureaucratische context wel het welslagen van een dergelijke operatie bepalen.

In Paars II heeft D66 nogal nadrukkelijk de buitenlandhoek laten vallen als veld waarin de partij zich kan profileren. Partijpolitiek is deze keuze zeker te verdedigen. De onderwerpen die onze bewindslieden in het tweede paarse kabinet in portefeuille hebben, lenen zich wellicht meer voor partijpolitiek en lijken relevanter op de kiezersmarkt. De praktijk leerde immers dat het Van Mierlo grote moeite kostte D66 als partij te profileren in zijn hoedanigheid van minister van BZ. Toch zou voor de hand gelegen hebben als met het oog op de continuïteit van het Europa-beleid (na het verdrag van Amsterdam als erkend huzarenstuk van Van Mierlo) en enige presentie als junior regeringspartner in de buitenlandhoek, D66 in elk geval het staatssecretariaat Europese zaken had geclaimd. Al met al is vanuit het perspectief van de buitenlandwerkgroep natuurlijk moeilijk enthousiasme op te brengen voor deze verschuiving in prioriteit.

Het heeft er overigens alle schijn van dat niet alleen bij D66 het 'buitenland' in de ambities een veer heeft moeten laten. Dat pas het laatste hoofdstuk van het regeerakkoord over internationaal beleid en defensie gaat is misschien een teken aan de wand. Belangrijker dan de plaatsing is de inhoud van dit hoofdstuk. Naar mijn smaak is het een betrekkelijk obligate opsomming van bekende desiderata (zoals wat betreft de effectiviteit van de Europese instellingen en versterking van de mede-wetgevende rol van het Europese Parlement). Ons meest concrete beleidsinitiatief op het terrein van de Europese samenwerking is de inzet op 1,3 miljard gulden aan bezuinigingen ten opzichte van de huidige meerjarencijfers, nota bene mede door D66 geïnitieerd en reeds in ons verkiezingsprogramma opgenomen. Gegeven de ook door de Europese Commissie erkende Nederlandse relatieve overcontributie verdedigbaar, maar gezien het ontbreken van andere concrete initiatieven toch eerder kruidenierig dan visionair.

Obligaat, of zelfs betekenisloos zijn ook de opmerkingen in het regeerakkoord over de internationale rechtsorde: 'Het kabinet bevordert de hervorming van de VN, inclusief de Veiligheidsraad, en de versterking van de rol van de volkerenorganisatie, in samenwerking met regionale organisaties, op het terrein van vredesoperaties (...)' Nog geen drie maanden later kunnen zowel regering als de paarse parlementaire fracties, zich uitstekend vinden in eventueel NAVO-optreden tegen Servië zonder fiat van de Veiligheidsraad. De trots over onze recent bemachtigde tijdelijke zetel in de Veiligheidsraad is daarmee wel in een raar daglicht komen te staan. En in dat verband: ik zie ook liever Nederland dan Griekenland in de Veiligheidsraad. Maar ons streven naar een Europese Unie die internationaal met een mond spreekt, wordt natuurlijk niet gediend door een openlijke concurrentiestrijd met een Europese partner. Enfin, het is allemaal begrijpelijk, en misschien ook wel vergeeflijk en onvermijdelijk, maar enthousiasmerend, nee. ♦

Michel Groothuizen is voorzitter van de SWB-werkgroep Buitenland

Herkenbare duurzaamheid

door Hans Olsthoorn

De Tweede-Kamerfractie van D66 moet in de komende kabinetsperiode ervoor zorgen dat duurzaamheid een prominentere plaats krijgt in het regeringsbeleid dan in het vigerende regeerakkoord. Dit zal de herkenbaarheid van D66 in de regering ten goede komen.

In de eerste plaats kan het groene imago van D66 aan geloofwaardigheid winnen door in de besluitvorming over grote infrastructurele werken en Schiphol niet te marchanderen met de bestaande milieuraanvoorwaarden. Het antwoord op strijdige belangen tussen milieu en economie bij grote projecten moet niet gaan zitten in nog grotere investeringen in technische voorzieningen. Duidelijke politieke stellingname en de durf om met nieuwe voorstellen te komen waarmee de beleidsarena wordt vergroot. Bijvoorbeeld in plaats van verdere uitbreiding van Schiphol zou door samenwerking met Duitsland en België een Europese mainport tot stand gebracht kunnen worden. Niet door nog meer ruimte te claimen, maar door een creatievere inzet van uiteenlopende vervoersmogelijkheden.

Een tweede mogelijkheid ter vergroting van het paarse duurzaamheidsgehalte is het indienen van concrete praktische voorstellen die het gedrag van de burger ten gunste van het milieu beïnvloeden. Drie voorbeelden. Naast de voorgestelde maatregelen voor het terugdringen van het autogebruik in het regeerakkoord kan de D66-fractie met het voorstel komen om het autobezit te ontmoedigen. Bijvoorbeeld door het fiscaal aantrekkelijk maken van het huren van een auto op afroep. De maatschappelijke voordelen van deze vorm van autogebruik kunnen aanzienlijk zijn. Meer 'gebruikers' per auto betekent minder ruimtebeslag. De praktijk leert bovendien dat het autogebruik hierdoor eveneens afneemt en daarmee ook de milieuvervuiling.

Een tweede voorbeeld is die van de energiebesparing. De invoering van zonnepanelen voor huishoudens stuit nog altijd op de hoge kosten. Invoering op grote schaal brengt die kosten omlaag. D66 kan het voorstel doen om particulieren extra subsidie te geven bij de aanschaf. Andere mogelijkheden zijn het ondersteunen van de leveranciers door fiscale maatregelen en de aanschaf door de overheid van zonnepanelen voor haar gebouwen. Dergelijke initiatieven zijn herkenbaar en hebben een positief effect op de werkgelegenheid. Een derde aansprekende mogelijkheid betreft de investeringen in de groene infrastructuur. D66 kan met een 'deltaplan' voor groene infrastructuur komen en de stedeling meer recht geven op gebruik van die ruimte voor extensieve vormen van recreatie. De (fysieke) afstand tussen wonen en recreëren in het buitengebied kan hiermee worden verkleind. Landbouwgronden zouden toegankelijk en met beplanting aantrekkelijker gemaakt kunnen worden voor recreanten. Tegelijkertijd dient de bereikbaarheid van alle bestaande en nieuwe natuur- en recreatiegebieden met openbaar vervoer verbeterd te worden. Autogebruik kan hier worden ontmoedigd door parkeergeld te heffen.

Tot slot, investeringen in de elektronische snelweg zullen naar verwachting heel grote gevolgen hebben voor vervoersstromen in ons land. De D66-fractie zou het kabinet kunnen vragen met een nota te komen over de kansen van de invoering van informatietechnologie voor het milieu- en mobiliteitsbeleid. Een dergelijke nota kan een ander licht werpen op de noodzaak van de op stapel zijnde grote projecten en D66 herkenbaar maken. ♦

Hans Olsthoorn is lid van de SWB-kerngroep Duurzame Ontwikkeling

Klein Duimpje in zijn strijd tegen Goliath

door
Gerard van den Berg

God is dood, Marx is dood en zelf voel ik me ook al niet zo lekker... Tegen deze achtergrond van onzekerheid heeft het markt- en productdenken zich ook in de zorgsector als 'nieuw geloof' kunnen ontwikkelen. Patiënten worden beschouwd als consumenten van het zorgproduct, professionals als competente lopende-bandwerkers en managers als gesubsidieerde ondernemers. Het regeerakkoord volgt dit spoor, dat steeds verder wegvoert van het 'democratisch model' dat de werkgroep Volksgezondheid van de SWB in 1994 als referentiekader formuleerde.

Niemand heeft de waarheid in pacht en dat is maar goed ook. Elke uitspraak dient dan ook niet op zijn waarheidsgehalte maar op de mate van bruikbaarheid getoetst te worden. Bruikbaarheid is afhankelijk van de betrokken actoren, de omstandigheden en het tijdstip. Wat is bruikbaar, voor wie, onder welke omstandigheden en op welk moment? Deze constatering laat zich politiek vertalen in een pleidooi voor radicale democratie, dat als streven vermeld wordt in de statuten van D66. De organisatie van de gezondheidszorg kan aan dit criterium getoetst te worden.

Bij elke keuze zou D66 zich moeten afvragen welke gevolgen deze heeft voor burgers om hun invloed uit te oefenen en hun stem te laten horen. Helaas is onze samenleving dermate gecompliceerd dat het van tevoren niet altijd even duidelijk is in hoeverre problemen, die de burger beschadigen, het gevolg zijn van goedbedoelde normen en regels. D66 kan zich ten opzichte van andere politieke partijen profileren door deze wetenschap voortdurend in het achterhoofd te houden.

Voor de gezondheidszorg betekent dit dat D66 zich bezint op mogelijkheden om platformen te scheppen waar problemen besproken kunnen worden en nieuwe perspectieven op deze proble-

men kunnen ontstaan. In het huidige krachtenspel houdt dit in dat D66 zich richt op het bevorderen van de implementatie van de wetten op het terrein van het patiëntenrecht.

We denken dan aan de Wet op de geneeskundige behandelingsovereenkomst, de Kwaliteitswet, de Wet beroepen individuele gezondheidszorg, de Wet bijzondere opnemingen psychiatrische ziekenhuizen en de Wet klachten cliënten zorgsector.

Ze schrijven op alle niveaus patiëntenparticipatie voor zonder dat dit ten koste mag gaan van technische professionaliteit. Ze zorgen ervoor dat de patiënt als burger tegemoet wordt getreden, zodat hij zelf actief vorm kan geven aan het zorg- en ontwikkelingsproces in het licht van zijn eigen levensverhaal. De professional moet daarbij de ruimte geboden worden om reflexief inhoud te geven aan zijn werk, zodat hij zich kan laten leiden door het besef dat de cliënt een grote behoefte heeft aan persoonlijke aandacht en aan betrokkenheid op de voortzetting van zijn unieke levensgeschiedenis volgens de lijnen die hij zelf uitzet.

Deze gewenste ontwikkeling kan bevorderd worden door een terugtrekkende overheid, die kaders stelt en de spelregels bewaakt.

Dankzij de nieuwe wetten op het terrein van het patiëntenrecht is het terugtrekken van de overheid feitelijk mogelijk geworden.

Fusies tussen zorgaanbieders onderling en tussen zorgverzekeraars onderling kunnen worden beschouwd als een reactie op de door wetgeving versterkte positie van de patiënt. Hierdoor valt er voor de patiënt weinig meer te kiezen. Het valt te overwegen in hoeverre meer ruimte voor zelfstandige vestiging voor alle beroepsgroepen een gezond tegenwicht kan vormen tegen deze ontwikkeling. ♦

Gerard van den Berg is lid van de SWB-werkgroep Volksgezondheid

Sociaal-liberaal ≠ Sociaal + Liberaal

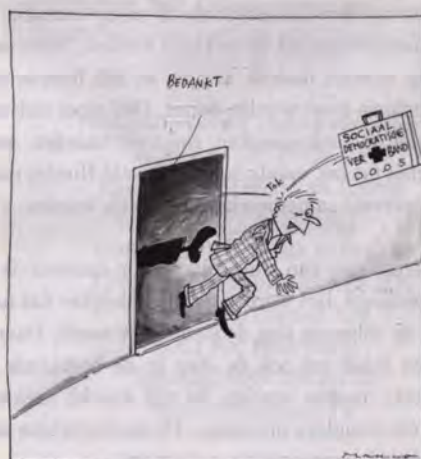
door Christian Hiddink

Wat is de meerwaarde van D66 in Paars II op economisch terrein? Wij kunnen deze vraag afdoen met een paar mooie volzinnen in de trant van: D66 vervult een brugfunctie tussen de 'sociale' PvdA en de 'liberale' VVD, D66 is de partij van de creatieve compromissen waar een ieder zich in kan vinden en D66 is de lijm in het parse kabinet. Maar is dit daadwerkelijk onze meerwaarde? Hebben wij dan alleen meerwaarde omdat de VVD en de PvdA in het kabinet zitten? Of heeft D66 los van haar coalitiepartners meerwaarde?

De zelfstandige meerwaarde wordt ons inziens gevormd door een inhoudelijke sociaal-liberale bijdrage aan Paars II. Om de 'sociale' stroom en de 'liberale' stroom in verantwoord kabinetsbeleid te kunnen omzetten, is een derde sociaal-liberale partij nodig die op een open, duidelijke, onafhankelijke en vernieuwende wijze vraagstukken benadert. D66 maakt Paars II compleet door maatschappelijke opgaven gelijktijdig zowel vanuit het sociale denken als het liberale denken te benaderen. Hierdoor slaat D66 duidelijk een andere weg in dan een liberaal die met sociale aspecten rekening houdt of een socialist met een liberaal randje. Dat deze sociaal-liberale inhoudelijke bijdrage 'toevallig' de VVD en de PvdA dichter bij elkaar kan brengen, is dan mooi meegenomen.

Op sociaal-economisch terrein, waar de 'sociale' PvdA en de 'liberale' VVD vaak met elkaar op de politieke vuist gaan, kan D66 haar sociaal-liberale meerwaarde bewijzen. Neem de sociale zekerheid. Paars I heeft driftig aan de sociale zekerheid gesleuteld en zo op het eerste gezicht ook zeker niet zonder succes. Zo is het aantal WAO'ers als de instroom de afgelopen jaren door herkeuringen afgenomen. De voorspoed is echter van korte duur nu de voorspellingen duiden op een toenemende instroom in de WAO.

Problemen in de sociale zekerheid kunnen niet worden opgelost door 'een stukje' herkeuren, 'een beetje' privatiseren en 'een tikkeltje' lokale verantwoordelijkheid in de uitvoering. Herstructureren van de sociale zekerheid moet echt wezenlijk anders worden vormgegeven dan liberale aanpassingen te compenseren met 'sociale' pleisters. De weg naar een sociaal-liberaal stelsel van sociale zekerheid betekent een weg buiten bestaande kaders en belangen. D66 kan zich geloofwaardig boven de 'sociale' en 'liberale' gevestigde belangen plaatsen en daarmee een eigen sociaal-liberale koers varen. Dit betekent echter wel dat D66 moet durven regelingen ter discussie te stellen en het lef moet hebben vormgeving, verantwoordelijkheid en financiering van regelingen drastisch te wijzigen. Wij lijken op de goede weg met onze kritische opmerkingen bij het poldermodel als een typisch halfslachtig compromisproduct in de sociaal-economische ordening. Het ter discussie stellen van de gevestigde belangen van werkgevers en werknemersorganisaties vereist moed en doorzettingsvermogen. De meerwaarde op sociaal-economisch gebied van D66 in Paars II is deze dapperheid om daadwerkelijk sociaal-liberaal te denken, te handelen en als het moet hier zelfs voor op de politieke barricades te gaan staan. De vernieuw(en)de sociaal-economische koers van D66?

Christian Hiddink is coördinator van de SWB-werkgroep Algemene Economie

'Ontslag anno 1998'

D66 en ruimtelijke kwaliteit

door Hein Struben

Met een minister van Volksgezondheid en een minister voor Grote-stedenbeleid is D66 in de positie om bijzondere aandacht te vragen voor de koppeling van stad en zorg: aandacht voor het duurzaam beheer van de bestaande stad en de zorg voor mensen, de sociale infrastructuur. Daarbinnen bijzondere zorg aan de verandering in woonwensen, voorzieningen en zorg in een samenleving waar steeds meer actieve ouderen zijn, maar ook steeds meer woonzorg nodig zal zijn. Laat D66 zich inspannen voor een duidelijk beeld over de nieuwe behoefte van actieve ouderen.

D66 zou zich moeten inzetten voor een fundamentele aanpassing van de WRO. Als basis hiervoor heeft Machteld Versnel-Schmitz al een zeer grondige voorzet gemaakt. De aanpassing is hard nodig want de huidige wet hangt als een lappendeken aan elkaar, biedt waar nodig onvoldoende bescherming en waar mogelijk onvoldoende flexibiliteit, bovendien zijn de procedures en processen onduidelijk. De WRO is ten principale onevenwichtig geworden, door invoering van steeds meer mogelijkheden tot een nationaal ruimtelijk (Planologische Kernbeslissingen, Grote projecten, Tracéwet) en provinciaal ruimtelijk (zwaarder accent streekplannen, concrete beleidsbeslissingen) beleid. De koppeling met de Algemene Wet Bestuursrecht heeft de inzichtelijkheid voor de gebruiker bepaald niet groter gemaakt.

Het toenemend belang van publiek-private samenwerking vereist duidelijkheid ten aanzien van de inspraak en publieke zeggenschap. Ontwikkeling en beheer moeten strikter gescheiden worden, bijvoorbeeld door voor veilig te stellen gebieden een servituut in te voeren.

D66 zal zich moeten buigen over het dilemma van de met sneltreinvaart groeiende ruimtelijke, economische en virtuele invloed van netwerken op het lokale en regionale niveau met tegelijkertijd een tanende invloed daarop van het bestuur. De zorg voor de kwaliteit van de plek, het territorium moet gewoon blijven bestaan. Maar waar D66 zich voor moet inspannen is de aandacht voor de kwaliteit van stromen, van netwerken: 'mobiliteitseconomie'. Daar moet een nieuw soort sturing worden gegeven, zowel in de integrale benadering van de vormgeving als in de organisatie. We handelen ze per incident af en stuntelen met procedures en inpassing. De Betuwelijn is een voorbeeld van hoe slecht we dat doen. Bestuurlijk procedureel zijn we daar met de ruimtelijke ordening niet op ingesteld.

De interactieve bestuurscultuur moet versterkt worden. Er moet een hanteerbare bestuursystematiek ontwikkeld worden, 'consensus-architectuur' en conflictbemiddeling moeten nadruk krijgen in het interactieve beleidsproces. Communicatietechnologie moet worden benut. D66 moet zich inzetten om de rol van overheid bij plannen te verduidelijken, randvoorwaarden, normen, criteria te formuleren voor plannen uit het maatschappelijk veld. Hierbij moet ook de zin en onzin van de publiek-private samenwerking duidelijk worden.

De eerste slag van Dubo (duurzaam bouwen) is door Tommel geslagen en behoorlijk geslaagd. Het wordt steeds duidelijker dat naast de civiele werken en waterbeheer, de volgende slag de stedenbouw wordt. Daarin gaat het niet alleen om uitbreidingen maar zal ook de slag in de bestaande stad en op het regionale niveau gemaakt moeten worden. Er zijn daarbij zeer veel doelgroepen betrokken en het gaat om complexe processen. De noodzakelijke mentaliteitsverandering vraagt een uitgebreid communicatie traject. ♦

Hein Struben is voorzitter van de SWB-werkgroep Ruimtelijke Ontwikkeling.

Werkgroep Mensenrechten timmerert aan de weg

door Peter Ras

De SWB-Werkgroep Mensenrechten bestaat al sinds het voorjaar van 1997. Na de startfase is de werkgroep nu in toenemende mate inhoudelijk actief op een aantal gebieden: hiaten binnen het buitenlandse beleid waar volgens de werkgroepsleden nieuw, ander en beter beleid voor moet komen. De voornaamste aandachtsgebieden van de werkgroep zijn op dit moment: Rusland/GOS, de islamitische wereld, corruptie en Zuid- en Oost-Azië/handelsvraagstukken.

De werkgroep is in 1998 actief geweest, onder meer met het indienen van een aantal amendementen op het concept-verkiezingsprogramma. Deze zijn allemaal aangenomen en de mensenrechten/buitenlandparagraaf van het verkiezingsprogramma is daardoor op een aantal punten flink aangescherpt. Daarnaast zijn artikelen van de werkgroep verschenen in de Democraat (nummer 5, juli '98, over Indonesië) en Idee (nummer 1, maart '98, over good governance). In november '98 organiseerde de werkgroep een thema-bijeenkomst over de actuele ontwikkelingen in Rusland en de relaties tussen Rusland en het Westen, met medewerking van twee deskundigen van het Helsinki Comité en de Universiteit van Leiden. Een volgende thema-bijeenkomst zal betrekking hebben op de Islam & mensenrechtenkwesities.

Op het voorjaarscongres (7 februari) zal de werkgroep een workshop organiseren over een nader te bepalen onderwerp.

Wie geïnteresseerd is in de activiteiten van de Werkgroep Mensenrechten, of lid wil worden, kan contact opnemen met : Peter Ras 030-2342066, of 030-2316833. ♦

Peter Ras is secretaris van de SWB-werkgroep Mensenrechten

Fondsljst Stichting Wetenschappelijk Bureau D66

◆ Uitgaven nieuwe stijl

SWB-boeken

Technologie in politiek perspectief, 1996, f 25,-

Cahier nieuwe stijl

De stad als culturele werkplaats, kunstenpublicatie, 1996, f 15,-

Van ideologie naar politieke verantwoordelijkheid, 1997, f 15,-

Naar een vitale economie, 1997, f 15,-

◆ Uitgaven oude stijl

Brochures

De veranderende rol van de politieke partijen, 1991, f 15,-

Duurzame ontwikkeling, 1992, f 19,50

Referenda en Politiek, 1993, f 19,50

De ruimte waarin wij leven, Jan Glastra van Loon, 1994, f 19,50

Bestuurlijke Dilemma's, 1994, f 19,50

Cahiers

Relatie en Huwelijk, 1991, f 8,-

Denken over democratie, van forum naar partnerschap, 1993, f 10,-

In Goede Banen, een analyse van het verschijnsel migratie, 1993, f 10,-

Ingrijpen in menselijk leven, 1994, f 12,50

Denkend over een nieuw stelsel van gezondheidszorg, 1994, f 10,-

Nieuwe prioriteiten in het buitenlands beleid, 1995, f 12,50

Op weg naar een pluriforme gezondheidszorg, 1995, f 10,00

De mythe van de ruimte, Een politiek-culturele benadering van de ruimte, 1996, f 10,-

Nota's

Op zoek naar publiek, medianota, 1993, f 5,-

Inzet voor vrede, 1994, f 12,50

De PBO, Bestuurlijke vernieuwing in de agrarische sector, 1995, f 5,00

De waarde van de democratie, 1994 f 2,50

In de basis voorzien, 1996, f 12,50

Inburgering en integratie in Nederland, 1996, f 7,50

Speciale uitgave

De open samenleving en haar vrienden, 13 auteurs over politiek en bestuur, red. Kees Schuyt en Christiaan de Vries, Boom, Amsterdam 1995, f 29,50

Het tijdschrift Idee

Een jaarabonnement op *Idee* (6 nummers, verschijnt tweemaandelijks) kost f 74,-. Studenten betalen slechts f 34,- (afhankelijk van acceptatie; vraag naar de regeling). Bestellen kan schriftelijk of telefonisch. Los: f12,50.

Geef 's een abonnement *C a d e a u !*

Idee is de moeite waard. Denk daarom bij een verjaardag of andere gelegenheid eens aan 'n jaarabonnement op Idee. Nuttig om te geven, nog leuker om te ontvangen. Want zo'n cadeau komt zes keer per jaar terug.

Bel even 070-356.60.66

C O L O F O N

Idee tijdschrift van het
wetenschappelijk bureau van D66

19e Jaargang - Nummer 6 - December 1998

VERSCHIJNT 6 x PER JAAR

ISSN nr. 0927-2518

REDACTIE

Jeroen van den Hoven, Marco van Lierop,
Kees Verhaar, Allan Varkevisser
Ib Waterreus.

EINDREDACTIE

Pien van der Hoeven

REDACTIESECRETARIAAT

Irene Knijnenburg

UITGAVE EN ADMINISTRATIE

Stichting Wetenschappelijk
Bureau D66, Noordwal 10,
Postbus 660, 2501 CR Den Haag
Tel. 070-356.60.66
e-mail: swb@d66.nl

Idee verwelkomt bijdragen van lezers.
Inlichtingen over de voorwaarden voor in te
zenden artikelen en het redactiebeleid kunt u
opvragen bij de redactie.

Een abonnement geldt voor een kalenderjaar
en kan niet tussentijds worden opgezegd.

Opzeggen kan uitsluitend schriftelijk tot
1 december van de lopende jaargang. Indien
de opzegging voor die datum niet bekend is,
wordt het abonnement automatisch
voor een jaar verlengd.

Een jaarabonnement kost f74,-.
Studenten f34,-. Losse nummers f12,50.

©1998 SWB D66. Overname van artikelen en/of
illustraties uitsluitend na schriftelijke toestem-
ming van de uitgever.

Fotografie (tenzij anders vermeld):

Wim van der Ende e.a.

Illustraties: Marco van Lierop

VORMGEVING & REALISATIE

Creative Communications BV,
Prins Mauritslaan 116,
2051 KE Overveen
Telefoon: 023-526.58.20
Fax: 023-526.45.19

Inlichtingen omtrent adverteren in
dit blad worden verstrekt door
Creative Communications BV

M i j n I D E E

'Wanneer het onderwerp van de normen en waarden ter sprake komt, haasten nogal wat D66'ers zich om te reppen over 'de vrijheid van het individu' en dat iedereen toch vooral moet kunnen doen wat ie wil. Vanouds is dat de D66-lijn, maar in een goeddeels geïndividualiseerde samenleving is dat standpunt onbeduidend geworden. Het D66-standpunt neemt soms zelf karikaturale vormen aan; het venijn waarmee sommige oudere D66-ers in het kader van de winkeltijdenwet het mes wilden zetten in de zondagsrust had naar mijn beleving meer weg van een heimelijke afrekening met een gereformeerde jeugd, dan met een maatschappelijke visie. De samenleving zit intussen te springen om zo'n visie, want naast de heilzame gevolgen van de individualisering zijn er tegelijk grote problemen.

Dat D66 voorstander is van verscheidenheid weten we nu wel, het wordt pas echt interessant wanneer de partij zou formuleren op welk gebied de samenleving nou niet divers moet zijn. Wat houdt een moderne multi-culturele samenleving bijeen? Waarin moeten we nu juist wel gelijk zijn? Juist bij een vrijzinnige partij als D66 zijn zulke 'gevaarlijke' vragen in goede handen.

D66 heeft als grootste attractie dat ze alles ter discussie wil stellen, inclusief haar eigen standpunten en dat paradoxen niet worden ontlopen. Daarom lijkt het mij een prikkelende gedachte wanneer D66 vanuit haar sociaal-liberale beginselen pleit voor zoiets als een echte, gemeenschappelijke, vrije recreatiedag. Bijvoorbeeld de zondag. Ook voor het winkelpersoneel.'

Boris van der Ham

